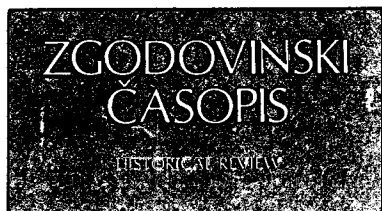

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW

leto 1994 2 letnik 48

UDC 949.712(05)
UDK

ISSN 0350-5774

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Bogo Grafenauer
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (namestnik glavnega urednika)
Nataša Stergar (tehnični urednik)
dr. Miro Stiplovšek
dr. Peter Štih

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 20. 8. 1994.

Izdajateljski svet: dr. Milica Kacin-Wohinz, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, Samo Kristen, dr. Vasilij Melik, dr. Darja Mihelič, dr. Janko Pleterski, Janez Stergar, Prvenka Turk

Prevodi: Niko Hudelja (nemščina), Lidija Berden (angleščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, SI-61000 Ljubljana, Aškerčeva 2/I, tel.: (061) 12-50-001, int. 210

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 3200 SIT, za društvene člane 2200 SIT, za društvene člane-upokojence 1650 SIT, za društvene člane-štolente 1100 SIT (vse za leto 1994)
Cena tega zvezka v prosti prodaji je **800 SIT**

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirajo: Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani
Znanstveno-raziskovalni center SAZU

Tisk: Tiskarna Slovenija, Ljubljana, september 1994

Naklada: 2000 izvodov

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415- 348/92 mb. z dne 24. 4. 1992 šteje Zgodovinski časopis za proizvod, od katerega se plačuje 5-odstotni prometni davek.

KAZALO – CONTENTS

RAZPRAVE – STUDIES

- Helmut Castritius, Barbari – antiqui barbari. K poselitveni zgodovini jugovzhodnega Norika in južne Panonije v pozni antiki (od konca 4. do srede 6. stoletja) 137–147
 Barbari – antiqui barbari. To the Settlement History of Southeastern Pannonia in the Late Antique (from the End of the 4th to the Middle of the 6th Century)
- Miha Kosi, Templarji na Slovenskem. Prispevek k reševanju nekaterih vprašanj srednjeveške zgodovine Prekmurja, Bele Krajine in Ljubljane 149–186
 Knights Templars in Slovenia. Contribution to Solving Some Questions Concerning the History of Prekmurje, Bela Krajina and Ljubljana
- Vasko Simoniti, Pustote v 14. in 15. stoletju 187–194
 Desolated Farms in the 14th and 15th
- Metod Benedik, Kapucini v Novem mestu 195–216
 Capuchins in Novo mesto
- Vlado Valenčič, Trgovina na Kranjskem v 18. stoletju 217–230
 Trade in Carniola in the 18th Century
- Stane Granda, Sloveniens Blatt – časopis iz leta 1848 231–252
 Sloveniens Blatt – a Newspaper From the Year 1848

ZAPISI – NOTES

- Peter Vodopivec, Ob novem učnem načrtu pouka zgodovine v gimnazijah 253–258
 About the New History Curriculum in Grammar Schools
- Predlog razgrajenega učnega načrta zgodovine za gimnazije 258–269
 Draft of a detailed History Curriculum in Grammar Schools

IN MEMORIAM

- Walter Markov (Janko Prunk) 271–272

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE – CONGRESSES, SYMPOSIA, SOCIETY EVENTS

- Mednarodni kulturno-zgodovinski simpozij Modinci 1994 (Olga Janša-Zorn) 273–274
 International Cultural-Historical Symposium Mogersdorf 1994

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

- Stanko Flego & Lidija Rupel, Prazgodovinska gradišča Tržaške pokrajine (Anja Dular) 275
- Hannes Stekl – Marija Wakounig, Windisch-Graetz (Vasilij Melik) 276–277
- Mirjana Strčić, Temelji književne epohe (Branko Marušič) 277
- Elio Apih, Carlo Schiffrer (Branko Marušič) 277
- Anka Vidovič-Miklavčič, Mladina med nacionalizmom in katolicizmom (Mirko Stiplovšek) 277–279

OBVESTILA – INFORMATION

Obvestila o izhajanju Zgodovinskega časopisa (Janez Stergar)	281
Information on the Issuing of Zgodovinski časopis – Historical Review	

IZVLEČKI – ABSTRACTS

Izvečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 48, 1994, 1, 2	III–VI
Abstracts from Papers and Articles in Historical Review 48, 1994, 1, 2	

Helmut Castritius

BARBARI – ANTIQUI BARBARI: K POSELITVENI ZGODOVINI JUGOVZHODNEGA NORIKA IN JUŽNE PANONIJE V POZNI ANTIKI (od konca 4. do srede 6. stoletja)

Referat na kolokviju »Zaton rimskega cesarstva in poznoantična doba na Slovenskem« 3. 3. 1994 na ljubljanski filozofski fakulteti

S temo referata, ki sem si jo izbral, želim tukaj, v Ljubljani, izraziti spoštovanje Jaroslavu Šašlu s prispevkom, ki se navezuje na njegove raziskave in spoznanja. Pri tem je skoraj odveč spomniti na to, da je J. Šašel v številnih delih¹ dal izjemno važen prispevek h kulturno-zgodovinski in topografski rekonstrukciji poselitvenih razmer na prostoru vzhodnih Alp in zahodnega Ilirika. Na podlagi skrbne analize pisanih virov in ob pritegnitvi arheoloških najdb in najdišč je prišel do sklepa, da je obstajala v tem prostoru od poznega 4. stoletja dalje sorazmeroma intenzivna barbarsko-germanska poselitev. Vso pozornost v tej zvezi zasluži Šašlov poskus,² da bi razmere v vzhodnoalpskem in podonavskem prostoru v pozni antiki tudi kartografsko upodobil. Pravilna je po mojem mnenju tudi njegova glavna teza, da je venetsko-istrski prostor v tistem času ostal trdno usidran v rimskem svetu in se tedaj v etničnem in kulturnem oziru ni preoblikoval, medtem ko je južna Panonija – torej provinci Pannonia II in Savia v terminologiji poznorimske uprave – s stalnim dotokom in izmenjavo barbarskih naselitvenih elementov od konca sedemdesetih let 4. stoletja korenito spremenila svoj značaj in postajala vse bolj in bolj barbarska dežela. To v temeljnih potezah od Šašla prevzeto sliko političnih, etničnih in kulturnih razmer v vzhodnoalpskem in podonavskem prostoru v pozni antiki želim sedaj na posameznih mestih dopolniti z novimi barvnimi odtenki oziroma izpopolniti in izboljšati. Težišče mojih dopolnitev in popravkov se nanaša na razmere v poznoantični provinci Saviji, katere teritorij se je z manjšim delom prekrival z ozemljem republike Slovenije.

Posebej pomemben indikator za barbarizacijo južnopanonske savske province predstavlja – tudi ker to registrirajo uradni dokumenti poznorimske uprave – v znanosti še ne ugotovljena oziroma ne dovolj upoštevana sprememba imena province.³ Provinca Savia, ki je nastala pod Dioklecijanom z delitvijo obeh panonskih provinc, je to ime nosila, kot nam dokazujejo sezname, ki izhajajo iz upravnih aktov, še v drugi polovici 4. in v začetku 5. stoletja. V okviru panonske dieceze oziroma Ilirika navajajo Laterculus Veronensis,⁴ seznam provinc Polemija Silvija,⁵ Breviarium Rufija Festa⁶ in »Notitia Dignitatis« za zahodni del države⁷ imenovano provinco brez izjeme pod imenom 'Savensis' (sc. provincia) oz. 'Savia'. Če smo pozorni na tekstokritični aparat izdaj omenjenih del in če upoštevamo tudi obliko imena reke 'Savus', ki je provinci dala ime, je v rokopisih opazno osciliranje med obliko 'Savia', za katero so se odločili izdajatelji, in oblikama 'Sua(e)via' ('Suevia'). Kot primer naj navedemo.

¹ Le ta so sedaj dostopna v publikaciji: Jaroslav Šašel, *Opera selecta*, Ljubljana 1992 (Situla 30).

² *Antiqui Barbari. Zur Besiedlungsgeschichte Ostnoricums und Pannoniens im 5. und 6. Jh. nach den Schriftquellen*, v: *Von der Spätantike zum frühen Mittelalter*, hg. v. J. Werner und E. Ewig, Sigmaringen 1979 (Vorträge und Forschungen Bd. 25), str. 125–139 (= *Opera selecta*, 746–760).

³ Izjemno v tem oziru predstavljajo dela Fr. Lotterja (gl. v op. 17). K upravni ureditvi in posestnih razmerah savske province v vzhodnogotski dobi prim. A.H.M. Jones, *The Later Roman Empire 284–602*, vol. I. Oxford 1964 (izdaja v 3 zvezkih), str. 255 sl.; Chr. Schäfer, *Der weströmische Senat als Träger antiker Kontinuität unter den Ostgotenkönigen (490–540 n. Chr.)*, St. Katharinen 1991, str. 137 sl.

⁴ *Laterculus Veronensis* 6 (Geographi Latini Minores, ed. A. Riese, Heilbronn 1878, str. 127).

⁵ *Polemii Silvii* 5 (ed. Riese, str. 131).

⁶ *Rufius Festus*, c. 8; ed. J.W. Eadie, Oxford 1967, str. 52.

⁷ *Notitia Dign. occ.* 1,83; 2,30; 11,10; 11,24; 32,21. Izjema je *Not. dign. occ.* 12,21 (*procurator rei privatae per Suaviam*), kar je treba povezati z zapletenim in nepojasnjanim ali vsaj spornim nastankom in izročilom *Notitiae Dignitatum* (prim. J.C. Mann, *Britannia* 22, 1991, 215–219).

da najstarejši rokopis Festa, ki je nastal v Španiji v 7. stol. in se hrani v kraljevski knjižnici v Madridu, sporoča ime province v obliki 'Suaevia',⁸ druga veja rokopisnega izročila Breviarija, ki tako kot madridski rokopis izhaja iz istega arhetipa, prinaša varianto 'Suavia'. Ista varianta (namesto oblike Savia) se nahaja tudi v rokopisnem izročilu seznama provinc Polemija Silvija⁹ in podoben pojav se da ugotoviti tudi v rokopisih geografskih del iz pozne antike v zvezi z imenom reke 'Savus'. Tako prinašajo rokopisi recenzije B Kozmografije Julija Honorija obliko rečnega imena 'Suabus' oz. 'Suavus',¹⁰ prav tako kot Kozmografija, katere avtor naj bi bil (po napačnem pripisovanju) Aethicus Ister; v rokopisnem izročilu le te so izpričane poleg običajne oblike imena 'Savus' tudi oblike 'Suanus' (kot napačen prepis oblike 'Suavus') in 'Suavus'.¹¹

Nedvomno so imeli izdajateli spisov in piscev poznega 4. in prve polovice 5. stoletja prav, ko so se v svojih izdajah odločali za obliko 'Savia' oz. 'Savus', če je šlo za ime reke, kajti to je bila tedaj pravilna in uradna oblika imena.¹² Zakaj so se najstarejši rokopisi, ki izhajajo iz zgodnjega srednjega veka, oziroma pisci imenovanih del tako pogosto odločali za varianto s podaljšanim samoglasnikom 'u'? Za to so morali imeti poseben razlog, ki ga bomo v nadaljevanju skušali izslediti.

Na tem mestu naj najprej preudarimo, ali ne velja tudi pri našem vprašanju vedno znova izpričano načelo tekstne kritike, da zasluži namreč *lectio difficilior* – torej v našem primeru 'Suavia' oz. 'Suavus' – praviloma prednost pred enostavnejšim načinom branja ('Savia', 'Savus').¹³ Če se v rokopisih imenovanih del pogosto nahaja oblika 'Sauvia' namesto 'Savia', tega ne moremo pripisati samovolji ali napaki, ki naj bi jo zagrešil prepisovalec. Napaka pri prepisovanju, na katero posamič tudi naletimo, bi bila na primer oblika 'Favia' namesto 'Savia'.¹⁴ Pri spremembi imena iz 'Savia' v 'Suavia' gre za pravo konjekturo, pri kateri je pisec imel določen namen; z verjetnostjo, ki meji na gotovost, je pri tem dejansko mislil na ime 'Suavia' ('Suaevia', 'Suevia'), deželo Suavov (Suevov). Kot pojasnitev služi dejstvo, da je pisec španskega rokopisa Festovega Breviarija iz 7. stol. imel pred očmi deželo Suebov na severozahodu Španije, ko je iz svoje predloge prepisoval Breviarij; čutil se je primoranega, da njemu neznano panonsko Savijo s konjekturo spremeni v ime 'Suavia', ki je bilo v njegovem okolju poznano. Pojava imenske oblike 'Suavus' za reko 'Savus' pa s tem ne bi zadovoljivo razložili, poleg tega so lahko obstajali tudi pisarji, ki jim je bila španska 'Sua(e)via' povsem neznana. Sprememba od 'Savia' k 'Suavia' oziroma od 'Savus' k 'Suavus' v rokopisih imenovanih del bi bila bolj razumljiva, če bi v tistem času obstajala tudi panonska 'Suavia', panonska dežela Suebov. In prav to nam viri iz 6. stol. potrjujejo na dokumentaren način. Na to je kot prvi opozoril Fr. Lotter,¹⁵ ki je samo dejstvo postavil v pravilno sosledje, medtem ko je H. Wolfram še v tretji, nanovo predelani izdaji svoje po pravici znamenite zgodovine Gotov¹⁶ zgolj postavil ugotovitev, da je možno provinco Savijo vzhodnogotske dobe na podlagi ljudske etimologije razumeti tudi kot Suavijo – deželo Suebov. Lotter¹⁷ pa je nasprotno prepričan, da je ozemlje med rekama Dravo in Savo najkasneje v vzhodnogotski dobi imelo uradno ime 'Suavia'; v uradni korespondenci velikega vzhodnogotskega kralja Teoderika, ki je ohranjena v Kasiodorovi zbirki *Variae*, se pokrajina okrog provincialnega

⁸ Eadie, str. 52 v kritičnem aparatu; o rokopisih gl. prav tam, 21–32.

⁹ Riese, str. 131, v kritičnem aparatu.

¹⁰ Iulius Honorius 8, ed. Riese, str. 39.

¹¹ *Cosmographia* (Ps. Aethicus Ister) 25 (ed. Riese, str. 82, s kritičnim aparatom); 20 (ed. Riese, str. 81).

¹² Če je bila *Notitia Dignitatum* kot državni »priročnik« v uporabi še v vzhodnogotski dobi na sedežu vlade v Raveni, bi tam lahko nastal popravek k Not. Dign. occ. 12,21 (gl. zgoraj op. 7), da bi se zadostilo tedanji uradni terminologiji, vsaj kar se tiče imena savske province. Na drugih mestih bi tedaj popravek iz »Savia« v »Suavia« izostal.

¹³ V diskusiji k referatu je na to pravilo s poudarkom in po pravici opozoril g. kolega Jože Kastelic.

¹⁴ Prim. Polemii Silvii 5 (Riese, str. 131, v kritičnem aparatu k vrsti 16).

¹⁵ Zur Rolle der Donauseiten in der Völkerwanderungszeit, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* (odslej *MIÖG*) 76, 1968, 275–298, zlasti 277–282.

¹⁶ H. Wolfram, *Die Goten. Von den Anfängen bis zur Mitte des 6. Jh. Entwurf einer historischen Ethnographie*, München, 3. neubearbeitete Auflage 1990, str. 320 in 492 op. 60; prim. tudi Isti, *Westillyrien unter gotischer Herrschaft* (490/493 – 537), v: *Lebendige Altertumswissenschaft. Festgabe H. Vetters*, Wien 1985, str. 315–317.

¹⁷ *MIÖG* 76, 1968, 278; prim. tudi Isti, *Die germanischen Stammesverbände in Umkreis des Ostalpen-Mittel-donau-Raumes* . . . , v: H. Wolfram – A. Schwarz (Hg.), *Die Bayern und ihre Nachbarn, Teil 1*, Wien 1985 (Österr. Akad. Wiss., Phil.-hist. Kl., Denkschr. Bd. 179), str. 45–47.

glavnega mesta Siscije označuje kot 'Suavia'. Tako se pismo v *Variae* IV, 49 obrača neposredno na prebivalstvo province z imenom 'Siscia vel Suavia', ki se je delilo na različne pravne in družbene kategorije (vir iz dobe med 507 in 511). Naslovniki kraljevega pisma v *Variae* V, 15 iz let 525 ali 526 so »posseores« v provinci z imenom 'Suavia', ki se omenjajo tudi neposredno v pred tem pismom sporočenem pismu (*Variae* V, 14,1), čigar naslovnik je »vir illustris Severinus«. ¹⁸ Th. Mommsen, izdajatelj zbirke *Variae* v seriji »*Monumenta Germaniae Historica*«, ¹⁹ kot tudi A. J. Fridh v novi izdaji zbirke v seriji »*Corpus Christianorum*«, ²⁰ sta sicer povsem enotno rokopisno izročilo imena province v obliki 'Suavia' (z varianto 'Suevia') ignorirala in sta na njeno mesto povsod vstavila ime 'Savia', ki je bilo poznano od časa Dioklecijanove reforme provinc dalje. Oba izdajatelja sta pri tem kršila temeljno načelo pri izdaji tekstov, da se je treba izogibati konjekturi, če le sporočena beseda ali sporočeni stavek imata neki smisel, kot se da to dokazati v primeru oblike 'Suavia'. Zlasti Mommsen bi moral biti v tem primeru previdnejši in bolj zadržan, saj je pri pripravi izdaje Jordanesovih spisov *Romana* in *Getica* za serijo »*Auctores antiquissimi*« v okviru zbirke »*Monumenta Germaniae Historica*« ²¹ naletel na isti pojav, da namreč najboljši rokopisi prinašajo obliko 'Suavia' povsod tam, kjer je pričakovati oznako južnopanonske province Savije. Mommsen se je pri izdaji Jordanesa držal svojega rigorizma in je prevzel v svoj tekst tisto obliko, ki je bila v rokopisih. ²² Posebno težo ima v tej zvezi katalog ilirskih provinc, ki ga posreduje Jordanes (*Romana* 218), na podlagi Festa (*Breviarium* 8): natanko na istem mestu v razčlenjenem seznamu, kjer se pri Festu nahaja provinca 'Savia', ima Jordanes obliko 'Suavia', in tudi zaporedje provinc je ostalo isto. ²³ To povsem jasno pričevanje latinskih virov potrjuje Prokopij. Tudi on omenja v Panoniji Suave oz. Sueve; to so 'Souaboi', ki prebivajo skupaj s Siskiji (Sískioi) v zaledju za Dalmacijo, Liburnijo in Istro, in ki jih ne smemo zamenjati s 'Souaboi', ki so bili tedaj pod frankovsko oblastjo. ²⁴ Iz barbarov, ki so prebivali v panonski deželi Souabía (= Suavia, Suevia), naj bi leta 537 gotška komesa Asinarios in Uligisalos rekrutirala vojsko, s katero naj bi oblegala Salono, kot poroča dalje Prokopij. ²⁵ O uradnem preimenovanju savske province v Suavijo, ki mu poznoantični avtorji tudi zvesto sledijo, torej ne more biti dvoma.

Kako naj pojasnimo ta razvoj, pri čemer mora ostati jasno, da sama in morda tudi le začasna navzočnost Suavov/Suevov za to ne zadostuje? Fr. Lotter je na drugem mestu ²⁶ izrazil domnevo, da moramo pri uradnem preimenovanju province v ime 'Suavia' (= dežela Suavov ali Suevov) računati z dejstvom, da je v stari savski provinci živel sorazmeroma velik delež Suavov, ki naj bi tam prebival zakonito, to je na podlagi regularne pogodbe o naselitvi. Izhodišče in podlaga te hipoteze je rimski koncept ozemeljske neokrnjenosti rimskega cesarstva (*Imperium Romanum*). Po tem gledanju so meje države nedotakljive in za vsako trajnejše zadrževanje na državnem ozemlju je bila potrebna potrditev s strani cesarja; le-ta se je od primera do primera konkretizirala v obliki pogodb. ²⁷ Kot možna pot do rešitve vprašanja je, da temeljito preučimo vire o dogodkih med koncem 4. stoletja in začetkom 6. stoletja, posebej o zgodovini odnosov med Rimom in barbari, in skušamo ugotoviti, ali obstajajo v njih izhodišča za pogodbo o naselitvi Suevov (Suavov/Suevov) v vzhodnoalpskem in podonavskem prostoru. Pri tem nam pravzaprav ni treba seči nazaj v 4. stoletje ali v prvo polovico 5. stoletja; pravič zato, ker se je tedaj kasnejša 'Suavia' še imenovala 'Savia – Savensis provincia',

¹⁸ K vzhodnogotski praksi, da se pisma z enako stvarno vsebino izdajajo v pari, prim. W. Goffart, *Barbarians and Romans A.D. 418–584. The Techniques of Accommodation*, Princeton 1980, str. 86 z op. 56.

¹⁹ Cassiodorus, *Variae epistulae*, ed. Th. Mommsen, *Monumenta Germaniae Historica. Auctores antiquissimi* (odslej MGH AA) 12, Berlin 1894.

²⁰ Cassiodori *Variarum libri XII*, ed. A.J. Fridh, *Corpus Christianorum ser. Lat.* 96, pars 1, Turnhout 1973.

²¹ Jordanes, *Romana; Getica*, ed. Th. Mommsen, MGH AA 5,1, Berlin 1882 (nova izd. München 1982).

²² Jordanes, *Getica* 273 (ed. Mommsen, str. 129): Dalmatia Suaviae vicina erat . . . ; *Getica* 274 (Mommsen, 129): . . . remisit (sc. Hunimundum, ducem Suavorum) cum suis in Suavia; *Romana* 218 (Mommsen, str. 28, 4): . . . Suavia.

²³ Ne oziraje se na različne končnice sklonov je zaporedje pri naštevanju provinc tako pri Festu kot pri Jordanesu naslednje: Noricum duas, Pannoniarum duas, Valeriam, Saviam/Suaviam, Dalmatiam, . . .

²⁴ Prokopios, *Bellum Gothicum* I, 15,25.

²⁵ Prokopios, *Bellum Gothicum* I, 16,9.

²⁶ Lotter, *Die germanischen Stammesverbände* . . . (kot v op. 17), str. 46.

²⁷ K temu E. Chrysos, *Legal Concepts and Patterns for the Barbarians' Settlement on Roman Soil*, v: E. Chrysos – A. Schwarcz, *Das Reich und die Barbaren*, Köln – Wien 1989, str. 13–23, zlasti str. 18–20.

drugič zato, ker bi Suavi/Suevi v vzhodnogotski dobi že zdavnaj izgubili svojo identiteto in bi se asimilirali s poznorimskim provincialnim prebivalstvom – Siskiji, če bi se naselili že ob koncu 4. stoletja. To bi pomenilo, da bi od dobe naselitve do vzhodnogotske dobe živeli barbari v savski provinci približno skozi pet generacij. Za ohranitev identitete in svoje lastne etnično-kulturne zavesti je to predolga doba. Prav na to lastno zavest izrecno kažejo viri iz vzhodnogotske dobe, ko Suave/Sueve razlikujejo od Siskijev, ki so prebivali v isti provinci.

Vprašati se torej moramo, kdaj je 'Savia' postala 'Suavia': ali šele v vzhodnogotski dobi ali že enkrat v – predvsem v podonavskem prostoru – izredno razgibani drugi polovici 5. stol.; kajti prek dveh do treh generacij bi Suavi mogli ohraniti svojo identiteto. Nastanek imena 'Suavia' po analogiji od ljudskega imena 'Suavi', ki je nadomestilo dotedanje provincialno ime 'Savia', temelji na brezpogojni predpostavki, da so bili Suavi (Suevi) v južno-panonski savski provinci naseljeni v precej velikem številu in to na podlagi pogodbe, sklenjene z rimsko državo – tukaj je treba v prvi vrsti misliti na vladno v Raveni. Na to je opozoril tudi Šašel,²⁸ ko je za to območje domneval za čas od leta 377 dalje gotsko in suebsko federatsko naselitev in odtlej predpostavljala stalno navzočnost germanskih plemen, ki naj bi se vedno znova krepila s prihodom novih skupin. Za približno dvestoletno dobo od 4. do 6. stoletja je poznano veliko število pogodb ali bolje fragmentov pogodb med rimsko državo in barbarskimi ljudstvi²⁹ vendar se nikjer ne omenja zavezniška pogodba (foedus) med 'Suavi/Suevi' in zahodnim ali vzhodnim rimskim cesarstvom, ki bi se nanašala na naselitev v Panoniji. Po drugi strani pa ni šele Šašel kot prvi domneval, da je bila provinca 'Savia/Suavia' že dolgo pred vzhodnogotsko dobo v znatni meri barbarska dežela. Tako je že Mommsen in za njim vrsta raziskovalcev³⁰ opozarjala na poročilo Kasiodorja, ki ima gotovo uradni značaj, po katerem se v vzhodnogotski provinci z imenom 'Suavia', prejšnji provinci Saviji, v tretjem desetletju 6. stoletja med skupino 'possessores' nahaja tudi skupina 'antiqui barbari'. Slednji so bili poročeni z Rimljankami v provinci in za svoja zemljišča ('praedia') očitno niso hoteli plačevati nikakršnega zemljiškega davka ('annona'). Ta po Mommsenu »temni«, po Soraciju »znameniti« odlomek iz dokumenta 14 petnajste knjige zbirke 'Variae' se dobesedno glasi (c. 6): »Antiqui barbari, qui Romanis mulieribus elegerunt nuptiali foedere sociari, quolibet titulo praedia quae siverunt, fiscum possessi cespitis persolvere ac superindicticiis oneribus cogantur« (Fridh, str. 193). Kdo so bili ti barbari, povzročitelji nesporazumov, ki naj bi jih odpravil po kraljevem nalogu zadolženi »vir illustris Severinus«?

Šašel³¹ je po pravici opozoril na to, da je treba te barbare zaradi oznake 'antiqui' razlikovati od drugih barbarov, ki se nanašajo na vzhodnoalpsko-podonavsko področje in se omenjajo v Kasiodorovi korespondenci. Očitno je, da pod to oznako tudi ne bi mogli biti mišljeni Goti – na primer taki, ki bi izhajali iz zgodnejše gotске naselitve.³² Za Kasiodora oz. vzhodnogotskega kralja so bili Goti »naši Goti« ('Gothos nostros').³³ Ko so približno dve desetletji pred tem poslali v isto provinco ('Siscia vel Suavia') Gota Fridibada v sodniški funkciji, da bi ponovno vzpostavil red in varnost,³⁴ se posamič omenjajo iste kategorije prebivalstva kot v omenjenem Teoderikovem pismu, katerega prejemnik je bil 'vir illustris Severinus' (Var. V, 14). Na mestu, kjer se omenjajo 'antiqui barbari', nastopajo tam 'capillati' (Var. IV, 49). S tem izrazom so prav tako mišljeni barbari, vendar nastopajo tu v

²⁸ Šašel (kot v op. 2), zlasti str. 138 sl. (= Opera selecta, str. 759 sl.).

²⁹ Ingeborg Masur, Die Verträge der germanischen Stämme, Diss. Freie Univ. Berlin 1952, prinaša seznam 304 foedera; na tej podlagi ocenjuje Chrysos (kot v op. 27), str. 17, prvotno število pogodb na približno 350; to število je brzokone kljub vsem vrzelim v izročilu nekoliko previsoko, kajti Chrysos je prezrl, da so med 304 pogodbami, ki jih našteva Masur, tudi take med samimi germanskimi ljudstvi. R. Schulz, Die Entwicklung des römischen Völkerrechts im 4. und 5. Jh., Stuttgart 1993 (Hermes Einzelschriften Bd. 61) našteva za čas od 323 do 487/488 v celoti 90 pogodb. Kako se da iz poznega in vsebinsko povsem drugačnega izročila te pogodbe izločiti in jih rekonstruirati, je pred kratkim na primeru Vite Severini pokazal K.H. Ziegler, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, romanistische Abteilung 110, 1993, str. 638–640.

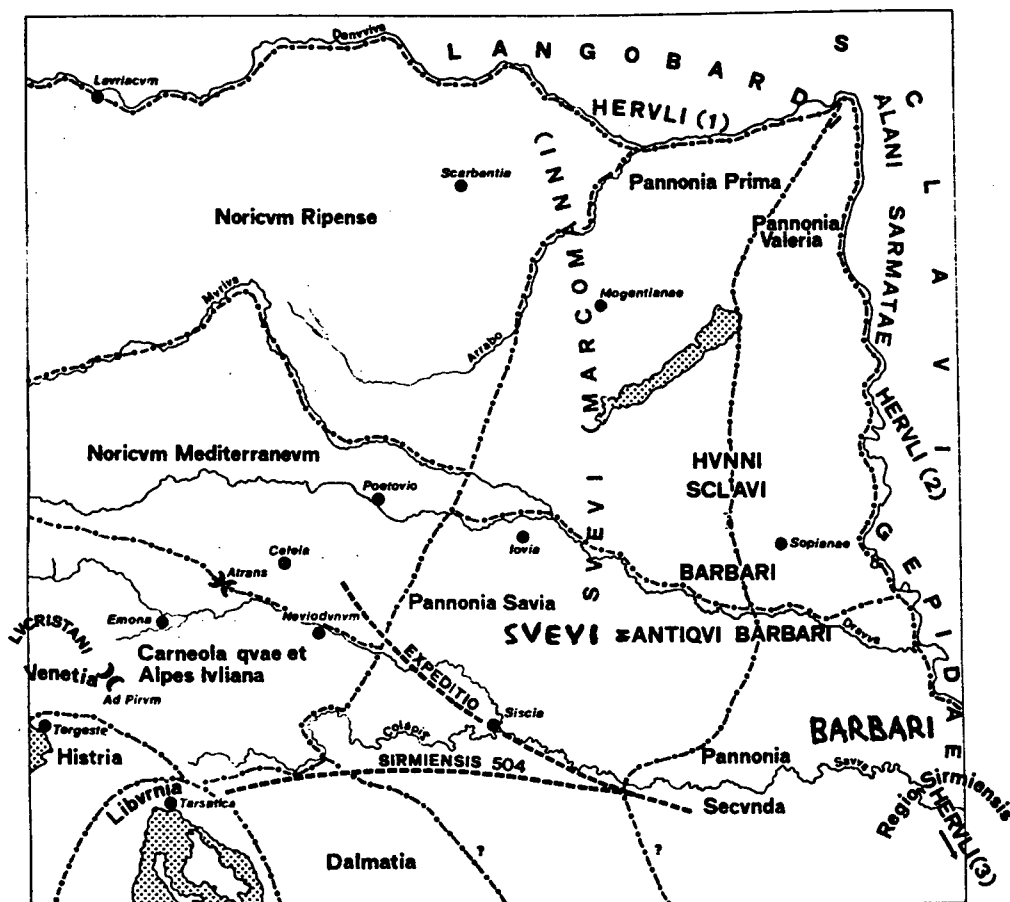
³⁰ Th. Mommsen, Ostgothische Studien, Gesammelte Schriften Bd. IV, 1910 (ponatis Berlin 1965), zlasti str. 440 op. 4 in 475 op. 3; R. Soraci, Ricerche sui conubia tra Romani e Germani nei secoli IV–VI, Catania, 2. izd. 1974, zlasti str. 155–158 s starejšo literaturo (k tej knjigi prim. H. Castritius, Gnomon 51, 1979, 799–801).

³¹ Antiqui barbari (kot v op. 2), str. 135 (= Opera selecta, str. 756).

³² Soraci (kot v op. 30), str. 157, misli na Gote, ki naj bi med zgodnejšim potekom naseljevanja po odhodu glavnega dela plemena ostali v savski provinci.

³³ Cassiodorus, Variae III, 24.4.

³⁴ Cassiodorus, Variae IV, 49; prim. k temu Wolfram, Die Goten (kot v op. 16), str. 320.

Poselitvene razmere v Panoniji v vzhodnogotski dobi. Avtor je dopolnil historično karto, ki jo je predložil J. Šašel, *Antique barbari* (kot v op. 2), str. 133 (= *Opera selecta*, str. 754)

podobi družbeno-politično vodilnega sloja, kot »capillati».³⁵ Teksta kažeta naslednja ujemanja:

Cass. Var. IV, 49
universis provincialibus

defensoribus
curialibus
capillatis

Cass. Var. V, 14 in 15 (par pisem)
nostrorum provincialium
universis possessoribus
defensores
curiales
antiqui barbari

Kot je poudaril Šašel, se 'barbari', ki se omenjajo na drugih mestih v uradni korespondenci vzhodnogotskega kralja, jasno ločijo od skupine 'antiqui barbari' province Suavije. Tako so prebivali barbari, omenjeni v Cassiod. Var. III, 24, ki jih je hotel Teoderik odvrniti od njihove navade dvobojevanja in jih napotiti na sodišče, v Sirmijski Panoniji ('Pannonia Sirmiensis'),³⁶ 'praesumptor barbarus' pri Cassiod. Var. I, 18 pa spada k skupini prebivalstva barbarskega izvora, ki je v severovzhodni Italiji že pred gotško osvojitvijo prišla do zemljišč

³⁵ K oznaki »capillati« in vprašanju vsebine izraza prim. Lotter, *MIÖG* 76, 1968, 277 in Wolfram, *Die Goten* (kot v op. 16), str. 301 in 492 op. 66.

³⁶ Lotter, *Die germanischen Stammesverbände* . . . (kot v op. 17), str. 46 sl. z op. 77, z opozorilom na Cassiod. Var. III, 23, pismo, ki sestavlja vsebinsko enoto z Var. III, 24.

in posesti, četudi na pravno dokaj vprašljiv način; kralj je tako moral za zastaranje nasilne prilastitve določiti datum 28. avgust 489 (Var. I, 18, 2). Z vsemi temi barbari – in v tem pogledu ponovno sledimo Šašlu – so bile mišljene negotske barbarske skupine, ki so prišle v Italijo predvsem v času Odoakra oziroma so po gotski odselitvi iz Panonije prodrle v Sirmijsko Panonijo ('Pannonia Sirmiensis') in se nastanile tamkaj, tako zlasti Gepidi, pa tudi drobci drugih barbarskih ljudstev.³⁷

Doslej smo govorili o tem, s kom skupine 'antiqui barbari' ne moremo identificirati. Sedaj se bomo posvetili poskusom identifikacije v pozitivni smeri. Šašel³⁸ je videl v njih različne germansko-hunske drobce ljudstev iz mase ljudstev po propadu atilove države, v Varijah omenjene barbore ('barbari') pa je razlagal kot novonastale, negotske in neromanske skupine kot so Suebi, Huni, morda Skiri, celo Slovani (takorekoč kot predhodne skupine kasnejše slovanske poselitve). S tem se Šašlova razlaga³⁹ bistveno loči od mnenja, ki sta ga zastopala Mócsy⁴⁰ in tudi Várady,⁴¹ po katerem naj bi bili z oznako 'antiqui barbari' mišljeni potomci vzhodnogotsko-hunske skupine Alateja in Safraka, ki se je leta 380 na podlagi pogodbe (foedus) naselila v Panoniji. Taka domneva bi pomenila, da bi ta, kot znano pri Adrianoplu posebej pomembna večetnična skupina, ki je morda odločila izid bitke,⁴² prek približno petih generacij vse do gotске dobe v južni Panoniji ohranila svojo etnično-kulturno identiteto, in to kljub pravici do sklepanja zakonskih zvez ('conubium'), če bi Kasiodorovo skupino 'antiqui barbari' enačili z njimi. S. Soproni⁴³ je nasprotno na podlagi pisanih in materialnih virov in tako, da je sklepal na podlagi logičnih zakonitosti, prepričljivo dokazal, da je bil vojaški potencial skupine Alateja in Safraka razporejen med obmejnimi vojaki ('limitanei') predvsem v provinci Valeriji in da je bilo tedaj prav savski provinci z glavnimi prometnimi zvezami proti Italiji prizanešeno z naseljevanjem drugih skupin. Ker je treba Jovijo ('Iovia'), sedež škofa Amantija, s precejšnjo zanesljivostjo postaviti v Valerijo (Hétenypusztá) in ne v Savijo (Ludbreg),⁴⁴ poleg tega se zdi, da arheološko gradivo, ki bi se nanašalo na Alatejevo in Safrakovo skupino, na območju južne Panonije v celoti manjka, bi morali skupino 'antiqui barbari' v savski provinci, ki je najkasneje v vzhodnogotski dobi postala dežela Suavov/Suevov, postaviti v zvezo s kasnejšimi naselitvenimi akcijami kot so ukrepi iz časa neposredno po bitki pri Adrianoplu.

Hunsko-gotske skupine tudi v kasnejšem času ne pridejo v poštev. Na preimenovanje savske province v Suavijo ne bi mogle vplivati; z njimi ne bi mogli biti mišljeni 'antiqui barbari', kajti zaradi razlike v veri bi jim nobena rimska vlada ne dala pravice do sklepanja zakonskih zvez z Rimljani ('conubium'). Poleg tega tukaj ne gre za razvoj v okviru Atilove države, kajti savska provinca – v nasprotju z dosti razširjenim mnenjem⁴⁵ v letih 445/6 ni bila prepuščena Atili in barbarizirana, temveč je ostala v okviru zahodnorimskega cesarstva, kot je v predavanju na tem kolokviju dokazala Marjeta Šašel Kos.⁴⁶ Skupino 'antiqui barbari', njeno naselitev v savski provinci s priznanjem konubija, moramo povezati z ukrepi po

³⁷ Prim. Lotter, *Die germanischen Stammesverbände . . .* (kot v op. 17), str. 47 in Wolfram, *Westillyrien . . .* (kot v op. 16), str. 315 sl.

³⁸ *Antiqui barbari* (kot v op. 2), zlasti str. 135 (= *Opera selecta*, str. 756).

³⁹ S. Soproni, *Die letzten Jahrzehnte des pannonischen Limes*, München 1985, str. 88, je napačno razumel Šašla, ki v skupini 'antiqui barbari' ni videl potomcev skupine Alateja in Safraka.

⁴⁰ A. Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia*, London–Boston 1974, str. 341 sl.

⁴¹ L. Várady, *Das letzte Jahrhundert Pannoniens (376–476)*, Amsterdam 1969, str. 500 (op. 751) in str. 522 (op. 981).

⁴² K pomanjkljivostim dosedanjih raziskav o vojaškem vidiku bitke pri Adrianoplu gl. M. Springer, *Novi odgovori in stara vprašanja o bitki pri Adrianoplu*, *Zgodovinski časopis* (v tisku).

⁴³ Soproni (kot v op. 39), str. 86–93.

⁴⁴ Soproni (kot v op. 39), str. 19–21 in 88; Wolfram, *Die Goten* (kot v op. 16), str. 252 in 257; drugače Várady (kot v op. 41), str. 168–170 in 519–522; gl. tudi Isti, *Bonner Jahrbücher* 190, 1990, 176–188 (k poselitvenemu območju Alatejeve in Safrakove skupine). K zgodovini škofij in o škofijski organizaciji v panonsko-ilirskem prostoru gl. raziskave, ki jih je objavil R. Bratož v: *Miscellanea Bulgarica* 5, Wien 1987, 149–195; *Actes du XIe Congrès internat. d'Archéologie Chrétienne*, Roma 1989, str. 2345–2388; *Klio* 72, 1990, 508–550.

⁴⁵ I. Bóna, *Das Hunnenreich*, Stuttgart 1991, str. 212; A. Schwarcz, *die Goten in Pannonien und auf dem Balkan . . .* *MIOG* 100, 1992, 51 s starejšo literaturo.

⁴⁶ Gospa M. Šašel Kos mi je prijazno dala na razpolago angleško verzijo svojega referata z naslovom: »The Embassy of Romulus to Atila. One of the Last Citations of Poetovio in Classical Literature« (kot referat z naslovom »Romulovo poslanstvo pri Atili (ena zadnjih omemb Petovione v antični literaturi)« v tisku v *Zgod. časopisu*, op. prev.).

propadu Atilove države, ko sta se lahko vladi v Raveni in Konstantinoplu po desetletjih nemoči v razmerju do Hunov lotili nove politično-vojaške ureditve celotnega panonskega prostora in jo tudi izpeljali z določenim uspehom. V dosedanjih raziskavah je bilo opaženo, da sta tedaj obe središči rimske moči opozorili nase in po dolgi, prisiljeni abstinenci prevzeli pobudo, vendar pa je veskozi prevladovala težnja, da se postavijo v ospredje nasprotja med Raveno in Konstantinoplom. Pri tem se je spregledalo, da gre pri številnih pogodbah z barbar-skimi 'gentes' iz petdesetih in šestdesetih let 5. stol. za strnjeno akcijo obeh vlad.⁴⁷ Da so bili uspehi politike zahodnega Rima v teh dveh desetletjih v primerjavi z uspehi vzhodnega Rima v znanosti do take mere neosvetljeni, je razumljivo ne nazadnje na podlagi zelo različnega stanja virov. Poročila, ki omogočajo rekonstrukcijo dogajanja in njihovih ozadij v podonavskem prostoru v drugi polovici 5. stoletja, so napisana pretežno iz vzhodnorimske perspektive, medtem ko zahodno izročilo, predvsem v obliki notic v kronikah, tamkajšnje dogodke praviloma prikazuje v zelo blede podobi, tako da se le sem in tja in bolj slučajno omenjata aktivnost in navzočnost zahodnorimske države.⁴⁸ Kljub temu obstajajo nekatera, sicer redka pričevanja o ponovni vključitvi Panonije v območje zahodnorimske države pod cesarjema Avitom in Majorijanom, dogajanje, ki se v virih označuje kot 'revocatio Pannoniarum' cesarja Avita.⁴⁹ In takoj po tej ponovni pridobitvi, leta 458, je lahko Majorijan za veliko ofenzivo proti Vandalom rekrutiral veliko vojsko iz barbarov v obdonavskih deželah, ki so jo sestavljali, kot poroča Sidonius Apollinaris,⁵⁰ med drugim Suebi, Huni, Zahodni in Vzhodni Goti, Alani, Burgundi in Rugijci. Del te se je kasneje pod vodstvom nekega Tuldila pri odhodu iz Italije uprl (in s tem povzročil polom Majorijanove ofenzive). Podlaga za rekrutiranje te sorazmeroma velike oborožene sile so morale biti pogodbe z zahodnim Rimom, ki je imenovanim ljudstvom (oz. njihovim delom) zagotovil pravico za naselitev znotraj cesarstva, v tem primeru v srednjem Podonavju. Šele z Majorijanovim neuspehom se je v tem prostoru okrepil položaj vzhodnega Rima. To je prišlo prav Vzhodnim Gotom pod vodstvom bratov iz družine Amalijcev, Valamirja, Thiudimirja in Vidimirja, ki so morda šele tedaj lahko svoje vplivno območje razširili do meja Italije in s tem tudi na savsko provinco.⁵¹

Smiselno je, če Suebe (Suavi, Suevi, Suebi) v Majorijanovi vojski povežemo s tistimi Suebi, ki se omenjajo kot udeleženci bitke pri reki Nedao (454, najkasneje 455), in ki so v naslednjih dveh desetletjih odigrali važno vlogo v boju proti Valamirovim Vzhodnim Gotom. Del teh kot vladarjevo spremstvo organiziranih 'donavskih Svebov' pod vodstvom Hunimunda – ostale skupine obdonavskih Svebov so raje od nestalnega življenja in nenehnega preseljevanja imele stalna bivališča in znosno preživljanje⁵² – je vedno znova izzival Vzhodne Gote in je živel od ropanja in plenitve, saj mu je bil kmečki način življenja tuj. Pri tem je značilno, da so ti Suebi (Suavi) na enem od roparskih pohodov prišli vse do Dalmacije, na poti uplenili Vzhodnim Gotom živino in po oplenu Dalmacije in tamkajšnjega rimskega provincialnega

⁴⁷ Mnenja raziskovalcev izhajajo praviloma iz predpostavke, da po umoru Valentinijana III. Konstantinopel ni več priznaval zahodnih cesarjev. Vendar pa je bilo sodelovanje obeh vlad, vzhodnorimske in zahodnorimske, od tega neodvisno; zaradi grožnje, ki je prihajala iz srednjega Podonavja, je bilo pravzaprav nujno.

⁴⁸ K vzhodnorimsko-bizantinskim virom prim. J. Karayannopoulos – G. Weiss, *Quellenkunde zur Geschichte von Byzanz (324–1453)*, Wiesbaden 1982 (v dveh zvezkih); za zahodno rimsko cesarstvo tako delo ne obstaja. O znanju srednjeveških avtorjev o razmerah na ozemlju med Donavo in Jadranom prim. navedbo in oceno poročil v: R. Bratož, *Die Antike Geschichte des Gebietes zwischen Donau und Adria in den Vorstellungen der mittelalterlichen Autoren*, v: *Ethnogenese und Überlieferung*, hg. v. K. Brunner und B. Merta, Wien–München 1994, str. 264–292.

⁴⁹ Sidonius Apollinaris, c. 7, 589 sl.: cuius solum amissas post saecula multa / Pannonias revocavit iter . . . ; K temu po vsem videzu uspešnemu podvigu prim. Fr. Lotter, *Severinus von Noricum. Legende und historische Wirklichkeit*, Stuttgart 1976, str. 219 sl.; Várady (kot v op. 41), str. 291 sl. in 331 sl.; A. Schwarcz, *Die Goten in Pannonien und auf dem Balkan . . .*, MIOG 100, 1992, 51 sl.

⁵⁰ Sidonius Apollinaris, c. 5, 470–488; k temu Várady (kot v op. 41), str. 340–343; Lotter (kot v op. 49), str. 242–244; A. Schwarcz, MIOG 100, 1992, 52.

⁵¹ Wolfram, *Die Goten* (kot v op. 16), str. 261 sl.; A. Schwarcz, MIOG 100, 1992, 57 sl.

⁵² Strnjena skupina, ki se v virih označuje kot Markomani (Notitia Dign. occ. 34,24) je bila od približno leta 400 vključena v obrambo meje na področju Vindobone in Karnunta (gl. Lotter, MIOG 76, 1968, 281 in Wolfram, *Die Goten*, kot v op. 16, str. 252, ki meri na to skupino). Na Suebe v severni Panoniji opozarja tudi I. Bóna v: R. Busch (Hg.), *Die Langobarden*, Neumünster 1988, str. 69–71; morda je treba skupino Hegyko južno od Nežiderskega jezera iz langobardske dobe, v najdbah katere se nahajajo obdonavsko-germanski in rimski elementi (Bóna, prav tam, str. 64), prav tako povezati s trajno suebsko naselitvijo. Od arheoloških raziskav si nadejamo odgovor na vprašanje, ali obstajajo kakršnekoli povezave med približno dvajsetimi utrdami znotraj Prve Panonije in Valerije in podonavsko-germanskimi, to je predvsem suebskimi naselbinami v severni Panoniji (k tem utrdam v notranjosti gl. Soproni (kot v op. 39), str. 19 sl.).

prebivalstva skušali priti do svojih selišč ('ad sua'), ki so morala biti nekje v Zgornji Panoniji. Neke noči so jih Vzhodni Goti ob Blatnem jezeru nenadejano zaustavili in jih premagali.⁵³ Savski provinci je bilo pri tem roparskem in plenilnem pohodu prizanešeno, kar ne bi mogel biti goli slučaj; tam naj bi namreč prebivali njihovi svebski soplemenjaki, ki so bili provinci dali novo ime Suavia (dežela Suebov). Smrtno sovraštvo Vzhodnih Gotov do Hunimundovih Suebov je šlo celo tako daleč, da so to skupino, ki je zbežala k svojim soplemenjakom v drugo Suavijo (to je na poselitveno območje Alemanov v jugozahodni Nemčiji), zasledovali in jo skušali zajeti,⁵⁴ vsekakor brez večjega uspeha. Med Alemani, ki so se proti koncu 5. stol. ponovno zavedli svojega starega in znamenitega suebskega imena,⁵⁵ in obdonavskimi Svebi je očitno še v tej dobi obstajala določena zavest skupne pripadnosti, ki je bila podlaga za medsebojno pomoč in pripravljenost, da drug drugega sprejme medse. Kako naj si drugače razložimo, da se je ena skupina Alemanov, ki so jih Franki večkrat porazili in razbili njihovo plemensko organizacijo, po Kasidoru (Var. III, 50) še leta 507 skušala prek Notranjega Norika prebiti v savsko provinco, v suebsko deželo Suavijo, da bi pri svojih plemenskih sorodnikih našla zavetje in eksistenčno varnost.

Z Alemani okrepljeni Svebi v savski provinci, ki se v uradni korespondenci vzhodnogotskega kralja Teoderika po našem mnenju označujejo kot 'antiqui barbari', so lahko tudi prek vzhodnogotske dobe v južni Panoniji ohranili svojo etnično-kulturno identiteto, gotovo ne nazadnje tudi zato, ker so z omenjenim prihodom soplemenjakov svojo posebno zavest še okrepili. Najnovejše raziskave so si enotne v mnenju, da je kralj Waho vodil Langobarde v Zgornjo Panonijo in si je okrog 510 podredil tamkaj prebivajoče Suebe. V zavezništvo s Franki in v soglasju z vzhodnim Rimom naj bi nato Langobardi proti koncu tridesetih let 6. stol. dosegli Dravo.⁵⁶ Leta 547 ali 548 sta prišla pod langobardsko oblast še Notranji Norik in savska provinca. Ta presenetljivo hitra ekspanzija se da po pravici razložiti kot »inkubacijska doba« pri oblikovanju novega velikega plemena z Langobardi kot osrednjim jedrom. Šele na podlagi nastanka tega velikega plemena je lahko sploh razumljiva osvojitve Italije leta 568, medtem ko so v desetletjih pred tem bili Langobardi zaradi svoje številčne šibkosti bolj predmet prezira. Leta 568 ni šla v Italijo homogena 'gens Langobardorum'. Alboinova vojska je bila sestavljena iz različnih plemen – po Pavlu Diakonu (Hist. Lang. 2, 8) je šel kralj na pohod v Italijo »cum omni suo exercitu vulgique promiscui multitudinē« – in je vsebovala tudi znatne svebske elemente. Zanj sta značilni bolj kot enotnost šibka notranja povezanost in fluktuacija, kot nam kot najbolj evidenten primer dokazuje sodelovanje na pohodu in nato povratek domnevno 26.000 Sasov. Druge skupine, ki so se udeležile pohoda, naj bi se vključile v langobardski pravni in življenjski red, vendar so se še dolgo časa zavedale svojega porekla. Na pohodu naj bi ta posebna etnična in kulturna zavest v vojaškem in političnem oziru prišla do izraza v obliki pododdelkov kot posebnih skupin pohoda. Po uspešni naselitvi v Italijo naj bi še dolgo časa obstajale etnično zaključene naselitvene skupnosti, pri čemer je bil močan integrativen dejavnik langobardsko pravo ('ius Langobardorum'). S tem smo že globoko v srednjem veku. Naj se za sklep še enkrat povrnemo k skupini 'antiqui barbari'. Slednjo sem identificiral z (obdonavskimi) Svebi, ki so dali ime savski provinci.

⁵³ Jordanes, *Getica* 273 sl. (ed. Mommsen, str. 128 sl.).

⁵⁴ Jordanes, *Getica* 280 sl. (ed. Mommsen, str. 130); k temu Lotter, *Die germanischen Stammesverbände* . . . (kot v op. 17), str. 40 sl.

⁵⁵ Temeljno delo o tem je: R. Wenskus, *Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frühmittelalterlichen gentes*. Köln–Wien 1977 (2. izd.), str. 255–272; Knjiga Wenskusa, ki je izšla prvič leta 1961, je prinesla v zvezi z raziskovanji zgodovine in nastanka plemen velik preobrat in je povsem odpravila in nadomestila tradicionalni vzorec razlage, kot sta ga na primer zastopala Ludwig Schidt in Ernst Schwarz. K etnogenezi in naselitvi Alemanov prim. D. Geuenich, *Zur Landnahme der Alamannen*, *Frühmittelalterliche Studien* 16, 1982, 25–44; Isti, *Die Alamannen am Oberrhein*, v: *Der Oberrhein in Geschichte und Gegenwart, Schriftenreihe Pädagogische Hochschule Freiburg i. Br.*, Bd. 1, Freiburg 1986, str. 25–39; Isti – H. Keller, *Alamannen, Alamennien, alamannisch im frühen Mittelalter*, v: *Wolfram-Schwarz* (kot v op. 17), str. 135–157; H. Keller, *Alamannen und Sueben nach den Schriftquellen des 3. bis 7. Jh.*, *Frühmittelalterliche Studien* 23, 1989, 89–111; H. Castritius, *Von politischer Vielfalt zur Einheit. Zu den Ethnogenesen der Alamannen*, v: H. Wolfram – W. Pohl (Hg.), *Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern*, Teil I, Wien 1990 (Österr. Akad. d. Wiss., Phil.–hist. Kl., *Denkschriften* Bd. 201), str. 71–84.

⁵⁶ Bóna (kot v op. 52), str. 65 ss.; J. Jarnut, *Die Landnahme der Langobarden in Italien aus historischer Sicht*, v: *Ausgewählte Probleme europäischer Landnahmen des Früh- und Hochmittelalters*, Teil I, hg. v. M. Müller–Wille und R. Schneider, *Sigmaringen* 1993 (Vorträge und Forschungen Bd. 41), str. 173–194, zlasti str. 175 sl. (s starejšo literaturo). K arheološkim pričevanjem in umetniški zapuščini Langobardov oz. langobardske dobe prim. Otto Prinz von Hessen, v: Busch (kot v op. 52), str. 75–80; Isti – A. Peroni, *Propyläen Kunstgeschichte, Supplement-Band 4* (1979), str. 164–179.

Po poročilu Kasiodora (Var. V, 14, 6) so bili 'antiqui barbari' zemljiški posestniki in so imeli privilegij sklepanja zakonskih zvez z Rimljankami v provinci ('conubium'). Njihova posest zemlje je pri tem lahko izhajala iz različnih pravih osnov: »quolibet titulo praedia quae-siverunt.« Neodvisno od tega, na kakšen način je neki 'antiquus barbarus' prišel do zemljiške posesti – z dodelitvijo na podlagi pogodbe o naselitvi, z nakupom ali s poroko – je bilo treba od zemljišča načeloma plačevati davke. Na to je še enkrat izrecno opozorila vzhodnogotska vlada v Raveni. Pri pogodbah med rimskimi državnimi organi in barbarskimi 'gentes' so bile za barbarsko stran najvažnejše določbe tiste, ki so se nanašale na podelitev zemlje in na oskrbo z živili; v splošnem so bila pri tem dodeljena zemljišča prosta davkov. V vzhodnogotski dobi pa je nasprotno veljala za vse zemljiške posestnike davčna obveznost.⁵⁷ V primeru Suavije (in tudi drugod) si je vzhodnogotska vlada v Raveni na področju davčnega sistema prizadevala za pravičnost in za poenotenje; tudi ji v primeru pripadnikov skupine 'antiqui barbari' v Saviji vsakokratno izvor zemljiške posesti po dveh do treh generacijah ni mogel biti več jasno razviden. Zaradi tega so bili izdani davčni odloki, s katerimi so hoteli izvesti enako postopanje ne oziraje se na to, ali je šlo za skupine 'antiqui barbari', 'barbari' ali za Vzhodne Gote. Posebnost skupine 'antiqui barbari' ni bila v tem, da bi posedovali prvotno davka prosta zemljišča, temveč v pravici sklepanja zakonskih zvez z Rimljani ('conubium'), ki so jo tudi morali pogosto izkoriščati.⁵⁸

S tem se zaključuje krog mojega dokazovanja v zvezi z enačenjem skupine 'antiqui barbari' z obdonavskimi Svebi, ki jim savska provinca dolguje preimenovanje v Suavijo. V splošnem je v poznorimskem cesarstvu veljalo načelo prepovedi sklepanja zakonskih zvez med barbari in Rimljani (Codex Theodosianus 3,14,1 iz leta 373). Odstopanja od tega načela, ki so ga prevzele tudi barbarske države na ozemlju rimskega cesarstva,⁵⁹ so se sicer dogajala, vendar je bila zanje potrebna cesarjeva potrditev.⁶⁰ Te izjemne uredbe so se lahko nanašale, kot kaže rimsko pravno izročilo,⁶¹ tudi kolektivno na cele skupine, vendar so to v pozni antiki resnično izjeme. Brezpogojna predpostavka za pravico sklepanja take zakonske zveze ('conubium') je pravovernost, in ta pogoj so izpolnjevale prav maloštevilne skupine barbarov. V 4. in 5. stoletju med Rimljani in barbari ni obstajalo samo kulturno nasprotje, temveč predvsem versko, in tukaj je bil prepad še globlji. Obratno so lahko barbarske skupine, ki so se priključile vladajoči pravovernosti, pri svoji naselitvi na državnem ozemlju računale na primeroma ugodne pogoje. V tej zvezi moramo sedaj usmeriti pozornost na svebske Markomane, ki so se po pričevanju Ambrozijevega biografa Pavlina⁶² malo pred 400 pod vodstvom svoje krščanske kraljice Fritigil in njenega neimenovanega moža podredili Rimljanom in se naselili na državnem ozemlju v Zgornji Panoniji. Tam so kot federati opravljali službo na meji ob Donavi in so postopoma lahko pritegnili v Panonijo tudi preostale Markomane, ki so še ostali v dolini Morave. Ta premik celotnega pravovernega markomanskega ljudstva na ozemlje cesarstva vse v Panonijo,⁶³ ki je gotovo potekal skozi daljše razdobje, je Markomane dokončno ločil od njihovih plemenskih bratov Kvadov (ki so se tedaj v severozahodni Španiji imenovali Svebi), in jih je vodil kasneje v odvisnost od Hunov. V bitki na Katalaunskih poljanah so se bojevali na hunski strani. Ko so se Markomani v zgodnjem 5. stoletju jasno geografsko ločili od plemenskih sorodnikov Kvadov, se je pri njih oživila uporaba starega slavnega imena (fiktivnega) praplemena Suebov, kar je povzročilo

⁵⁷ Drugače kot Goffart (kot v op. 18) in Wolfram, Die Goten (kot v op. 16), str. 295–299, izhajam iz dejstva, da je med naselitvijo in podelitvijo zemlje bilo dodeljeno barbarskim vojščakom dejansko zemljišče (in ne davčni delež), ki je bilo v splošnem prosto davkov. Bolj diferencirano izpade Wolframovo stališče do Goffartove teorije v MIOG 91, 1983, 5–35. Kratko in natančno v kritiki Goffarta D. Claude (v: H. Wolfram – A. Schwarcz (Hg.), Anerkennung und Intergration. Zu den wirtschaftlichen Grundlagen der Völkerwanderungszeit (400–600), Wien 1988, str. 13–16).

⁵⁸ Običajni mešani zakon je bila zakonska zveza med barbarom in Rimljanko iz province, obratna zveza bi bila velika izjema.

⁵⁹ Zakon, ki ga navaja Codex Theodosianus 3,14,1, prinaša (skupaj z interpretacijo) tudi Breviarium Alaricianum.

⁶⁰ Najbolj znamenit je primer Zahodnega Gota Fravitta, ki je bil magister militum in konzul (leta 401); gl. Wolfram, Die Goten (kot v op. 16), str. 154 sl.

⁶¹ A. Demandt, Osmosis, v: Chrysos-Schwarcz (kot v op. 27), str. 75.

⁶² Paulinus, Vita Ambrosii c. 36 (ed. Pellegrino, str. 102).

⁶³ Šašel (kot v op. 2) je ta proces preselitve in ustalitve Markomanov-Suebov v Panoniji kartografsko upodobil na skicah 1–4.

poimenovanje po njem.⁶⁴ Potem ko je bilo z odselitvijo konec neposrednega sosedstva ali tudi geografske bližine med plemeni, ki so se štela za Svebe, so se lahko Alemani, Markomani in Kvadi zopet vsak zase imenovali Svebi in tako oznanjali zase slavno preteklost ne da bi se morali ozirati na neposredno rivalstvo. J. Šašel je torej sklepal prav, ko je pri svojem poskusu kartografske upodobitve poselitveno-geografskega razvoja vzhodnoalpskega in obdonavskega prostora v 5. in 6. stol. postavil Suebe (Suavi, Suevi) v Prvo Panonijo in v savsko provinco in jih izenačil z Markomani (kraljice Fritigil?). Naj ne izpade kot omalovaževanje njegovih dognanj moje zavzemanje za to, da bi na karti oznako 'antiqui barbari' v provinci 'Pannonia Savia' – ali 'Suavia' v vzhodnogotski dobi zbrisali. Pri tej skupini gre za tiste markomanske Svebe, katerih pravovernost je zahodni Rim poplačal z naselitvijo in s pravico do sklepanja zakonskih zvez z Rimljani ('conubium'), in to v času, ko se je po zatonu Atilove države zahodnemu in vzhodnemu Rimu ponudila priložnost, da v srednjedonavskem prostoru ponovno vzpostavi rimsko oblast in tako udejani vsaj v enem primeru nikdar opuščeno načelo neokrnjenega cesarstva.

⁶⁴ Prim. op. 55 in H. Keller v: *Ausgewählte Probleme europäischer Landnahmen* (kot v op. 56), str. 83–102.

Prevedel Rajko Bratož

Zusammenfassung

BARBARI – ANTIQUI BARBARI: ZUR BESIEDLUNGSGESCHICHTE SÜDOSTNORICUMS UND SÜDPANNONIENS IN DER SPÄTANTIKE (ENDE DES 4. BIS ZUR MITTE DES 6. JH. N. CHR.)

Helmut Castritius

J. Šašel hat aus einer sorgfältigen Analyse der Schriftquellen und unter Einbeziehung der archäologischen Funde und Befunde für den oben genannten Raum eine relativ intensive barbarisch-germanische Besiedlung seit dem späten 4. Jahrhundert erschlossen und davon das venetisch-istrische Gebiet deutlich abgehoben, das ethnisch-kulturell zu jener Zeit noch fest in der römischen Welt verankert blieb. Diese Auffassung soll speziell für die spätantike Provinz Savia ergänzt und teilweise auch mit einigen neuen Farbtupfern versehen werden.

Einen wichtigen Indikator für die ethnisch-kulturelle Umwandlung der Save-Provinz stellt die meines Erachtens noch nicht erkannte oder zumindest nicht ausreichend berücksichtigte Änderung des Provinznamens von Savia in Suavia dar. Die Handschriften der einschlägigen Schriftquellen, in denen diese Provinz vorkommt, oszillieren zwischen den Formen Savia einerseits und Suavia, Suaevia, Suevia (meistens Suavia) andererseits (Polemios Silvius; Rufius Festus; Notitia Dignitatum). Hier handelt es sich zweifellos nicht um auf flüchtige Arbeitsweise zurückgehende Verschreibungen, sondern um wohlbedachte Änderungen, dürfte doch den Schreibern eine oder mehrere Provinzen bekannt gewesen sein, die offiziell Suavia (Suaevia) hießen. Neben der spanischen Su(a)evia wäre hier an die Suavia der Ostgotenzeit zu denken, hinter der sich die alte südpannonische Provinz Savia verbirgt. Bei dem Wechsel von Savia zu Suavia handelt es sich nicht um eine Volksetymologie, wie etwa H. Wolfram gemeint hat, sondern nach Ausweis des amtlichen Briefwechsels des Theoderich in den Varien Cassiodors und nach Jordanes (Romana; Getica) um den offiziellen Provinznamen, wie bereits Fr. Lotter vermutet hat. Suaven (Sueben) haben also derart nachhaltig durch Ansiedlung und Verweilen das Bild der alten Save-Provinz geprägt, daß die Provinz spätestens in der Ostgotenzeit auch offiziell Suavia (Land der Suaven) genannt wurde (gleichbedeutend mit dem Suavia-Namen war nach Ausweis Cassiodors der Name Siscia). Der Ausgangspunkt dafür muß ein vertraglich vereinbarter Ansiedlungsakt von Suaven (Sueben) auf Reichsboden gewesen sein; welche Suebengruppen kommen dafür in Frage und zu welchem Zeitpunkt könnte die Ansiedlung stattgefunden haben?

In den bisher vorgelegten Zusammenstellungen der Verträge zwischen Ost- und Westrom einerseits und barbarischen Völkern andererseits (I. Masur, Diss. FU Berlin 1952; R. Schulz, *Hermes* ES 61, 1993) findet sich ein solcher Ansiedlungsvertrag nicht, was nicht weiter verwundert, denn längst nicht alle vertraglichen Abmachungen haben in den Quellen einen Niederschlag gefunden. Fr. Lotter (*MIÖG* 76, 1968) hat an die sog. Donausueben als Namensgeber der Provinz Suavia gedacht, die in den Quellen für die Zeit nach der Auflösung des Attilareiches im gesamten

pannonischen Raum immer wieder begegnen und sich durch die Umtriebigkeit ihres Führers Hunimund besonders bei den Ostgoten unbeliebt, ja verhaßt machten. Auch J. Šašel hat für Südpannonien suebische föderatenartige Besiedlung angenommen. Kann man diese Vermutung, donausuebische Gruppen, die von den nach dem Westen bereits 405 abziehenden Quaden-Sueben deutlich zu unterscheiden sind, wären in der Save-Provinz offiziell angesiedelt worden und hätten dieser Provinz einen neuen Namen gegeben, noch weiter erhärten? Hierzu sind die Bevölkerungs- und Besiedlungsverhältnisse der Suavia in der Ostgotenzeit in den Blick zu nehmen; die bei Cassiodor erhaltene amtliche Korrespondenz enthält diesbezüglich zwar nicht den Suaven/Sueben-Namen, benennt aber var. 5,14,6 eine deutlich juristisch und ethnisch-kulturell eingegrenzte Barbarengruppe: Antiqui barbari, qui Romanis mulieribus elegerunt nuptiali foedere sociari, quolibet titulo praedia quaesiverunt, fiscum possessi cespitis persolvere ac superindicticiis oneribus parere cogantur. Diese »alten Barbaren« hatten also das conubium und besaßen auch Land, das sie nach unterschiedlichen Rechtstiteln – durch Anweisung bei der Ansiedlung, durch Erwerb, durch Heirat mit Provinzialrömerinnen – rechtmäßig erhalten hatten und wofür sie keine Grundsteuer zahlen wollten, wohl deshalb, weil das ihnen bei der Ansiedlung ursprünglich zugewiesene Landlos steuerfrei war. Nicht Ansiedlung und Landbesitz sind für die Identifizierung der »alten Barbaren« entscheidend, sondern das in der Regel den Barbaren nicht gewährte conubium. Daß den antiqui barbari das conubium jedoch zugebilligt wurde, muß einen besonderen Grund gehabt haben; dieser Grund liegt meines Erachtens in ihrer Rechtgläubigkeit; Heiden oder Anhängern häretischer oder schismatischer Glaubensüberzeugungen hätte man das conubium nicht zugebilligt. Auf Grund dieser Überlegungen bieten sich zur Identifizierung der »alten Barbaren«, die in der Save-Provinz = Suavia ansässig waren, die bereits am Ende des 4. Jahrhunderts rechtgläubig gewordenen und auf Reichsboden übergegangenen Markomannen-Sueben (= die Donausueben Lotters) an.

NARODNI MUZEJ, Ljubljana, Prešernova 20, tel.: (061) 218-876, fax: (061) 221-882

Jaroslav Šašel: OPERA SELECTA

Ljubljana : Narodni muzej, 1992 (Situla 30), 872 strani.

Izbrana dela Jaroslava Šašla (1924–1988), eminentnega slovenskega epigrafika in antičnega zgodovinarja, obsegajo 92 člankov, ki so bili objavljeni v letih 1953–1990. Večina je bila doslej publicirana le v tujih revijah, ki pa jih ni vedno lahko dobiti. Nekaj pa je takih, ki so bili objavljeni v slovenščini in urednika (Stane Gabrovec in Rajko Bratož) sta se odločila, da jih prevedemo v angleščino, da bodo tako dostopni širši mednarodni strokovni javnosti. Vsi prispevki v delu Opera selecta so tako zdaj v tujih jezikih – angleščini, nemščini in italijanščini. Razvrščeni pa so po tematskih skupinah, ki odražajo Šašlovo široko znanje in zanimanje:

- I Študije o onomastiki in prosopografiji
- II Epigrafika in zgodovina
- III Vojaška zgodovina
- IV Študije o ekonomski zgodovini
- V Mesta, naselja in topografija področja ob Severnem Jadranu, v Vzhodnih Alpah in za Zahodnem Balkanu
- VI Pozna antika in srednji vek

Geografsko torej obravnavajo področje od Severnega Jadrana in Vzhodnih Alp do osrednjega Podonavja in Zahodnega Balkana. Kronološko pa od začetka Rimskega cesarstva do zgodnjega srednjega veka.

V publikaciji je objavljena tudi celotna bibliografija Jaroslava Šašla, dodani pa so obsežni indeksi razdeljeni po tematiki: I. imena oseb, ljudstev in božanstev; II. geografski pojmi; III. predmetni indeks.

Strokovne ustanove in člani strokovnih društev imajo 25%, študentje pa 50% popusta za nakup po enega izvoda knjige.

ZBIRKA ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

Na upravi Zgodovinskega časopisa (SI-61000 Ljubljana, Aškerčeva 2, telefon 061/12-50-001, int. 210) lahko naročite naslednje zvezke knjižne zbirke ZČ:

1. **Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovinopisje.** Ljubljana 1980, 44 strani. – **180 SIT**
Zbornik ob štiridesetletnici izida knjige Edvarda Kardelja-Speransa »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«.

2. **Franc Šebjanič: Šolnik in domoljub Adam Farkaš (1730–1786).** Ljubljana 1982, 24 strani. – **120 SIT**

Razprava o doslej skoraj nepoznanem zaslužnem prekmurskem protestantskem učenjaku in rektorju šopronskega liceja.

3. **Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem.** Posvetovanje ob štiridesetletnici Denarnega zavoda Slovenije, Ljubljana, 11. in 12. decembra 1984. Ljubljana 1987, 134 strani. – **400 SIT**

Denarstvo, bančništvo, zaslužki, cene in življenjski stroški na Slovenskem od antike dalje.

4. **Dušan Kos: Bela krajina v poznem srednjem veku.** Ljubljana 1987, 76 strani. – **280 SIT**

Razprava o srednjeveški zgodovini Bele krajine (politične, upravne, cerkvene razmere, plemstvo, gospodstvo, mesta, agrarna kolonizacija).

5. **Janez Cvirn: Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861–1907.** Ljubljana 1988, 88 strani. – **300 SIT**

V desetletju pred 1. svetovno vojno so celjski Nemci postopno prešli od liberalne, v nacionalnem oziru manj napadalne politike, do narodnostnega radikalizma, vsenemštva, antisemitizma in poudarjanja superiornosti arijske rase.

6. **Predrag Belić: Prva tri desetletja jezuitov in Slovenci (1546–1569).** Ljubljana 1989, 40 strani. – **180 SIT**

Predvsem na podlagi korespondence škofa Textorja z Ignacijem Lojolskim so prikazane cerkvene razmere v Sloveniji, Textorjeva prizadevanja, da bi jezuit postal ljubljanski ali tržaški škof ter filoprotestantsko razpoloženje slovenskih študentov teologije v Rimu.

7. **Marta Verginella: Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju.** Ljubljana – Trst 1990, 36 strani. – **160 SIT**

Večplasten vpogled v družinsko življenje vaške skupnosti, tipologija družin in poročnih zvez ter spremembe zaradi bližine mesta Trsta.

8. **Rajko Bratož: Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja.** Ljubljana 1990, 72 strani + pril. – **280 SIT**

Zgodovinska sinteza razvoja krščanstva v nekdanjem slovenskem prostoru od nastopa verske svobode do pokristjanjenja Slovencev.

9. **Petra Svoljšak: Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno.** Ljubljana 1991, 56 strani. – **240 SIT**

Leta 1915 so italijanske oblasti po zasedbi področij na desnem bregu Soče izselile civilno prebivalstvo; iz različnih krajev Italije so se vrnili na domove spomladi 1919.

10. **Bogo Grafenauer: Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje.** Ljubljana 1994, 44 strani. – **320 SIT**

Narodnostna meja se je do srede 19. stoletja pomikala na jug zlasti z agrarno kolonizacijo, v naslednjem obdobju pa z nasilno asimilacijo slovenskega prebivalstva.

11. **Peter Štih: Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem.** Ljubljana 1994, 266 strani. – **1400 SIT**

Na arhivskih virih utemeljen podroben pregled dela posesti ene najpomembnejših plemiških rodbin na Slovenskem med začetkom 12. in koncem 15. stoletja.

12. **Rajko Bratož: Bitka pri Frigidu v izročilu antičnih in srednjeveških avtorjev.** Ljubljana 1994, 48 strani. – **400 SIT**

5. in 6. septembra 394 je v Vipavski dolini v največji antični bitki na naših tleh krščanski cesar Teodozij premagal zadnjega pogankega cesarja Evgenija.

Cena celotne zbirke je **3600 SIT**. Za člane ZZDS priznavamo 25%, za študente 50% popusta.

Miha Kosi

TEMPLARJI NA SLOVENSKEM

Prispevek k reševanju nekaterih vprašanj srednjeveške zgodovine
Prekmurja, Bele krajine in Ljubljane.

UVOD

K tej razpravi me je spodbudil podatek v Krajevnem leksikonu Slovenije, ki pravi, da so se posesti Grad v Prekmurju leta 1275 "polastili" templarji¹. O tem križarskem viteškem redu pri nas je zelo malo znanega. Slovenska historiografija se je ukvarjala predvsem z Nemškim viteškim redom in delno z ivanovci, o templarjih pa se že precej dolgo ponavljajo le zelo skope notice nekaterih starejših avtorjev. Zato sem v pričujočem prispevku skušal zbrati vse omembe te tematike, ki nastopajo v literaturi in virih, pokazati historiografske probleme, ki se pojavljajo, in pa nakazati rešitve. Zgodovina templarjev sodi v čas, ki je na Slovenskem v marsikaterem pogledu še precej zamegljen in sodobnih virov o tem praktično ni. Raziskovanje njihove zgodbe je zato prava detektivka, sestavljena iz majhnih drobcov, rezultati pa žal niso vedno zadovoljili pričakovanj. Vendar upam, da lahko to delo vseeno postane osnova za nadaljnje raziskovanje in spodbuda zgodovinarjem, ki pri svojem delu naletijo na templarje, da tega problema ne bodo postavljali na stranski tir ali ga celo apriori zavračali kot izmišljotino, kar se je in se še dogaja. V razpravi sem se moral večkrat spopasti z vprašanji, ki niso imela neposredne zveze s templarji, kar pa je bilo nujno za širši pogled na dogajanje. Pričujoče razprave torej ne gre jemati kot izrazito specialistično študijo o templarskem redu, temveč kot problemsko zastavljen prispevek k slovenski medievistiki.

Na začetku si oglejmo razvoj in nekaj splošnih značilnosti proučevanja zgodovine templarjev. Pri tem se omejujem predvsem na del, ki se tiče njihove razširjenosti v Evropi, kajti zgodovina njihove vloge na Bližnjem vzhodu je več ali manj poglavje zase. Že samo dejstvo, da je bil templarski red že v začetku 14. stoletja ukinjen, daje slutiti, da je vprašanje ohranjenosti virov eden večjih problemov. Ta problem je posebej aktualen v tistih deželah, kjer je bila prisotnost templarjev manj izrazita in so zapustili manj dokumentov ali drugih virov. To je eden od vzrokov, da je zgodovina tega reda v mnogih evropskih državah še nerazjasnjena in Slovenija je eden takšnih primerov. Izjema so dežele, kjer je red imel največ posesti in tudi pomemben vpliv v političnem življenju - Francija, Španija, Anglija, Italija s Sicilijo. Tu se tudi historiografija že dalj časa ukvarja z njim. Pri iskanju virov je osnovno izhodišče dejstvo, da so po razpustitvi templarjev večino njihovih posesti vključno z arhivi, razen nekaterih izjem (Anglija, Aragon), prevzeli ivanovci in se torej veliko ohranjenega gradiva nahaja v arhivih tega še danes obstoječega reda - v centralnem arhivu v La Valetti na Malti ali v arhivih posameznih prioratov, v kolikor še obstajajo. Pri tem pa je treba upoštevati osnovno značilnost tako templarskega reda kot njihovih dedičev ivanovcev - internacionalnost. Oba redova sta imela posesti razpršene dobesedno po celi Evropi in posamezni preceptorati so že zgodaj začeli voditi lastne arhive. Veliko arhivskega gradiva je po ukinitvi mnogih ivanovskih preceptoratov konec 18. in v začetku 19. stoletja prišlo v posamezne nacionalne ali mestne arhive in biblioteke, kjer je dolgo ostalo (ali je še) nedotaknjeno. Prvi koraki pri zbiranju virov so bili narejeni v 18. stoletju, pravo kritično in sistematsko znanstveno delo pa se je začelo v drugi polovici 19. stoletja. Neprecenljivo delo na področju zbiranja virov za zgodovino ivanovcev je opravil Delaville le Roux (z izdajo *Cartulaire général de l'Ordre des Hospitaliers de St. Jean de Jerusalem 1100-1310* (Paris 1894-1906)). Stranski produkt ogromnega raziskovalnega dela je bila tudi publikacija *Documents concernant les Templiers extraits des archives de Malte* (Paris 1882). Skoraj istočasno, a z večjim

¹Krajevni leksikon Slovenije, knjiga IV, Ljubljana 1980, str. 269,296.

poudarkom na templarskem redu, je zbiral gradivo Nemec Hans Prutz, ki je leta 1883 izdal zbirko *Malteser Urkunden und Regesten zur Geschichte der Tempelherren und der Johanniter* (München 1883), nekaj let kasneje pa je v knjigi *Entwicklung und Untergang des Templerordens* (Berlin 1888) objavil še vrsto novoodkritih dokumentov. Njegovo zadnje delo s tega področja je bila še danes cenjena monografija *Die Geistlichen Ritterorden - Ihre Stellung zur kirchlichen, politischen, gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Entwicklung des Mittelalters* (Berlin 1908). Delavillov *Cartulaire* je spodbudil drugega Francoza, Marquisa d'Albona, da je skušal narediti podoben podvig za templarje in izdal *Cartulaire général de l'Ordre du Temple 1119-1150* (Paris 1913). A uspel je objaviti le dokumente za prvo polovico 12. stoletja, vse njegovo izjemno obsežno zbrano gradivo za kasnejšo dobo (večji del se tiče francoskih dežel) pa se nahaja v rokopisu v Bibliothèque nationale v Parizu (71 zvezkov). Del tega gradiva je kasneje predstavil E. G. Leonard v *Gallicarum Militiae Templi Domorum, Introduction au Cartulaire manuscrit du Temple 1150-1317* (Paris 1930), regeste dotedaj neobjavljenih papeških listin iz te zapuščine pa Rudolf Hiestand leta 1972 (glej v nadaljevanju). Danes je jasno, da sta Delaville in d'Albon kljub izredni vloženi energiji mnogo stvari prezrla in čaka na tem področju še veliko dela. Zato je toliko pomembnejši doprinos raziskovalca Hiestanda, ki je v zadnjih desetletjih eden najmarljivejših zbiralcev dokumentov za zgodovino obeh omenjenih redov. Imel sem na voljo oba njegova dosedaj izdana zvezka - *Papsturkunden für Templer und Johanniter, Archivberichte und Texte*, (Göttingen 1972) in *Papsturkunden für Templer und Johanniter, Neue Folge* (Göttingen 1984). Čeprav se je Hiestand omejil na papeške dokumente, so izjemno pomembne njegove izčrpne informacije o arhivskih fondih za viteške redove od Portugalske in Anglije do Češke in Madžarske. Njegovo delo zbuja upanje, da je možno na novo odkriti še precej zanimivega, mogoče tudi za naše dežele. Kot primer naj navedem nedavno v Marseillu najden arhivski inventar iz 16. stoletja, takoimenovani "Inventaire de Manosque"². Ta vsebuje prek 1100 registrov listin, ki so nekdanje sestavljale najstarejši del centralnega arhiva ivanovcev iz 12. in 13. stoletja. Hiestand se je ukvarjal tudi z vprašanjem centralnega arhiva templarjev³, o katerem se je izgubila sled po padcu Akkona leta 1291. Postavil je tezo, da je bil preseljen na Ciper in uničen v bojih 14. in 15. stoletja ali pa ob turškem zavzetju otoka leta 1571.

Med viri za zgodovino templarjev je potrebno omeniti še dve kritični izdaji templarskih redovnih pravil (regule) - H. de Curson, *La Regle du Temple* (Paris 1886) in G. Schnürer, *Die ursprüngliche Templerregel, kritisch untersucht und herausgegeben* (1903). A obe izdaji sta že delno zastareli, kajti avtorja nista poznala vseh danes znanih rokopisov. V poplavi popularne in neredko fantastične literature o templarjih je v zadnjem času razmeroma malo pravih znanstvenih prispevkov. Opozoril bi na dela: M. Melville, *La vie des Templiers* (Paris 1951 in 2. izdaja Paris 1974), R. Pernoud, *Les Templiers, Que sais - je?* (Paris 1974) in pa M. Luise Bulst - Thiele, *Sacrae Domus Militiae Templi Hierosolymitani Magistri* (Göttingen 1974 - odlično delo, na voljo v knjižnici SAZU). Dosedaj sta izšli tudi dve pomembnejši bibliografiji o templarskem redu - M. Dessubré *Bibliographie de l'Ordre des Templiers* (Paris 1928, ponatis Nieuwkoop 1966) in Heinrich Neu, *Bibliographie des Templerordens 1927-1965* (Bonn 1965 - nadaljevanje prej navedenega dela).

SACRA DOMUS MILITIAE TEMPLI HIEROSOLYMITANI⁴

S tem imenom se templarski viteški red omenja v srednjeveških virih. Bil je prvi religiozno-vojaški red, ki se je pojavil v Palestini v času križarskih vojn in je bil vzor pri organiziranju ivanovcev (čeprav ustanovljenih prej) in Nemškega viteškega reda. Bil je tudi od vseh treh v historiografiji gotovo najbolj obravnavan. Dejstvo pa je, da v svojem času templarji niso bili najpomembnejši niti najbogatejši, saj sta bila moč in bogastvo ivanovcev vseskozi vsaj enaka, če ne večja. Svojo slavo dolgujejo predvsem tragičnemu in za tisti čas senzacionalnemu procesu, s katerim

²R. Hiestand, *Papsturkunden für Templer und Johanniter, Neue Folge*, Göttingen 1984, str. 19 sl.

³Isti, *Zum Problem des Templerzentralarchivs*, *Archivalische Zeitschrift* 76, 1980, str. 17-38.

⁴Celo poglavje o splošni zgodovini templarjev je povzeto predvsem po dveh knjigah: M.L. Bulst-Thiele, *Sacrae domus militiae Templi Hierosolymitani magistri, Untersuchungen zur Geschichte des Templerordens (1118/19-1314)*, Göttingen 1974 (z izčrpno bibliografijo) in E. Burman, *The Templars, Knights of God*, Wellingborough 1986. Ker je to le uvod v nadaljnjo razpravo, so le pomembnejše trditve opremljene z opombami in dopolnilno literaturo.

je bil red na začetku 14. stoletja ukinjen, njihovi zgodbi pa je dodal pridih skrivnostnega in s tem privlačnost. Ivanovci so preživel do danes - a izgubili na slavi.

Red je ustanovila leta 1118 ali 1119⁵ v Jeruzalemu skupina vitezov iz Šampanje v negotovih in nevarnih razmerah novega Jeruzalemskega kraljestva. Njihova osnovna naloga je bila nuditi zaščito romarjem na poti od obale do Jeruzalema. S prisego jeruzalemskemu patriarhu so se zavezali, da bodo živeli po reguli sv. Benedikta in s tem je bil ustvarjen nov tip srednjeveškega bojvnika, vitez - redovnik. Originalnost templarjev je prav v tej sintezi dveh družbenih kategorij, plemiča - viteza in klerika. Jeruzalemski kralj Balduin II. jim je za bivanje odstopil del svoje palače poleg mošeje Al-Aqsa na ploščadi nekdanjega Salomonovega templja, po katerem so se začeli imenovati. Odločilna za nadaljnji razvoj reda je bila pot vodje Huga de Paynsa leta 1126 v Evropo, kjer si je pridobil podporo Bernarda iz Clairvauxa, ene največjih avtoritet tistega časa. Rezultat tega je bil koncil v Troyesu leta 1128, ki je prinesel papežovo potrditev in pa regulo - redovna pravila, s čimer je red postal priznan, s podrobno določeno ureditvijo in nalogami. Regula je natančno določala notranjo organizacijo reda. Sestavljali sta ga dve osnovni skupini članov:

- vitezi iz vrst plemstva, relativno maloštevilni, ki so edini smeli nositi bele plašče;
- seržanti (*servientes, sergens, sarjanz*), redovni bratje, ki so bili vojaki ali pa so opravljali vse vsakodnevne posle (*sergens de metiers*)
- nosili so črna ali rjava oblačila.

Bula papeža Inocenca II. iz leta 1139 pa je uvedla še tretjo kategorijo - redovne kaplane. Ta bula, imenovana *Omne datum optimum*, je bila najpomembnejši privilegij, kar jih je red dobil, in je bila kasneje še večkrat potrjena od naslednjih papežev. Z njo so bili templarji izvzeti iz vsakršne podrejenosti cerkvenim in posvetnim oblastem in podrejeni neposredno le papežu. Imeli so pravico do lastnih cerkva in pokopališč. S tem so dejansko oblikovali avtonomno cerkveno organizacijo, kar jih je hitro pripeljalo v spor s cerkvenimi oblastmi, ki se je stopnjeval in doprinesel k njihovem padcu.

Potovanje Huga de Paynsa po zahodnoevropskih dvorih, vključno z angleškim in škotskim, pa je prineslo redu še nekaj - prve donacije posesti in dohodkov ter nove člane. Čeprav je glavna aktivnost templarjev ves čas njihovega obstoja ostala vezana na Palestino in branjenje krščanskih pridobitev, so se njihove redovne hiše že zgodaj in hitro začele širiti po Evropi. Veliko naklonjenost so uživali pri vladarjih na Pirenejskem polotoku, kjer so bili v prvih vrstah rekonkviste. Kasnejši španski vojaški redovi Alcantara, Santiago in Calatrava so bili organizirani po vzoru templarjev. Iz časa prvih dveh velikih mojstrov reda, do srede 12. stoletja, je ohranjenih okrog 600 darovnic o posestih in dohodkih predvsem v Provansi, Languedocu, severni Franciji, Flandriji, Angliji, Španiji in na Portugalskem. Posesti so bile organizirane po redovnih hišah, te pa povezane v "balleie" in nato redovne province. Celotna organizacija je temeljila na strogi hierarhiji in disciplini. Redu je načeloval veliki mojster, ki je imel zelo velike pristojnosti, vendar pa je bil pri pomembnih zadevah vezan na odločitve kapitlja, posvetovalnega organa. Sedež templarjev je bil v Jeruzalemu do padca 1187, nato v Akkonu 1191-1291 in na Cipru 1291-1312.

Število templarskih redovnih provinc, ki nastopajo v virih v času skoraj dvestoletnega obstoja reda, se je spreminjalo. Province so se združevale, delile ali nastajale na novo vzporedno s pridobivanjem novih posesti in spreminjanjem politične slike Evrope. Po enem od določil regule so imele od druge polovice 12. stoletja nekatere najpomembnejše province privilegiran položaj znotraj redovne organizacije. To so bile ⁶: Francija, Anglija, Poitou, Aragon, Portugalska, Apulija in Ogrska. Ostale province, ki se omenjajo v celotnem obdobju redovnega obstoja, so: Antiohija, Akvitanija, Armenija, Auvergne, Burgundija, Ciper, Češka in Moravska (z Avstrijo od 1297), Flandrija, Italija, Jeruzalemsko kraljestvo, Kastilja, Lombardija, Nemčija, Poljska s Pomorjansko in Neumarko, Provansa, Sicilija, Toskana in Tripolis.

Kot primer prodornosti in organizacijske sposobnosti reda naj omenim, da so leta 1239 dobili posesti celo v Mazoviji na severovzhodu Poljske, na nevarni meji proti poganskim Prusom,

⁵M.L. Bulst-Thiele, o.c., str. 20 sl.; E. Burman, o.c., str. 18 sl.; S. Runciman, A History of the Crusades II, The Kingdom of Jerusalem, London 1990, str. 157.

⁶M.L. Bulst-Thiele, o.c., str. 63.

Jatvingom in Litvancem. Leta 1297 pa se prvič omenja v pristojnosti mojstra za Češko in Moravsko tudi Avstrija, vendar zgodovina reda tukaj še ni raziskana⁷.

Zelo pomembna je bila vloga templarjev kot mednarodnih bankirjev in zemljiških posestnikov. Ob osvojitvi Svete dežele so križarji naleteli na razvita mesta in denarno gospodarstvo, kar je pod arabsko in bizantinsko oblastjo cvetelo že stoletja, medtem ko je bilo v Evropi v tem času še v povojih. Evropejci so se hitro vključili v proces in pomemben delež pri tem so odigrali templarji. Izdajali so posojila križarjem in romarjem, prenašali sredstva za vojno iz Evrope v Sveto deželo, nastopali kot posredniki pri plačevanju odkupnin za ujetnike itd. Svoje izkušnje iz Palestine so prenesli na Zahod in postali poleg Židov najpomembnejši bankirji svojega časa, kar je presenetljivo glede na njihov položaj v okviru Cerkve. Seveda je bila pri posojanju denarja njihova obrestna mera precej nižja od tiste, ki so jo zaračunavali Židje⁸. Redovne hiše so marsikje postale nekakšni trezorji, kjer so bogati klienti, med njimi tudi francoski in angleški kralji, shranjevali dragocenosti. Posebno pariški Tempel je slovel in bil od časov kralja Filipa II. Augusta (1180-1223) do Filipa IV. Lepega (1285-1314) središče francoske finančne administracije. Vendar je bolj kot v njihovem bogastvu pomen templarjev kot "bankirjev srednjega veka" v tem, da so uvedli izpopolnjen sistem knjigovodstva in računovodstva⁹. Čeprav naj bi menico (*tratta*), enega najpomembnejših izumov finančnega poslovanja srednjega veka, razvili v 13. stoletju italijanski bankirji¹⁰, je zelo verjetno, da so imeli tudi pri tem svoj delež templarji, ki so že od prve polovice 12. stoletja izvajali mednarodna izplačila "na daljavo"¹¹.

V 13. stoletju je red imel lastno floto, s katero so vozili romarje in trgovsko robo iz vseh najpomembnejših sredozemskih pristanišč v Palestino in nazaj. Nudili so popolne usluge, od financiranja in transporta do prenočišč in zaščite v Sveti deželi. Na tak način so uspešno želi svoj del pri "verskem turizmu", eni tedaj najdonosnejših gospodarskih panog. Njihov uspeh na teh področjih je treba iskati v treh okoliščinah - imeli so mrežo postojank od Irske do Armenije, vojaško silo in disciplino, kar je zagotavljalo varnost, in pa redovniški značaj kot dodatno garancijo. Treba pa je omeniti, da so ivanovci v tem času odigrali podobno in nič manj uspešno vlogo.

Kot zemljiški posestniki so bili templarji tudi na področju kmetijstva pred svojim časom. Medtem ko je bila tedaj večina samostanskih gospodarstev usmerjena v samooskrbo, so templarji pridelovali predvsem za prodajo in s tem dobiček¹². Ves njihov gospodarski interes je bil usmerjen v pridobivanje sredstev za financiranje aktivnosti v Sveti deželi. Kronist Matej Pariški omenja sredi 13. stoletja, da so templarji posedovali 9000 zemljiških gospodarstev (ivanovci pa 19000)¹³. Posesti so pridobivali preko donacij, z nakupi, z osvajanjem (predvsem v Španiji ob rekonkvisti) ali pa z melioracijami slabših zemljišč (npr. izsuševanje močvirskih predelov v Angliji)¹⁴.

Zaradi svojega avtonomnega in privilegirane položaja so templarji že zgodaj prihajali v spore s posvetnimi in cerkvenimi oblastmi. Že jeruzalemski kralj Amalrik I. (1162-1174) je razmišljal, da bi jih izgnal iz Svete dežele, njihove zlorabe privilegijev pa so obravnavali tudi na tretjem lateranskem koncilu leta 1179. Očitki na račun templarjev so se kasneje vedno bolj stopnjevali, vendar pa so bili kot papeški bankirji in varovanci z njihove strani še nekaj časa ščiteni. To se je spremenilo do druge - polovice 13. stoletja, ko je tudi vrsta papežev začela odkrito opozarjati red na napake. Vzrokov za nepopularnost templarjev je bilo več. Njihov avtonomni položaj je že sam po sebi povzročal nezaupanje okolice. K temu je doprinesla tudi politika rotacije "vodilnih kadrov" po redovnih hišah, kar je onemogočalo globlje poznavanje lokalnih razmer in s tem ustrezno delovanje. Politika sprejemanja novih članov, prvotno povezana z idejo posebne časti in poslanstva, se je skvarila in eden

⁷M.L. Bulst-Thiele, o.c., str. 212 (opomba), 378.

⁸E. Burman, o.c., str. 84.

⁹M.L. Bulst-Thiele, o.c., str. 136-137.

¹⁰M.M. Postan, *Medieval Trade and Finance*, Cambridge 1973, str. 54 sl.

¹¹E. Burman, o.c., str. 75, 85.

¹²M.M. Postan, o.c., str. 98.

¹³J. Prawer, *Military Orders and Crusader Politics in the second half of the XIIIth Century. Die Geistlichen Ritterorden Europas, Vorträge und Forschungen 24*, Sigmaringen 1980, str. 226.

¹⁴E. Burman, o.c., str. 75, 91.

hujših očitkov templarjem je bil, da v svoje vrste za denar sprejmejo vsakogar, celo iz cerkve izobčene osebe. Pri upadanju ugleda reda je bilo pomembno dejstvo, da so bili templarji kljub veliki moči in organizaciji v Sveti deželi vojaško neuspešni. Doživeli so nekaj uničujočih porazov, na primer pri Hattinu 1187 in pri Gazi 1244. To je prineslo notranjo nestabilnost in očitke o izdajstvu, strahopetnosti in arogantnosti na bojišču. V drugi polovici 13. stoletja je prišlo do hudih sporov med templarji in ivanovci. Oba redova sta se v Palestini zapletla v strankarske spopade, ki so bili v veliki meri odraz rivalstva med sredozemskimi trgovskimi silami, tedaj najmočnejšim političnim dejavnikom v preostanku krščanskih držav. Tako sta obe strani večkrat delovali izključno v lastnem interesu, kar je podžigalo nenaklonjenost javnega mnenja v Evropi. Treba pa je poudariti, da se je kritika do konca 13. stoletja usmerjala na vse tri glavne križarske viteške redove, ki so bili v tem času skoraj edini dejavnik pri obrambi krščanskih posesti v Palestini. Križarska ideja v Evropi se je v tem času že izrodila in postala predvsem sredstvo za dosego političnih ciljev. Za neuspehe na Vzhodu je bilo treba najti krivca in našli so ga v križarskih redovih, ki pa so, prav nasprotno, še edini zadrževali neizogiben propad. Kritiki so jim očitali predvsem bogastvo, ki ni bilo porabljeno za prvotni namen - zaščito krščanskih posesti na Vzhodu. To je bil eden od vzrokov, da je po padcu Akkona 1291 dobivala vedno več podpore ideja o združitvi templarjev in ivanovcev v en red, ki bi lahko bolj učinkovito in z manj stroški služil interesom krščanstva. A še leta 1306 je veliki mojster templarjev Jacques de Molay energično zavračal ta predlog in se skliceval na starost, ugled in naloge obeh redov. Ivanovci in Nemški viteški red pa so v tem času že iskali nova področja svojega političnega delovanja - prvi so 1309 osvojili Rodos in kmalu opravičili svoj obstoj v bojih s Turki, drugi pa so prenesli svoj sedež v Prusijo, kjer so že v prvi polovici 13. stoletja nastali zametki kasnejše redovne države. Templarje je pokopalo predvsem pomanjkanje politične daljnovidnosti ¹⁵.

Zadnje dejanje zgodbe o templarjih je povezano s Francijo, kjer so bili najmočnejši, kjer pa so v kralju Filipu IV. Lepem (1285-1314) našli tudi najhujšega in odločnega nasprotnika. Ta je bil tedaj najmočnejši vladar v Evropi in pri krepitvi svoje moči ni okleval niti s klopoto samemu papežu Bonifaciju VIII., ki se mu je skušal postaviti po robu. Filip je dosegel izvolitev novega papeža Klementa V., Francoza, ki je preselil svoj sedež v Avignon in postal praktično marioneta francoskega kralja. Ta je imel sedaj odprto pot za udarec po templarjih. Glavni vzrok za to je bil najbrž kronični primanjkljaj v državni blagajni, hkrati pa ogromne potrebe po sredstvih za financiranje vojn v Flandriji. Filip je že izvedel konfiskacije pri Cerkvi, Židih in italijanskih bankirjih, ostali so le še templarji. V ozadju kraljeve odločitve pa je tičal še en vzrok. Templarji v Franciji so bili dejansko država v državi in s tem ovira pri centraliziranju kraljeve oblasti. Njihova internacionalnost, tesne vezi z aragonskim in angleškim dvorom in neposredna podrejenost papežu so Filipu pomenile trn v peti. Zato je z vsemi silami podprl predlog o združitvi ivanovcev in templarjev v en red, katerega bi nato podredil kroni, čemur pa je templarski veliki mojster Jacques de Molay trmasto nasprotoval. Njegova zadnja zavrnitev tega predloga leta 1306 je najbrž prinesla dokončno kraljevo odločitev. Opravičilo za dejanje je kraljeva administracija našla v govoricah o hereziji, nemoralnostih in skrivnih ritualih templarjev, ki so že desetletja krožile po deželi. Kralj se je oprl na inkvizicijo, ki je nato zahtevala ukrepanje civilnih oblasti. Oktobra 1307 so bili aretirani templarji po vsej Franciji, vključno z velikim mojstrom. Kralj Filip in nato še papež Klement V. sta apelirala na vse evropske vladarje, da store enako. Papeževa bula jih je obvezala, da so ukrepali. Po triletnem preiskovalnem postopku, zasliševanjih in mučenjih je bil spomladi 1310 v Parizu javni proces proti templarjem. 54 so jih obsodili na smrt na grmadi. Na koncilu v Vienne marca 1312 je bil red nato s papeževu bulo ukinjen, večina templarskega premoženja pa predana ivanovcem. Zadnje dejanje drame je bil sežig velikega mojstra Jacquesa de Molaya in še enega njegovih mož na majhnem otoku sredi Seine v Parizu marca 1314¹⁶.

Cel proces je bil izrazito politične narave in brez precedensa v srednjeveškem svetu. Krivda templarjev ni bila dokazana in glede na dosedaj znano obtožbe tudi niso bile upravičene.

¹⁵J. Praver, o.c., str. 217 sl.; E. Burman, o.c., str. 137 sl.

¹⁶M.L. Bulst-Thiele, *Der Prozess gegen den Templerorden. Die Geistlichen Ritterorden Europas, Vorträge und Forschungen* 24, Sigmaringen 1980, str. 375 sl.

TEMPLARJI V PREKMURJU ? ¹⁷

To vprašanje je očitno sprožil Fran Kovačič leta 1926 ¹⁸. V svoji razpravi je navedel, da je ogrski kralj Andrej II. leta 1212 podaril **vitezom** božjega groba neko zemljišče v Prekmurju. V nadaljevanju pa je žal **brez omembe vira** postavil trditev, da je bila Gornja Lendava ali Grad središče posesti templarjev, v katero naj bi spadala tudi Murska Sobota. Bratje božjega groba (Kovačič jih napačno omenja kot viteze) in templarji sta dve različni redovniški skupini, ki pa sta se v slovenskem zgodovinske prav pri vprašanju posesti v Prekmurju večkrat napačno enačili. S tem sta se pojavili tudi dve različni zgodovinski vprašanji. Ustavimo se pri prvem.

Kdo so bili "*Fratres Sancti Sepulcri*", omenjeni l.1212? Njihov polni naziv je bil *Ordo Canonicorum Regularium Sancti Sepulcri Dominici*. Gre za 1099 ustanovljen stolni kapitelj jeruzalemskega patriarhata s sedežem v baziliki Sv. Groba v Jeruzalemu. Leta 1114 je energični patriarh Arnulf uspel v skupnost, ki je bila zaradi političnih združ v razsulu, uvesti redovno življenje na osnovi pravil sv. Avgušlina in glede na prestižni položaj cerkve Sv. Groba so bratje kmalu dobili ugled in posesti po celi Evropi. Po padcu Jeruzalema 1187 so imeli nekaj časa sedež v Akkonu, nato pa v Perugiji v Italiji. Ob izgubi prvotne funkcije je centralna organizacija začela razpadati in posamezne podružnice po evropskih državah so se že v 13. stoletju začele organizirati kot samostojne samostanske enote pod vodstvom priorjev, čeprav so bile še dalje nominalno podrejene jeruzalemskemu patriarhu. Papež Inocenc VIII. je 1489 razpustil kapitelj v Perugiji in vse redovne posesti prepustil ivanovcem, vendar se je ta dekret le delno izvršil in je bil že v času naslednjega papeža ukinjen. Ustanove, ki so se izvedbi dekreta ob podpori posameznih posvetnih avtoritet uprle, so se na novo organizirale pod vodstvom samostana Miechow na Poljskem, ki je postal novi center reda. V takšni obliki so kanoniki Sv. Groba preživeli do 19. stoletja, njihova ženska linija pa do danes ¹⁹. Precej posesti so imeli tudi na Ogrskem in Hrvaškem s središčem priorata v Glogovnici v Slavoniji, ki je propadel v 16. stoletju (v hrvaški historiografiji jih imenujejo "sepulkralci") ²⁰.

Leta 1212 je kralj Andrej II. podelil "*fratribus Sancti Sepulcri terram non habitatam que Frigidus Fons vocatur, et Mediasmaie, et silvam que circumdatur rivulus in perpetuum contulimus possidendas*" ²¹. Zemljišče je bilo natančno omejeno s potoki: Cumluspotoc, Chuespotoc, Recdenic, Cepesen, Topla. Kovačič je to listino uvrstil med slovenske zgodovinske vire in lokacije, ki jih navaja, postavil v področje Cankove v Prekmurju. S tem je bila postavljena trditev, ki se je brez naknadnega preverjanja pojavljala v vrsti zgodovinskih del od Kosovega Gradiva za zgodovino Slovencev dalje ²² in oblikovala tudi mnenje o zgodnji kolonizaciji ozemlja Cankove s strani Bratov božjega groba. Milko Kos (v prvi izdaji Zgodovine Slovencev) in Franjo Baš sta celo napačno smatrala Brate božjega groba za templarje. Vodna imena iz listine je med slovenskimi vodnimi

¹⁷Pri iskanju ogrskih zbirk virov sem imel težave. Gre za zbirke: Gusztav Wenzel, Codex diplomaticus Arpadianus continuatus, Pest 1867- in E. Nagy, Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis, Budapest 1878-. Obe bi glede na centralni katalog v NUK morali imeti v Centralni pravosodni knjižnici, a sta izginili, menda na odpad. Del zbirke G. Feyer, Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, Budae 1829-, pa imajo na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa na SAZU, in sicer knjige I, II, III/1, IV/1, IV/3, V/1 in V/2.

¹⁸F. Kovačič, Gradivo za prekmursko zgodovino. ČZN XXI, 1926, str. 1-2; isti, Slovenska Štajerska in Prekmurje. Ljubljana 1926, str. 118-119.

¹⁹K. Elm, Kanoniker und Ritter von Heiligen Grab. Die Geistlichen Ritterorden Europas, Vorträge und Forschungen 24, Sigmaringen 1980, str. 146 sl. Od reda regularnih kanonikov božjega groba pa je treba ločiti viteze božjega groba - Ordo Equestris S. Sepulcri Hierosolymitani. To je bila od prve polovice 14. stoletja dalje zveza tistih evropskih plemičev, ki so sprejeli viteško čast na Božjem Grobu v Jeruzalemu. Niso imeli nobenih formalnih organizacijskih oblik in so bili v srednjem veku popolnoma posvetnega značaja. Bolj institucionalno obliko in religiozen značaj so dobili šele konec 15. stoletja. Glej zgoraj navedeno delo, str. 143 sl.

²⁰L. Dobronić, Posjedi i sjedišta templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj, RAD JAZU, knjiga 406, Razred za likovne umjetnosti, knjiga XI, Zagreb 1984, str. 10-14, 35-46.

²¹F. in M. Kos, Gradivo V, št. 200, str. 105-106.

²²F. in M. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, V. knjiga, št. 200, Ljubljana 1928, str. 105-106 (=Gradivo); M. Kos, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1933, str. 139; isti, K. postanku ogrske meje med Dravo in Rabo. ČZN XXVIII, 1933, str. 150; isti, Zgodovina Slovencev od naselitve do 15. stoletja, Ljubljana 1955, str. 252; I. Zelko, Doneski k prekmurski zgodovini (Viteški redovi). ČZN XXXI, 1936, str. 68-69 (=Doneski); M. Zadnikar, Romanska arhitektura v Prekmurju. Kronika II, 1954, št. 3, str. 179; F. Baš, Posebne poteze prekmurske zgodovine. Prekmurski Slovenci v Zgodovini, Murska Sobota 1961, str. 63; isti, Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije, Documenta et studia historiae recentioris VIII, Maribor 1989, str. 370; Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog. II. zvezek, Ljubljana 1980, str. 141.

imeni obravnaval France Bezljaj²³. Za tri je ugotovil, da je lokalizacija nejasna, ne vemo, kako se imena berejo in je zato poskus rekonstrukcije negotov in tvegan. Ime Topla je glede na Kosovo Gradivo enačil s potokom Dobel, ime Chuespotoc s Kučnico, kar pa je očitno napačno, kakor bo razvidno iz nadaljnjega izvajanja. To je spodbudilo Ivana Zelka, da se je podrobneje lotil vprašanja lokalizacije krajevnih in vodnih imen iz omenjene listine. Na kratko bom povzel njegove zaključke.

Že v razpravi leta 1936 je Zelko omenil, da zgodovinski viri o Bratih božjega groba na področju Cankove po 1212 molčijo in tudi ni ohranjenih razvalin zgradb, ki bi jih ti morda zgradili²⁴. Cankova je prvo kapelo dobila šele v 18. stoletju. Ob ponovnem raziskovanju²⁵ je ugotovil, da madžarski zgodovinarji trdijo, da so Bratje božjega groba 1.1212 prejeli zemljišče Frigidus Fons in Mediasmaiele v slovaškem kraju Komloš, severovzhodno od Prešova (županija Saros), kjer je očitno za kasnejšo dobo dokazana posest kanonikov Svetega groba. Navedel je tudi vrsto madžarskih del, ki se ukvarjajo s tem vprašanjem in pa slovaškega slavista Šmilauerja, ki uvršča omenjena vodna imena med slovaška. To je Zelka spodbudilo k proučitvi kolonizacije med rekama Ledavo in Kučnico v Prekmurju, kjer naj bi se po Kovačičevem mnenju nahajalo ozemlje Bratov božjega groba. Kakšen je bil torej tam položaj na začetku 13. stoletja? Zaradi večje jasnosti si oglejmo na kratko zgodovino prostora današnjega Prekmurja.

Po uničenju frankovske oblasti v Spodnji Panoniji v začetku 10. stoletja, zasedbi celotne Panonske kotline in velikem porazu v bitki pri Augsburgu leta 955 so se Madžari ustalili na novoosvojenem ozemlju. Vendar pa se v obrobni pokrajini niso naselili, temveč so tudi ob zahodni meji, kot drugod, uredili širok, večinoma nenaseljen mejnoobrambni pas. Meja prvotne madžarske poselitve je tako potekala vzhodno od današnjega Prekmurja, ki je postal kot gozdnato in zelo redko poseljeno področje del mejnega pasu²⁶.

Ob organiziranju kraljeve uprave z uvedbo županij in vzporednem organiziranju cerkvene uprave v začetku 11. stoletja je Prekmurje še dalje ostalo mejni pas, takorekoč cerkveno in politično neorganiziran teritorij. Po mnenju madžarskih zgodovinarjev je vključil Prekmurje in Slovenske gorice, do črte Radgona - sotočje Dravinje in Drave, v madžarsko civilno in cerkveno upravo kralj Ladislav I. (1077-1095) po zasedbi Slavonije leta 1091²⁷. Zgornje Prekmurje je bilo vključeno v županijo Železno s centrom v Vasvaru ob Rabi (lat. Ferreum Castrum), dolnje Prekmurje pa v županijo Zala s centrom v Zalavaru (nekdanji Blatenski kostel). Meja med njima je tekla po črti Velemer - Bogojina - reka Mura in je bila hkrati cerkvenoupravna meja med škofijama Győr in Zagreb do leta 1777. Večina tega področja nekdanjega mejnega pasu je postala kronska last, kar je razvidno iz vrste kraljevih darovnic naslednjih stoletij. Najbrž najstarejša ohranjena darovnica za naše ozemlje je iz leta 1183, s katero je kralj Bela III. podaril posest ob Rabi novoustanovljenemu cistercijskemu samostanu v Monoštru²⁸. Druga iz leta 1208 pa je pomembna za problem, ki ga obravnavam, se pravi za vprašanje Cankove (glej zemljevid št. 1).

Leta 1208 je kralj Andrej II. podelil Nikolaju, grofu iz Železnega, zemljišče Lendavo, spadajoče pod županijo Železno (gre za posest Gornja Lendava ali Grad na Goričkem)²⁹. Meja zemljišča je natančno opisana in za nas interesanten je le njen jugozahodni in zahodni del. "Ko je s severovzhoda dosegla reko Ledavo, je meja tekla po njej navzgor do zemljišča grofa Hendrika, katerega je grof Nikolaj s kraljevo vednostjo kupil od grofa Hendrika. Na tem zemljišču je bilo sedem vasi. Ob Ledavi je šla meja nato do njenega izvira . . . itd." Tako govori o tem darovnica. Če se je meja oddaljila od Ledave, da bi zajela te vasi in jih priključila posesti Gornja Lendava, ter je nato spet tekla po Ledavi do izvira, je lahko področje teh vasi ležalo le na desnem bregu reke. Torej ga moramo iskati med rekama Ledavo in Kučnico, po kateri teče danes slovensko - avstrijska meja (Kučnica je bila mejna

²³F. Bezljaj, Slovenska vodna imena, I. del (A-L), SAZU, Dela 9, Ljubljana 1956, str. 100, 106, 134, 317; isto delo, II. del (M-Ž), Ljubljana 1961, str. 146.

²⁴I. Zelko, Doneski, str. 69.

²⁵Isti, Kolonizacijsko stanje ob Kučnici v XIII. stoletju. Kronika V, 1957, št. 3, str. 105 (= Kolonizacijsko stanje).

²⁶I. Zelko, Murska Sobota kot sedež arhidiaconata in cerkvena pripadnost Prekmurja v srednjem veku. Kronika XI, 1963, št. 1, str. 38-39 (= Murska Sobota); B. Homan, Geschichte des ungarischen Mittelalters, Band I, Berlin 1940, str. 110-111.

²⁷I. Zelko, Murska Sobota, str. 39; B. Homan, o.c., str. 208-211, 309, 337-338.

²⁸F. Kovačič, Gradivo za prekmursko zgodovino. ČZN XXI, 1926, str. 1.

²⁹F. in M. Kos, Gradivo V, št. 900, str. 425.

ponovno potrdil kralj Andrej II.⁵¹. Ko se je ta leta 1217 odpravil na križarski pohod v Sveto deželo, je za svojega namestnika na Hrvaškem in v Dalmaciji postavil Poncija da Cruce, mojstra templarjev celotnega ogrsko - hrvaškega kraljestva⁵². Ta funkcija kaže na velik ugled in zaupanje, ki so ga templarji tedaj uživali pri kralju. Začasen udarec za njih pa je bil nastop kralja Bele IV. (1235-1270) in njegova drzna politika. Bela je začel ponovno krepiti moč vladarja z vračanjem bivše kraljeve zemlje, katero so njegovi predniki z darovnicami razdali plemstvu in cerkvi⁵³. Enako politiko je že prej začel voditi njegov brat herceg Koloman v Slavoniji, kjer je vladal med 1226-1241. Ti ukrepi so najbolj prizadeli templarje, tedaj najbogatejše redovnike na Hrvaškem in v Slavoniji. Papež Gregor IX. je protestiral proti temu pri kralju Beli in hercegu Kolomanu, vendar očitno brezuspešno, kajti proteste je še večkrat ponovil⁵⁴. Odnosi med templarji in obema vladarjema pa so se nato popravili, saj sta potrebovala njihovo pomoč v križarski vojni proti bosanskim patarenom leta 1238⁵⁵, posebej pa še ob mongolski invaziji 1241-42. V bitki proti Mongolom na reki Sajó je padel ob hercegu Kolomanu tudi mojster templarjev za Ogrsko in Hrvaško Rembald de Carono s celo četo⁵⁶. Templarji so nato spremljali kralja Belo na njegovem begu po Hrvaškem ter ob povratku na Ogrsko po odhodu Mongolov⁵⁷. Velik ugled so uspeli ohraniti v ogrskem kraljestvu tudi kasneje, saj se njihov mojster omenja kot priča ali posrednik poleg zagrebškega škofa in cistercijanskega opata iz Topuskega pri nekaterih pomembnih političnih zadevah države⁵⁸. Takšen položaj so ohranjali do razpusta reda 1312.

Vrnimo se sedaj h Gornji Lendavi. Kot smo videli, je potencialna prisotnost templarjev tu omejena na obdobje 1234-1275. Podatek, ki sodi v ta čas in je za nas zanimiv, dobimo v knjižici Jožefa Košiča⁵⁹. Ta poroča, da je kralj Bela IV. po mongolskem napadu odvzel Gornjo Lendavo *hospitalcem* in jo močno utrdil proti Nemcem. Tu imamo torej opraviti že s tretjim cerkvenim redom, ki bi lahko bil prisoten v Prekmurju, vendar to v tem trenutku ni bistveno, saj se hospitalci (ivanovci) in templarji v ogrskih srednjeveških listinah večkrat omenjajo z istim imenom *cruciferi*, po razpustu templarjev pa so ivanovci tudi prevzeli večino njihovih posesti. Tako lahko pride do napak v tolmačenju. Ali je Košičev podatek resničen, ne vemo, kajti vir žal spet ni omenjen. Zgodovinsko ozadje tega dogodka pa je sledeče. Po porazu ob reki Sajó leta 1241 je bežečemu kralju Beli IV. ponudil zatočišče vojvoda Avstrije in Štajerske Friderik II. Babenberški, nato pa je od njega izsilil vrnitev vojne odškodnine, katero mu je sam moral plačati leta 1235. Ker Bela ni zmožal plačila, je moral Frideriku v zastavo prepustiti tri obmejne županije: Mošonsko, Šopronsko in Železno (z gornjim Prekmurjem). Avstrijski vojvoda jih je takoj zasedel in jih v naslednjih letih sistematično oplenil, preden jih je ogrski kralj dobil nazaj⁶⁰. Leta 1246 je Friderik ponovno vdrl na Ogrsko, vendar je v bitki na reki Litvi kljub zmagi izgubil življenje in s tem je ugasnila tudi babenberška dinastija. Mongolska invazija in plenjenje Babenberžana so pokazali velike pomanjkljivosti v obrambnem sistemu Ogrske, ki dolgo ni videla sovražne vojske druge kot v mejnih predelih. Pravih kamnitih gradov dotedaj tu skoraj ni bilo, pokazalo pa se je, da so le ti uspeli dalj časa zadrževati mongolski naval in so ostali večinoma nezavzeti. Eden od prvih ukrepov kralja Bele pri obnovi državne organizacije je bil, da je dovolil plemstvu in duhovščini graditi kamnite gradove, kar je bilo dotedaj izključno kraljeva pravica⁶¹. To je veljalo tudi za pokrajine ob nemirni meji z Nemčijo. V času napadov Friderika Babenberškega je gotovo trpelo tudi gornje Prekmurje, saj je bilo del ene od zastavljenih županij, Babenberžan pa je bil tudi deželni gospod bližnje Štajerske in tako neposredni

⁵¹T. Smičiklas, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, knjiga III, Zagreb 1905, doc. 74, str. 84-87 (=Codex Diplomaticus).

⁵²L. Dobronić, o. c., str. 34.

⁵³N. Klaić, o. c., str. 316-317, 369.

⁵⁴L. Dobronić, *Viteški redovi*, str. 38-39; prim J. Kuljević, o. c., str. 22-23.

⁵⁵L. Dobronić, o. c., str. 38-39.

⁵⁶Prav tam, str. 40-41.

⁵⁷I. Kuljević, o. c., str. 24.

⁵⁸L. Dobronić, o. c., str. 43-44, 46.

⁵⁹J. Košič, *Zgodbe vogerskoga kralstva*, Sombotel 1848, str. 38-39.

⁶⁰B. Homan, *Geschichte des Ungarischen Mittelalters*, Band II, Berlin 1943, str. 147-148; prim. N. Klaić, o. c., str. 321.

⁶¹B. Homan, o. c., str. 157-159; prim. N. Klaić, o. c., str. 322-323; E. Fügedi, *Castle and Society in Medieval Hungary (1000-1437)*, Budapest 1986, str. 50 sl.

sosed. Med gradovi, ki so bili obnovljeni ali na novo postavljeni v povojnem času ob zahodni meji, Homan našteva tudi Lendavo⁶². Najverjetneje je vir tega podatka že omenjena darovnica iz leta 1275, s katero je kralj Ladislav IV. podelil **grad** Gornja Lendava plemiču Amadeju, kajti v tem dokumentu se tamkajšnji grad prvič omenja (ni pa besede o templarjih ali ivanovcih). Gornja Lendava je torej prišla pred letom 1275 (in po 1234) v kraljeve roke in ta je tam zgradil ali utrdil grad. Kaj pa se je dogajalo v vmesnem obdobju in kako je posest prešla v kraljeve roke, nam ni znano, ker virov za ta čas ni. V kontekstu navedenega je Košičeva vest o Gornji Lendavi verjetna, ni je pa mogoče dokazati z viri.

Očitno vse trditve o templarjih v Gradu - Gornji Lendavi, ki so se pojavljale v slovenski historiografiji, temeljijo na domnevah in nepreverjenih (bolje nedokazljivih) vesteh nekaterih starejših avtorjev. Z obstoječimi viri se njihove prisotnosti tu ne da dokazati. Nova zanimiva odkritja bi najbrž lahko prispevali arheologija in umetnostna zgodovina. Grad v Gornji Lendavi s strani kastelologov še ni podrobneje obdelan. Ivan Stopar predvideva, da današnji renesančno - baročni dvorec skriva srednjeveško jedro, katerega je treba še odkriti⁶³. Arheologi pa so leta 1990 na robu vasi Grad izvedli zaščitna izkopavanja in odkrili srednjeveško metalurško delavnico z ostanki keramike in kovinskih izdelkov - žebeljev, ključavnice s ključem, raznega okovja ter delov orožja. Najdbe so časovno uvrstili v čas od 13. do 16. stoletja⁶⁴. Morda bi s sistematskimi izkopavanji odkrili tudi kaj takega, kar bi pomagalo osvetliti vprašanje prisotnosti templarjev.

Kako pa je z Mursko Soboto, ki naj bi bila po Kovačičevem mnenju tudi templarska posest? O tem imamo v zgodovinskih virih malo več podatkov, a žal zgolj posredne. Glavni vir so vizitacijski zapisniki škofije Győr, pod katero je do 1777 spadalo gornje Prekmurje, in sicer iz let 1698 in 1756. Ivan Zelko je najprej objavil iz obeh le izvlečke, ki se nanašajo na templarje⁶⁵, kasneje pa prvega tudi v celoti⁶⁶. Vizitacija iz leta 1698 poroča, da se je nad vrati pročelja cerkve sv. Nikolaja v Murski Soboti videla letnica 1071, ko naj bi bila zgrajena prvotna romanska cerkev. Vizitacijski zapisnik iz 1756 pa omenja: "*De aedificatione hujus ecclesiae, ex primis fundamentis habita alias non constat, praeterquam quod Kazojana Visitatione doceat hanc ab antiquis catholicis fuisse aedificatam anno 1071 et narretur fuisse olim Templaristarum*". Torej naj bi bila ta cerkev nekdanja templarska. Tu pa se v našo razpravo vključi nov kraj - Selo s svojo znamenito rotundo. Vizitacija iz 1756 govori o nastanku te kapele: "*Traditur haec Ecclesia a Templaristis in Murajszombath tunc residentibus fuisse aedificata, ut ij dum huc pro recreatione exurissent, potuerint celebrare, et etiam locus apparet ab ecclesia versus occidentem ubi dicti Templaristae Residentiam recreationalem habuissent, nunc vero undem locum ab aliis fundis parochialibus altiori situatione ex vallo antiquo distinctum D. Parochus pro agro habet*"⁶⁷. Po ustnem izročilu sodeč naj bi torej selansko kapelo zgradili templarji iz Murske Sobote poleg svoje počitniške rezidence, katere ostanki ležijo zahodno od cerkve. Zelko je leta 1936 omenil, da so se na njivah v okolici selanske kapele res videli sledovi neke zgradbe in da je ta prostor bil vključno s kapelo v lasti pristojnega župnika. Tudi po ljudski tradiciji, ki jo omenja Kovačič⁶⁸, naj bi bil nekoč v Selu samostan. Leta 1990 so arheologi na mestu, ki se imenuje Gradišče in kjer naj bi stal omenjeni samostan, izkopali 3 sonde⁶⁹. Našli so precej zdrobljene opeke, ki je bila značilen gradbeni material tega področja že v srednjem veku, in kose srednjeveške keramike. Dela nameravajo sistematsko nadaljevati, a so se začasno ustavila zaradi pomanjkanja sredstev. Vse navedeno pelje k sklepanju, da so tu nekdanj res živeli neki redovniki, morda templarji. K temu pa prispeva še ena

⁶²B. Homan, o.c., str. 159.

⁶³J. Stopar, Gradovi na Slovenskem, Ljubljana 1987, str. 35-36.

⁶⁴B. Kerman, Metalurška delavnica pri Gradu na Goričkem. Zbornik soboškega muzeja 1, Murska Sobota 1991, str. 117-124.

⁶⁵I. Zelko, Doneski k prekmurski zgodovini. ČZN XXXI, 1936, str. 73-74 (= Doneski).

⁶⁶Isti, Gradivo za prekmursko cerkveno zgodovino. Acta Ecclesiastica Sloveniae 5, Ljubljana 1983, str. 239 sl. (=Gradivo).

⁶⁷I. Zelko, Doneski, str. 74.

⁶⁸Prav tam, str. 76.

⁶⁹F. Kovačič, Slovenska Štajerska in Prekmurje, Ljubljana 1926, str.119.

⁷⁰B. Kerman, Poročilo o arheoloških izkopavanjih v letu 1990. Zbornik soboškega muzeja 1, Murska Sobota 1991, str. 130-132.

podrobnost. V selanski kapeli je v času obeh vizitacij stal poznogotski krilni oltar, katerega nastanek umetnostni zgodovinarji postavljajo v čas okrog 1490⁷¹. Ta oltar so leta 1864 prenesli v Budimpešto, kjer se nahaja v Umetnostnem muzeju. Vizitacija leta 1698 ga je opisala na kratko, druga 1756 pa zelo podrobno⁷². Na notranjih straneh obojih vratc krilnega oltarja so bile podobe iz evangelija, v ozadju le teh pa je bil na vsaki strani narisani mož v rdeči obleki z zeleno kapuco, ki je po mnenju opisovalca predstavljal templarja. Vizitatorji so očitno mislili, da je oltar iste starosti kot kapela, se pravi iz 13. stoletja, ko naj bi tu bivali templarji. Kot smo videli, pa je oltar nastal konec 15. stoletja, medtem ko je bil templarski red razpuščen že leta 1312. Poleg tega templarji niso nikoli nosili rdečih oblačil, temveč bele z rdečim križem. Poskušajmo sedaj vsaj delno razvozlati ta voz.

Kaj o kapeli v Selu pravi umetnostna zgodovina? V srednjeveških pisanih virih se cerkvena omenja prvič in zadnjič le 1365/66⁷³. Nastanek stavbe pa sodi v 13. stoletje, najverjetneje okrog njegove sredine. Mongolski vpadi, ki pomenijo slogovno prelomnico v arhitekturi za večji del Ogrske, njenih najzahodnejših delov niso prizadeli, zato je tu prebivalstvo lahko nadaljevalo tradicijo romanike še globoko v 13. stoletje. Tako je nastanek Sela mogoče postaviti še v čas po mongolskem vdoru. Arhitektura kapele se navezuje na nekatere podobne primere na zahodnem Madžarskem in je morda celo delo iste delavnice. Njena tipološka in slogovna izhodišča izvirajo v ogrskem in češkem kulturnem prostoru⁷⁴. Te ugotovitve kažejo, da kapela v Selu v arhitekturnem pogledu nima nič takega, kar bi bilo posebej značilno za katerega od križarskih redov. Okroglo obliko cerkva so nekdanj pripisovali templarjem, vendar je znanost dokazala, da je bila večina njihovih sakralnih objektov pravokotnih, kar kaže na njihove tesne vezi s cistercijanskim redom⁷⁵. Torej nam ne pisani viri ne arhitekturne prvine ne morejo dokazati bivanja templarjev v Selu. Ostane nam le ljudsko izročilo, zapisano v vizitaciji iz 1756, ki ni popolnoma zanemarljivo, in pa upodobitve nekih redovnikov na oltarju. Mogoče tudi ni brez pomena dejstvo, da je rotunda v Selu bila posvečena sv. Nikolaju, enako kot župna cerkev v Murski Soboti, katero je vizitacija 1756 tudi pripisala templarjem in od koder naj bi ti v Selo prišli. Torej je povezava med obema cerkvama verjetna.

Pa se vrnimo spet v Mursko Soboto. Svoje zadnje ugotovitve v zvezi z redovniki v Selu in Murski Soboti je Ivan Zelko objavil 1977. V razpravo je vključil tudi fotografije podob redovnikov z omenjenega oltarja. Kot smo ugotovili, ti ne morejo biti templarji, saj je bil red že 1312 ukinjen. Kdo bi torej lahko bil? Zelko citira madžarskega avtorja Oltvanyja, ki omenja, da je imel samostan v Soboti viteški red ivanovcev⁷⁶. Žal mi ta knjiga ni bila dostopna in nisem mogel preveriti, na kaj se avtor pri svoji navedbi opira. Vitezi reda sv. Ivana Jeruzalemskega - ivanovci, rodski vitezi, malteški vitezi, hospitalci, vse to so oznake za križarski viteški red, ki je bil vojaško organiziran po vzoru na templarje in vseskozi njihov velik tekmeč. Po ukinitvi templarskega reda 1312 so prevzeli večino njihove posesti, tudi na Ogrskem in Hrvaškem. Tu se naj bi ivanovci prvič pojavili okrog leta 1155 v času kralja Geze II.⁷⁷ Vrsto posesti z redovnimi hišami - komendami so si pridobili na zahodnem Madžarskem (Sopron⁷⁸, Nova Curia ali Ujudvar⁷⁹, Csurgó⁸⁰) in Hrvaškem (gora Ivančica z gradom Bela, Čičan na Turopolju idr.⁸¹). Tudi na Slovenskem so imeli tri redovne hiše s posestjo: Melje pri Mariboru, Komendo pri Kamniku in Polzelo⁸². Ivanovce so v ogrskih srednjeveških virih večkrat imenovali preprosto *cruciferi* (križniki), enako kot templarje in nekatere druge redove, ki so imeli na oblačilih križ, in zato je v literaturi prihajalo do zmede glede pripadnosti posesti določenemu redu.

⁷¹M. Zadnikar, Rotunda v Selu, Murska Sobota 1967, str. 31-32.

⁷²Prav tam, str. 32.

⁷³Prav tam, str. 7.

⁷⁴M. Zadnikar, Romanika v Sloveniji, Ljubljana 1982, str. 452-457.

⁷⁵L. Dobronić, Viteški redovi, str. 58.

⁷⁶I. Zelko, Redovniki v Selu in Murski Soboti. Stopinje 1977, Murska Sobota 1976, str. 62 (= Redovniki).

⁷⁷Prav tam, str. 62; B. Homan, Geschichte des ungarischen Mittelalters, Band I, Berlin 1940, str. 406.

⁷⁸L. Dobronić, o. c., str. 105.

⁷⁹I. Zelko, Redovniki, str. 62 - lokalizira Novo Curio glede na madžarsko literaturo v Ujudvar severno od Velike Kaniže, kar je najbrž pravilno, kajti že v srednjeveških virih se omenja tudi z imenom Ujudvar; L. Dobronić, Viteški redovi, str. 104-105, 159, pa ga postavlja v vas Hlapčina v Međimurju, čeprav dodaja, da tam niso najdeni nikakršni materialni ostanki.

⁸⁰L. Dobronić, o. c., str. 105.

⁸¹Prav tam, str. 103.

⁸²J. Mlinarič, Malteška komenda na Polzeli. Kronika 28, 1980, št. 3, str. 162.

Za Mursko Soboto in vprašanje ivanovcev je pomembna listina kralja Andreja III. iz 1297, s katero si je Štefan Haholt iz Dolnje Lendave ponovno pridobil dedno zemljišče Belmura (Murska Sobota) z okolico, katero mu je bilo po krivici odvzeto⁸³. Ker kralju niso bile znane razmere, je pooblastil mojstra križnikov in križnike iz samostana ivanovcev v Ujudvaru, da s kraljevim človekom in domačini obhodijo zemljišče in ugotovijo stanje na terenu. Po opravljeni poizvedbi so ivanovci sporočili kralju, da ni nobene ga ugovora in da je posest res bila Haholtova. Zelko iz tega sklepa, da so morali ivanovci tedaj bivati v Soboti in da so tu vodili župnijo. Le v tem primeru bi mogli jasno vedeti, kakšne so bile nekdanje meje zemljišča in jih je zato kralj poklical k sodelovanju. Po mojem je takšno sklepanje negotovo in ne more služiti kot dokaz. Zelko sam dodaja, da je bil konvent v Ujudvaru verodostojno mesto za potrjevanje listin. Znanih je več listin o posestnih odnosih, ki so bile potrjene s strani ivanovcev v Ujudvaru v letih 1266⁸⁴, 1298⁸⁵, 1301⁸⁶, 1307⁸⁷. Kralj se je očitno zanesel nanje, ker so imeli prakso v podobnih zadevah in ne zato, ker bi bili sami seznanjeni z razmerami v Soboti. Če bi v Soboti obstajala redovna hiša ivanovcev, bi se gotovo omenjala v kateri od listin, kjer se naštevajo njihove posesti in komende. Leta 1238 je kralj Bela IV. izdal listino, s katero je ivanovcem potrdil posesti in dohodke na Ogrskem in Hrvatskem⁸⁸. Med poimensko navedenimi kraji ni nobenega s področja Prekmurja. Tudi ne v listini iz 1275 o kapitlju ivanovcev, ki se je sestel v Csurgu in kjer so bili prisotni preceptorji komend iz zahodne Ogrske in Hrvatske⁸⁹. Enako je bilo s kapitlji v letih 1336⁹⁰ in 1361⁹¹. Zemljiški posestniki gospostva Belmura s središčem v Soboti iz tega časa so znani⁹². Če bi redovniki tu imeli kakršnokoli posest, bi gotovo obstajal kakšen dokument o odnosih z gospodi Belmure. Lahko pa pogledamo še eno možnost in sicer, da so ivanovci tu le upravljali župnijo in niso imeli tudi zemljiške posesti. Vendar pa temu nasprotuje podatek iz leta 1331 o arhidiakonatu s sedežem v Murski Soboti, podrejenem škofiji v Györu, in imenovanje soboškega župnika za györškega kanonika 1394⁹³. Znano pa je, da so bili ivanovci enako kot templarji avtonomen red in so bili s papeškimi privilegiji popolnoma izvezeti izpod jurisdikcije dieceze. Vizitacije redovnih hiš in inkorporiranih župnij v 17. in 18. stoletju so se vršile po ukazu velikega mojstra reda, ne pa diecezskih oblasti⁹⁴. Tako odpade tudi možnost o vodenju župnije.

Iz navedenega lahko s precejšnjo gotovostjo zaključimo, da redovniki, ki naj bi bivali v Soboti, niso bili ivanovci. Arhiv priorata ivanovcev za Ogrsko in Hrvatsko, ki bi verjetno dal dokončen odgovor o tem, je žal izginil konec 18. stoletja. Obstaja le rokopisni diplomatar vseh še ohranjenih listin ogrskega priorata, sestavljen leta 1862 in danes shranjen v biblioteki malteških viteзов v Rimu⁹⁵. O prisotnosti templarjev v Soboti pa nimamo razen vesti iz vizitacijskih zapisnikov 18. stoletja v zgodovinskih virih nobenega drugega pravega dokaza. Če so se ti tu kdaj nahajali, jih leta 1297 gotovo ni bilo več, saj sicer kralj ne bi poslal tja s svojo komisijo ivanovcev, njihovih tekmecev, in to v času največjega rivalstva med redovima. Ostaja možnost, da so templarji tu bivali prej, morda le začasno, in so se v tem času že umaknili. S Hrvaškega je znanih več primerov, da so imeli kakšno posest v lasti le krajši čas. A izvora tradicije o templarjih, ki jo prinašajo vizitacijski zapisniki, najbrž ne bo mogoče ugotoviti⁹⁶.

⁸³I. Zelko, *Redovniki*, str. 62-63; isti, *Zemljišče Belmura*, str. 167-169.

⁸⁴T. Smečiklas, *Codex Diplomaticus V.*, doc. 852, str. 369.

⁸⁵Prav tam, knjiga VIII., doc. 266, str. 307.

⁸⁶L. Dobronić, o. c., str. 104.

⁸⁷T. Smečiklas, *Codex Diplomaticus VIII.*, doc. 135, str. 147.

⁸⁸G. Fejer, *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, knjiga IV/1, Budae 1829, str. 104-111.

⁸⁹T. Smečiklas, *Codex Diplomaticus VI.*, doc. 123, str. 137.

⁹⁰Prav tam, knjiga X., doc. 216, str. 285.

⁹¹Prav tam, knjiga XIII., doc. 103, str. 153.

⁹²I. Zelko, *Zemljišče Belmura*, str. 171-172.

⁹³Isti, *Murska Sobota*, str. 47.

⁹⁴J. Mlinarič, o. c., str. 167.

⁹⁵L. Dobronić, o. c., str. 144.

⁹⁶Naj še omenim, da se je na Zelkovo trditev, da so v Soboti morali bivati križniki, oprl tudi Marijan Zadnikar v delu *Romanika v Sloveniji*, Ljubljana 1982, str. 399-400. Pri razlagi vprašanja kornega zvonika nekdanje gotske cerkve sv. Nikolaja v Murski Soboti pojasnjuje izvor tega stavbnega tipa z redovniki, ki naj bi prišli v Soboto iz samostana Ujudvar. Pri tem pa je naredil napako, ko je križnike v Ujudvaru in Soboti smatral za Nemški viteški red namesto za ivanovce. Tako je obliko

Ostane nam še eno vprašanje. Kdo je upodobljen na krilnem oltarju iz kapele v Selu? Rešitev tega vprašanja bi mogoče dala odgovor, kdo so bili skrivnostni redovniki. Oltar je nastal okrog 1490, ivanovci pa so na Ogrskem dejansko izgubili vsakršno vlogo že nekaj desetletij prej. V času bojev za ogrski prestol na prelomu 14. v 15. stoletje in ob prodiranju Turkov na Balkan so zapadli v anarhijo. Kralj Matija Korvin je leta 1465, ob neposredni turški grožnji po padcu Bosne, dobil od papeža dovoljenje, da sam postavlja upravitelje za propadajoče in nebranjene posesti ivanovcev⁹⁷. S tem se njihova zgodovina v ogrskem kraljestvu praktično zaključi. Na oltarju naslikani osebni sta oblečeni v rdeče oblačilo z zeleno kapuco. Rdeče obleke so dejansko nosili ivanovci, vendar le majhna elita redovnikov-vitezov, nikjer pa nisem zasledil omembe zelenih kapuc. Podobi na oltarju ne dajeta slutiti, da gre za viteze, saj prikazujeta le zgornji del telesa in s kapuco pokrito glavo ter v najboljšem primeru lahko predstavljata nekega redovnika. Nakazujem možnost, da so v Selu in Soboti bivali redovniki, ki niso bili templarji ali ivanovci. Že Zelko je omenil, da bi upodobljena moža lahko bila člana reda Bratov božjega groba (kanonikov božjega groba)⁹⁸. Ti so imeli svoj priorat v Glogovnici na Hrvaškem, torej relativno blizu, in posest večkrat neposredno poleg templarske, kar je tudi v hrvaškem zgodovinskepisu povzročalo zmedo pri vprašanju pripadnosti posesti enemu ali drugemu redu⁹⁹.

Če sedaj povzamem ugotovitve, bi se po mojem mnenju dalo tradicijo o templarjih razložiti na sledeč način. Možno je, da so templarji začasno, in sicer pred koncem 13. stoletja, vodili župniji v Soboti in Selu, kar je prevzelo ljudsko izročilo. Za njimi so to dejavnost vršili neki redovniki, ki pa očitno niso bili ivanovci in ki so imeli svoje bivališče poleg selanske kapele. Morda je šlo za kanonike božjega groba. Dva od teh sta upodobljena na gotskem oltarju. Vizitacija iz leta 1756 nam je prenesla v 18. stoletju še živo izročilo o templarjih, katerega pa je napačno povezala z redovniki, ki so v Selu bivali kasneje, v času nastanka oltarja, in je zato označila narisani osebni za templarja. Redovniki so se morda umaknili v času turških vpadov in pustošenj konec 15. in v 16. stoletju ali pa ko so župnijo v Selu konec 16. stoletja prevzeli protestanti. Njihove zgradbe so morale biti razrušene, kajti novo župnišče se je od 17. stoletja dalje nahajalo vzhodno od kapele, ostanki zgradb od prej pa zahodno¹⁰⁰. A brez odkritja kakšnega novega vira ostajajo načeta vprašanja odprta.

TEMPLARJI V BELI KRAJINI

Problem templarjev na Slovenskem ni vezan le na Prekmurje, temveč tudi na Belo krajino in Ljubljano. Templarje v Beli krajini je omenjala vrsta avtorjev, med novejšimi Jože Mlinarič in Dušan Kos¹⁰¹, osnovni vir pa jim je bil Valvasor. Ta pravi, da stojijo pri vasi Rosalnice pred Metliko tri cerkve, posvečene Naši Ljubi Gospe, in *"bei diesen dreyen Kirchen haben vormals die Tempelherren gewohnt, wie dann die Spuhren und Restlein ihrer Gebauen annoch gnugsam zu sehen"*¹⁰². Na drugem mestu pa omenja: *"Gleich vor der Stadt, in der Nähe des Culpflusses, sind drei Kirchen, welche ehedessen von denen Tempelherren erbaut und noch bis jetzo die drei Tempelherrenkirchen benamset werden"*¹⁰³. Dušan Kos je v svoji študiji o Beli krajini v poznem srednjem veku podrobno obdelal tudi

cerkve v Soboti povezoval s cerkvijo Nemškega viteškega reda v Veliki Nedelji pri Ormožu. Dejansko pa sta tu nastopala dva različna križniška redova, ločena tudi z državno mejo. Nemški viteški red je imel v okviru ogrskega kraljestva posesti le v Sedmograški (Transilvaniji), od koder pa jih je kralj Andrej II. že leta 1225 pregnal. Glej M. Tumler, *Der Deutsche Orden im Werden, Wachsen und Wüken bis 1400*, Wien 1954, str. 181-194.

⁹⁷L. Dobronić, o.c., str. 133-138.

⁹⁸I. Zelko, *Redovniki*, str. 64, 66.

⁹⁹L. Dobronić, *Posjedi i sjedišta templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj*, RAD JAZU, knjiga 406, Razred za likovne umjetnosti, knjiga XI, str. 35-46.

¹⁰⁰I. Zelko, *Redovniki*, str. 66; isti, *Doneski*, str. 74.

¹⁰¹J. Mlinarič, *Križniške župnije Velika Nedelja, Ormož, Središče in Miklavž do konca 18. stoletja*, Ormož skozi stoletja II, Ormož 1983, str. 82; isti, *Kartuzija Pleterje 1403-1595*, Ljubljana 1982, str. 39; D. Kos, *Bela krajina v poznem srednjem veku (nadaljevanje)*, ZČ 41, 1987, št. 3, str. 417 (= Bela krajina II); I. Kukuljević, *Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj*, RAD JAZU, knjiga 81, Zagreb 1886, str. 11; A. Dimitz, *Geschichte Krains I*, Laibach 1874, str. 165; L. Podlogar, *Nemški viteški red v Beli krajini*, Izvestja muzejskega društva za Kranjsko, Ljubljana 1907, str. 152-153 (= IMK).

¹⁰²J. W. Valvasor, *Die Ehre des Herzogtums Crain VIII*, Laibach 1689, str. 775 (= Valvasor).

¹⁰³Prav tam, XI, str. 385.

vprašanje teh treh cerkvic, vendar menim, da je možnost prisotnosti templarjev preveč z lahkoto odpravil.

Bela krajina je bila nekoč del ogrsko-hrvaškega kraljestva. Po mnenju Ljudmila Hauptmanna, ki ga je prevzel tudi Dušan Kos, naj bi jo grofje Višnjegorski iztrgali ogrsko-hrvaški državi nekje med 1135-1172¹⁰⁴ in jo obdržali kot svojo privatno posest. Poroka Zofije Višnjegorske s Henrikom Andeškim 1207 in smrt njenega očeta Alberta po 1209 sta prinesli vso višnjegorsko dediščino v domeno Andeških. Vendar pa iz tega časa ne obstaja niti ena listina Višnjegorcev ali Andeških, ki bi se nanašala na Belo krajino¹⁰⁵. Prva, ki jo neposredno omenja in ki je zelo pomembna za osvetlitev problema cerkvene organizacije, je iz leta 1228¹⁰⁶. Z njo si je oglejski patriarh Bertold Andeški po smrti svojega brata Henrika in odhodu Zofije v samostan pridobil od nje pravico do oblikovanja oglejske cerkvene uprave v Beli krajini. V listini omenja, da je posvetil v Črnomlju župnijo sv. Petra s štirimi podružnicami, katerih desetino je pridobil oglejski cerkvi. Očitno so te cerkve že stale pred izdajo listine. Kos jih glede na omembe v kasnejših virih postavlja v Črnomelj, Vinico, Podzemelj, Semič in Rosalnice. Šlo je za lastniške cerkve, nad katerimi je Zofija Višnjegorska imela patronatsko pravico. Kos predvideva, da so jih zgradili šele Višnjegorski ali Andeški konec 12. ali v začetku 13. stoletja, razen cerkve v Črnomlju, ki je morda starejša. Dodaja, da so srednjeveške cerkve nastajale tam, kjer so imele zaledje, in Črnomelj, Vinica, Podzemelj in Semič kot naselbinska središča zgodnjega in visokega srednjega veka temu ustrezajo¹⁰⁷. Kaj pa Rosalnice?

Vas leži kaka dva kilometra vzhodno od Metlike. Tri cerkvice, imenovane Tri fare, stojijo na severnem koncu vasi. V času omenjene listine iz 1228 pa tukaj sploh še ni bilo naselja. Še leta 1295 se lokacija, kjer je stala cerkev (kasneje tri), označuje le kot "log" in ne s krajevnim imenom¹⁰⁸. Vas je morala nastati kasneje in se prvič omenja šele leta 1490¹⁰⁹. Tamkajšnja cerkev je služila tudi kot podružnična in kasneje župna cerkev za par kilometrov oddaljeno Metliko, odkar je ta med 1277 in 1300 nastala kot nova meščanska naselbina¹¹⁰. Zakaj se je pri Rosalnicah razvilo cerkveno središče še pred nastankom kakršnegakoli naselja v bližini? Temu je očitno botrovalo nekaj posebnega - morda templarji. Poglejmo sedaj, če je možnost njihove prisotnosti res tako neverjetna, kot dokazuje Kos.

Kot smo že videli, so dobili templarji prvo znano posest na Hrvaškem leta 1163, nakar so se tu ob kraljevi naklonjenosti zelo hitro razširili¹¹¹. Kos pravi, da bi pri Rosalnicah lahko zgradili cerkev, vendar ne kasneje kot do 70-ih let 12. stoletja, ko so v Beli krajini dobili absolutno oblast Višnjegorci. Časovne meje, kdaj se je višnjegorsko osvajanje zaključilo, se ne da postaviti, saj o tem ni nobene neposredne vesti. Terminus ante quem je leto 1228, ko je oglejski patriarh Bertold s privoljenjem Zofije Višnjegorske začel v Beli Krajini organizirati cerkveno upravo. Kaj se je pred tem letom tukaj dogajalo nam pripoveduje le en samcat dokument. Gre za ogrsko kraljevsko listino, ki jo je natančno preučil Ljudmil Hauptmann. Ugotovil je, da je ta falsifikat s konca 13. ali začetka 14. stoletja, da pa tekst temelji na avtentični listini, sestavljeni med letoma 1202 in 1204, v času kralja Emerika¹¹². Emerik v njej opisuje, da je imel njegov oče, kralj Bela III. (1172-1196), v slavonski vojvodini za soseda plemiča iz Nemčije Alberta Mehovskega, katerega zemlja se je nahajala na meji Slavonije ob Podgorski in Goriški županiji. Ta je pogosto vpadal v mejna ozemlja ter pobijal, plenil in pustošil. Bela je poslal proti njemu sina Emerika z dvanajstimi velikaši, vendar se je medtem za protiudarec že odločil Štefan Goriški, začetnik rodu Baboničev-Blagajskih, tedaj župan Goriške

¹⁰⁴D. Kos, Bela krajina v poznem srednjem veku. ZČ 41, 1987, št. 2, str. 218-219 (=Bela krajina I).

¹⁰⁵Prav tam, str. 221.

¹⁰⁶F. in M. Kos, Gradivo V, št. 486, str. 242.

¹⁰⁷D. Kos, Bela krajina II, str. 416-417.

¹⁰⁸Prav tam, str. 427.

¹⁰⁹M. Kos, Gradivo za historično topografijo Slovenije do leta 1500, Kranjska, knjiga II, Ljubljana 1975, str. 525.

¹¹⁰D. Kos, Bela krajina II, str. 410-411.

¹¹¹L. Dobronić, Viteški redovi, str. 26.

¹¹²L. Hauptmann, O postanku hrvatske granice prema Kranjskoj. Šišićev zbornik, Zagreb 1929, str. 98-100; D. Kos, Bela krajina I, str. 218-219; Listino je v originalu objavil T. Smičiklas v Codex Diplomaticus II, doc. 332, str. 359; v povzetku pa F. Kos, Gradivo IV, št. 921, str. 468. Vsebinske te listine se na kratko omenja še v vrsti falsifikatov družine Baboničev-Blagajskih, večinoma nastalih v 14. stoletju - glej T. Smičiklas, Codex Diplomaticus III, str. 167; IV, str. 135; XII, str. 137; listina iz leta 1269 (knjiga V, str. 514) pa je najverjetneje original, ki po mojem mnenju potrjuje obstoj originalnih predlog prej navedenih falsifikatov. Z vprašanjem teh falsificiranih listin se je ukvarjala Nada Klaić v delu Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku, Zagreb 1976, str. 343 sl.

županije. Vdrl je na Albertovo posest, ga v bitki porazil in prisilil k umiku, nato pa požgal grad Mehovo in opustošil gospostvo. Albert je moral kralja prositi za mir in obljubiti prenehanje roparskih napadov. Štefan je bil za nagrado od kralja obdarovan s posestvom Vodica (danes Vodičevo ob Uni), vendar je Bela kmalu zatem umrl in namero je izvršil šele sin Emerik z dotično listino, iz česar sledi, da je dogajanje potekalo proti koncu vlad Bele III., gotovo v 90-ih letih 12. stoletja. Hauptmann je ugotovil, da je bil Albert Mehovski verjetno višnjegorski grof Albert, sin Majnhalma iz Puchsa in oče dedinje Zofije Višnjegorske. Na osnovi omenjene listine pa je postavil čas višnjegorske zasedbe Bele krajine med leta 1135 in 1172. Pri tem se je oprl na omembo *"rex Bela in ducatu Sclavonie quendam nobilem de Teuthonia nomine Albertum de Michouo habuerit commetaneum, cuius terra a latere ducatus Sclavonie iuxta Podgoryam et Gorichiam esset sita"*. Iz tega je zaključil, da je morala biti Bela krajina v času omenjenega dogajanja že Albertova, če je njegova zemlja mejila na Goriško in Podgorsko županijo, in to že precej dolgo, kajti kralj kljub temu, da je Štefan Alberta ujel, ni zahteval od njega vrnitve Bele krajine, temveč le mirno sosedstvo. Torej naj bi bila Bela krajina višnjegorska že pred začetkom kraljevanja Bele III. leta 1172 in po prihodu Majnhalma iz Puchsa na Kranjsko 1135. Moje mnenje je drugačno.

Kakšna je bila vloga Bele krajine v okviru ogrsko-hrvaškega kraljestva, ne vemo. Ne v tem ne v kasnejšem obdobju tu ne zasledimo nobenega hrvaškega fevdalca¹¹³ in verjetno je šlo za sorazmerno malo naseljen obmejni pas. Na primeru zahodne ogrske meje v Prekmurju pa smo videli, da je bil tudi obmejni slabo poseljen pas v času kralja Ladislava I. (1077-1095) vključen v madžarsko civilno (županijsko) in cerkveno upravo¹¹⁴. Tako Ogrska od 11. stoletja dalje ni poznala "nikogaršnje zemlje". Zemlja v obmejnem varovalnem pasu je bila last kralja, upravno pa je spadala pod bližnjo županijo, v katere pristojnosti je bila obramba določenega odseka meje¹¹⁵. Z veliko gotovostjo lahko predvidevamo podobno situacijo v Beli krajini. Kralj Ladislav se je po osvojitvi Slavonije 1091 intenzivno lotil organiziranja politične uprave in predvsem obrambe meja nove pokrajine. V ta namen je svojemu velikašu Aki podelil velike posesti v hrvaškem Zagorju z nalogo obrambe meje z Nemčijo, ob južni meji s Hrvaško pa je ustanovil Goriško in Gorsko županijo s trdnjavami¹¹⁶. V okviru teh ukrepov je nemogoče, da bi Bela krajina ostala popolnoma politično neorganiziran teritorij brez urejene obrambe, še posebej, ker je šlo za v 12. stoletju stalno ogroženo nemško mejo. Najverjetneje je spadala pod Goriško županijo s sedežem v Gorici (kasnejši Budački okrog 20 km južno od Karlovca), s čimer se ujema tudi opisana akcija Štefana Goriškega kot župana te županije.

Glede na to, da v Beli krajini v času ogrske oblasti ne zasledimo organizacije v obliki fevdalnega gospostva, je šlo verjetno za kroni pripadajoče obmejno ozemlje. Politična in cerkvena uprava pa sta šli v tem času na Ogrskem z roko v roki, tako da se je županijska ureditev ujemala s cerkveno - ozemlje arhidiakonata se je skladalo z ozemljem županije¹¹⁷. Zato lahko predpostavimo, da je bila Bela krajina v 12. stoletju vključena v goriški arhidiakonot. Le v tem primeru postanejo sredi 14. stoletja smiselne pretenzije arhidiakona Ivana iz Gorice po desetini v Beli krajini in Žumberku¹¹⁸, saj je moral imeti pred očmi nekdanjo mejo države, s katero se je ujemala tudi cerkvena meja, kot je ugotovil Hauptmann¹¹⁹. V okviru navedenega in z ozirom na velik razcvet ogrske države v 12. stoletju je zelo težko verjetno, da zagrebška škofija ni imela nobene cerkvene organizacije v Beli krajini, kot pravi Dušan Kos. Zagreb se je že v drugi polovici 12. stoletja pravdal za cerkveno jurisdikcijo v Prekmurju¹²⁰, zato je neverjetno, da bi popolnoma zanemarl dosti bližjo Belo krajino, ležečo le 50-60 km od Zagreba, saj so tu prebivalstvo in naselja kljub redkejši poselitvi obstajala. Za takšno malomarnost tekom celega 12. stoletja ni nobene smiselne razlage. Gotovo je katera od cerkva, nad

¹¹³D. Kos, *Bela krajina I*, str. 219.

¹¹⁴I. Zelko, *Murska Sobota kot sedež arhidiakonata in cerkveno - upravna pripadnost Prekmurja v srednjem veku*. *Kronika XI*, 1963, št. 1, str. 38-39; B. Homan, *Geschichte des ungarischen Mittelalters*, Band I, Berlin 1940, str. 309, 337-338.

¹¹⁵E. Fügedi, *Castle and Society in Medieval Hungary (1000-1437)*, Budapest 1986, str. 37.

¹¹⁶N. Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb 1976, str. 255-258; ista, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Zagreb 1990, str. 248-249; B. Homan, o.c., str. 342-343.

¹¹⁷E. Fügedi, o.c., str. 19; B. Homan, o.c., str. 209.

¹¹⁸D. Kos, *Bela krajina II*, str. 422-423.

¹¹⁹L. Hauptmann, o.c., str. 98.

¹²⁰I. Zelko, o.c., str. 43-44.

katerimi so kasneje imeli patronat Višnjegorci, stala že v 12. stoletju, o čemer govori tudi arhidiakon Ivan Goriški v 14. stoletju¹²¹. Torej, po mojem mnenju je bila Bela krajina v 12. stoletju del Goriške županije in cerkvenoupravno goriškega arhidiakonata (zemljevid št.2). V primeru, da je moja domneva pravilna, odpade prvi Hauptmannov argument. Albert Mehovski je bil lahko sosed Slavonije in njegova zemlja *iuxta* Goriški in Podgorski županiji tudi na njegovem gospostvu Mehovo na kranjski strani državne meje. Tudi če bi bila Bela krajina politično neorganiziran teritorij, bi bil Albert sosed hrvaških županij, saj je bil vmes le pas redko poseljene zemlje in pragozdov med Gorjanci in Kočevskim rogom. Terminus *iuxta* (poleg, tik ob, blizu) vsekakor ne more biti odločilen za razrešitev vprašanja, zato menim, da omenjeno *соседство* ne dokazuje višnjegorskega zavzetja Bele krajine. Drugi argument je še manj prepričljiv. V listini ni besede o tem, da bi Štefan Alberta ujel. Ta je bil zaradi hudega poraza očitno sam prisiljen prositi za mir. Pri tem kralj od njega ni zahteval Bele krajine nazaj, vendar ne zato, ker bi bila ta že dolgo višnjegorska, temveč zato, ker **sploh ni bila višnjegorska**. O tem lahko sklepamo iz vsebine dokumenta. Albert Mehovski je ropal in pustošil ogrska mejna ozemlja in verjetno je šlo prav za Belo krajino in okoliški prostor. Že bežen pogled na zemljevid nam pove, da je Bela krajina geografsko del sosednjega hrvaškega ozemlja in jo od Dolenjske loči gozdnato hribovje, ki je predstavljalo odlično mejno-obrambno linijo tedanje Kranjske. Edina povezava z višnjegorskim gradom Mehovo, izhodiščem osvajanja, je še danes vijugasta cesta skozi gozd in čez prelaz Vahta. Sedaj se lahko vprašamo, kaj je v srednjem veku sploh pomenila osvojitve določenega ozemlja. Odgovor ima pravni, vojaški in ekonomski značaj - predvsem je šlo za sodno-pravno podreditev ozemlja osvajalcu, za kontroliranje z obrambnimi objekti na določenih strateških točkah in pa za gospodarsko izkoriščanje, oziroma koloniziranje s kmečkim prebivalstvom v primeru opustošenja ali redke poselitve. V našem primeru o tem ni sledu. Nimamo ostankov niti omemb kakšnega gradu ali utrdbe niti sledov agrarne kolonizacije v Beli krajini pred 13. stoletjem¹²². Izhodišče napadov in kasneje uprave je vseskozi ostal grad Mehovo na drugi strani hribovja, kateremu je bil Črnomelj podrejen še leta 1277¹²³. Zaradi omenjenih geografskih značilnosti bi dejanska razširitev nemške uprave na Belo krajino terjala velike organizacijske napore in predvsem urejene razmere ob meji, kjer pa je v tem času še vladalo vojno stanje. Albert Mehovski očitno ni imel nobenega interesa, da bi si prilastil tedaj še izrazito slabo poseljeno področje. V nasprotnem primeru gotovo ne bi nadaljeval z ropanji in sprožal stalne grožnje povračilnih napadov, s čimer bi sam sebi onemogočal kakršnokoli korist od osvojenega ozemlja. Glede na opise v listini mu je šlo le za roparske pohode, na katerih so se on in njegovi ministeriali lahko vitezu primerno udeleževali, Beli krajini pa prinesli večje ali manjše opustošenje. Glavni dokaz za moje sklepanje je v sami listini, ki pravi, da je Štefan Goriški pridrl do gradu Mehovo, ga požgal in oplenil gospostvo. O tem, da je ogrski priboril nazaj nekdanje ozemlje, ni besede. Če je Albert pred temi dogodki še morda kako kontroliral Belo krajino, je bilo tega absolutno konec, saj je bil popolnoma poražen. Ogrska država je prav v času kralja Bele III. doživela višek v dotedanjem razvoju in dosegla velik ugled v Evropi. Bila je notranje dobro organizirana, Bela pa je utrdil svojo oblast tudi nad Hrvaško in Dalmacijo, vzel Benečanom Zadar in bil po dohodkih eden najbogatejših vladarjev v Evropi¹²⁴. Ob tem je neverjetno, da bi prepustil nekemu roparskemu plemiču del svojega ozemlja. To bi bila tudi velika strateška napaka, saj bi Bela krajina s svojim geografskim položajem lahko odprla pot nadaljnji nemški ekspanziji - kralja Belo, dolgo živečega na bizantinskem dvoru, pa je o strategiji poučeval sam veliki cesar Manuel Komnen.

Dokazov za postavitev višnjegorske osvojitve Bele krajine med leta 1135-1172 torej ni. Emerikova listina po mojem mnenju dokazuje ravno nasprotno - da Bela krajina do konca vladavine Bele III. še ni bila višnjegorska. Dušan Kos, ki je sprejel Hauptmannovo mnenje, sam v nadaljevanju pravi, da je imela Bela krajina do konca stoletja podobno vlogo kot pred osvojitvijo - po njej so se spopadali višnjegorski ministeriali in hrvaški fevdalci, vojaške operacije so se zaključile v začetku 13. stoletja in vse osvojeno ozemlje je zajela intenzivna kolonizacija¹²⁵. Za kakšno osvojitve je potem šlo

¹²¹D. Kos, Bela krajina II, str. 416.

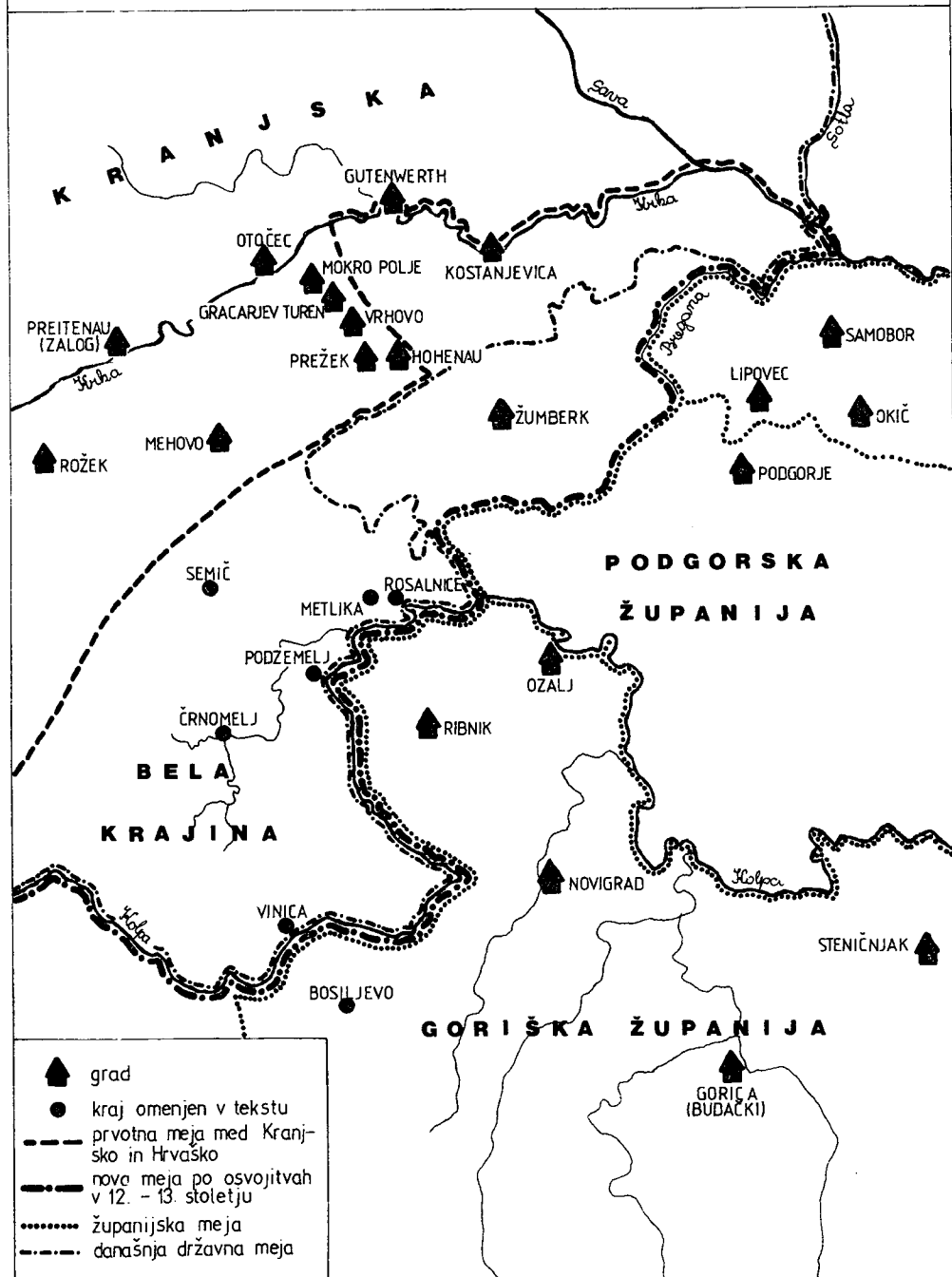
¹²²Prav tam, str. 425-427.

¹²³Prav tam, str. 221.

¹²⁴N. Klaić, o.c., str. 278; B. Homan, o.c., str. 403 sl.

¹²⁵D. Kos, Urbarji za Belo krajino in Žumberk (15.-18. stoletje) I, Ljubljana 1991, str. 35-36; isti, Bela krajina I, str. 219.

BELA KRAJINA IN OKOLIŠKI PROSTOR V 12. - 13. STOLETJU

pred letom 1172? Zaključimo lahko le z ugotovitvijo, da je bila Bela krajina proti koncu 12. stoletja izpostavljena roparskim napadom z nemške strani meje in je bila verjetno opustošeno področje, kar pa je v tem času značilnost tudi drugih predelov ob ogrsko-nemški meji. Drugačnih zaključkov nam Emerikova listina ne ponuja, kot je ugotovil tudi Milko Kos¹²⁶.

Hauptmann je očitno skušal uskladiti datacijo višnjegorske osvojitve Bele krajine s svojo teorijo o istočasni akciji Spanheimov in višnjegorskih sorodnikov Prisov, ki naj bi odvzela Hrvaški desni breg spodnje Krke že sredi 12. stoletja. Po njegovem mnenju so ministeriali Prisov, ki se okrog 1180 omenjajo v Mokrem polju, Prežeku in Hohenauu (vzhodno od Novega mesta), že sedeli na osvojenem dotedaj hrvaškem ozemlju¹²⁷. Vendar je že Milko Kos, ki je za razliko od Hauptmanna skušal potek nekdanje državne meje določiti na osnovi toponimov, ugotovil, da je šla ta zelo verjetno bolj vzhodno od Hauptmannove in so sedeži omenjenih ministerialov že od začetka bili na kranjski strani meje¹²⁸, torej ofenzive pred 1180 še ni bilo. Spanheimskega prodora iz Kostanjevice proti hrvaškemu Žumberku že v 12. stoletju se tudi ne da dokazati, saj se nova meja na Bregani in kraji v Žumberku prvič omenjajo šele sredi 13. stoletja¹²⁹. Ugotovitve Maksa Miklavčiča govorijo za postavitve spanheimske akcije v konec 12. ali začetek 13. stoletja¹³⁰. Ogrska država je bila v drugi polovici 12. stoletja preprosto premočna, da bi ji lahko prisodili takšne izgube ozemlja in to na račun nemških obmejnih fevdalcev in ne kakšne velike organizirane osvajalne akcije.

Ostane pa nam vprašanje, kdaj so si Višnjegorci začeli dejansko lastiti Belo krajino. Odgovor lahko iščemo v zapletenih političnih razmerah, ki so na Ogrskem nastopile po smrti močnega kralja Bele III. leta 1196. Med njegovima sinovima, novim kraljem Emerikom in kasnejšim kraljem Andrejem II., je prišlo do spora za prestol, ki je do Emerikove smrti 1204 trikrat izbruhnil v vojaški spopad večjih razsežnosti. Spor je razdelil kraljestvo, vanj pa so se vmešavali tudi nekateri nemški velikaši. Pri tem so najbolj trpeli prav predeli ob meji z nemškim cesarstvom. Leta 1199 je Andrej po porazu na bojnem polju zbežal k svojemu zavezniku in bratrancu Leopoldu VI. Babenberškemu, Emerik pa je v povračilo opustošil mejno področje Avstrije in Štajerske¹³¹. Zaradi zvestobe Andreju so bile oplenjene tudi posesti župana Vratislava v Zagorju in okrog Samobora na Hrvaškem - neposredno ob meji s cesarstvom. Kakšne so bile razmere v tem času v Goriški županiji in Beli krajini, ne vemo. Andrej je po prvi pomiritvi z bratom leta 1198 dobil v upravo ozemlje med Dravo in Jadranom kot ogrsko vazalno kneževino, kjer je več ali manj avtonomno vladal pod nazivom "dux Dalmacie et Chroacie" z lastnim dvorom in pisarno. Štefan Goriški je v tem delikatnem položaju očitno uspel obdržati Emerikovo naklonjenost, saj mu je ta v letih 1202/4 izdal zgoraj omenjeno darovnico. Menim, da Bela krajina v času izstavitve darovnice še ni bila osvojena, kajti Emerik je nagradil Štefana prav za nekdanjo uspešno akcijo na področju Bele krajine, kar bi bilo v primeru, da je bila ta sedaj izgubljena, po svoje absurdno in bi moralo biti omenjeno. Leta 1203 se je situacija na Ogrskem spet zaostрила. Istega leta se je Andrej oženil z Gertrudo Andeško in v njenem očetu Bertoldu dobil močnega zaveznika v spopadih, ki so sledili in v katerih je sam tudi za več mesecev pristal v zaporu. Naslednje leto je umrl kralj Emerik in na prestol so postavili njegovega komaj petletnega sina Ladislava III. (1204-1205). Andrej se je tedaj že sam razglašal za vladarja in nastalo dvovladje je spet razdelilo velikaše kraljestva. Mali kralj je z materjo zbežal v Avstrijo, kar je Andreja potisnilo v sovražnosti z nekdanjim zaveznikom Leopoldom Babenberškim, ki pa so se zaključile že

¹²⁶M. Kos, Odnosaji medju goričkim grofovima i hrvatskim plemstvom u srednjem vijeku. Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arhiva XIX, Zagreb 1917, str. 284.

¹²⁷L. Hauptmann, o. c., str. 98, 100; isti, Entstehung und Entwicklung Krains. Erleuterungen zum Historischen Atlas der Österreichischen Alpenländer, I. Abtheilung, 4. Teil, Wien 1929, str. 406-407 (=Entstehung); F. Kos, Gradiivo IV, št. 637, str. 323.

¹²⁸M. Kos, Začetki Novega mesta. Kronika II, 1954, št. 3, str. 173-174; isti, Postanek in razvoj Kranjske. Glasnik muzejskega društva za Slovenijo X, 1929, str. 31; D. Kos, Bela krajina I, str. 217. Menim, da je bil takšen potek stare meje tudi vzrok za linijsko razporeditev gradov in utrd ob Krke do Gorjancev (Otočec - Mokro polje - Gracarjev turn - Prežek - Hohenau) - glej P. Blaznik, Zemljiška gospodstva v območju freisinške dolenske posesti, Razprave SAZU IV/6, Ljubljana 1958, str. 50-53, 56, 59 + karta za stranjo 64.

¹²⁹Lokacije v Žumberku se prvič omenjajo v drugi ustanovni listini Bernarda Spanheimskega za kostanjeviški samostan iz leta 1249; glej J. Mlinarič, Topografija posesti kostanjeviške opatije 1234-1786, Maribor 1972, str. 38. sl. O novi meji na Bregani glej L. Hauptmann, Entstehung, str. 406-407.

¹³⁰M. Miklavčič, Premik kranjske meje ob spodnji Krki v 12. stoletju. Razprave SAZU V, Hauptmannov zbornik, Ljubljana 1966, str. 137-138.

¹³¹F. Kos, Gradiivo IV, št. 914, str. 464.

1205 z Ladislavovo smrtjo. Sedaj se je lahko začela burna samostojna vladavina Andreja II. (1205-1235)¹³².

Za nadaljnje razpravljanje se nam postavlja bistveno vprašanje - ali so Belo krajino sploh osvojili Višnjegorci ali pa je prišla v nemški politični okvir šele v času Andeških (med 1209 in 1228). Trdnih argumentov ni ne za eno ne za drugo možnost. Dejstvo je, da je bila Bela krajina konec 12. stoletja izpostavljena višnjegorskim roparskim napadom in da je leta 1228 imela patronatsko pravico nad belokranjskimi cerkvami Zofija Višnjegorska (a listina o tem je bila izdana po smrti moža Henrika Andeškega in Zofija je lahko pravice dedovala). Če je Albert Višnjegorski napadal ogrsko ozemlje v času vladavine Bele III., je gotovo nadaljeval s tem v ugodni situaciji po njegovi smrti. Da je lahko izrabil ogrsko državljansko vojno za dokončno osvojitve Bele krajine, nam kaže zelo podobna situacija na ptujskem področju. Ptujski gospodje so že v drugi polovici 12. stoletja plenili ogrsko obmejno področje¹³³, leta 1222 pa Friderik IV. Ptujski omenja, da je njegov oče odvzel Ogrom del ozemlja (današnji predel Ormoža in Središča), kjer je naselil Nemški viteški red¹³⁴. To se je najverjetneje zgodilo po Emerikovem maščevalnem pohodu v Avstrijo in na Štajersko leta 1199 in pred koncem dinastičnega spora na Ogrskem leta 1205, ko je Andrej II. uredil razmere v državi in s svojimi zahodnimi sosedmi. V ta čas bi verjetno sodila tudi osvojitve Spanheimov do reke Bregane, kjer se je ustalila nova meja¹³⁵. Vprašanje je, kakšna je bila vloga Višnjegorcev, Spanheimov in Ptujskih v političnih koalicijah Andeških in Babenberžanov s sprtima ogrskima vladarjema, kar je bilo povezano tudi z velikim sporom med Staufovci in Welfi v cesarstvu. Omenjene ozemeljske pridobitve so bile morda rezultat političnih kupčij, verjetneje pa le izbira ugodne priložnosti za nasilno osvojitve, kakršna se dolgo ni več ponudila. Vendar ne moremo zavreči tudi druge možnosti - da je bila Bela krajina pritegnjena v nemško politično sfero šele v času Andeških. S poroko kralja Andreja II. z Gertrudo Andeško leta 1203 so se začele tesne vezi med ogrskim dvorom in Andeškimi, kar se je odražalo v kraljičinem številnem nemškem spremstvu in zasedbi mnogih visokih položajev v kraljestvu z njenimi pristaši in sorodniki. Že 1206 je kralj na Gertrudino prigovarjanje in v nasprotju s kanoničnimi pravili izsilil izvolitev njenega šele 25-letnega brata Bertolda, kasnejšega oglejskega patriarha, za nadškofa v Kalocsi. Ta je leta 1209 postal še hrvaški ban, 1212 erdeljski vojvoda in 1213 bački in bodroški župan. Leta 1209 sta se po obtožbi za sodelovanje pri umoru kralja Filipa Švabskega na ogrskem dvoru zadrževala tudi kraljičina brata Ekbert, bamberski škof, in Henrik IV. - mož Zofije Višnjegorske, ki je v tem času s smrtjo njenega očeta dobil v roke vso višnjegorsko dediščino, vključno z Belo krajino ali pa s pretenzijami po njeni priključitvi. Kralj Andrej, ki je bil prav tedaj zaposlen z vsakoletnimi vojaškimi intervencijami v Galiciji in Bolgariji, je notranjo politiko večinoma prepuščal Gertrudi in njenemu sorodstvu, to pa je pripeljalo do upora ogrskih magnatov in znamenitega umora same kraljice leta 1213¹³⁶. Mogoče je bil eden njenih "grehov" tudi prepustitev mejne Bele krajine bratu Henriku. Vse okoliščine napeljujejo k domnevi, da se je to lahko zgodilo med letoma 1209 in 1213, ko so s smrtjo Gertrude Andeški izgubili vodilni položaj na Ogrskem. Bertold je kot hrvaški ban imel pravšnjo moč, pri kralju pa je užival celo takšno zaupanje, da mu je ta 1213 v svoji odsotnosti prepustil celotno upravo države. Istočasno je Bela krajina z višnjegorsko dediščino prišla v interesno sfero njegovega brata Henrika. Menim, da moramo v tem času iskati začetek dejanske nemške (andeške) oblasti v Beli krajini¹³⁷, v primeru že predhodne višnjegorske osvojitve pa "de iure" priznanje izgube te pokrajine za Ogrsko. Leta 1215 je Henrik

¹³²O sporu med Emerikom in Andrejem glej V. Klaić, O hercegu Andriji (1197-1204). RAD JAZU, knjiga 136, Zagreb 1898, str. 200 sl.; prim. B. Homan, Geschichte des Ungarischen Mittelalters, Band II, Berlin 1943, str. 3 sl.

¹³³O tem se je že leta 1161 kralj Geza II. pritoževal salzburskemu nadškofu - glej F. Kos, Gradiivo IV, št. 439, str. 223.

¹³⁴F. in M. Kos, Gradiivo V, št. 370, str. 192, 633/301, 641/304, 647/306; M. Kos, K postanku ogrske meje med Dravo in Rabo. ČZN XXVIII, 1933, str. 146-147; H. Ebner, Die politische und verfassungsrechtliche Stellung der Traungauer in der ehemaligen Untersteiermark. Das Werden der Steiermark, izdal G. Pferschy, Graz 1980, str. 287.

¹³⁵S tem se popolnoma ujema ugotovitev M. Miklavčiča - glej op. št. 130. Mogoče je bil ta prodor Spanheimov do Bregane v povezavi z zgoraj omenjenim opustošenjem posesti župana Vratislava, ki so ležale ob meji nasproti Spanheimskemu ozemlju ob spodnji Krki - glej N. Klaić, o. c., str. 283-284.

¹³⁶O Andeških in ogrskem dvoru glej D. Gruber, Bertold Meranski ban hrvaški i nadbiskup kaločki. Vjesnik kr. hrvaško-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arhiva V, Zagreb 1903, str. 18 sl. in posebno 28 - 32; E. Oefele, Geschichte der Grafen von Andechs, Innsbruck 1877, str. 97-99, 201.

¹³⁷V tem se pridružujem mnenju, ki ga je pred več kot sto leti izrazil F. Schumi, Beiträge zur Geschichte von der Mötling und von Sichelburg. Archiv für Heimatkunde, Band I, Laibach 1882-83, str. 65 sl.

Andeški prepustil Freisingu 50 kmetij pod gradom Mehovo, katere je dobil nazaj v fevd¹³⁸. Mogoče je šlo tudi za kmetije v Beli krajini, kar bi kazalo na kolonizacijo dotedaj opustošenega ozemlja. Andeški so najverjetneje postavili tudi lastniške cerkve, omenjene leta 1228, ko je Bertold Andeški, sedaj oglejski patriarh, začel v Beli krajini z organizacijo oglejske cerkvene uprave.

Vrnimo se sedaj k templarjem. Kot smo videli, Kosovo omejevanje njihove morebitne prisotnosti na 70-ta leta 12. stoletja ni utemeljeno in je ta možna vsaj do začetka 13. stoletja. Kos omenja, da Bela krajina za templarje ni bila zanimiva, ker je bila obmejen slabo poseljen pas nikogaršnje zemlje. Postavljam hipotezo, da je ogrski kralj dovolil naselitev redu tukaj prav zaradi nevarne obmejnosti in stalnih groženj z nemške strani. Mogoče je to razlaga za izbiro lokacije pri Rosalnicah, ki ležijo na najkrajši poti med sovražnim gnezdov Mehovim in prehodom čez Kolpo (Metlike tedaj še ni bilo). Kos piše, da je ta pot imela v 11. in 12. stoletju zgolj vojaški značaj¹³⁹ in tu nekje je moral čez Kolpo vdirati Albert Višnjegorski. Nakazana možnost sploh ni neverjetna. Pri rekonkvisti v Španiji so templarji v tem času dobivali donacije od vladarjev prav v najbolj nevarnem obmejnem območju, v prvi polovici 13. stoletja pa so jim na podoben način, z nalogo obrambe in kolonizacije, v mejnih predelih ob Odri in v Mazoviji podeljevali posesti vojvode Pomorjanske, Šlezije in Velikopoljske¹⁴⁰. Res je šlo v Španiji za boje proti muslimanom in na Poljskem proti poganskim Prusom, Jatvingom in Litvancem, a glede tega red ni bil kdovekaj načelen. V državljanski vojni, ki je divjala v Angliji 1138-1142 med kraljem Štefanom in bivšo cesarico Matildo, so se borili na obeh straneh in imeli tudi od obeh koristi. V letih 1159-60 pa so sodelovali na strani angleškega kralja Henrika II. v vojni proti francoskemu Ludviku VII.¹⁴¹ Tudi poteza kralja Bele III. je lahko verjetna, saj je bil v tem času v zelo dobrih odnosih s templarji in, kot smo videli, ni bil ravnodušen, ko so mu Višnjegorci pustošili obmejno ozemlje. Njegov naslednik Andrej II. je leta 1211 iz podobnih vzrokov pripeljal v od Kumanov opustošeni del Sedmograške (Transilvanije) Nemški viteški red¹⁴², čeprav je ta precej bolj odročna od Bele krajine. Na Hrvaškem so imeli templarji v času kralja Bele III. že posest v Zagrebu in v kraju Gora, središču istoimenske županije ter njegovi okolici ob spodnji Kolpi, torej relativno blizu Bele krajine in je njihov prihod tja verjeten¹⁴³. Vprašanje je, kdaj so se morali odtod umakniti. Dušan Kos pravi, da so bili templarji okrog 1200 na Hrvaškem na višku moči in je zato nesmiselno govoriti o prisilni zapustitvi ozemlja. A ravno v tem trenutku je bilo stanje na Ogrskem, kot smo videli, najbolj negotovo. Templarji so se verjetno morali opredeliti za eno od sprtih strani. Leta 1198, takoj po prvem spopadu med Andrejem in Emerikom, ko sta nagrajevala vsak svoje pristaše, so dobili od Emerika dotedaj najpomembnejši privilegij¹⁴⁴. Ker pa so imeli večino posesti v ogrskem kraljestvu prav v Slavoniji in na Hrvaškem, torej v okviru Andrejeve kneževine, bi to kazalo na naklonjenost Emeriku in ne najboljše odnose z Andrejem. V takem položaju in ob ponovnih spopadih med vladarjema, katere so verjetno izkoristili Višnjegorci, si ni težko predstavljati izgube njihovega oporišča v Beli krajini. Da so se templarji udeleževali pri obrambi tamkajšnje meje, bi lahko sklepali tudi na podlagi sledečega - Štefan Goriški jim je pred letom 1210 podelil posest v Vodici¹⁴⁵. Mislim, da lahko upravičeno iščemo v teh dogodkih povezavo in ne le naključja. Štefan je dobil Vodico v letih 1202/4 kot nagrado za uspešen vojni pohod na območju Bele krajine in del te posesti je prepustil templarjem. Zakaj? Mogoče kot nagrado za pomoč v boju ali pa kot nadomestilo za njihovo sedaj že izgubljeno oporišče pri Rosalnicah. Terminus ante quem za izgon templarjev iz Bele krajine bi lahko bilo leto 1209 - v listini kralja Andreja II.¹⁴⁶, s katero templarjem potrjuje vse poimensko našete posesti in pravice, ki so jim jih podelili on in njegovi predniki, se ne omenja Bela krajina ali kakšna lokacija v njej - morda zato, ker so templarji tu posest že de facto izgubili. Ali pa zato, ker Bela

¹³⁸F. in M. Kos, *Gradivo V*, št. 245, str. 132.

¹³⁹D. Kos, *Bela krajina I*, str. 219.

¹⁴⁰M. L. Bulst-Thiele, *Sacrae Domus Militiae Templi Hierosolymitani Magistri*, Göttingen 1974, str. 35-36, 211-212.

¹⁴¹E. Burman, *The Templars, Knights of God*, Wellingborough 1986, str. 71-72.

¹⁴²M. Tumler, *Der Deutsche Orden im Werden, Wachsen und Wirken bis 1400*, Wien 1954, str. 183-184.

¹⁴³L. Dobronić, *Viteški redovi*, str. 62-64, 76-77; ista, *Posjedi i sjedišta templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvat-skoj*, RAD JAZU, knjiga 406, *Razred za likovne umjetnosti*, knjiga XI, Zagreb 1984, str. 73-78.

¹⁴⁴G. Fejer, *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, knjiga II, Budae 1928, str. 329-331.

¹⁴⁵T. Smičiklas, *Codex Diplomaticus III*, doc. 80, str. 97.

¹⁴⁶Prav tam, doc. 74, str. 84.

krajina tedaj ni bila več del ogrskega kraljestva, pri čemer pa vprašanje umika templarjev ostane odprto.

Višnjegorski ali Andeški so si lahko (templarsko?) cerkev v Rosalnicah prisvojili skupaj z *ius patronatus*. Kos pravi, da bi ta v primeru, če bi bila starejša od ostalih, morala postati sedež belokranjske pražupnije, ker bi imela najstarejšo tradicijo. Vendar sam omenja, da je cerkev v Črnomlju morda starejša od ostalih in mogoče se je zato tudi v resnici tam razvil sedež pražupnije. Pri Valvazorjevi omembi ga še posebej moti, da govori o treh templarskih cerkvah, medtem ko se cel srednji vek imenuje pri Rosalnicah le ena cerkev - Matere Božje. Ivan Komelj ugotavlja, da so bile vse tri gotске cerkve, ki stoje še danes, zgrajene v 15. stoletju¹⁴⁷, zato se Kosu zdi neverjetno, da bi istočasno porušili tri stare romanske cerkve, o katerih da sploh ni sledu, in zgradili tri nove. Verjetno je res, da je skozi srednji vek obstajala tu le ena cerkev, po Kosovih ugotovitvah še leta 1466. Vendar pa je moral tudi to nekdo porušiti, če sedaj tam stojijo tri gotске. Junija 1469 so pred Metliko pridrli Turki, ki so tu en teden taborili, opustošili vso okolico in nato razdejali še samo Metliko¹⁴⁸. Tega gotovo ni preživela cerkev v Rosalnicah, ki je v neposredni bližini. Najverjetneje so tri nove cerkve zgradili po tej katastrofi na mestu prejšnje in izročilo o templarjih, ki je bilo še živo, je ljudstvo postopoma pač pripisalo trem novim namesto stare, ki je izginila. Ni mogoče, da od stare cerkve ni nobenega sledu. Če ne v temeljih katere od novih treh, pa neke v bližini. Kos je očitno spregledal Valvazorjevo drugo omembo Treh far, kjer pravi, da so templarji tam bivali in da so sledovi in ostanki njihovih zgradb še zadosti vidni¹⁴⁹. Valvazor je tukaj moral videti neke ostanke, zato menim, da njegove vesti o tem ne moremo odpraviti kot izmišljotino, seveda še manj kot dokaz. Tu bi morala priskočiti na pomoč arheologija in preveriti okolico cerkvic, ki je za sedaj arheološko še nedotaknjena. Verjetno bi njihovo odkritje pomembno doprineslo k razrešitvi vprašanja. Lahko bi ugotovili, ali gre za ruševine cerkve in iz katere dobe so, ali če gre za kakšne bivalne, gospodarske ali obrambne objekte, ki bi bili v slučaju templarjev skoraj nujni. Seveda je možno tudi, da ne bi našli ničesar.

Kos zaključuje svoje razpravljanje s trditvijo, da je cerkev v Rosalnicah nastala istočasno z ostalimi štirimi za časa Višnjegorskih ali Andeških. O tem ni nobenega dokaza. Nadaljuje, da niti templarji niti zagrebška škofija niso imeli nobene cerkvene organizacije v Beli krajini. Svoje mnenje glede zagrebške škofije sem razložil že zgoraj, kar se tiče templarjev, pa je to še težje trditi, saj so bili popolnoma neodvisni od cerkvenih oblasti in so imeli papeški privilegij, da lahko gradijo lastne cerkve. Pozorni pa moramo biti še na nekaj. Leta 1268 je vojvoda Ulrik III. Spanheim poklonil župnijo Črnomelj z vsemi podružnicami, posestmi in pravicami Nemškemu viteškemu redu¹⁵⁰. Ta je tako dobil v svoje roke celotno cerkveno organizacijo v Beli krajini, postal pa tu tudi eden največjih zemljiških posestnikov. Ob razvoju trgovine in prometa ter nastanku novega trga v Metliki se je že konec 13. stoletja podružnična cerkev pri Rosalnicah osamosvojila, križevniki pa so okrog 1310 zgradili redovno hišo - komendo v bližnji Metliki¹⁵¹. Ta je ostala središče velikega zemljiškega gospostva vse do 19. stoletja¹⁵² in Nemški viteški red je obdržal v svojih rokah tudi cerkveno organizacijo¹⁵³. To pomeni, da je takšno stanje obstajalo tudi v Valvazorjevem času. Valvazor nam prenaša tradicijo o templarjih, ki si je gotovo ni izmislil, saj se je pri takem življenjskem delu kot je Slava Vojvodine Kranjske verjetno trudil, da bi pisal resnico. Še manj je verjetno, da bi si to izmislilo ljudstvo, ki gotovo ne bi imelo pojma o nekem redu, izginulem iz zgodovine 350 let prej - razen če izročilo ni temeljilo na resničnosti. Drugače je težko najti razlago, zakaj bi v 17. stoletju templarjem pripisovali cerkev (ali cerkve), katero je njim soroden Nemški viteški red upravljal že stoletja, že v času, ko je templarski red še obstajal. Tukaj pač ne gre za neko fantazijo, kakršne se rade vsidrajo v ljudsko izročilo, temveč gre za zgodovinsko dejstvo. V izročilu se ni moglo kar nenadoma pojaviti. Moralo je iti za kontinuiteto ljudskega spomina, ki so ga morda na templarje opominjale ruševine,

¹⁴⁷I. Komelj, *Gotska arhitektura na Slovenskem*, Ljubljana 1973, str. 286.

¹⁴⁸V. Simoniti, *Turki so v deželi že*, Celje 1990, str. 50.

¹⁴⁹Valvazor VIII, str. 775.

¹⁵⁰D. Kos, *Bela krajina II*, str. 418-419.

¹⁵¹Prav tam, str. 419.

¹⁵²D. Kos, *Posest ljubljanske komende Nemškega viteškega reda*, ZČ 38, 1984, št. 4, str. 280.

¹⁵³Isti, *Bela krajina II*, str. 420.

katere je videl Valvazor. Menim, da ni brez pomena tudi dejstvo, da se ljudsko izročilo o templarjih pojavlja v Prekmurju in Beli krajini, pokrajinah, ki so stalno ali začasno sodile v okvir ogrsko-hrvaškega kraljestva, kjer pa je red resnično imel precejšnjo vlogo. To potrjuje resničnost ohranjenega izročila o templarjih.

O prisotnosti templarjev v Beli krajini za sedaj ni nobenega dokaza. Postavil sem hipotezo, ki je verjetna, ni je pa mogoče dokazati, medtem ko je Kosovo različico mogoče celo izpodbijati. Dokler zgodovina ali katera druga stroka ne najdejo novih virov in dokazov, bo tudi to ostalo uganka.

LJUBLJANA

Vprašanje o templarskem redu v Ljubljani je zaradi pomanjkanja originalnih sodobnih virov podoben problem kot pri drugih lokacijah. Osnovni informaciji sem dobil pri Valvazorju in Janezu Gregorju Dolničarju. Dolničar omenja, da so se templarji leta 1167 naselili v Ljubljani na mestu, kjer je kasneje stala komenda Nemškega viteškega reda¹⁵⁴. Valvazor o tem ne poroča, govori pa o njihovi kasnejši usodi in sicer, da so bili leta 1200 iz Ljubljane izgnani, ker so se hoteli tu preveč razbohotiti¹⁵⁵. Te informacije je kasneje ponavljala vrsta zgodovinarjev¹⁵⁶. V oči bode, da imata avtorja različne podatke in letnici, ki se dopolnjujeta in ne izključujeta. Ker pa Valvazor, ki je pisal par desetletij pred Dolničarjem, omenja le izgon templarjev, ne pa njihovega prihoda, je očitno da sta črpala iz različnih virov in to daje vestem večjo verjetnost. Pogled na te vire prinaša tudi nekatere zanimive odgovore na obrobna vprašanja, zato si jih na kratko oglejmo.

Valvazor ima pri omenjeni novici kot pri večini drugih vesti o najstarejši zgodovini Ljubljane v opombi zapisano "MS. Lab." (Manuscriptum Labacensis). Ta vir v slovenskem zgodovinopisju ni natančneje poznan¹⁵⁷, znano pa je, da je Valvazor precej zgodovinske tematike črpal iz dela Janeza Ludvika Schönlebn, ki mu je prepustil svoje zbrano gradivo za zgodovino Kranjske po letu 1000¹⁵⁸. Valvazor dejansko začenjajo naštevati znamenitih dogodkov mesta Ljubljane z letom 1000, kar kaže na nadaljevanje Schönlebnove zasnove, ki je zajela zgodovino Kranjske do tega leta že v delu *Carniolia antiqua et nova*. Zgodovinopiscu Schönlebnu je v veliki meri pomagal pri zbiranju gradiva oče Ludvik, ki je bil sredi 17. stoletja ljubljanski župan, in ta je sestavil večji del spisa z izvirnim naslovom *Jahrschriften des Herzogthums Crain*, običajno imenovanega Kronika Ljubljane¹⁵⁹. Ta spis je dopolnil sin Janez Ludvik, kasneje pa še njegov nečak Janez Gregor Dolničar. Original se danes nahaja v dunajski nacionalni biblioteki, tipkopis celotnega dela pa je naredil profesor Božo Otorespec in se nahaja v Zgodovinskem arhivu Ljubljane pod naslovom Schönleben-Dolničarjeva kronika. Pri natančni primerjavi poglavja o najstarejši zgodovini srednjeveške Ljubljane pri Valvazorju in te kronike lahko ugotovimo, da so vse Valvazorjeve informacije, označene z opombo "MS. Lab.", dobeseden prepis iz nje. S tem je rešeno vprašanje vira "MS. Lab.". Vesti o prihodu templarjev v Ljubljano leta 1167 pa v Schönlebnovi kroniki ni (in zato tudi pri Valvazorju ne). Tudi Dolničar je v *Epitome Chronologica* prepisal del podatkov iz te kronike, dodal pa je še novo informacijo o prihodu templarjev, ki jo je očitno dobil drugje, o čemer več v nadaljevanju. Če kritično pregledamo Schönlebnovo kroniko, predvsem poglavja o visokem srednjem veku, vidimo, da je v množici zgodovinskih informacij dejansko zelo malo takšnih, ki se tičejo neposredno Kranjske ali Ljubljane, in te je brez izjeme uporabil Valvazor. Ostale se nanašajo na zgodovino okoliških avstrijskih dežel, Ogrske, Nemčije, Italije, križarskih vojn itd. Pri tem preseneča precejšnja avtentičnost podatkov - letnice dogodkov, vladavin posameznih vladarjev in imena udeleženih osebosti se razen nekaterih odstopanj ujemajo z današnjim vedenjem o takratnem dogajanju. Med

¹⁵⁴J. G. Dolničar, *Epitome Chronologica*, Laibach 1714, str. 38.

¹⁵⁵Valvazor XI, str. 710.

¹⁵⁶P. X. Richter, *Geschichte der Stadt Laibach von den ältesten Zeiten bis zur Gründung des Laibacher Bisthums im J. 1461*. Archiv für die Landesgeschichte des Herzogthums Krain, II. und III. Heft, Laibach 1854, str. 185-186; A. Dimitz, *Geschichte Krains I*, Laibach 1874, str. 165; I. Kukuljević, *Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj*. RAD JAZU, knjiga 81, Zagreb 1886, str. 11; L. Podlogar, *Nemški viteški red v Beli krajini*. IMK, Ljubljana 1907, str. 152-153.

¹⁵⁷Dr. Reisp meni, da opomba "MS. Lab." pomeni arhive v Ljubljani - glej B. Reisp, Janez Vajkard Valvasor, Ljubljana 1983, str. 229.

¹⁵⁸M. Rupel, *Valvazorjevo berilo*, Ljubljana 1969, str. 501-502.

¹⁵⁹Slovenski biografski leksikon, 3. knjiga, Ljubljana 1960-1971, str. 241.

ostalimi je tudi avtentična vest o ustanovitvi templarskega reda: "*Anno 1118 nach Christi geburt seint die Thempelherrn aufkhomen*"¹⁶⁰. Presenetljivo točen podatek za baročno zgodovinospisje, posebej če pomislimo, da je ta letnica znana le iz del francoskih kronistov križarskih vojn Wiliama Tirskega in Jacquesa de Vitryja. Od kod jo je dobil Ludvik Schönleben? V nadaljevanju omenja tudi udarec po templarskem redu s točno letnico 1307¹⁶¹. Izjemnost teh in točnost drugih njegovih informacij omogoča domnevo, da je resnična tudi vest o izgonu templarjev iz Ljubljane leta 1200. Da si tega ni preprosto izmislil, lahko sklepamo tudi na osnovi vsebine te notice: Schönleben omenja le odhod templarjev, ker v svojem viru verjetno ni dobil točne novice o njihovem prihodu, izmisliti pa si je ni hotel. Ludvik Schönleben je bil ljubljanski župan in je imel očitno dobre zveze, da je lahko dobil nekatere danes neznane pisne vire za srednjeveško zgodovino in dostop do različnega arhivskega gradiva. Za kasnejše obdobje do 17. stoletja ima tudi več vesti za zgodovino Kranjske in Ljubljane. Žalostno je, da je Schönleben-Dolničarjeva kronika, kljub ne ravno obilici virov za naše dežele, končala na polici Zgodovinskega arhiva Ljubljane in ostaja velikemu delu slovenskih zgodovinarjev neznana. Prepričan sem, da ob ustrezni meri kritičnosti lahko postane zanimiv zgodovinski vir.

Kje pa je Dolničar dobil svojo informacijo? Leta 1709 je bila ob priliki porušenja stare in graditve nove cerkve Nemškega viteškega reda (križevnikov) v ljubljanskih Križankah izdana listina, v kateri se na kratko omenja zgodovina tamkajšnje komende, sledi pa ji dolg opis križevniške cerkve, njenih privilegijev, obredja, finančnih obveznosti in dohodkov itd.¹⁶². Dokument je za križevniški red spisal Janez Gregor Dolničar sam kot ljubljanski notar in odvetnik, njegovo verodostojnost pa potrjujeta s svojima pečatoma dva zaprisežena odvetnika, Kasimirius in Sagar, ter prošt, dekan in ljubljanski kapitelj. Za nas je pomemben le stavek, ki govori o ljubljanski komendi, "*cujus originem fastus ordinis et vetusta cartophilacea ab Anno 1167 anspicantur. Templariorum olim sedem usque ad Annum 1312 fuisse constat.*" Dolničar se pri tem podatku torej sklicuje na stare letopise in listine Nemškega viteškega reda. Ali mu lahko verjamemo? Dejstvo je, da je bila listina sestavljena za Nemški viteški red in se še danes nahaja v njegovem arhivu na Dunaju. Z ozirom na to je skoraj izključeno, da bi se Dolničar kot zapriseženi odvetnik v dokumentu, namenjenemu križevnikom, upal lažno sklicevati na njihove lastne stare dokumente. To je še toliko manj verjetno, ker notica dejansko pripisuje zasluge za ustanovitev kasnejše križevniške komende drugemu, nekdam njim sorodnemu redu - templarjem. V nasprotnem primeru je zelo dvomljivo, da bi ljubljanski križevniki takšno neresnico tolerirali in listino sprejeli v svoj arhiv. Menim, da je to zadosten dokaz, da lahko Dolničarju verjamemo. Verjetno je vire, o katerih govori, sam videl, ali pa so mu informacije o tem posredovali križevniki, pri katerih je gotovo obstajalo tudi ustno izročilo o začetku komende. Drugo vprašanje pa je, ali so navedbe absolutno točne. Letnica ustanovitve templarske redovne hiše bi lahko bila točna, kot bomo videli v nadaljevanju, težko verjetno pa je, da bi templarji tu bivali do ukinitve reda 1312. Leta 1256 je v Ljubljani prvič izrecno omenjena komenda Nemškega viteškega reda, medtem ko je posredno njihova prisotnost tukaj dokazana že pred 1228^{162a}. Templarji se tudi ne omenjajo v nobenem dokumentu iz 13. stoletja, kar bi kazalo na verjetnost Schönleben-Valvazorjeve vesti, da so bili 1200 iz Ljubljane izgnani. A vprašanje njihovega odhoda puščam za sedaj odprto. Kot izhodišče za nadaljnjo razpravo vzemimo predpostavko, da so v drugi polovici 12. stoletja v Ljubljani na področju Križank bivali templarji - predpostavimo, da je letnica 1167 točna. Sedaj pa si oglejmo vse okoliščine in možnosti.

Prvi znani lastniki ljubljanskega gospostva, od prve omembe v virih leta 1144 pa do 1269, so bili Spanheimi. Te je morda na Kranjsko pripeljala spretna politika v času boja za investituro, ki je okrog

¹⁶⁰Schönleben-Dolničarjeva kronika (rokopis), obdelal Božo Otorepec (tipkopis), str. 163, v Zgodovinskem arhivu Ljubljane.

¹⁶¹Prav tam, str. 180. To opombo je Valvazor priredil in jo naredil bolj atraktivno - pravi, da so leta 1307 zadavili še preostale ali morda (v Ljubljano) vrnive se templarje. Glej Valvasor XI, str. 710.

¹⁶²Na listino me je opozoril dr. Božo Otorepec, za kar se mu zahvaljujem. Dokument se nahaja v Centralnem arhivu Nemškega viteškega reda na Dunaju, fond Komende Ljubljana, 10. škata, št. 11. Fotokopijo imajo sedaj v Zgodovinskem arhivu Ljubljane v sklopu gradiva Nemškega viteškega reda, brez posebne signature. Zelo kratek regest je objavljen tudi v G. von Petteg, *Die Urkunden des Deutsch-Ordens Zentralarchivs zu Wien*, I. Band (1170-1809), Praga 1887, št. 2907, str. 731.

^{162a}D. Kos, Posest ljubljanske komende Nemškega viteškega reda. ZČ 38, 1984, št. 4, str. 271-272; prim. F. Zwitter, Razvoj ljubljanskega teritorija. Geografski vestnik V-VI, 1929-30, št. 1-4, str. 139; M. Kos, Srednjeveška Ljubljana, Topografski opis mesta in okolice, Ljubljana 1955, str. 15-16; S. Vilfan, Zgodovina Ljubljane do začetka 16. stoletja. Zgodovina Ljubljane, Prispevki za monografijo, Ljubljana 1984, str. 84-85 (= Zgodovina Ljubljane).

leta 1106 pokopal člane Heminega rodu, domnevne dotedanje ljubljanske gospode¹⁶³, mogoče pa so Ljubljano s širšo okolico dobili že nekaj desetletij prej z dedovanjem¹⁶⁴. Postala je eno glavnih oporišč spanheimske dinastične politike, katere cilj je po dosegu vojvodske oblasti na Koroškem leta 1122 postajala tudi Kranjska¹⁶⁵, še posebej zaradi svoje osrednje lege med njihovimi koroškimi posestmi ter Kostanjevico.

Spanheimi so bili že sredi 12. stoletja dosti pomembnejša in bolj svetovljanska družina, kot bi lahko sklepali po skromnih omembah v virih, še posebej v tistih, ki se tičejo naših krajev. Kot državni knezi so bili udeleženi pri mnogih pomembnih dogodkih tedanjega nemškega cesarstva, pa tudi širše. Prva omemba Ljubljane v listini iz leta 1144 je vezana na ime "*Odalricus de Laibach frater ducis*"¹⁶⁶. To usmerja naš interes posebno na tri predstavnike rodbine Spanheim, brate Henrika, Ulrika in Hermana. Ulrik je imel v času omenjene listine očitno svoj sedež v Ljubljani, vendar je kmalu zatem umrl¹⁶⁷. Njegov starejši brat Henrik je bil od 1144-1161 koroški vojvoda in do 1151 tudi mejni grof Veronske marke (ta je bila že od 976 podrejena koroškemu vojvodi)¹⁶⁸. Ob boku cesarja Friderika Barbarosse se je v letih 1154/55 in 1158/60 udeležil njegovih vojnih pohodov v severno Italijo, 1160/61 pa je celo vodil cesarjevo poslanstvo v Carigrad¹⁶⁹. Na koroškem vojvodskem prestolu ga je nasledil mlajši brat Herman (1161-1181), ki nas najbolj zanima, o katerem pa več kasneje. Tudi nekateri sorodniki so imeli v tistem času pomembno vlogo. Stric Engelbert je bil 1124-1173 mejni grof Istre ter prek žene svak nemškega kralja Konrada III. in bizantinskega cesarja Manuela Komnena. Ves čas se je vrtel v najvišjih krogih cesarstva in ga najdemo prisotnega na vrsti državnih zborov v Nemčiji¹⁷⁰. Stari stric Bernard, mejni grof Podravske marke, se je v starosti čez 70 let udeležil druge križarske vojne, na kateri je leta 1147 v Mali Aziji umrl, v oporoki pa je večji del svoje posesti zapustil svojemu nečaku in varovancu Otokarju III. Štajerskemu¹⁷¹.

Herman, ki je prevzel vojvodino Koroško leta 1161, je sledil cesarju Frideriku Barbarossi zvesti politiki svojega brata. Že poleti 1162 se je pridružil vladarju pri vojnih operacijah v Italiji¹⁷². Evropa je v tem času doživljala hudo politično krizo. Leta 1159 je spet prišlo do dvojne volitve papeža in shizme. Večina kardinalov je izvolila cesarju sovražnega papeža Aleksandra III. (1159-1181), medtem ko je manjšina glasovala za njegovega zaveznika, ki je kot papež prevzel ime Viktor IV. Spet sta si stali nasproti dve velesili krščanskega sveta - papež in cesar, ponavljalo se je dogajanje iz časa velikega spora za investituro. Papeža Aleksandra sta med drugimi takoj priznala francoski kralj Ludvik VII. in angleški kralj Henrik II. in leta 1162 je ta pred cesarjevimi vojaškimi akcijami celo pribežal v Francijo¹⁷³. Francoski kralj in cesar sta hotela zgladiti spor, zato so se dogovorili, da se oba vladarja vsak s svojim papežem srečata na obmejnem ozemlju v Burgundiji, kjer naj bi se vprašanje razrešilo. Dogovore o tem je kot predstavnik Ludvika VII. vodil šampanjski grof Henrik, po materi pravi bratranec koroškega vojvode Hermana. Srečanje, do katerega je prišlo konec poletja 1162 v St. Jean-de-Losne, je bilo neuspešno, ker se papež Aleksander III. ni hotel prikazati, prišlo pa je še do spora med obema delegacijama in grožnje vojaškega spopada. Kljub temu je vojvoda Herman, ki je bil prisoten, izkoristil priložnost, da je navezal stike s svojimi sorodniki na francoskem dvoru, med drugimi s kraljico Adelo, svojo sestrično¹⁷⁴. Po teh dogodkih se je vprašanje shizme še zaostriilo.

¹⁶³L. Hauptmann, Grofovi Višnjegorski. RAD JAZU, knjiga 250, Zagreb 1935, str. 227-229, 236-237; prim. B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda II, Ljubljana 1965, str. 214-215.

¹⁶⁴S. Vilfan, Zgodovina Ljubljane, str. 80.

¹⁶⁵B. Grafenauer, Ljubljana v srednjem veku. Kronika XI, 1963, št. 3, str. 131 (= Ljubljana); prim. M. Kos, K 800 letnici prve omembe Ljubljane v zgodovini. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo XXV-XXVI, 1944-45, str. 87 (= K 800 letnici).

¹⁶⁶Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku, X. zvezek, Ljubljana 1965, št. 1; M. Kos, K 800 letnici, str. 85 sl.

¹⁶⁷A. von Jaksch, Geschichte Kärntens bis 1335, I. Band, Klagenfurt 1928, str. 273.

¹⁶⁸Prav tam, str. 281.

¹⁶⁹Prav tam, str. 284-285, 288-291; F. Kos, Gradivo IV, št. 405, str. 204.

¹⁷⁰A. von Jaksch, o. c., str. 272-273, 283, 286, 288.

¹⁷¹Prav tam, str. 277-278; F. Posch, Die Besiedlung und Entstehung des Landes Steiermark. Das Werden der Steiermark, izdal G. Pferschy, Graz 1980, str. 42-43; F. Kos, Gradivo IV, št. 241, 244, 245, str. 135-137.

¹⁷²Monumenta historica ducatus Carinthiae III, izdal A. von Jaksch, Klagenfurt 1904, št. 1050, str. 396 (= MHDC).

¹⁷³A. von Jaksch, o. c., str. 289.

¹⁷⁴Prav tam, str. 296-297; W. Heinemeyer, Die Verhandlungen an der Saone im Jahre 1162. Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters, 20. Jahrgang, Heft 1, Köln-Graz 1964, str. 155 sl.; MHDC III, št. 1053, 1054, str. 396-397; F. Kos, Gradivo IV, št. 448, str. 226.

Vojna v severni Italiji proti veronski zvezi mest, ki je podpirala papeža Aleksandra, se je nadaljevala, kriza pa je razdelila cerkvene dostojanstvenike v cesarstvu. Salzburški nadškof Konrad II. je bil odkrito na strani Aleksandra, kar je pripeljalo do sovražnosti s cesarjem in hudih plenjenj salzburških posesti po celi državi, medtem ko je oglejski patriarh Ulrik II. (1161-1181) ves čas skušal igrati dvojno vlogo¹⁷⁵. Spor se je pod novim salzburškim nadškofom Adalbertom (1168-1177), sinom češkega kralja, še stopnjeval, tako da je Barbarossa 1169 z vojsko vdrl na območje Salzburga. Adalbert mu je moral predati regalije in vse salzburške posesti in se je umaknil na Češko, cesar pa je leta 1170 obiskal Koroško in Štajersko, da bi uredil razmere in utrdil svojo oblast na salzburških gospostvih¹⁷⁶. Obsedno stanje zaradi salzburške nadškofije se je vlekle do miru v Benetkah leta 1177 in stvar se je še dodatno zapletla, ko sta si krški škof Henrik I. (1167-1174) in njegov naslednik Roman II. (1174-1179) skušala s spretnim manevriranjem med papežem Aleksandrom in cesarjem pridobiti neodvisnost od Salzburga, kar je privedlo do novih spopadov¹⁷⁷. Hkrati je 1175 prišlo do vojne med Koroško in Štajersko, s katero je vojvoda Herman skušal omejiti hitro rastočo moč Otokarja IV. Štajerskega, ki je imel precej posesti tudi na Koroškem. Herman je našel zaveznika v svojem tastu, avstrijskem vojvodi Henriku, Otokar pa pri češkem vojvodi Sobeslawu in ogrskem kralju Beli III. Vojna je nekaterim predelom prinesla hudo opustošenje, sprtim gospodom pa prepredila udeležbo na cesarjevem petem vojnem pohodu v Italijo 1174-77¹⁷⁸. Nemška vojska je maja 1176 s strani lombardske lige doživela hud poraz pri Legnanu, prišlo je do pogajanj in poleti 1177 do sklenitve miru s papežem v Benetkah. Poleg cesarja Friderika Barbarosse in papeža Aleksandra III. so svečanostim v katedrali Svetega Marka med drugimi prisostvovali tudi oglejski patriarh Ulrik II., bamberski škof Herman II., krški škof Roman II., goriški grof Majnhard III., avstrijski vojvoda Leopold V. in koroški vojvoda Herman. Cesar je priznal papeža Aleksandra, ta je preklical njegovo izobčenje, rešili pa so tudi vprašanje salzburške nadškofije. S tem je bil razkol končan¹⁷⁹. Herman je leta 1181 umrl in iz svojega zakona z Agnes Babenberško, bivšo ogrsko kraljico (vdovo po Štefanu III.), zapustil dva sinova - Ulrik je kot koroški vojvoda vladal 1181-1202, znameniti Bernard pa 1202-1256. V okviru omenjenih dogodkov v neposredni bližini moramo gledati tudi zgodovino slovenskega prostora. Ta ob tako burnem političnem dogajanju ni mogel ostati izoliran, saj je imela tukaj posesti in s tem interesno področje vrsta aktivnih udeležencev in večkrat hudih nasprotnikov: Spanheimi, Oglej, Salzburg, štajerski grofje, škofija Krka idr. Kot zanimivost naj omenim, da je cesarski notar Burkhard jeseni leta 1161, tik pred zaključno ofenzivo v Italiji, ki je privedla do razrušenja Milana, novačil viteštvo za cesarjevo vojsko tudi po Kranjskem¹⁸⁰.

Spanheimi so ljubljanskemu gospostvu očitno dajali precejšen pomen, če je bil leta 1144 tu sedež vojvodovega brata¹⁸¹. Prometna in strateška lega Ljubljane sredi Kranjske je morala biti zanje zanimiva kot povezava med Koroško in njihovimi najjužnejšimi posestmi okrog Kostanjevice, iz bolj komercialnih razlogov pa zaradi smeri severovzhod - jugozahod¹⁸². Vendar sredi 12. stoletja promet na velike razdalje najbrž še ni dosegel večjega obsega, saj, kot smo videli, meja z Ogrsko ni bila ustaljena vsaj do začetka 13. stoletja. Kakor na Koroškem so Spanheimi tudi okrog Ljubljane, oprti na svoje ministeriale, intenzivno izvajali agrarno kolonizacijo. Hkrati so dograjevali župnijsko organizacijo s središčem v cerkvi sv. Petra, nad katero so imeli še v začetku 13. stoletja patronat. Ta dinamični proces in oživljena trgovina od preloma 11. v 12. stoletje sta ustvarila pogoje za nastanek tržnega in kasneje meščanskega naselja pod gradom¹⁸³. Sergij Vilfan opozarja, da nas letnice prvih

¹⁷⁵A. von Jaksch, o. c., str. 299, 301; F. Kos, Gradivo IV, št. 483, str. 244.

¹⁷⁶A. von Jaksch, o. c., str. 301-303; C. Fräss-Ehrfeld, Geschichte Kärntens, Band 1: Das Mittelalter, Klagenfurt 1984, str. 213-214; F. Kos, Gradivo IV, št. 509, 510, 511, str. 258-259.

¹⁷⁷A. von Jaksch, o. c., str. 304, 307, 309, 314-316; C. Fräss-Ehrfeld, o. c., str. 213-218.

¹⁷⁸A. von Jaksch, o. c., str. 310-311; C. Fräss-Ehrfeld, o. c., str. 224; F. Posch, glej op. št. 171, str. 47; F. Kos, Gradivo IV, št. 549, str. 279, št. 561, str. 285.

¹⁷⁹A. von Jaksch, o. c., str. 312-313; C. Fräss-Ehrfeld, o. c., str. 216; F. Kos, Gradivo IV, št. 585, 586, 587, 590, str. 299-301.

¹⁸⁰MHDC III, št. 1031, str. 387.

¹⁸¹M. Kos, K 800 letnici, str. 87.

¹⁸²S. Vilfan, Zgodovina Ljubljane, str. 82.

¹⁸³B. Grafenauer, Ljubljana, str. 130-131; prim. M. Kos, Srednjeveška naselitev v območju Ljubljane. Kronika XII, 1964, št. 2, str. 100-103; S. Vilfan, o. c., str. 80-81.

omemb ne smejo siliti v dvom o mnogo starejšem izvoru pojava, in pravi, da moramo glede na splošne družbenogospodarske razmere začetke meščanske naselbine v Ljubljani postavljati vsaj v drugo polovico 12. stoletja¹⁸⁴. Koroški vojvoda Herman (1161-1181) velja za prvega Spanheima, ki je začel sistematično oblikovati svojo vojvodsko oblast v teritorialno gospodstvo. Pri tem se je posebej opiral na trge in mesta. Na Koroškem je imel odvetništvo nad šentpavelskim trgom Velikovcem in bamberskim Feldkirchnom, sam pa je ustanovil trg Celovec na prehodu čez Glino in morda tudi Šentvid¹⁸⁵. Ni razloga za dvom, da je Ljubljani kot svojemu glavnemu oporišču na Kranjskem posvečal podobno pozornost. Tukajšnja posest je morala biti še posebej pomembna zaradi velike fevdalne razdrobljenosti Kranjske in s tem hudega križanja interesov. Kranjski krajišnik je bil brez prekinitve že od 1093 oglejski patriarh, ki pa je imel tu zelo šibko lastno posest na kraških poljih ob zahodnem robu dežele. Zato naj bi že od srede 12. stoletja imeli krajišništvo od Ogleja v fevdu kot njihovi namestniki grofje Andeški, ki so imeli tu zelo močno gospodstvo s sedežem v Kamniku¹⁸⁶. Bili so severni sosedje spanheimske Ljubljane. V okolici so bili še mogočni Višnjegorci, freisinško loško - gospodstvo in vrsta drugih posvetnih in cerkvenih posestnikov. Čeprav o dejanskem dogajanju na Kranjskem v drugi polovici 12. stoletja iz virov izvedemo zelo malo, lahko ob pogledu na situacijo v podobno posestno razbiti Koroški, kjer so bili fevdalni spopadi na dnevnem redu, predvidevamo tukaj najmanj zelo negotovo politično situacijo, če ne že zagrizen boj za prevlado. Tukaj bi pripomnil, da bi morale slovensko zgodovinopisje, ki se je dosedaj intenzivno ukvarjalo z razvpitim bojem za Kranjsko v 13. stoletju, posvetiti več pozornosti rekonstrukciji 12. stoletja, posebno druge polovice, kjer so imeli kasnejši burni dogodki svoj izvor.

V omenjene zgodovinske okoliščine se sedaj umešča letnica 1167, ko naj bi v Ljubljano prišli templarji. Vprašamo se lahko, kdo in zakaj bi jih pripeljal v Ljubljano? Odgovor je preprost - koroški vojvoda kot ljubljanski fevdalni gospod, iz popolnoma enakega razloga kot je vojvoda Bernard v začetku 13. stoletja pripeljal v Ljubljano Nemški viteški red¹⁸⁷ (ta leta 1167 še ni obstajal, ustanovljen je bil šele 1198). Šlo je predvsem za oporo pri utrjevanju oblasti v okviru ljubljanskega gospostva - pri razvoju meščanske naselbine in agrarni kolonizaciji okolice. Takšno oporo so templarji kot politično avtonomen in organizacijsko izredno sposoben red vsekakor lahko nudili. Dušan Kos je izrazil dvom, da bi si templarji že v 12. stoletju izbrali za naselitev Ljubljano, ki je bila nepomembno naselje, niti ne mesto¹⁸⁸. Pogled na to pa je treba zastaviti drugače - kakšen pomen je Spanheimovec hotel dati Ljubljani. Da je podpiral njen razvoj, bi lahko sklepali iz njegovega odnosa do meščanskih naselbin na Koroškem. S strani templarjev stvar sploh ni sporna. V istem času so na Hrvaškem dobivali zemljišča in ustanavljali komende v krajih, ki še zdaleč niso bili mesta¹⁸⁹, saj ne smemo pozabiti, da je bil velik del njihove aktivnosti usmerjen v kmetijsko gospodarjenje.

Pri morebitnem prihodu templarjev v Ljubljano na povabilo Spanheimov pa moramo upoštevati tudi moment "mode" - naklonjenost templarjem kot nosilcem tedaj porajajočih se viteških idej je bila tudi neke vrste statusni simbol, kar je razvidno iz pogostega vstopanja plemstva v redovne vrste, predvsem pa iz neverjetnega razmaha reda po celi Evropi v desetletjih po koncilu v Troyesu 1128¹⁹⁰. Stiki in "pretok informacij" med evropskim plemstvom so v 12. stoletju gotovo bili že zelo živi, k čemur so pripomogle križarske vojne, rekonkvista v Španiji, velike italijanske ekspedicije Friderika Barbarosse idr. Da v tem pogledu v našem geografskem prostoru ni obstajal vakuum, o kakršnem dobimo vtis ob velikem pomanjkanju virov, lahko vidimo na primeru samostanov Stična in Žiče. Stično so začeli graditi 1132 na pobudo grofov Višnjegorskih in oglejskega patriarha Peregrina, prvi opat, gradbeni mojster in del menihov pa so prišli iz Francije. To je bila ena zgodnejših ustanov cistercijanskega reda v nemškem cesarstvu in je nastala sočasno s prvimi redovnimi postojankami v večini evropskih dežel (prva v Angliji 1128, Španiji in Belgiji 1132, Švici 1133, na Škotskem 1136,

¹⁸⁴S. Vilfan, o. c., str. 82; prim. F. Gestrin, Ljubljana - nastanek mestne naselbine. ZČ 43, 1989, št. 4, str. 473.

¹⁸⁵C. Fräss-Ehrfeld, o. c., str. 220-224.

¹⁸⁶L. Hauptmann, Entstehung, str. 388-391; prim. M. Kos, Postanek in razvoj Kranjske. GMS X, 1929, str. 32-35; B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda II, Ljubljana 1965, str. 347.

¹⁸⁷Glej op. št. 162a.

¹⁸⁸D. Kos, Bela krajina II, str. 417.

¹⁸⁹L. Dobronić, Viteški redovi, str. 57 sl.; ista, glej op. št. 143.

¹⁹⁰M. L. Bulst-Thiele, o. c., str. 24-26, 31; E. Burman, o. c., str. 30, 33-38, 177-178.

Ogrskem 1142, Poljskem in Češkem 1143 itd.)¹⁹¹. Kartuzija Žiče, ki jo je v samotni dolini pod Konjiško goro okrog 1160 ustanovil štajerski grof Otokar III., je še bolj izjemen primer. To je bila celo prva kartuzija izven matičnega francosko-italijanskega področja in prva v nemških in slovanskih deželah. Menihi so po posredovanju papeža Aleksandra III. prišli iz same matice Grand Chartreuse¹⁹². Vprašamo se lahko, kako so fevdalci iz naših dežel prišli v stik z daljnimi matičnimi samostani cistercijanov in kartuzijanov v Franciji in Nemčiji? Očitno je bilo to mogoče in prihod templarjev, ki so bili tedaj v Evropi v največjem razcvetu, v Ljubljano nas ne sme čuditi.

Sedaj pa pogledajmo, kakšne možnosti za povezavo s templarji so imeli Spanheimi. Pri tem pridemo do zelo zanimivih spoznanj. Če posežemo v rodbino Spanheim nekaj desetletij pred časom Hermanove vladavine, ugotovimo, da so se že tedaj začele zelo dalekosežne rodbinske in drugačne povezave. Hermanov stric Henrik, kateremu je bil namenjen duhovniški stan, je bil najprej poslan na študij v Pariz, nato pa je sočasno s kasnejšim znamenitim kronistom Otonom Freisinškim vstopil v samostan Morimond, ki je bil eden prvih petih matičnih samostanov cistercijanskega reda. Od tod je leta 1133 ustanovil samostan Weiler-Bettlach (Villars) v Lotaringiji blizu Metza, kateremu je kot opat načeloval v letih 1133-1145. Na željo strica Bernarda je 1142 poslal skupino svojih menihov na Koroško, kjer so ustanovili znani Vetrin¹⁹³. Henrik je bil 1145 izvoljen za škofa v Troyesu, srcu Šampanje, domovine templarjev in cistercijanov, kar je ostal do smrti 1169. Vedeti moramo, da se je to dogajalo še za življenja velikega Bernarda iz Clairvauxa, duhovnega očeta cistercijanov in podpornika templarjev. Clairvaux, kjer je bil Bernard opat do svoje smrti 1153, je bil le kakih 50 kilometrov oddaljen od Troyesa. V samem Troyesu pa se je januarja 1128 pod Bernardovim vodstvom odvijal koncil, ki je templarjem prinesel papežovo potrditev in redovna pravila. S Henrikovim vzponom je bila povezana vloga njegove sestre Matilde, tete vojvode Hermana. Leta 1123 se je poročila s šampanjskim grofom Teobaldom II.¹⁹⁴, vnukom Viljema Osvajalca in po mnenju nekaterih kronistov za kraljem najmočnejšim velikašem Francije¹⁹⁵. Šampanjska grofovsko hiša pa je bila najtesneje povezana z začetki templarskega reda. Grof Hugo (1093-1125), osebni prijatelj in zaščitnik Bernarda iz Clairvauxa, je verjetno sodeloval že pri sami ideji o ustanovitvi templarjev ob svojem romanju v Palestino leta 1113, nato pa je leta 1125 še sam stopil v red in zapustil grofijo nečaku Teobaldu. Hugo de Payns, ustanovitelj in prvi veliki mojster templarjev, je bil menda sorodnik šampanjskih grofov in se večkrat omenja v spremstvu grofa Huga. Močni Teobald II. (1125-1152), vazal francoskih kraljev, nemških cesarjev in burgundskih vojvod, pa je bil eden prvih podpornikov templarjev v Evropi¹⁹⁶. Imel je pomemben vpliv na politiko francoskega dvora, obenem pa je podpiral svojega brata Štefana na angleškem prestolu, predvsem v že omenjeni angleški državljanski vojni, v katero so bili izdatno vmešani templarji¹⁹⁷. Med njegovimi potomci iz zakona z Matildo Spanheimsko sta bila tudi Adela, žena kralja Ludvika VII. in mati bodočega kralja Filipa II. Augusta, ter Henrik, šampanjski grof 1152-1181, oba vrstnika in sorodnika našega vojvode Hermana. Oba sta bila kasneje tudi sama naklonjena templarjem¹⁹⁸.

Kot smo videli, je šampanjska grofovsko hiša imela tradicionalne vezi s templarji. Stike z njimi je moral imeti tudi Henrik Spanheimski kot škof Troyesa, saj je bila Šampanja od začetka ena najbogatejših redovnih provinc in komendo so imeli tudi v samem Troyesu¹⁹⁹. Kakšne stike pa je

¹⁹¹M. Zadnikar, *Stična in zgodnja arhitektura cistercijanov*, Ljubljana 1977, str. 41-45, 89; prim. J. Mlinarič, *Kostanjeviška opatija 1234-1786*, Ljubljana 1987, str. 11-15.

¹⁹²J. Mlinarič, *Kartuziji Žiče in Jurkloster*, Maribor 1991, str. 9-11, 41-42; prim. H. I. Mezler-Andelberg, *Kirchenreform und Fürstenglaube. Das Werden der Steiermark*, izdal G. Pferschy, Graz 1980, str. 152-153.

¹⁹³A. von Jaksch, *Geschichte Kärntens bis 1335*, I. Band, Klagenfurt 1928, str. 257-258; prim. J. Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, str. 11, 116; F. Kos, *Gradivo IV*, št. 177, str. 104.

¹⁹⁴E. Klebel, *Die Ahnen der Herzoge von Kärnten aus dem Hause der Spanheimer*. *Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie* 24-25. Klagenfurt 1936, str. 50; A. von Jaksch, o. c., str. 257; MHDC III, št. 575, str. 234; F. Kos, *Gradivo IV*, št. 74, str. 44.

¹⁹⁵E. Hallam, *Capetian France 987-1328*, London 1990, str. 48-49.

¹⁹⁶M. L. Bulst-Thiele, o. c., str. 19-24; E. Burman, o. c., str. 21.

¹⁹⁷E. Hallam, o. c., str. 49.

¹⁹⁸R. Hiestand, *Papsturkunden für Templer und Johanniter, Vorarbeiten zum Oriens Pontificius I*, Archivberichte und Texte, Göttingen 1972, št. 204, str. 384; isti, *Papsturkunden für Templer und Johanniter, Neue Folge*, Göttingen 1984, št. 22, str. 233.

¹⁹⁹J. Richard, *Les Templiers et les Hospitaliers en Bourgogne et en Champagne meridionale (XII-XIII siecles)*. *Die Geistlichen Ritterorden Europas, Vorträge und Forschungen* 24, Sigmaringen 1980, str. 234 sl.

vzdrževal vojvoda Herman s sorodniki v Šampanji, nam ni znano. Vendar imamo dokumentiranih nekaj priložnosti, ko se je z njimi gotovo srečal. Gre za znameniti zbor v St. Jean-de-Losne leta 1162, mednarodni poskus reševanja shizme. Glavni akter pri pripravi in izvedbi tega srečanja je bil šampanjski grof Henrik, Hermanov bratranec. Ta je kot poslanec kralja Ludvika VII. že maja in nato še julija 1162 prišel na dvor Friderika Barbarosse v Lombardijo, kjer je bil od junija v cesarjevem spremstvu tudi Herman²⁰⁰. Gotovo sta se srečala že tukaj, vsekakor pa se je Herman še z ostalim francoskim sorodstvom srečal septembra v St. Jean-de-Losne. To je bil glede na udeležbo eden najbolj bleščečih dogodkov tistega časa. Poleg papeža Viktorja IV. je bilo udeleženih okrog 50 škofov, med njimi na nemški strani oglejski patriarh Ulrik II., nadškofje Kölna, Mainza, Trierja, Bremna, Magdeburga, Ravenne, Lyona idr. Med posvetnimi velikaši so najpomembnejša imena tiste dobe: saški in bavarski vojvoda Henrik Lev, danski kralj Waldemar, vojvoda Friderik Švabski, mejni grof Albreht Medved, mejni grof Oto Meißenški, palatinski grof Oto von Wittelsbach, brat češkega kralja vojvoda Dittbold, vojvoda Gotfrid Lotarinški, flandrijski grof Dietrich, burgundski vojvoda Odo II., šampanjski grof Henrik ter mnogi drugi²⁰¹. V takšni družbi je imel Herman obilo možnosti, da se je prek velikašev, ki so že imeli vezi s templarji, seznanil z redom in njegovo dejavnostjo²⁰². Tudi sam kralj Ludvik VII. ali kraljica Adela sta mu lahko posredovala izčrpne informacije. Ludvik je bil zaščitnik templarjev že od časov druge križarske vojne, na kateri je bil deležen njihove velike podpore pri financiranju in organizaciji. Templar je bil tudi njegov kaplan in eden najpomembnejših svetovalcev Terricus Galerannus²⁰³. Da so omenjene povezave verjetne, kaže prva omemba templarskih posesti v nemških deželah (na Bavarskem) v listini iz leta 1167, kjer gre za kupoprodajno pogodbo med templarji in Otom von Wittelsbachom, enim od udeležencev srečanja v St. Jean-de-Losne. Listino je izdal veliki mojster templarjev aprila 1167 v Jeruzalemu in med pričami je bil navzoč tudi Otov brat Friderik²⁰⁴. Torej, na osnovi omenjenih stikov Spanheimov lahko upoštevamo možnost, da bi kakšna skupina templarjev prišla v Ljubljano direktno iz Francije. Pri tem bi lahko vodilno vlogo odigral Hermanov stric Henrik, škof Troyesa, ki je, kot smo videli, posredoval že pri prihodu cistercijanov iz Lorene v Vetrinjo na Koroškem.

Spanheimi pa so lahko tudi sami neposredno navezali stike s templarji v severni Italiji. Čeprav vloge templarskega reda v vojnah Friderika Barbarosse v Italiji ne poznamo, so bili na nek način vmešani, saj je mojster redovne hiše iz Rima februarja 1160, neposredno po velikih cesarjevih uspehih proti lombardskim mestom, prisostvoval sinodi v Paviji in sprejel potrditev cesarjevega papeža Viktorja IV. in izobčenje Aleksandra²⁰⁵. Tej sinodi je prisostvoval tudi koroški vojvoda Henrik, Hermanov brat²⁰⁶. Leta 1167 pa imamo v virih prvič izpričan obstoj redovne province Lombardije²⁰⁷, kar pomeni, da so bili templarji tu že močno prisotni in se je Herman leta 1162 lahko seznanil z njimi. Povezave Spanheimov s templarji bi dejansko še najlažje potekale prek Italije. O templarskem redu v bližnjih avstrijskih deželah iz tega časa nimamo ohranjenih nobenih vesti, čeprav precej kasnejši dokument iz leta 1246 posredno dokazuje, da so bili prisotni tako na Koroškem kot na Štajerskem, a ni znano, od kdaj²⁰⁸. V Nemčiji pa se začno razen redkih izjem pogosteje pojavljati šele

²⁰⁰W. Heinemeyer, *Die Verhandlungen an der Saone im Jahre 1162*. Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters. 20. Jahrgang, Heft 1, Köln-Graz 1964, str. 158 sl.; MHDC III, št. 1050, str. 396.

²⁰¹W. Heinemeyer, o. c., str. 175; A. von Jaksch, o. c., str. 297.

²⁰²Poleg že omenjenega šampanjskega grofa bi opozoril npr. na flandrijskega grofa Dietricha (1128-1168), ki je bil eden prvih pokroviteljev templarjev v Evropi (že ob obisku prvega mojstra Huga de Paynsa v Evropi 1128 je obdaroval red) in je širilekralj v Palestino, kjer se je tudi boril skupaj s templarji; glej M.L. Bulst-Thiele, o. c., str. 25, 29, 35. Tudi Gotfried VII. (1142-1190), vojvoda Spodnje Lotaringije, je podpiral templarski red - leta 1160 mu je potrdil pravice in zaščito na področju svoje vojvodine ter jih tudi kasneje gmotno podpiral; glej W. Kienast, *Der Herzogstitel in Frankreich und Deutschland* (9. bis 12. Jahrhundert), Mit Listen der ältesten deutschen Herzogsurkunden, München 1968, str. 429, 431.

²⁰³M. L. Bulst-Thiele, *Templer in königlichen und päpstlichen Diensten*. Festschrift Percy Ernst Schramm 1, Wiesbaden 1964, str. 289 sl. (= Festschrift); ista, *Sacrae Domus Militiae Templi Hierosolymitani Magistri*, str. 43-44, 73-74 (= *Sacrae Domus*).

²⁰⁴M.L. Bulst-Thiele, *Sacrae Domus*, str. 74.

²⁰⁵Bischof Otto von Freising und Rahewin, *Die Taten Friedrichs oder richtiger Cronica*, izdal F.J. Schmale, Darmstadt 1965, str. 674-675.

²⁰⁶MHDC III, št. 1005, str. 380; A. von Jaksch, o. c., str. 289-290.

²⁰⁷M. L. Bulst-Thiele, *Sacrae Domus*, str. 74.

²⁰⁸MHDC IV, št. 2337, str. 342. V literaturi nikjer nisem zasledil omembe tega dejstva niti kakšne študije o templarskem redu v avstrijskih deželah. Že relativno zgodaj pa so se tu pojavili ivanovci - leta 1197 dobijo cerkev in dohodke v Fürstenfeldu

okrog leta 1200²⁰⁹. Upoštevamo lahko tudi možnost, da je kot posrednik deloval oglejski patriarh - na podoben način, kot je patriarh Peregrin posredoval pri prihodu cistercijanov v Stično. K temu napeljuje več okoliščin. Cerkevna jurisdikcija patriarha je segala čez velik del severne Italije, čez 16 škofij od Istre do jezer Garda in Como²¹⁰, in na tem teritoriju so se templarji gotovo nahajali že v tem času. V Furlaniji je izpričana njihova posest San Quirino severno od Pordenona, ki so jo dobili od štajerskega vojvode Otokarja IV., torej pred 1192, pri Guminu (Gemono), na vstopu pomembne srednjeveške "železne ceste" v dolino Tilmenta in Bele, pa so imeli hospic, vendar ni znano od kdaj²¹¹. Patriarh Ulrik II. je bil kot prikrit aleksandrinec pogosto v kontaktu s papežem Aleksandrom²¹², prav ta pa je bil zaradi svojega negotovega položaja v času shizme eden največjih zaščitnikov templarjev, s čimer jih je skušal obdržati na svoji strani. Samo raziskovalec Hiestand našteva prek sto njegovih listin v zaščito reda in njegovih privilegijev²¹³, skupino templarjev pa je imel tudi v službi na svojem dvoru²¹⁴. Druga zanimivost je sledeča. Ko se je cesar Friderik Barbarossa jeseni 1184, po srečanju s papežem Lucijem III. v Veroni, vračal skozi Vicenzo, Treviso in Čedad nazaj proti Nemčiji, je 24. novembra v Trevisu izdal svoj edini znani privilegij templarjem, s katerim je vzel red in vse njegove posesti znotraj cesarstva v svojo zaščito ter mu podelil imuniteto in opozititev dajatev²¹⁵. Med pričami je na prvem mestu tedanji oglejski patriarh Gotfrid, med ostalimi pa je tudi Bertold III. Andeški. Zanimivo je, da se je to dejanje izvršilo v Trevisu med cesarjevim povratkom in ne v Veroni, kjer je ta bival nekaj tednov. Morda je bil privilegij izdan na prošnjo templarjev z ozemlja patriarhata, mogoče celo ob posredovanju patriarha Gotfrida. Templarji so imeli v Furlaniji in okolici gotovo precej več posesti kot pa izvemo iz ohranjenih vesti. V Krajevem leksikonu Slovenije sem opazil tudi podatek, da jim je oglejski patriarh leta 1118 podelil vas Lokev pri Sežani, kjer so zgradili cerkev sv. Mihaela²¹⁶. Letnica je vsekakor napačna, drugače pa vesti nisem mogel preveriti. Tukaj moram omeniti, da je zgodovina templarskega reda v severni Italiji še večinoma nerazjasnjena²¹⁷. Zato ima toliko večji pomen arhiv velikega priorata ivanovcev v Benetkah, kjer je ta red imel redovno hišo od srede 12. stoletja. Po ukinitvi templarjev so ivanovci tudi v tem prostoru prevzeli vse njihove posesti in templarski dokumenti, če je kaj ohranjenega, bi se morali nahajati v tem arhivu. Hiestand je tukaj odkril tudi nekaj papeških listin, izdanih templarskemu redu v 12. stoletju²¹⁸. Posebej zanimiva pa bi lahko bila takojmenovana zbirka Farsetti v Biblioteki Marciana v Benetkah²¹⁹. To je zelo obsežna zbirka prepisov virov za zgodovino ivanovcev, zbrana v petih zvezkih, ki jo je v drugi polovici 18. stoletja sestavil Benečan Tommaso Farsetti. Pri tem je pomembno, da je Farsetti dobival prepise dokumentov in rokopise od sodelavcev z raznih koncev, tako tudi od ivanovca Smitmerja, ki je raziskoval zgodovino reda na Češkem, Ogrskem in v avstrijskih deželah, in pa od nekega Cappellarija iz Gorice, ki mu je poslal regeste 142 listin (od leta 1130 dalje)

na Štajerskem, kjer kmalu nastane komenda; glej J.v.Zahn, *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark*, II. Band: 1192-1246, Graz 1879, št. 27, str. 56, 133/205, 152/225. Leta 1214 dobijo prvo posest, kasnejšo komendo, v Brežah in okolici na Koroškem - glej MHDC IV, št. 1695, str. 71 in 1776/100. Leta 1217 pa se prvič omenjajo v Melju pri Mariboru; glej J. Mlinarič, *Gradivo za zgodovino Maribora I*, Maribor 1975, št. 54. Drugi dve komendi na Slovenskem se omenjata precej kasneje - v Komendi pri Kamniku leta 1296 (M. Kos, *Gradivo za historično topografijo Slovenije do l. 1500*, Kranjska I, Ljubljana 1975, str. 265) in na Polzeli leta 1323, glej J. Mlinarič, *Malteška komenda na Polzeli*. *Kronika* 28, 1980, št.3, str. 161 sl. Glede na takšen razmah ivanovcev na Slovenskem in v okoliških deželah je prisotnost templarjev vsekakor verjetna. O Ivanovcih na Koroškem glej še A. von Jaksch, *Geschichte Kärntens* bis 1335, II. Band, Klagenfurt 1929, str. 346-347; C. Fräss-Ehrfeld, o. c., str. 272.

²⁰⁹M. L. Bulst-Thiele, *Sacrae Domus*, str. 211.

²¹⁰H. Schmidinger, *Patriarch and Landesherr, Die weltliche Herrschaft der Patriarchen von Aquileja bis zum Ende der Staufer*, Graz-Köln 1954, str. 16.

²¹¹Prav tam, str. 141; P. Paschini, *Storia del Friuli*, vol. II., Udine 1935, str. 87; F. Hausmann, *Die steirischen Otokare, Kärnten und Friaul. Das Werden der Steiermark*, izdal G. Pferschy, Graz 1980, str. 255.

²¹²H. Schmidinger, o. c., str. 16; A. von Jaksch, o. c., str. 301-302.

²¹³Glej op. št. 198.

²¹⁴M.L.Bulst-Thiele, *Festschrift*, str. 301.

²¹⁵K. F. Stumpf-Brentano, *Acta imperii adhuc inedita*, Innsbruck 1865-1881, št. 528, str. 739.

²¹⁶Krajevni leksikon Slovenije, knjiga I, Ljubljana 1970, str. 321.

²¹⁷Nedostopna mi je bila izdaja virov F. Bramato, *Registe diplomatiche per la storia dei templari in Italia*. *Rivista araldica* 77 (1978), 78 (1979), 79 (1980) itd., izhaja v Rimu; omenil pa bi zanimivo razpravo A. Luttrell, *Two Templar-Hospitalier Preceptories North of Tuscania*. *Papers of the British School at Rome* 39, London 1971, str. 90 sl. (na voljo v knjižnici Inštituta za arheologijo SAZU).

²¹⁸R. Hiestand, o. c., I. del, str. 96-98.

²¹⁹Prav tam, str. 183-185.

iz dosedaj neznane zbirke. Mogoče bi natančen pregled arhiva priorata in zbirke Farsetti lahko dal zanimive rezultate k osvetlitvi zgodovine templarjev v severni Italiji in morda tudi v naših deželah.

Možnosti je torej veliko. Sedaj pa pogledjmo, kaj lahko ugotovimo "na terenu". Dolničar v omenjeni listini iz 1709 in kasneje v svojem zgodovinopisnem delu piše, da so templarji v Ljubljani bivali na mestu, kjer je kasneje stala komenda Nemškega viteškega reda²²⁰, današnje Križanke na Novem trgu. Kakšen je bil tukaj položaj v 12. stoletju? Področje Novega trga je bilo eno prvih naselbinskih jeder mestnega območja, saj so tu našli grobove že iz 9. stoletja. Pri tem je verjetno šlo za manjšo agrarno naselbino brez neposrednega vpliva na kasnejši razvoj Ljubljane kot mesta. Večji pomen je to področje dobilo po nastanku obsežnega ljubljanskega fevdalnega gospodstva in gradu, ki je gotovo stal že pred letom 1144, ko je v Ljubljani bival vojvodov brat. Po mnenju Sergija Vilfana se je tedaj na ozemlju kasnejšega Novega trga razvil fevdalni dvor kot gospodarsko središče gospodstva. Na dvorišču SAZU najdene shrambe za žito iz 11. ali 12. stoletja²²¹ omogočajo domnevo, da je prvotni dvor stal v bližini, morda na mestu kasnejšega kompleksa Križank. Drugi del dvora (ali kasnejši dvor) pa naj bi se razvil na mestu nekdanje vicedomske palače, današnjega poslopja Univerze²²². Kot najstarejše z viri potrjeno dejstvo v zvezi z Novim trgom je dosedaj v zgodovinopisju veljala ugotovitev, da se v njegovem južnem delu na območju Križank v začetku 13. stoletja (pred 1228) ob posredovanju Spanheimov pojavi Nemški viteški red (križevniki)²²³. Kot smo videli, pa nova informacija govori, da so tu prvotno, od leta 1167, bivali templarji. Za jasnejšo sliko okoliščin se moramo seznaniti z začetki srednjeveške meščanske naselbine v Ljubljani, ki sovpadajo s tem časom (zemljevid št.3).

Ljubljana kot mesto se je razvila iz treh ločenih mestnih predelov - Starega trga, Novega trga in Mestnega trga (Mesta). A opozoriti je treba na razlikovanje med začetkom mestnega predela kot naselja in ustanovitvijo trga oziroma mesta z obzidjem (ponavadi na novo načrtno zgrajenega v bližini). Tu gre praviloma za daljše časovno obdobje in več razvojnih faz, na kar se je pri Ljubljani pozabljalo in se je zanimanje usmerjalo predvsem na podelitev mestnih pravic in s tem zvezan razvoj. Res pa je, da lahko o predzgodovini mesta zaradi odsotnosti pisanih virov ali arheoloških dokazov postavimo le hipotezo. Zelo verjetna je domneva, da so posamezni mestni predeli nastali iz več manjših naselbinskih jeder, ki so obstajala že pred nastankom trga oziroma mesta. Te naselbine so se verjetno razvile na osnovi določene gospodarske dejavnosti tam naseljenih prebivalcev - tako lahko pri Starem trgu računamo s prebivalstvom, ki je imelo poklice v zvezi z gradom, na Mestnem trgu morda z ribiči, jedro Novega trga pa je najbrž nastalo kot pridvorno naselje hlapcev in dekel ter ribičev na Bregu²²⁴. Naslednjo razvojno fazo pomeni ustanovitev trga s podelitvijo tedenskega sejma in s tem začetek meščanske naselbine. Kot pove že ime, je tržne pravice moral prvi dobiti Stari trg. Kdaj se je to zgodilo? Po Vilfanovem mnenju lahko glede na splošne družbenogospodarske razmere postavljamo začetek meščanskega značaja Ljubljane, torej ustanovitev trga, vsaj v drugo polovico 12. stoletja²²⁵. Strinjam se, da se je to vsekakor zgodilo pred 13. stoletjem. Pogledjmo zakaj. Ljubljana je pred letom 1243, ko se prvič omenja kot civitas z obzidjem, že dobila status mesta, po mnenju F. Gestrina pa že 1220, ko se naziv CIVITAS LEIBACVN začne pojavljati na novih ljubljanske kovnice²²⁶. Ustanovitev mesta se pripisuje koroškemu vojvodi Bernardu Spanheimu (1202-1256) ter družbenogospodarskim in političnim razmeram njegove dobe - razcvetu trgovine na velike razdalje in začetku zagrizenega boja za prevlado na Kranjskem ter s tem zvezanemu podpiranju razvoja mest.

²²⁰Glej op. št. 154.

²²¹J. Korošec, Arheološke najdbe iz dobe selitve narodov in zgodnjega srednjega veka. Zgodovina Ljubljane. 1.knjiga, Geologija in arheologija, Ljubljana 1955, str. 432-433.

²²²S. Vilfan, Nekaj vprašanj iz zgodovine stare Ljubljane. Kronika IV. 1956, št. 3, str.136 (= Nekaj vprašanj); istu, Zgodovina Ljubljane, str. 80, 81. S tem se ujema kasnejša pravna dvojnost Novega trga - severni del je razen nekaterih plemiških hiš spadal v mestno gospodstvo, južni del pa od 13. stoletja skoraj v celoti pod komendo Nemškega viteškega reda; glej F. Zwitter, Začetki ljubljanske meščanske naselbine. Razprave SAZU V, Hauptmannov zbornik, Ljubljana 1966,

str. 229-232.

²²³Glej op. št. 162a.

²²⁴S. Vilfan, Nekaj vprašanj, str. 137, 145; prim. B. Grafenauer, Ljubljana, str. 132-133; F. Gestrin, Ljubljana - nastanek mestne naselbine. ZČ 43, 1989, št.4, str.473.

²²⁵S. Vilfan, Zgodovina Ljubljane, str. 82.

²²⁶F. Gestrin, Doneski k zgodovini Ljubljane v srednjem veku. ZČ V, 1951, št. 1-4, str.195-196.

Danes je splošno sprejeta ugotovitev S. Vilfana, da je bil tedaj kot mesto načrtno ustanovljen in obzidan Mestni trg²²⁷. Ta je imel za razliko od Starega trga bolj ekonomično lego za zgraditev obzidja (krajše razdalje med reko in gradom) in za pritegnitev trgovskega prometa prek Starega mostu (današnje Tromostovje) v mesto. S tem je bil Staremu trgu odvzet pomen in je zato še precej dolgo ostal tudi neobzidan. Na osnovi tega je logično sklepanje, da je bil prvotni Stari trg ustanovljen v času Bernardovih prednikov. Postavljam hipotezo, da se je to zgodilo v času koroškega vojvode Hermana (1161-1181) ali že v času njegovih bratov Henrika (1144-1161) in Ulrika, ki je 1.1144 bival v Ljubljani. Od slovenskih zgodovinarjev je edino Milko Kos izrecno poudaril pomen 12. stoletja, predvsem prve polovice, ko so Spanheimi utrjevali svojo oblast v na novo pridobljenem Ljubljanskem gospodstvu, s čimer sovпада tudi obsežno kolonizacijsko delo²²⁸. Menim, da je bilo dosedaj premalo upoštevano dejstvo, da je vojvodov brat imel sedež v Ljubljani, kar kaže na pomen tega oporišča sredi Kranjske v politiki dinastije Spanheimov že v tem času. Ustanovitev trga v Ljubljani bi bil logičen rezultat te dobe. Mogoče bi to dejanje še najbolj sodilo v čas vlade vojvode Hermana, za katerega je ugotovljeno načrtno podpiranje in ustanavljanje trgov na Koroškem²²⁹. Za to bi govoril primer Celovca, pri katerem z veliko verjetnostjo lahko iščemo analogijo za začetke meščanske srednjeveške Ljubljane²³⁰. Trg v Celovcu je ustanovil vojvoda Herman, mesto pa na ugodnejši lokaciji poleg trga pred 1252 vojvoda Bernard. Zgodovinopisje je dosedaj vse zasluge za ustanovitev meščanske naselbine v Ljubljani pripisovalo Bernardu, ker je pač prvi Spanheim, o katerem imamo dokumentirano aktivnost na Kranjskem. Vendar je Bernard s podelitvijo mestnih pravic dejansko le nadgradil delo prednikov in izpeljal naslednjo fazo razvoja. Konec koncev je bil Hermanov sin in je lahko ideje in načrte podedoval od očeta²³¹.

Prihod templarjev v Ljubljano leta 1167 in njihova naselitev na območju Križank se nedvomno vklaplja v omenjene okoliščine. Če je v Križankah prej res stal spanheimski dvor, bi bil to eden od običajnih pojavov, da so veliki fevdalci ali vladarji podeljevali že obstoječe dvore kakemu redu. Spanheimi so si od templarjev vsekakor lahko obetali pomoč pri razvoju meščanske naselbine in kolonizaciji ter pri obrambi bolj izpostavljenega naselja na Novem trgu. Če predpostavimo, da so križevniki svojo kasnejšo posest prevzeli od templarjev, lahko sklepamo, da so že ti imeli v lasti južno polovico Novega trga z Bregom ob Ljubljanici. Breg, kjer se je najverjetneje že v tem času začelo razvijati pristanišče, je bil osnova za razvoj Novega trga, vendar ni jasno, kdaj je ta dobil tržne pravice. Zelo verjetno vsaj vzporedno z ustanovitvijo Mesta, če ne prej²³². Med Bregom in Križankami je bila izvedena načrtna kolonizacija²³³ in ni izključeno, da so jo začeli že templarji,

²²⁷S. Vilfan, Nekaj vprašanj, str. 141-145; prim. B. Grafenauer, Ljubljana, str. 134; isti, Zgodovina slovenskega naroda II, Ljubljana 1965, str. 295-298; F. Zwitter, o.c., str. 229-232.

²²⁸M. Kos, Srednjeveška naselitev v območju Ljubljane. Kronika XII, 1964, št. 2, str. 100; isti, K 800 letnici, str. 85 sl.

²²⁹Glej op. št. 185.

²³⁰Na korelacijo med nastankoma obeh meščanskih naselbin opozarja več momentov. Že sam geografski položaj Celovca na prehodu trgovske poti s severa čez reko Glino in dalje čez Ljubelj na Kranjsko kaže, da je bila njegova trgovska funkcija prvenstveno vezana na komunikacijo Koroške s Kranjsko. Druge pomembnejše prometne trgovske smeri pri nastanku prvotnega trga ne igrajo vloge, ker so se že pri Šentvidu razcepile na desno prek Feldkirchna in Beljaka proti Italiji in na levo prek Velikoveca na Štajersko. Če je bil trg v Celovcu ustanovljen v času vojvode Hermana (med 1161 in 1181), bi torej lahko domnevali, da je bil kot protiutež ustanovljen nek trg na spanheimskih posestih na Kranjskem - to pa je s svojo idealno osrednjo geografsko lego lahko bila le Ljubljana. Tudi položaj Starega trga v Ljubljani prča, da je na njegov nastanek vplivala predvsem povezava v smeri sever-jug, med Gorenjsko (Koroško) in Dolenjsko. Zato je verjetna domneva, da sta oba trga nastala približno istočasno z namenom utrditi zvezo med spanheimskimi koroškimi posestmi ter posestmi na Kranjskem. To pa nas nujno pripelje še k tretjemu središču Spanheimov - Kostanjevici ob spodnji Krki, za katero ni izključeno, da je tudi dobila tržne pravice v tem času. S tem bi se logično zaključila za Spanheimse pomembna komunikacija Šentvid-Celovec-Ljubljana-Kostanjevica. Opozorim naj še na to, da Celovec v politiki Spanheimov še ni imel nikakršne prioritete, saj so kot vojvodsko središče razvili Šentvid, ki je ostal glavno mesto Koroške do 16. stoletja. Zato lahko Celovec v 12.-13. stoletju morda duše postavljamo v isti rang kot Ljubljano. O nastanku trga in mesta v Celovcu glej. C. Fräss-Ehrfeld, o.c., str. 223-224, 287-288; prim. A. von Jaksch, o.c., str. 318; B. Grafenauer, Zgodovina slovenkega naroda II, Ljubljana 1965, str. 293.

²³¹Ob Hermanovi smrti sta bila sinova Ulrik in Bernard še mladoletna. Vojvodska čast je pripadla starejšemu Ulriku (1181-1202), ki je do polnoletnosti leta 1192 vladal pod skrbništvom strica Leopolda V. Babenberškega. Velike politične aktivnosti pa tudi po tem ni mogel pokazati, saj je po dolgotrajni bolezni že 1202 umrl. Morda so te okoliščine začasno zavrla dinamični razvoj, ki se je začel v času Hermanove vladavine. Vsekakor pa je Bernard (1202-1256) s svojo polstoletno načrtno politiko vse nadoknadil. Na Koroškem je ustanovil mesta v Šentvidu in Celovcu, kjer je že oče osnoval trge, ter v Velikovcu, kjer je sam postavil trg in mesto poleg dotedaj šentpavelskega trga. Torej je dejansko nadaljeval očetovo delo. Glej C. Fräss-Ehrfeld, o.c., str. 282-288.

²³²M. Kos, Srednjeveška Ljubljana, Topografski opis mesta in okolice, Ljubljana 1955, str. 15; S. Vilfan, Nekaj vprašanj, str. 140, 145; isti, Zgodovina Ljubljane, str. 84.

²³³S. Vilfan, Nekaj vprašanj, str. 139, 141; F. Zwitter, o.c., str. 224, 234; D. Kos, Posest ljubljanske komende Nemškega viteškega reda. ZČ 38, 1984, št. 4, str. 271.

nadaljevali in končali pa kasneje križevniki. Skušajmo sedaj poiskati kakšno oporo za postavljene hipoteze v samih Križankah.

Umetnostno-zgodovinska študija razvoja kompleksa Križank žal ne obstaja, so pa obsežna obnovitvena dela na križevniški cerkvi in njeni okolici leta 1952 prinesla zanimive ugotovitve o stavbni zgodovini prvotne srednjeveške cerkve²³⁴. Odkrili so namreč temelje in vrsto fragmentov cerkve, podrti v začetku 18. stoletja, ko so zgradili današnjo. Ugotovljeni temelji triapsidalnega, še romansko formuliranega kornega zaključka po mnenju Ivana Komelja kažejo na triladijsko, verjetno še bazilikalno zasnovo. Zanimivo pa je, da ostali najdeni stavbni členi, vključno z znanim krakovskim Marijinim reliefom, ki je nekoč krasil timpanon, kažejo na naprednejšo obokano gotsko stavbo - s tako pa je tradicionalni triapsidalni zaključek nezdržljiv²³⁵. Tu pridemo torej v protislovje - konservativnejši tloris je nezdržljiv z najdenimi gotskimi fragmenti. Gotska križevniška cerkev je najverjetneje nastala v 1260-ih letih, za njeno obliko pa lahko iščemo vzporednice v malo kasneje nastali enoladijski obokani cerkvi Nemškega viteškega reda na Leechu v Gradcu, ki jo je celo okrasil isti mojster, avtor krakovskega reliefa²³⁶. Odkod potem tri apside v tlorisu? Očitno je v Križankah pred gotsko cerkvijo stala preprostejša, še romansko zasnovana. Ivan Komelj predvideva, da so jo zgradili križevniki ob svojem prihodu (pred 1228), kasneje pa na njenem mestu postavili novo gotsko. To se mi zdi malo verjetno. Če bi prvo križevniško cerkev res postavili pripadniki Nemškega viteškega reda nekje v prvi četrtini 13. stoletja (prvič se omenja šele 1268²³⁷), je čudno, da bi si izbrali tako tradicionalno domačo, lahko rečemo konservativno zasnovo cerkve, ko pa bi sami kot prišleki s severa morali biti nosilci novosti. K temu pomisleku me sili dvoje. Prav Nemški viteški red, ki se je skoraj sočasno kot v Ljubljani naselil v Veliki Nedelji pri Ormožu, se je tam izkazal kot inovator in je v tamkajšnji prostor zanesel za naše dežele edini primer "popolne zasnove" cerkve s kornim zvonikom, drugače najbolj pogoste v severnih nemških deželah²³⁸. Tudi druga križevniška cerkev v Ljubljani, ki naj bi bila zgrajena pred 1277, je pomenila novost kot eden prvih primerov napredne, že popolnoma gotske cerkvene arhitekture na Kranjskem²³⁹. Vprašamo se lahko, zakaj bi križevniki v prvih desetletjih 13. stoletja postavili arhitektonsko nepomembno cerkev ter jo čez nekaj deset let podrli in nadomestili z izrazito noviteto ali v najboljšem primeru popolnoma predelali prvo cerkev. To je nelogično, saj je šlo za drago investicijo. Tukaj se sama vsiljuje domneva, da so prevzeli v Križankah starejšo, že obstoječo stavbo - to pa je bila lahko templarska cerkev iz konca 12. stoletja.

Omeniti pa moram še drugo mnenje. Dr. Šumi meni, da je tloris z apsidami pripadal gotski cerkvi iz druge polovice 13. stoletja, vendar bi zadnjo besedo o njeni obliki dala šele dodatna izkopavanja pred pročeljem današnje cerkve, ki pa niso bila izvedena. V tem primeru pa se nam zastavlja vprašanje, kakšno cerkev so imeli križevniki skoraj celega pol stoletja od svoje naselitve do zgraditve gotske zgradbe. Tu je spet najverjetnejša domneva, da so prevzeli kakšen že obstoječ objekt. Leta 1952 so na malem dvorišču južno od cerkve odkrili cel sistem zidov različnega časovnega izvora in prav lahko je tu stal kakšen prvoten sakralen objekt - templarska cerkev²⁴⁰. Vsekakor bi odločilen prispevek k celotnemu problemu lahko dala arheologija, vendar bomo pri sedanjem stanju naše srednjeveške arheologije nanj verjetno še dolgo čakali.

Kaj lahko zaključimo na osnovi dosedaj ugotovljenega? Bivanje templarjev v drugi polovici 12. stoletja v Ljubljani **je verjetno**. Tudi omenjena letnica njihovega prihoda (1167) bi lahko bila točna. Spanheimi so bili v tem času zadosti dinamična rodbina in imeli so stike z zahodnimi deželami, kjer so se lahko seznanili s templarskim redom. Imeli so tudi interes, da v Ljubljani ustvarijo svoje močno oporišče na Kranjskem in so zato najverjetneje v drugi polovici 12. stoletja ustanovili v zavetju gradu na Starem trgu tržno naselbino. Postavljam hipotezo, da so Spanheimi na Novem trgu naselili

²³⁴N. Šumi, Problemi spomeniškega varstva v Ljubljani v letih 1951-1952. Varstvo spomenikov IV, 1953, str. 55, 60 sl.

²³⁵I. Komelj, Gotska arhitektura, Ljubljana 1973, str. 137-138.

²³⁶Prav tam, str. 138; E. Cevc, Srednjeveška plastika na Slovenskem, Ljubljana 1963, str. 68-72.

²³⁷Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku, X. zvezek, Ljubljana 1965, št. 9.

²³⁸M. Zadnikar, Romanika v Sloveniji, Ljubljana 1982, str. 374-375.

²³⁹I. Komelj, o. c., str. 137-138.

²⁴⁰Zal se dr. Jaroslav Šašel, ki je vodil arheološka izkopavanja, ni lotil intenzivnejše raziskave, ker odkriti ostanki niso sodili v njegovo delovno področje. To in v tekstu omenjeno mnenje o Križankah mi je v osebnem razgovoru potrdil dr. Šumi sam; glej tudi N. Šumi, o. c., str. 62-63.

templarje in jim podelili svoj gospodarski dvor. To dejanje je bilo poizkus, da se pri razvijanju meščanskega naselja oprejo na tedaj v Evropi zelo razširjen templarski red (spomnimo se njihovega sočasnega razmaha na Ogrskem in Hrvaškem). Templarji so v Križankah postavili prvo, še romansko zasnovano cerkev ali pa kakšno manjšo kapelo, ter morda začeli z načrtno kolonizacijo med Križankami in Bregom. Kdaj in v kakšnih okoliščinah so morali Ljubljano zapustiti, ostaja neznano. Mogoče je resnična Schönleben-Valvazorjeva vest, da so bili iz Ljubljane izgnani leta 1200. Richter dodaja, da so preveč služili interesom oglejskega patriarha²⁴¹. Bernard Spanheimski je namesto templarjev v Ljubljano pred 1228 pripeljal šele nedavno ustanovljeni Nemški viteški red, ki je prevzel njihove posesti in prvotno cerkev. Ta red je do 18. stoletja ohranil dokumente ali izročilo o ustanoviteljih komende - templarjih.

ZAKLJUČEK

Uganka o templarskem redu na Slovenskem ostaja nerešena. Pokazal pa sem na nekaj problemov, tudi le posredno vezanih na to tematiko, ki bodo, upam, spodbudili k iskanju odgovorov. Zavedati se moramo, da je zgodovina viteških redov, posebej templarjev, v marsikateri evropski deželi še precej nerazjasnjena in Slovenija ni izjema. Moja razprava je le eden začetnih drobcev mozaika o tem vprašanju v širšem prostoru naših dežel in okolice. Kot smo videli, imamo podatke o templarskem redu v Furlaniji, na Ogrskem-Hrvaškem ter Koroškem in Štajerskem, ivanovci, njihovi tekmeci pa so bili prisotni v vseh omenjenih deželah in na današnjem slovenskem ozemlju. Zato možnosti bivanja templarjev v slovenskem prostoru nikakor ne moremo a priori izključiti. Žal pa je prav slika naših dežel v 12. stoletju, posebej razvoja mest, zaradi pomanjkanja virov precej zamegljena. Zato bi morali spodbuditi k intenzivnejši dejavnosti na področju visokega in poznega srednjega veka arheologijo, ki bi lahko dala odločilen prispevek k razjasnitvi marsikaterega vprašanja, o katerem so pisni viri skopi. Sodobne medievistike brez sodelovanja vsaj zgodovine in arheologije ni. Kar se tiče zgodovinskih virov za viteške redove, pa je treba pripomniti, da se v zadnjem času ob intenzivnejšem sistematskem zbiranju gradiva vedno znova odkrivajo novi dokumenti in ni izključeno, da se bo kaj našlo tudi za naše področje. Namen moje razprave je bil tudi, da prikažem položaj naših dežel v širšem evropskem prostoru 12. in 13. stoletja. Vse prevečkrat dobimo vtis, da je bilo naše ozemlje v srednjem veku popolnoma obrobno in izključeno iz pomembnejšega družbenega dogajanja. Del krivde za to nosi tudi samo slovensko zgodovinpisje, ki mnogokrat zaide v izredno podrobno tolmačenje zgodovinskih virov na lokalni ravni, pri čemer pa mu zmanjka energije za sintezo, za povezavo s širšim dogajanjem, pa naj gre za kulturne, prometne, gospodarske ali kakšne drugačne povezave in vplive. Prav pri teh pa so cerkveni redovi in drugi fevdalni posestniki (škofije in plemstvo) s sedeži zunaj našega ozemlja odigrali odločilno vlogo s svojim internacionalnim značajem. Eden od smislov njihovega proučevanja je tudi v ugotavljanju teh odnosov.

²⁴¹Glej op. št. 156.

Zusammenfassung

DIE TEMPLER IN SLOWENIEN

Ein Beitrag zur Lösung einiger Fragen der mittelalterlichen Geschichte des Prekmurje (Übermurgebiet), der Bela krajina (Weißkrain) und Ljubljanas (Laibach)

Miha Kosi

Die Frage des 1118 gegründeten Templerordens in Slowenien wurde bisher noch nicht systematisch untersucht. Der wesentliche Grund liegt zweifelsohne im Mangel von zeitgenössischen schriftlichen Quellen, die einen handfesten Beweis für seine Anwesenheit liefern würden. Dennoch wird in der slowenischen Geschichtsschreibung seit mehr als hundert Jahren über Templer in Prekmurje, Bela krajina und in Ljubljana von einigen älteren Autoren berichtet. In der vorliegenden Abhandlung stellte ich alle Erwähnungen in der Literatur und in den Quellen zusammen und wies auf die Probleme hin, die dabei in den Vordergrund treten. Es stellte sich heraus, daß uns für

keinen von den erwähnten Standorten unmittelbare Beweise zur Verfügung stehen, die Existenz der Templer wird lediglich durch die im 17. und 18. Jahrhundert niedergeschriebene mündliche Überlieferung bestätigt. Ich setzte mich kritisch mit diesen Berichten auseinander, vor allem versuchte ich aber, mit einer Analyse der gesellschaftlichen Verhältnisse des 12. und 13. Jahrhunderts die Momente und Zusammenhänge aufzudecken, welche den Templerorden veranlaßt haben können, sich in unseren Ländern niederzulassen. Dabei mußten drei sehr verschiedene Gebiete mit ihrer spezifischen historischen Entwicklung in Betracht gezogen werden. Das erste Gebiet liegt an der ungarischen Grenze, das zweite an der kroatischen Grenze, das dritte stellt aber die Hauptstadt Ljubljana dar.

Prekmurje ist ein slowenisches Grenzgebiet, das bis 1918 Bestandteil Ungarns war. Die Frage der Templer ist hier mit der Geschichte dieses Ordens im Rahmen des ungarischen Königreichs verbunden. Der Aufstieg der Templer in Ungarn fand in derselben Zeit wie der des zweiten Ritterordens – der Johanniter – in der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts statt, vor allem in der Regierungszeit König Belas III. (1172–1196) und Emerichs (1196–1204). Einen großen Einfluß auf die Krone und enge Verbindungen mit ihr bewahrten sie das ganze 13. Jahrhundert hindurch bis zur Auflösung des Ordens im Jahre 1312. Prekmurje war ein Gebiet an der Grenze zum Deutschen Reich und ursprünglich ein Teil des dünn besiedelten Grenz- und Wehrstreifens. Erst seit Ende des 12. Jahrhunderts wurde es intensiver kolonisiert, wovon die Urkunden von königlichen Schenkungen an kirchliche und weltliche Grundherren aus den Jahren 1183, 1208, 1214 u.a. zeugen. In der Literatur werden vier Orte erwähnt, die im Besitz der Templer gewesen sein sollen: Cankova, Grad (Felsöindua), Murska Sobota und Selo. Eine eingehende Analyse zeigt jedoch, daß die Quellen über die Anwesenheit der Templer in Prekmurje einander nicht bestätigen, sondern hier und da sogar ausschließen. Cankova ist ein Dorf, das sich unmittelbar an der ehemaligen Grenze zum Kaiserreich befand. Dieser Besitz wurde irrtümlicherweise den Templern zugeschrieben aufgrund einer falschen Interpretation der königlichen Schenkungsurkunde aus dem Jahre 1212, der sich auf den Besitz Kamlos in der Slowakei bezog. Das Dorf Cankova entstand erst Mitte des 14. Jahrhunderts auf einem bis dahin verödeten Grenzstreifen, einem Bestandteil der weltlichen Herrschaft Grad. Der Ort Grad (Felsöindua) war Mittelpunkt einer großen Grundherrschaft, die das nördliche Prekmurje umfaßte. In der Literatur wird erwähnt, daß sich 1275 die Templer des dortigen Schlosses bemächtigt hätten, doch werden uns für diese Zeit weltliche Herren überliefert. Die Besitznahme könnte sich auf den Zeitabschnitt 1234–1275 beziehen, wofür jedoch keine Beweise vorliegen. Für Murska Sobota und Selo wird in den Visitationsberichten aus dem Jahre 1756 berichtet, die dortigen Kirchen sollen nach der mündlichen Überlieferung einst den Templern gehört haben. Die berühmte Rotunde in Selo aus dem 13. Jahrhundert soll als Sommerresidenz ebenso von Angehörigen dieses Ordens aus Murska Sobota erbaut worden sein. Der ungarische Historiker Pal Oltványi behauptet – unter Berufung auf ältere Autoren – das Kloster in Sobota habe den Johannitern gehört. Dazu könnte es gekommen sein, weil die Johanniter nach der Auflösung des Templerordens im Jahre 1312 auch in Ungarn deren Besitzungen übernommen haben. Das Problem ist einstweilen unlösbar. Weder die Templerritter noch die Johanniter verfügten über eine Ordensarchitektur, mit welcher die Rotunde in Selo in Zusammenhang gebracht werden könnte. Zu interessanten Erkenntnissen würde man vielleicht durch Ausgrabungen in der Umgebung der Kapelle gelangen, wo noch 1936 Reste eines Baus, vielleicht einer Templerresidenz, zu sehen waren. Das wird man vorerst noch abwarten müssen.

Bela krajina stellt ein Grenzgebiet zu Kroatien dar. Valvasor erwähnt im Jahre 1689, daß unweit des Dorfes Rosalnice drei Kirchen stünden, bei denen einst Templer gelebt hätten. Aus diesem Grunde würden sie von der Bevölkerung noch immer *Tempelherrenkirchen* genannt, die Reste ihrer Bauten seien aber noch immer sichtbar. Für uns bleibt nun zu sehen, welche Verhältnisse im 12. und 13. Jahrhundert herrschten.

Bis zum 12. Jahrhundert war diese Region Bestandteil des Ungarisch-kroatischen Königreichs. Einige Historiker vertreten die Auffassung, die Grafen von Weixelburg hätten sie noch vor 1172 dem ungarischen Staat entrissen und die Grenze auf die Kolpa verschoben. Doch die heute vermißte königliche Urkunde, in der über den Kampf um die Bela krajina gegen Ende der Herrschaft König Belas III. (1172–1196) berichtet wird, liefert dafür keinen Beweis. Ungarn stand zur Zeit Belas III. auf dem Höhepunkt seiner Macht und der Verlust der Grenzmark ist höchst unwahrscheinlich. Günstige Verhältnisse für eine Eroberung traten erst nach dem Tode König Belas III. im Jahre 1196 an, als zwischen seinen Söhnen ein Thronfolgekrieg ausbrach, in den sich auch die Großen aus Deutschland, die Babenberger, die Andechser u.a. einmischten. Auch die Möglichkeit eines friedlichen Übergangs der Bela krajina in deutsche Hand ist nicht auszuschließen.

Im Jahre 1203 heiratete Gertrud von Andechs den künftigen ungarischen König Andreas, ihr Bruder Heinrich erbt nach 1209 die großen Weixelburger Besitzungen in Dolenjsko (Unterkrain) und die Bela krajina geriet in seine Interessensphäre. Gertrud und ihr zweiter Bruder Berthold, der spätere Patriarch von Aquileia, übten außerordentlich großen Einfluß auf den ungarischen Königshof aus und konnten Heinrich die Bela krajina überlassen haben. Ihre Eigenwilligkeit

kostete die Königin im Jahre 1213 anlässlich des Aufstandes der Großen ihr Leben. Der tatsächliche terminus ante quem für die deutsche Eroberung der Bela krajina ist das Jahr 1228, als Patriarch Berthold von Aquileia in dieser Provinz eine Aglaier Pfarre mit Filialen gründete (vorher hatte das Gebiet dem Zagreber/Agramer Bistum gehört).

Von den geweihten Kirchen, die schon vorher gestanden hatten, war nur die bei Rosalnice (seit dem 15. Jahrhundert waren es drei) ganz abgelegen errichtet worden und sogar das ganze 13. Jahrhundert hindurch sind in der Nähe keine Siedlungen zu finden. Allerdings liegt sie an dem Weg, der das Schloß Mehovo, den Ausgangspunkt der Weixelburger Angriffe, mit dem Übergang über die Kolpa mit Kroatien verband. Sie spielt also eine strategische Rolle, indem sie das Vordringen nach Kroatien verhindert. Hier ist also die Verbindung mit den Templern zu suchen. Sie dürften in der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts, in der Zeit der Kämpfe um die Bela krajina, vom ungarischen König bei Rosalnice angesiedelt worden sein. Zur Zeit König Belas III. verfügten sie bereits über ziemlich große Besitzungen im benachbarten Kroatien am Unterlauf der Kolpa und in Zagreb. Als Hinweis auf ihre Tätigkeit in dieser Gegend dürfte auch die Tatsache gelten, daß der kroatische Adelige Stefan Goriški, der die Bela krajina mit Erfolg verteidigte, den Templerrittern einen Teil der Besitzungen überließ, die er als Belohnung von seinem König erhalten hatte. Wann sich die Templer aus Rosalnice zurückziehen mußten, ist nicht bekannt, höchstwahrscheinlich geschah dies anlässlich der deutschen Besetzung. Im Jahre 1228 werden sie bei der Gründung der Aglaier Pfarre nicht mehr erwähnt und auch später begegnet man ihnen nicht mehr. 1268 verließ Herzog Ulrich III. von Spanheim, damaliger Besitzer der Bela krajina, dem Deutschen Orden die Pfarre mit allen Filialen, die bis zum 19. Jahrhundert in seiner Hand blieben. Also verwaltete dieser Orden auch zu Valvasors Zeit die Pfarre bei Rosalnice. Warum werden die Templer in der mündlichen Überlieferung irrtümlicherweise zu einer Zeit erwähnt, als sie bereits vor 350 Jahren aus der Geschichte verschwunden waren? Auch hier erwartet man hoffnungsvoll die Hilfe der Archäologie, sah doch Valvasor noch im 17. Jahrhundert Reste der Templerbauten.

Der Templerorden wird von Dolničar (1714) und Valvasor (1689) erwähnt. Ersterer berichtet, die Templer hätten sich 1167 in Ljubljana niedergelassen, und zwar an der Stelle, wo später die Kommende des Deutschen Ordens stand. Valvasor erwähnt dagegen, sie seien 1200 aus Ljubljana verbannt worden. Offensichtlich schöpften die beiden aus verschiedenen Quellen. Ljubljana befand sich mit der großen Grundherrschaft seit der ersten Erwähnung in den Quellen im Jahre 1144 bis 1269 im Besitz der Kärntner Herzöge von Spanheim. Letztere maßten ihm große Bedeutung zu, residierte doch 1144 hier Ulrich, Bruder der Herzöge Heinrich und Hermann. Laut heute vorherrschender Meinung entstand der erste Markt in Ljubljana (Altenmarkt) spätestens in der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts. Vielleicht war sein Gründer Herzog Hermann (1161–1181), bei dem eine zielgerichtete Förderung von Märkten in Kärnten (St. Veit, Klagenfurt) zu verzeichnen ist. Zu seinen Lebzeiten gehört auch die Ankunft der Templer in Ljubljana im Jahre 1167. Dieser Orden wäre wegen seiner autonomen Stellung und seiner organisatorischen Fähigkeiten durchaus imstande gewesen, bei der Entwicklung und Abwehr der Stadtsiedlung sowie bei der Agrarwirtschaft Hilfe zu leisten. Man darf nicht aus dem Auge verlieren, daß die Templer in jener Zeit als Träger der aufkommenden ritterlichen Ideen sehr fortschrittlich waren. Einen Beweis dafür, daß der Adel auf unserem Territorium mit den damaligen kulturellen Strömungen Schritt hielt, liefern das Zisterzienserkloster Stična/Sittich (1132) und die Kartause Žiče/Seiz (1160).

Welche Verbindungen könnten zwischen den Spanheimern und den Templern existiert haben? Heinrich, der Onkel Herzog Hermanns, studierte in Paris und wurde 1145 Bischof von Troyes, im Herzen der Champagne, der Heimat der Templer und Zisterzienser. Bereits 1142 war er an der Gründung des Zisterzienserklosters Viktring in Kärnten beteiligt. Seine Schwester Mathilde heiratete 1123 den Champagner Grafen Theobald II. Dieser Ehe entstammten Adelaide, die spätere Königin von Frankreich, und Heinrich, Champagner Graf (1152–1181), Hermanns Verwandte und Altersgenossen. Das Champagner Grafenhaus war mit dem Templerorden aufs engste verbunden. Seinen französischen Verwandten begegnete Hermann wenigstens einmal, anlässlich des Treffens des französischen Königs und des deutschen Kaisers 1162 in St. Jean-de-Losne in Burgund. Die Spanheimer könnten unmittelbare Verbindungen mit den Templern in Norditalien aufgenommen haben, wo sie sich in der Zeit der Kriege Friedrich Barbarossas öfters aufhielten, oder der Patriarch von Aquileia könnte als Vermittler aufgetreten sein, wie dies bei der Gründung des Zisterzienserklosters Stična der Fall gewesen war.

Die Templer ließen sich in Ljubljana im Bereich der Križanke am Neuen Markt nieder, wo später die Deutscherordenskommende stand. In den zeitgenössischen Quellen wird der Templerorden nicht erwähnt, während der Deutsche Orden bereits vor 1228 überliefert wird. Vielleicht haben sich die Templer tatsächlich schon im Jahre 1200 zurückziehen müssen. Interessante Hinweise liefert die Geschichte der Deutschordenskirche. Die Reste der gotischen um 1260 erbauten Kirche weisen einen einschiffig gewölbten Bau auf, die der etwas später erbauten Deutschordenskirche am Leech bei Graz ähnelt. Entdeckt wurden die Fundamente dreier

Apsiden, die auf eine spätere romanisch angelegte dreischiffige Kirche hinweisen. Offensichtlich muß vor der gotischen hier eine ältere, vielleicht eine Templerkirche, gestanden haben.

Das Rätsel des Templerordens in Slowenien bleibt weiterhin ungelöst. Wir haben keinen einzigen absoluten Beweis von seiner Anwesenheit gefunden. Die Niederschriften der mündlichen Überlieferung und die Erwähnungen aus dem 17. und 18. Jahrhundert laden zwar zur Erforschung ein, bieten jedoch keine Stütze. Dennoch stellt auch die Überlieferung einen eigenartigen Beweis dar – die Spuren des 1312 aufgelösten Ritterordens waren zu Valvasors Zeit noch erkennbar. Wir wollten beweisen, daß die Anwesenheit der Templer in Slowenien wahrscheinlich ist. Der Orden existierte in allen benachbarten Gebieten: in Friaul, Kärnten, Steiermark, Ungarn und Kroatien. Die Johanniter, ihre Zeitgenossen und Rivalen, hatten drei Kommenden auf dem heutigen Territorium Sloweniens. All dies spricht für die Wahrscheinlichkeit der Präsenz der Templer in Slowenien. Bei derart komplizierten historischen Fragen ist die Geschichte dringend auf eine Zusammenarbeit mit der Archäologie und Kunstgeschichte angewiesen. Vor allem die Archäologie wird unsere Feststellung ergänzen oder widerlegen können und auf diese Weise wesentlich zur Lösung dieses Rätsels beitragen.

SLOVENSKA MATICA, SI-61001 Ljubljana, Kongresni trg 8,
pp. 458, tel.: (061) 12-63-190

Članom Zveze zgodovinskih društev Slovenije nudi po svojih članskih cenah:

Fran Zwitter
O SLOVENSKEM NARODNEM VPRAŠANJU

Razvoj slovenskega narodnega vprašanja in dozorevanje slovenskega naroda od konca 18. stoletja do druge svetovne vojne je ena izmed poglavitnih, če ne sploh najvažnejša tema znanstvenega dela pokojnega akademika in zaslužnega univerzitetnega profesorja dr. Frana Zwittra.

Izbor Zwitterovih razprav ni pomemben le za spoznavanje naše najnovejše zgodovine in za zgodovinarje, marveč za široko kulturno občinstvo, ki ga zanimajo še danes žgoča slovenska narodna vprašanja in še posebej za vsakogar, ki ga zanima predvojna pot v vstajo 1941. Knjigo je uredil in s komentarjem opremil prof. dr. Vasilij Melik.

Ferdo Gestrin
SLOVENSKE DEŽELE IN ZGODNJI KAPITALIZEM

16. stoletje ni le čas reformacije in kmečkih uporov, temveč tudi čas naglega porasta prehodnega in izvoznega trgovanja ne le z nemškimi severom, temveč tudi z Italijo. Ob agrarni dejavnosti so nastajale nove zvrsti obrti, napredovalo je rudarstvo ter fužinarstvo, kjer je idrijski rudnik imel v razvoju kapitalizma evropski pomen. V novih oblikah proizvodnje se kažejo elementi kapitalizma, v povezavi s tem je prihajalo tudi do »komercializacije« zemljiškega gospostva. Gestrinovo delo pojasnjuje tudi sočasne kulturne vplive in stike.

Vasko Simoniti
**VOJAŠKA ORGANIZACIJA NA SLOVENSKEM
V 16. STOLETJU**

Knjiga predstavlja vojaško in obrambno organizacijo slovenskih pokrajin v času najintenzivnejših turških vpadov. Ob plemiški konjenici in »črni« kmečki vojski je predstavljen delež najemnikov, obveščevalna in signalna organizacija, orožarna v Ljubljani, tabori, vojaška preskrba in pomen Vojne krajine. Simonitijeva knjiga je »slovenskemu strahu pred Turki« dala realnejši zgodovinski okvir in obogatila sicer skromno vojaško zgodovino slovenskega ozemlja.

Vasko Simoniti

PUSTOTE V 14. IN 15. STOLETJU

*Referat na kolokviju ob stoletnici rojstva
Milka Kosa v Ljubljani 10. decembra 1992*

Tri stroke so, ki se ukvarjajo s problemom pustot: zgodovina, historična naselitvena geografija in srednjeveška arheologija. Vsaka zahteva svojo metodo in delo: zgodovina sledi najrazličnejšim pisanim virom, ki govorijo o pustotah, naselitvena geografija se sooča z analizo starih kart, s tlorisi naselij, obliko obdelovalnih zemljišč in obliko pokrajine, arheologija pa z materialnimi preostanki, ki so ostali pod zemljo na mestu zapuščenih naselij. Že ta strokovna razprtost narekuje moderno usmerjenemu raziskovanju, da se loteva problema pustot interdisciplinarno, kar pomeni predvsem to, da vsaka stroka posebej upošteva spoznanja drugih dveh. Omenimo le tako interdisciplinarno zastavljen projekt, ki vključuje tudi pojav pustot in ki nastaja v objavljeni obliki pod naslovom *Das Handbuch der Siedlungsgeschichte Mitteleuropas*.¹

Zgodovina, pri kateri bomo ostali v tem prispevku, opazuje pustote kot objekt, ki so nastale kot posledica ruralnega eksodusa in dinamičnih migracijskih gibanj v času vojaško-političnih, gospodarskih in demografskih prepletanj, zmede in nereda. Že to izhodišče kaže, da je pojem pustot zelo širok in večplasten. Za zgodovinarja je še najsprejemljivejša tista vsebinska določitev pojma, ki v grobem loči: 1. krajevne oziroma naselbinske pustote in 2. poljske pustote oziroma pustote obdelovalnega zemljišča. Med tema dvema pojmom je potrebno ločevati še delne (parcialne), popolne (totalne), trajne in začasne pustote.

V virih poznega srednjega veka se nanaša izraz »pustota« v prvi vrsti na zemljišče. Podlaga za to je v tem, da je, v socialnem in gospodarskem smislu vasi, služila zgradba, bodisi stanovanjska ali gospodarska, zemljišču in ne obratno. Kmetje so namreč črpali iz zemljišča, ki so ga izkoriščali (polj, travnikov, pašnikov, gozdov, vinogradov itd.), za življenje in za plačilo dajatev. Pustota torej ni nujno pomenila neobdelane zemlje, ampak je bila ta lahko še vedno obdelana, vendar ne več v rokah pravega, posebej za tisto zemljo zadolženega kmeta. Pojmu pustote, ki se nanaša predvsem na zemljišče, tako lahko dodamo še naslednje vsebinske določitve: **pravno**, ki pomeni nezasedeno kmetijo s strani zakonitega, na njo naseljenega ali posajenega posestnika; **gospodarsko**, ki pomeni zaraščeno in neobdelano obdelovalno zemljišče; **vsebinsko določitev, ki združuje obe – pravno in gospodarsko** – in pomeni, da je kmetija, oziroma določeno zemljišče, nezasedeno in neobdelano.²

Za pustoto v poznem srednjem veku uporabljajo izraze *wüst*, die *Wüstung*, die *Wüste* Fluren na področju severne in srednje Nemčije, v nemških virih za avstrijske dežele in z njimi zvezane slovenske pa uporabljajo za isti pojem izraze *öde*, die *Einöde*, der *Ödhof* in podobno.³ Milko Kos, ki je v zvezi s pripravo in izdelavo etimološkega slovarja slovenskega jezika obravnaval ta pojem v svoji razpravi *Pustota*, je pokazal, da je bil na področju zahodnega slovenskega ozemlja in Furlanije v latinskih virih od 13. do 15. stoletja v uporabi

¹ Zastavljeno delo v več knjigah pri Verlag C. H. Beck v Münchnu (izdajatelj Franz Irsigler, Helmuth Jäger in Walter Janssen): o tem glej v zborniku razprav, ki predstavlja tak uspešen rezultat interdisciplinarno zastavljenega simpozija *Mittelalterliche Wüstungen in Niederösterreich* (Vorträge und Diskussionen des dritten Symposiums des Niederösterreichischen Institutes für Landeskunde, Bildungshaus Grosstussbach, 5.–7. Juli 1982), Herausgegeben von Helmuth Feigl und Andreas Kusternig, Selbstverlag des NÖ Institutes für Landeskunde, Wien 1983.

² Wilhelm Abel, *Die Wüstungen des ausgehenden Mittelalters* (Ein Beitrag zur Siedlungs- und Agrargeschichte Deutschlands), Verlag von Gustav Fischer in Jena, 1943, str. 1–38; isti, *Agrarkrisen und Agrarkonjunktur* (Eine Geschichte der Land- und Ernährungswirtschaft Mitteleuropas seit dem hohen Mittelalter), Verlag Paul Parey, Hamburg und Berlin 1978, str. 87–104; Günther Franz, *Geschichte des deutschen Bauerntums vom frühen Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert*, Verlag Eugen Ulmer, Stuttgart 1970, str. 120–122.

³ Helmuth Feigl, *Leistungen, Aufgaben und Probleme der landeskundlichen Wüstungsforschung in Niederösterreich* (v zborniku *Mittelalterliche Wüstungen in Niederösterreich*, Hgg. Helmuth Feigl und Andreas Kusternig), Wien 1983, str. 22.

povsem slovenski izraz za ta termin in pojem. Če je bila kmetija opuščena, je bilo zapisano, da je v pustoti (»in pustota«).⁴

Lakota, grožnja fizični eksistenci posameznika in skupnosti, je bila dejansko prevladujoč element v življenjski stvarnosti srednjega veka. Relativno še velike obdelovalne površine so dajale zelo majhen donos, razen na novo skrčenih zemljiščih, kjer so dala še neizrabljena tla krčevin večje donose. Razmerje med posejanim in požetim žitom je bilo na novih poljskih površinah tudi 1 : 10, sicer pa na starih zemljiščih praviloma celo pod 1 : 3.⁵ Slaba letina je pomenila malo žita in slabše seme, ki ga je bilo za prihajajočo setev lahko tudi pol manj kot preteklo. Naslednje leto je bilo zaradi tega, kljub morebitni dobri letini, žita manj. Dve zaporedni slabi letini pa sta že precej prizadeli prebivalstvo – nastopila je lakota, tej je sledila epidemija in visoka smrtnost. Kratkotrajne krize lakote niso zamajale trdnih struktur skupnosti, delno so, kot pravi nemški zgodovinar Franz Irsigler, celo dolgotrajno vplivale kot potrebni regulativ v razmerju med številom prebivalstva in obdelano zemljo.⁶ Toda večletne ekstremne razmere – pri čemer nimamo v mislih samo vremenske, ampak tudi različne vrste vojaškega delovanja ter naravne nesreče ipd. – so povzročile dolgotrajne lakote, ki so zajele velika področja. Prišlo je do gospodarske in družbene krize, saj okolje ni bilo več sposobno ustvariti ravnotežja med proizvodnjo dobrin in prebivalstvom. Nemški zgodovinar Wilhelm Abel je razvil trojno teorijo za nastanek pustot in depopulacijo: **teorijo katastrofe**, ki vključuje med vzroke vojne, plemiške »fajde«, nemire, roparske pohode, požige, potrese, epidemije, velike klimatske spremembe ipd.; **teorijo napačne naselitve**, ki vključuje med vzroke plazove, poplavljanje rek, hitro izčrpanje tal, pomanjkanje vode ipd.; **teorijo agrarne krize**, ki je tesno povezana s vprašanjem cen in mezd, zemljiško rento, opuščanjem pridelave žita, prehodom na živinorejo, manjšanjem denarne vrednosti, povečanim pritiskom na kmeta-podložnika ipd.⁷

Po obdobju velike kolonizacije in rasti prebivalstva, ki traja od 10. do 12. stoletja, ponekod sega deloma še v 13. in 14. stoletje, je v zadnjih dveh stoletjih srednjega veka prišlo do obdobja velikega procesa nastajanja pustot, prebivalstvenega nazadovanja ali stagnacije in le redkokje do skromne rasti. Ocena je, da je bil v času kolonizacije presežek rojstev nad umrljivostjo 6 promilov, v času pustot pa je bila umrljivost nad rojstvi 2 promila. Ob koncu srednjega veka, torej v 14. in 15. stoletju, je ta proces gospodarske in družbene ter populacijske krize zajel praktično celo Evropo, tako da je bil proces nastajanja pustot dejansko evropski pojav.⁸

Uvod v to obdobje so pomenile v Evropi hude in dolge zime ter deževnata poletja v letih 1309 do 1317. Posledica je bila večletna lakota, ki je v letih 1315 do 1317 dosegla svoj višek in pobrala do 20% prebivalstva v močno urbaniziranih področjih. Od srede 14. stoletja pa je obogatil krog človeških spremljevalcev nov element – bolezni v obliki ponavljajočih se epidemij z izrazito nevarnostjo okužbe.⁹ To je bila črna smrt, bezgavčna in pljučna kuga, ki je bila že od leta 1322 na poti iz Indije. Preko Bližnjega vzhoda je dosegla Evropo leta 1347 in se razširila po vseh njenih delih. Kuga je dejansko naletela v Evropi na precej oslabeledo

⁴ Milko Kos, *Pustota*, Slavistična revija, 3, 1950, 3–4, str. 397–404.

⁵ Bogo Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda*, II, Ljubljana 1965, str. 271; Ernest Bruckmüller, *Die Landwirtschaft und ihre Organisation. Die Entstehung der abhängigen Bauernschaft* (v zborniku Österreich im Hochmittelalter, 907–1246, Herausgegeben von der Kommission für die Geschichte Österreichs der österreichischen Akademie der Wissenschaften), Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1991, str. 458–459.

⁶ Franz Irsigler, *Aspekte von Angst und Massenhysterie im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*. Trierer Beiträge. Aus Forschung und Lehre an der Universität Trier, Bd. XXI, Trier 1991, str. 42.

⁷ Wilhelm Abel, *Die Wüstungen* . . . , str. 53–95; isti, *Agrarkrisen und Agrarkonjunktur* . . . , str. 94–98; Ferdinand Tremel, *Zur Erforschung der Wüstungen im ausgehenden Mittelalter*, Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark, 37, 1946, str. 108–111. Tremel opozarja, da se glede na obče vzroke za nastajanje pustot ne sme zane-mariti lokalnih vzrokov. Vendar tako on, kot drugi zgodovinarji različnih generacij, ki se ukvarjajo s to problematiko, nesporno priznavajo Wilhelma Abla za izrednega in vodilnega poznavalca tematike, ki je opredelil splošne vzroke, pri tem pa »pokril« tudi lokalne, oziroma specifične vzroke za posamezna, predvsem nemška področja. To dokazujejo tudi številni ponatisi njegovih del.

⁸ Wilhelm Abel, *Die Wüstungen* . . . , str. 68; isti, *Agrarkrisen und Agrarkonjunktur* . . . , str. 103. Tako obstaja o *villages desertes* bogata literatura v francoskem zgodovinopisju, ali o *lost villages* v angleškem zgodovinopisju itd.

⁹ Wilhelm Abel, *Agrarkrisen und Agrarkonjunktur* . . . , str. 51–56, 67, 95–104; 162; Franz Irsigler, *Aspekte von Angst* . . . , str. 41–43; Herbert Klein, *Das Grosse Sterben von 1348/49 und seine Auswirkung auf die Besiedlung der Ostalpenländer*, Mittheilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde, 100. Band, 1960, str. 9–170; o kugi je eno najbolj znanih in temeljnih del napisal zgodovinar in medicincec Jean-Noël Biraben, *Les hommes et la peste en France et dans les pays européens et méditerranéens*, I., II., Paris – La Haye 1975–76.

prebivalstvo (že zaradi obdobja lakote 1315–1317) in v prvem valu, ki je trajal pet let, zmanjšala celotno prebivalstvo, to je bilo ocenjeno na okoli sedemdeset do osemdeset milijonov leta 1340, za eno tretjino, regionalno in lokalno pa tudi od 60 do 80%. Giovanni Boccaccio, človek iz takratne intelektualne elite in bleščeč predstavnik humanizma in renesanse, je obširno opisal divjanje kuge v uvodu k prvemu dnevu Dekameronu. Kratki odlomki naj ponazorijo že prej omenjeno teorijo katastrofe: »Pravim torej, da je število let po blagodejnem učlovečenju sina božjega narastlo že na tisočtristooseminštirideset, ko je v veleslavno Florenco, ki prekaša po lepoti vsa druga mesta Italije, prodrla smrtonosna kuga, in ta je bodisi pod vplivom nebesnih teles ali zaradi naših krivičnih del po pravični jezi božji zadela smrtnike zato, da bi se poboljšali; začela se je bila nekaj let poprej v vzhodnih deželah, pobrala po njih nešteto živčih, se širila nezadržno od kraja do kraja in se je s svojimi nadlogami razprostrla proti zahodu. Zoper njo ni pomagala nobena razsodnost, tudi nobeni človeški ukrepi . . . Prav tako niso pomagale ponižne prošnje, ki so jih ne le enkrat, temveč mnogokrat pobožne osebe pošiljale k bogu v naročenih procesijah in tudi kako drugače. . . .

Zato so se malone nujno med tistimi, ki so ostali živi, pojavljale stvari, ki so nasprotovale prvotnim meščanskim nravam, . . . namesto joka, se je pogosteje razlegel smeh in družno rahanje; teh navad so se ženske zaradi svojega zdravja izbornu naučile in so večidel opuščale svojo žensko usmiljenje. . . . Nekateri . . . so govorili, češ da zoper kugo ni nobeno zdravilo tako uspešno in tako dobro kakor beg pred njo . . . mnogoštevilni moški in ženske so zapustili svoje mesto, kraje, sorodnike in vse svoje stvari ter si poiskali tuje ali pa so vsaj odšli v okolico na kmete, kakor da jeza božja ne bi mogla za njimi.

. . . Naj povem, da sovražni čas, ki je tako razsajal po mestu, zaradi tega ni prav nič prižanesel kmetiški okolici (ne glede na gradove, ki so bili po svoji majhnosti podobni mestom); po raztresenih kmetijah in poljih so ubogi in siromašni delavci in njih družine umirali brez zdravstvene nege ali služabniške pomoči kar po cestah, po obdelanih poljih in po hišah; v tem ni bilo razločka med dnevom in nočjo; umirali niso kot ljudje, temveč skoraj kot živali. Zato so tudi oni, prav kakor meščani, postali razuzdani v svojih razvadah in se niso več menili ne za svoje stvari ne za svoje opravke; kakor bi tisti, ki so vedeli, da so doživeli še en dan, pričakovali, da bodo še tega dne umrli, se ni nihče trudil in skrbel za bodoče koristi, ki jih bo imel od živali, setev in svojega prejšnjega truda, temveč so si vsi na vse kriplje prizadevali, da bi použili to, kar so imeli pred seboj.«¹⁰

Boccacciov opis kuge je hkrati tudi analiza poteka in posledic kuge, propada tradicionalnih oblik skupnosti in razpada socialnih vezi, medsebojnih človeških odnosov, propada spoštovanja zakonov in uredb. Prav zaradi tega je ta opis dragocen, ker ne odslikava neko stvarnost v pogojih nesreče samo v prizadetem kraju ali področju, ampak z gotovostjo tudi veliko širše. Da je temu tako, nas prepričujejo širom po Evropi povsem enake reakcije ljudi, tudi tiste, ki se ne nanašajo zgolj na fizično preživetje ali smrt. Verni ljudje so namreč težko razumeli, ali saj sprejeli, da bog kaznuje za človeške grehe tako neselektivno. Strah pred smrtjo so začeli premagovati s personifikacijo nevarnosti, ki so jo upodabljali na slikah na različne načine in v različnih povezavah. Grozljive posledice pa je poosebljanje nevarnosti dobilo takrat, ko so ljudje začeli iskati glavnega krivca za nesrečo med soljudmi. Širiti so se začela razna namigovanja in odkrita obtoževanja, ki so dodatno ustvarjala ozračje strahu, panike in masovne histerije, kar je vodilo ne samo v spontano, ampak tudi v povsem načrtno vodeno uničenje na rob odrinjenih družbenih in narodnostnih skupin. Če so v času lakote ponekod obtoževali za nesrečo gobavce, so čas velike kuge zaznamovali hudi pogromi nad Judi.¹¹

V drugi polovici 14. stoletja se je kuga še velikokrat pojavila in s tem okrepila prebivalstvene izgube, vendar so bile te v glavnem regionalno omejene. Tudi v 15. in 16. stoletju so se kuge in druge nalezljive bolezni (krvava griža, koze, virusna gripa) pojavljale v ritmu štirih do osmih let, temu pa so se pridružile še, glede na klimatske pogoje, slabe letine v razmaku sedem do trinajst let. V času periodičnih ponavljanj (vendar pa geografsko

¹⁰ Giovanni Boccaccio, Dekameron, Cankarjeva založba, Ljubljana 1966 (prevedel dr. Andrej Budal), str. 77–87 (obširen opis kuge).

¹¹ Walther Fresacher, Die Pest in Karnten im 14. Jahrhundert, Carinthia I., 153, 1963, 3–4, str. 352; Franz Irsigler, Aspekte von Angst und Massenhysterie . . . , str. 43.

omejenih) kužnih bolezni ter relativno hitri regeneracijski sposobnosti prebivalstva, so se ljudje navadili živeti s kugo. Kuga je postala del vsakdanjosti. Toda najbolj prizadeta področja v času velikih lakot in črne smrti, padca števila prebivalstva niso nadomestila tudi po dvesto let.

Podoba, ki jo ponujajo avstrijske in slovenske dežele v 14. stoletju, je v prebivalstveni primerjavi ter primerjavi razmerja med zasedenimi in opustelimi kmetijami zelo neenotna, vsekakor pa ni tako katastrofalna kot je bila v zahodni Evropi. Kuga, ki naj bi se širila na zahod tudi preko Ogrske,¹² je, po raziskavah Kurta Kleina, skorajda popolnoma zaobšla Spodnjo Avstrijo. Klein sicer ne zanika prisotnosti kužnih bolezni okoli leta 1349 v večjih mestih, vendar izven obzidij, na deželi, v tem času ni bilo nobenih večjih pustot. Medtem ko Walter Fresacher za Koroško¹³ in Othmar Pickl za Štajersko¹⁴ ugotavljata prav obratno (izredno veliko prizadetost podeželja zaradi črne smrti), pa kaže Spodnja Avstrija, po ugotovitvah Kurta Kleina, le skorajda neverjetno nizek odstotek pustot – vsega od 3% do 4%.¹⁵ Prav tako ni opaziti v tem obdobju v Spodnji Avstriji nikakršnega prebivalstvenega nazadovanja. O položaju na Kranjskem in Spodnjem Štajerskem govorijo analize, ki sta jih opravila zlasti Milko Kos in Pavle Blaznik. Te kažejo za prva desetletja 14. stoletja, ponekod vsekakor že za čas pred veliko krizo lakote, da so nekatera področja, sicer ugodna za kmetijsko obdelavo, hudo opustela. Tako naprimer je bilo na Dravskem polju do 80% pustot (nekateri vasi so tudi povsem opustele), na posestvih krške škofije okoli Brežic je bilo pustot do 60%. Toda v neposredni bližini teh prizadetih območij, naprimer na Ptujskem polju ali pa na levem bregu Save od Obrežja do Brežic, je bilo pustot neprimerno manj v istem času – od 20% do 40%.¹⁶ Povsem ekstremna slika se je ponujala v Istri. Tu se je začel sicer propad agrarne stabilnosti že prej, vendar pa je dobil proces pustot svoj polet prav v prvi polovici 14. stoletja. Po ugotovitvah Miroslava Bertoše je izginilo ali opustelo, v sicer dolgem obdobju do druge polovice 16. stoletja, v južni Istri preko 70% vasi, preko 90% polj pa je ostalo neobdelanih.¹⁷ Na mesta se je začel pritisk iz istrskih področij, pa tudi drugih predelov iz slovenskega zaledja. S prilivom novega prebivalstva v mesta in njihovo neposredno okolico, pa ta številčno niso naraščala, ampak so zgolj nadomestila prebivalstveni padec v njih. Posledice kužnih bolezni so bile namreč v mestih pogosto hujše kot na podeželju. V celoti lahko rečemo za 14. stoletje, da je bila, glede na dosedanje parcialne raziskave, povprečna opustelost na Slovenskem okoli 35%.

Po podatkih, ki nam jih kažejo urbarji za začetek 15. stoletja, se je opustelost, vsaj na Kranjskem in Spodnjem Štajerskem, večinoma zmanjšala. Na manjših področjih beležimo sicer tudi ekstremne primere (nekateri vasi naprimer pri Rogaški Slatini so leta 1404 povsem opuščene), vendar pa se je v istem času, na ozemlju med rekama Savo in Sotlo, opustelost

¹² Na Slovensko se je kuga širila tudi iz zahodne strani. S širjenjem ob jadranski obali (Dubrovnik, Split, Zadar) je leta 1348 dosegla Piran in Koper, Enciklopedija Slovenije, 6, Ljubljana, str. 63–64. Iz leta se je v istem letu razširila na Koroško, od tod pa po alpskem prostoru in na Štajersko, Herbert Klein, *Das Grosse Sterben von 1348/49 und seine Auswirkung auf die Besiedlung der Ostalpenländer*, Mittheilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde, 100. Band, 1960, str. 95. Poleg kuge je leta 1348 prizadela Koroško in Kranjsko še huda naravna nesreča, silovit potres, Walther Fresacher, *Die Pest in Kärnten im 14. Jahrhundert*, Carinthia I, 15, 1963, 3–4, str. 349–352. Literatura o kugi, ki se bežno dotika 14. stoletja, sicer pa temeljiteje kasnejših obdobij novega veka, glej *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev* (Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek, Agrarno gospodarstvo), SAZU, Ljubljana 1970, str. 92.

¹³ Walther Fresacher, *Die Pest in Kärnten im 14. Jahrhundert*, Carinthia I., 153, 1963, 3–4, str. 349–378.

¹⁴ Othmar Pickl, *Die Auswirkungen des grossen Sterbens auf die Siedlungsstruktur der Steiermark* (v zborniku: *Wirtschafts- und sozialhistorische Beiträge, Festschrift für Alfred Hoffmann zum 75. Geburtstag*, Hg. von Herbert Knittler), Wien 1979, str. 41–67.

¹⁵ Kurt Klein, *Quantitative Informationen zu den Verödungserscheinungen des 14.–16. Jahrhunderts in Niederösterreich* (v zborniku: *Mittelalterliche Wüstungen in Niederösterreich* . . . , Hgg. von Helmuth Feigl und Andreas Kusterinig), Wien 1983, str. 68.

¹⁶ Prispevka navedenih avtorjev z grafičnimi prikazi Pavla Blaznika, ki ilustrirajo razmerje med zasedenimi in opustelimi kmetijami na nekaterih enostvostih, *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev* (Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek, Agrarno gospodarstvo), SAZU, Ljubljana 1970, str. 82–98; analiza krških urbarjev v oceni, ki jo je napisal Milko Kos – Gurker Urbare (Bistum und Kapitel in Auswahl aus der Zeit von 1285 bis 1502). Herausgegeben von Hermann Wiessner (Oesterreichische Urbare. Herausgegeben von der Oesterreichischen Akademie der Wissenschaften. 3. Abteilung. Urbare geistlichen Grundherrschaften 3. Band. Die mittelalterlichen Stiftsurbare Kärntens. I. Teil. Gurker Urbare 1285 bis 1502), Wien 1951; Hans Pirchegger, *Die Herrschaften des Bistums Gurk in der ehemaligen Südsteiermark* (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie, 49. Band), Klagenfurt 1956 – *Zgodovinski časopis*, 17, 1963, str. 269–275.

¹⁷ Miroslav Bertoša, *Mletačka Istra u 16. i 17. stoljeću, I. Kolonizacija – Teme i problemi* (razprava: *Mletačka Istra u 16. i 17. stoljeću: odrednice povijesnog razvitka*), Istarska naklada, Pula 1986, str. 19.

močno zmanjšala, v primerjavi s tisto v 14. stoletju in padla na vsega povprečno nekaj več kot 14%.¹⁸ Padec pustot (večja zasedenost kmetij) pa ni nujno pomenil naraščanje števila prebivalstva. Nazoren primer nam ponuja študija Pavla Blaznika za loško gospostvo freisinških škofov. V stotridesetih letih, od 12. do 14. stoletja, se je povečalo število kmetij v Poljanski in Selški dolini za 476%, število prebivalcev pa za 450%. V nadaljnih dvestodesetih letih, od 14. do začetka 16. stoletja, pa je naraslo število kmetij le za dober 1%, število prebivalcev pa za 2%.¹⁹ V obdobju zadnjih dveh stoletij srednjega veka je šlo očitno za populacijsko stagnacijo. Smrtnost je bila pokrita z rodnostjo, oziroma je bila smrtnost celo marsikje večja kot rodnost. Prebivalstveni ekvilibrij so ponekod že vzdrževali s pritokom ljudi od drugod. Že leta 1413 so bile naseljene neke skupine iz Bosne in Hrvaške na Kontovelu in v Proseku (pri Trstu), v času od 1432 do 1463 pa so se nastanili begunci na področju Pirana in v Luciji.²⁰ Ta predstavitev nam ponuja možnost sklepa, da je bilo število prebivalstva okoli leta 1300, ko je bila velika kolonizacija že dolgo povsem končana (razen manjših kolonizacijskih tokov, lahko označimo za večjega le tistega z nemškimi doseljenci na Kočevsko v 14. stoletju), enako kot okoli leta 1500. V tako ugotovitev o stagnaciji prebivalstva in hkrati nastajanju obsežnih območij pustot, pa sili tudi časovni potek v 15. stoletju.

Če so, vsaj v slovenskih deželah, povzročali politično, gospodarsko in populacijsko krizo v 14. stoletju predvsem trije apokaliptični jezdeci – Kuga, Lakota in Smrt, pa se jim je v 15. stoletju pridružil še četrti – Vojska, ki je stopil povsem v ospredje. Prav ob koncu srednjega veka so zapečatili vojaški vzroki usode mnogim krajem. To lahko pripišemo delno tudi spremenjenemu načinu bojevanja in vodenja. Od visokega srednjega veka pa vse do konca 14. stoletja so bile vojske običajno majhne in te tudi relativno malo uničijo. Ni bilo še ognjenega strelnega orožja in ne da bi idealizirali viteštvo, je čas še poznal določen vojaški in bojni etos. V 15. stoletju se je to, kar je ostalo od viteštva in majhnih vojsk, podrlo. Prevladale so nove taktike, nove vrste orožja (uveljavitev smodnika), vojska postane množičnejša (celo ljudska – husiti), prvenstvo pa prevzamejo najemniki. V vojsko so začeli stopati ljudje spodnjih družbenih plasti, socialno nedeklasirane skupine, ki so zelo hitro spremenili svoje vojaške zmage ali poraze v najsurovejše oblike ropanja, požiganja in ubijanja.²¹

V drugi polovici 15. stoletja je bilo slovensko ozemlje skorajda neprenehoma prizorišče vojne: boji za celjsko dediščino (1457–1460), boji za nadoblast nad Ogrsko (1457–1464), boji in spori znotraj habsburške hiše (1461–1463), boji med Trstom in Benetkami (1463–1467), boji upornega štajerskega plemstva (1467–1471) ter v osemdesetih letih dolga vojna med avstrijskimi dednimi deželami in Ogrsko (1478–1490). Vse te vojne, spopadi, ropanja, požigi in pobijanja so določena področja slovenskih dežel zelo prizadela. V času, ko je na Štajerskem gospodaril Andrej Baumkircher, je koroški župnik Jakob Unrest zapisal za mesec julij 1469: »Šel je proti Gradcu in vse na graškem polju požgal in odpeljal živino, . . . na Štajerskem pa tako škodo povzročil, da jo je nemogoče opisati.«²² Nič bolje se ni godilo Koroški in Štajerski ter Prekmurju v času avstrijsko-ogrske vojne.²³ Opis avstrijsko-ogrske vojne je sklenil Unrest takole: »V vojni je na obeh straneh marsikateri človek prišel ob življenje, telo, posest, hišo in dvor; marsikatera žena je postala vdova in je zato padla v revščino,

¹⁸ Glej navedeno literaturo pod opombo 16 (zlasti analizo krških urbarjev Milka Kosa); Jože Koropec, *Krško-bizelsko gospostvo*, Časopis za zgodovino in narodopisje, n.v., 7 (42), 1991, str. 27–35. Pri tem je potrebno opozoriti, da gre za pustote v smislu nenastanjenih kmetij, ne pa tudi neizkoriščenih. Popolnih pustot je manj.

¹⁹ Če za čas od 14. do 16. stoletja štejemo še kajže, potem je število kmetij poraslo za skoraj 8%; če med številu prebivalcev na kmetijah štejemo še število kajzarjev, pa je naraslo število prebivalcev za 8,2%. Tudi število prebivalcev v okviru deželskosodnega loškega gospostva kaže za čas od 1291 do 1501 podobno sliko, Pavle Blaznik, *Škofja Loka in loško gospostvo* (973–1803), Muzejsko društvo, Škofja Loka 1973, str. 28, 29, 47, 126–130, 405–438 (tabela med str. 430–431); Bogo Grafenauer, *Problem migracij v zgodovini Slovencev*, *Zgodovinski časopis*, 45, 1991, 2, str. 196, 197.

²⁰ Miroslav Bertoša, *Mletačka Istra v 16. i 17. stoljeću*, I. Kolonizacija – Teme i problemi (razprava U susret apokalipsi), Istarska naklada, Pula 1986, str. 58, 59 (v zvezi z utrjevanjem Bertoša napačno omenja kraj z imenom Fojana. Gre za Foljan – Fogliano, str. 59).

²¹ Vasko Simoniti, *Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju*, Slovenska matica, Ljubljana 1991 (zlasti poglavje Najemniki).

²² Jakob Unrest, *Österreichische Chronik*. Herausgegeben von Karl Grossmann. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum germanicarum. Nova series. Tomus XI. Weimar 1957, str. 28, 29.

²³ Die ältesten steirischen Landtagsakten 1396–1519, Teil II. (1452–1493). Bearbeitet von B. Seuffert und G. Kogler, Stransky Verlag G.M.B.H., Graz–Wien 1958, passim; za Prekmurje je zanimiv prispevek napisal Ivan Škafar, *Opustošene vasi v dolnjem Prekmurju*, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, n.v., 7 (42), 1971, str. 153–157.

marsikatera posest je bila požgana in zapuščena, marsikatera duša je umrla brez spovedi, pokore in kesa.«²⁴ Milko Kos je za ta čas druge polovice 15. stoletja zapisal, da »interes skupnosti, obrambe na zunaj in varnost zemlje ter prebivalstva, vse to so bile postranske stvari, poglavitni je bil neizmeren pohlep po zemlji, čeprav sta pri tem gospodarstvo in kultura silno trpela.«²⁵

K večjemu nastanku zapuščenih (začasnih ali trajnih) kmetij so prispevali tudi turški roparski pohodi, ki značilno zaznamujejo prav drugo polovico 15. stoletja slovenske zgodovine. Vpadi so v letih 1469 do 1499 zajeli celotno slovensko ozemlje.²⁶ Kakšna je izgledala podoba krajine po turških vpadih, ponazorimo samo z enim primerom – odlomkom iz poročila o vpadu leta 1471, ki ga je celjski stotnik poslal državnemu zboru v Regensburg: »Lepa opatija Stična je razrušena, Pleterje v razvalinah, Jurkloster, dva samostana v Savinjski dolini – Gornji grad in Novi Kloster dva v Ljubljanskem predmestju – avguštinski in frančiškanski, razdejani Velesovo in Mekinje oropana in nune odpeljane. Na Kranjskem so hudi sovražniki razrušili ali požgali blizu štirideset, na Štajerskem štiriindvajset cerkva, iz prve je bilo odpeljano 10.000, iz druge 5.000 duš, pet trgov in do dvesto vasi so poropali in razdejali.«²⁷ O posledicah turških vpadov piše npr. kancler oglejskega patriarha Paolo Santonino, ko je potoval po slovenskih deželah, v osemdesetih letih, kot član vizitacijske skupine oglejskega patriarha. Naprimer o spodnji Ziljski dolini je zapisal, da »leži na obeh straneh doline veliko vasi, . . . ob turškem vpadu so vse pogorele.«²⁸ Tako podobo je nudil ta del Koroške po turškem vpadu leta 1476. Na Beatrice Aragonsko je naredila pokrajina na Kranjskem in Štajerskem podoben vtis, kot je na Santonina naredila Koroška. Princeza je namreč »s skrbjo v duši opazovala požgane vasi in kraje«, ko je leta 1476 prečkala deželi na svoji poti na Madžarsko.²⁹ Zgodovinar Hans Pirchegger smatra, ob vseh nadlogah, ki so prizadele Štajersko v zadnji četrtini 15. stoletja, da je bilo to najžalostnejše obdobje v njeni zgodovini.³⁰

Mnogi pripovedni (pa tudi drugi) viri nam torej poročajo o tej tragični epizodi slovenske zgodovine v zadnjih desetletjih srednjega veka. Sprva zbujajo tovrstno gradivo dvome, saj je pisano, v skladu s srednjeveško miselnostjo, v precej napihnjeni maniri, nagnjeni k pretiravanjem, zlasti v zvezi s številom odpeljanega in pobitega prebivalstva v slovenskih deželah. Vendar pa analize stvarnih virov (predvsem urbarjev), ki so nastajali iz povsem pragmatičnih sodobnih razlogov in ne za bodočnost, oziroma zaradi nje, potrjujejo v mnogočem pisce dnevnikov in kronik, pa tudi povsem uradna poročila različnih oblastnih organov.

Natančne analize v razpravah Kurta Kleina za Spodnjo Avstrijo³¹ in Vere Zimanyi za Gradiščansko,³² Otta Lamprechta in Ferdinanda Tremla za Štajersko,³³ pa Karla Kaserja za Hrvaško³⁴ (kar je izredno pomembno tudi za slovensko ozemlje), Dušana Kosa in Sergeja Vilfana za Belo krajino,³⁵ Janeza Šumrade za Notranjsko in Kras,³⁶ Milka Kosa za Pivko in

²⁴ Jakob Unrest, *Österreichische Chronik*. Herausgegeben von Karl Grossmann . . . , str. 170.

²⁵ Milko Kos, *Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije*, Ljubljana 1933, str. 222.

²⁶ Vasko Simoniti, Turki so v deželi že (Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju), Mohorjeva družba, Celje 1990.

²⁷ Josip Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, Celovec 1912, str. 340.

²⁸ Paolo Santonino, *Popotni dnevniki* (prevedel Primož Simoniti), Celovec–Dunaj–Ljubljana 1991, str. 26.

²⁹ Jovan Radonić, *Beatrice Aragonska*, *Letopis Matice Srpske*, zv. 339, Novi Sad 1934, str. 219.

³⁰ Hans Pirchegger, *Geschichte der Steiermark*, II., Graz 1931, str. 120.

³¹ Kurt Klein, *Quantitative Informationen zu den Verödungserscheinungen des 14.–16. Jahrhunderts in Niederösterreich* (v zborniku: *Mitteltalerliche Wüstungen in Niederösterreich*, Hgg. von Helmuth Feigl und Andreas Kusternig), Wien 1983, str. 55–78.

³² Vera Zimanyi, *Türkenkriege und Lage der Bauern im südlichen Burgenland* (v zborniku: *Kleinlandschaft zur Zeit der Bedrohung durch die Türken im 16. und 17. Jahrhundert*, Hgg. Burgenländischen Landesmuseum – Eisenstadt, Eisenstadt 1983, str. 228–231).

³³ Otto Lamprecht, *Die Verödung der Mittelsteiermark am Ende des Mittelalters*, *Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark*, 30, 1936, str. 46–52; zgolj povzemanje Lamprechta in primerjava (analiza) med Lamprechtom in Ablom zajema prispevek Ferdinanda Tremla, *Zur Erforschung der Wüstungen im ausgehenden Mittelalter*, *Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark*, 37, 1946, str. 108–111.

³⁴ Zlasti za 16. stoletje povzema Karel Kaser po hrvaški literaturi in objavljenih virih in poda zaokroženo podobo dopolnjeno z novim gradivom: *Freier Bauer und Soldat* (Militarisierung der agrarischen Gesellschaft in der kroatisch-slawonischen Militärgrenze – 1535–1881), *Zur Kunde Südosteuropas II/15*, Hgg. vom Institut für Geschichte der Universität Graz – Abt. Südosteuropäische Geschichte, Prof. Dr. F. Hauptmann, Graz 1986, predvsem str. 18–48 in grafični predstavitvi pustot na koncu knjige.

³⁵ Sergej Vilfan, *Davčni privolitvi Kranjske za leti 1523 in 1527 in popis prebivalstva gospostva Gradac*, *Zgodo-*

Kras,³⁷ Sergeja Vilfana za Brkine³⁸ in Miroslava Bertoše za Istro,³⁹ nam kažejo, da se je konec 15. in v začetku 16. stoletja vlekel ob robu teh pokrajin, na njihovih vzhodnih in južnih mejah, v Istri pa ob njeni severni meji, širok pas pustot, ki je na teh področjih kazal od 13,5% do 98% opustelost. Ponekod so nekateri kraji ob južni kranjski in severni istrski meji tudi povsem opusteli – zapuščene so bile tako naselbine kot tudi obdelovalna zemljišča. Z izjemo spodnje Avstrije, kjer je bilo pustot celo pod običajno »normalo« – ta je segala do 22%⁴⁰ (v Spodnji Avstriji je bilo pustot le 13,5%), je bilo na ostalih omenjenih področjih pustot povprečno od 40 do 60%. Število pustot pa ni pomenilo nujno tudi zmanjšanje števila prebivalcev v celoti v neki določenih deželi. Naselbinski razvoj ob koncu srednjega veka je namreč, prav v zvezi z nastajanjem številnih pustot, v tesni povezanosti z zgostitvijo prebivalstva. Pustote na robu dežele (v kolikor se niso relativno hitro obnovile z domačim prebivalstvom, kot nam to dobro pokažejo objave Dušana Kosa za Belo krajino), so pomenile praviloma zgostitev prebivalstva v njeni sredini. K temu so pripomogli tudi ukazi cesarja Friderika III., ki so v sedemdesetih letih 15. stoletja odpirala prost prihod in nastanitev kmečkih podložnikov v nekatera mesta (Ljubljana, Kamnik, Radovljica, Novo mesto),⁴¹ pa tudi ustanovitev t.im. vojaških mest (Kočevje 1471, Lož 1477, Krško 1477, Višnja gora 1478)⁴² je pritegnilo kmečke prebivalce iz zaledja. Proces naselbinske in prebivalstvene zgostitve je bil torej prav tako osrednji proces v tem času, kot proces rasti pustot.⁴³ Če so kužne bolezni in lakote pomenile depopulacijo, oziroma najprej drastično zmanjšanje števila prebivalcev, nato pa nazadovanje njegove rasti, pa so vojne pomenile predvsem teritorialno pregrupiranje prebivalstva. V to pa sodi že povsem nov proces – kolonizacija beguncev iz Hrvaške in Bosne. Ti so poseljevali že od konca 15. stoletja pustote na Slovenskem (Kras). Sprva je bilo to naseljevanje pustot v glavnem stihijsko, nato pa od tretjega in četrtega desetletja 16. stoletja povsem organizirano (Žumberak, Bela krajina itd.).

Problematika pustot, ki sicer ni neznana tudi v drugih obdobjih, je v poznem srednjem veku izbijala v prvi plan. Posledice tega procesa so bile vidne na vseh področjih – političnem, gospodarskem, kulturnem, etničnem in demografskem. Tudi danes je problematika pustot aktualna, saj po posameznih regijah Slovenije ni slika nič drugačnejša kot je bila pred petsto leti. Prav tako imamo danes vrsto delnih, časasnih in trajnih pustih kmetij, obstajajo pa tudi totalno puste cele vasi, zaselki in nekdanj samotne kmetije. Vzroki so seveda drugačni kot pred petsto leti, čeprav bi lahko našli tudi marsikatero podobnost. S tem v zvezi velja omeniti pregovor, ki je baje nastal že v 14. stoletju: »Ko mladost obrne hrbet deželi, ima Smrt bogato žetev.«

vinski časopis, 19/20, 1965/66, str. 219–233; Dušan Kos, Bela krajina v poznem srednjem veku, Zgodovinski časopis, 41, 1987, 2. str. 217–255; 41, 1987, 3. str. 409–437; isti, Ubarji za Belo krajino in Žumberak (15.–18. stoletje I. (Viri za zgodovino Slovencev, trinajsta knjiga. Novejši urbarji za Slovenijo, prvi zvezek), SAZU, Ljubljana 1991, zlasti 105–125.

³⁶ Janez Šumrada, Gospodarske posledice turških vpadov na Kras do tridesetih let 16. stoletja (v zborniku: Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije), SAZU, Ljubljana 1986, str. 17–25.

³⁷ Milko Kos, Urbarji Slovenskega Primorja, Drugi del (Viri za zgodovino Slovencev, Knjiga tretja. Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Zvezek tretji), SAZU, Ljubljana 1954; oceno glej Pavle Blaznik v Zgodovinskem časopisu, 1–4, 1955, 9, str. 252–255; Milko Kos, Pivka v srednjem veku, Kronika, 24, 1976, str. 5–10; ista razprava še v izbranih razpravah Milka Kosa, Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev, Slovenska matica, Ljubljana 1985, str. 330–337.

³⁸ Sergej Vilfan, Slike iz Brkinov, Kronika, 1, 1953, 2, str. 119–130.

³⁹ Miroslav Bertoša, Društvene strukture u Istri 16.–18. stoljeća (v knjigi Društveni razvoj u Hrvatskoj – od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća, uredila Mirjana Gross), Zagreb 1981, str. 127–152; isti, Mletačka Istra u 16. i 17. stoljeću, I. Kolonizacija – Teme i problemi, Istarska naklada, Pula 1986, zlasti str. 13–44, 45–80, 96–113, 305–320; za prva desetletja 17. stoletja isti, Jedna zemlja, jedan rat (Istra 1615/1618), Istarska naklada, Pula 1986.

⁴⁰ Dušan Kos, Bela krajina v poznem srednjem veku, Zgodovinski časopis, 41, 1987, 2, str. 244.

⁴¹ Arhiv R Slovenije, Listina 1476, maj 31, Dunajsko Novo mesto; Listina 1478, marec 2, Gradec; Fran Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, Ljubljana 1929, str. 25, 26.

⁴² Fran Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, Ljubljana 1929, str. 14, 15.

⁴³ Na to opozori in pokaže Kurt Klein v svoji razpravi (glej opombo 31). Na tem mestu opozorimo še na razpravo Kurta Kleina, Die Bevölkerung Österreichs vom Beginn des 16. bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts (mit einem Abriss der Bevölkerungsentwicklung von 1754 bis 1869) (v zborniku: Beiträge zur Bevölkerungs- und Sozialgeschichte Österreichs. Nebst einem Überblick über die Entwicklung der Bevölkerungs- und Sozialstatistik. Herausgegeben Heimhold Helmanovzki) R. Oldenburg Verlag, München 1973, str. 49–107. Razpravljanje o pustotah nujno sili k vprašanju o številčnosti prebivalstva na določenem (slovenskem) prostoru. Prav razprava Kurta Kleina ponuja podlage za ustrežnejši pristop, ki bi dal morda zadovoljivejši rezultat kot ga imamo na voljo danes. Že ocene za Avstrijo, ki jih ponuja Klein v tej razpravi, nas silijo v ponoven razmislek o dosedanjih ocenah števila prebivalstva na Slovenskem v 16. stoletju.

Zusammenfassung

DIE WÜSTUNGEN IM 14. UND 15. JAHRHUNDERT

Vasko Simoniti

Wüstungen, die in allen Zeitabschnitten vorkommen, haben im 14. und 15. Jahrhundert ein besonderes Ausmaß angenommen. Ihre Folgen zeigten sich im politischen, wirtschaftlichen, kulturellen, ethnischen und demographischen Bereich. Der Autor gibt zunächst eine Definition des Begriffs »Wüstungen«, der sehr umfassend und vielschichtig ist, um anschließend auf die Ursachen für die Entstehung von Wüstungen in Europa und insbesondere in den slowenischen Ländern hinzuweisen. Im Beitrag werden die bisherigen Forschungen in Slowenien und in Niederösterreich berücksichtigt, die vorwiegend auf der Grundlage von Primärquellen entstanden sind, zugleich wird aber auch auf die Rolle von narrativen Quellen hingewiesen (Chroniken, Tagebücher, Akten und Berichte), die auf eine suggestive Weise die damalige Auffassung von unbesiedelten Gebieten vergegenwärtigen.

Die Ursachen für die Entstehung von Wüstungen sind im 14. Jahrhundert vor allem in ansteckenden Krankheiten und Hungersnöten, im 15. Jahrhundert, insbesondere in dessen zweiter Hälfte, in den Kriegen zu suchen. Während ansteckende Krankheiten eine Depopulation und einen drastischen Bevölkerungsschwund in ganzen Ländern (mit Ausnahme von Niederösterreich) zur Folge hatten, bedeutete die Kriegszeit vor allem eine territoriale Umgruppierung der Bevölkerung. In der gleichen Zeit verlief auch der Entstehungsprozeß von Wüstungen auf militärisch gefährdeten Gebieten und eine Verdichtung der Bevölkerung auf Gebieten, wo die militärische Gefahr geringer war oder überhaupt nicht bestand. Im 14. Jahrhundert betrug der Anteil der Wüstungen in Slowenien im Durchschnitt 35%, im 15. Jahrhundert dagegen war er im Innern der Länder niedriger (bis 22%), in den gefährdeten Gebieten, an der Grenze zum ungarischen und kroatischen Königreich sowie zur Republik Venedig aber sehr hoch (an der östlichen und südlichen Grenze der Steiermark sowie an der südlichen Grenze Krains 40–60%, an der nördlichen Grenze Istriens bis 98%). Das Spätmittelalter war auch die Zeit einer ausgeprägten Bevölkerungsstagnation, so daß die Bevölkerung in den letzten zweihundert Jahren des Mittelalters zahlenmäßig nicht angestiegen ist.

CELJSKI ZBORNIK

lokalni zbornik z najstarejšo tradicijo na Slovenskem

Celjski zbornik 1993 obsega več kot 350 strani, predstavlja pa kar 15 kvalitetnih razprav uglednih slovenskih raziskovalcev, ki se na tak ali drugačen način ukvarjajo z zgodovino Celja in celjske regije, posegajo pa tudi v širši slovenski in evropski prostor (mdr.: D. KOS – Lastniki, posestniki in prebivalci grajskih poslopij na Celjskem do začetka 15. stoletja; I. STOPAR – Kuwassegove vedute Slovenske Štajerske (1840–1845); I. ZAJC-CIZELJ – Učni jezik in materinščina na celjskih osnovnih šolah 1777–1918; B. GOROPEVŠEK – Razpad sloge na Slovenskem Štajerskem; B. HIMMELREICH – Slovenski člani jugoslovanske delegacije na pariški mirovni konferenci 1919–1920; A. ŽIŽEK – Oris strukture in delovanja Štajerske domovinske zveze na Celjskem v letih 1941–1945; M. MIKOLA – Delovanje partizanskih in vojaških sodišč na Celjskem v letih 1941–1945; I. GRDINA – Avtobiografsko in avtotematsko v Prešernovem opusu; J. CVIRN – Ludvik Gumplowicz in Slovenci).

Publikacija, ki se je v zadnjih letih preoblikovala v kvalitetno domoznansko revijo, je tudi v oblikovnem smislu sodobno urejena. Opremljena je z angleškimi izvečki in obsežnimi nemškimi povzetki. Njena vsebina pa je zanimiva za vsakogar, ki ga zanimajo zgodovinska, družbena in kulturna vprašanja.

Cena letnika 1993 s 5% davkom znaša 2.000 SIT, starejši letniki pa so naprodaj za polovično ceno. Če postanete stalni naročnik, imate 20% popusta. Zbornik lahko naročite preko telefona 063/26-731, faksa 063/25-350 ali pa pisno na naslov: Osrednja knjižnica Celje, Muzejski trg 1a, 63000 Celje s pripisom za Celjski zbornik.

Metod Benedik

KAPUCINI V NOVEM MESTU

Prihod kapucinov na Slovensko je kar najtesneje povezan s široko zastavljeno katoliško prenovo, ki je po protestantski reformaciji zajela tudi naše dežele. Poglavitni pobudniki in nosilci tega dela so bili škofje, predvsem ljubljanska Janez Tavčar in Tomaž Hren, pa lavantinski Jurij Stobej in sekovski Martin Brenner, v to delo pa so vključili tudi nove, močne dejavnike verskega življenja v tem času, jezuite in kapucine.

Kapucini so se kot pridigarji dodobra uveljavili v Italiji že v 30-ih letih 16. stoletja, proti koncu stoletja pa tudi v Švici, Španiji, na Francoskem in Nemškem. Privlačno in učinkovito oznanjevanje, ki je izhajalo predvsem iz evangelija, je bilo vzrok, da so jih povabili med slovensko ljudstvo. Ko prebiramo dokumente o ustanovitvi posameznih samostanov na Slovenskem, se srečujemo z vzročnimi ozadji, ki so si pri številnih samostanih zelo podobna: v mestu krajše ali daljše obdobje predvsem v adventu in postu pridigajo patri kapucini od drugod, potem pa se na izrečno željo meščanov, ki jo navadno podpro tudi cerkveni ljudje in kakšna plemiška rodbina, ob njihovi materialni pomoči za stalno naselijo v mestu. Tako je nastal prvi kapucinski samostan na naših tleh leta 1591 v Gorici, potem ko so beneški kapucini tod že osem let imeli adventne in postne pridige; meščani so jih skupaj z deželnimi stanovi povabili, naj v mestu postavijo samostan, »da bi goriška grofija skozi vse leto imela svoje pridigarje, ne le v postnem času, ampak vsako nedeljo in praznik«.¹ V Ljubljano so prišli na povabilo škofa Tomaža Hrena 1606, potem pa 1609 v Celje, 1613 v Maribor, 1617 v Radgono, Krmin in Trst, 1623 na Ptuj, 1629 v Beljak, 1637 v Vipavski Križ, 1639 v Lipnico, 1640 v Krško in Kranj, 1646 v Celovec, 1650 v Gradišče ob Soči in 1658 na podoben način kot nekdanj v Gorico, tudi v Novo mesto.² Ti samostani so skupaj z redovnimi hišami na avstrijskem Štajerskem in z onimi na Hrvaškem (Zagreb, Reka, Varaždin in Karlobag) sestavljali Štajersko kapucinsko provinco.

Viri o novomeškem samostanu

O kapucinskem samostanu v Novem mestu najdemo v našem zgodovinoisju zgolj bežne zapiske, ki se največkrat nanašajo le na njegovo ustanovitev in razpustitev. Na ta način ga kratko predstavljata kapucinska avtorja p. Oton Kocjan in p. Mavricij Teraš,³ na podoben način o njem piše novomeški zgodovinar Ivan Vrbovec,⁴ nekaj osnovnih podatkov najdemo tudi v nekaterih leksikonih. Sodobnik gradnje samostana Valvasor ga pri opisu Novega mesta v XI. knjigi Slave omenja v nekaj vrsticah.

Kakor je v zgodovinoisju prava praznina, pa imamo o samostanu ohranjen bogat arhivski material. To se nanaša v prvi vrsti na samostansko kroniko, ki se je kljub burnim dogajanjem v preteklosti ohranila v provincijskem arhivu. Gre za zajetno knjigo, ki v prvem delu opisuje dogajanja od začetka samostana do zadnjega leta njegovega obstoja, vmes pa so tudi prepisi ali v nekaterih primerih celo originali dokumentov, ki so za samostan bili pomembni. V drugem delu, *Codicillus* imenovanem, najdemo najprej vrsto seznamov; tako so tu naštetni vsi kapucini, ki so umrli v Novem mestu, svetni ljudje (dobrotniki), ki so jih pokopali v samostanski cerkvi, vsi gvardijani novomeškega samostana, ter prošti, dekani

¹ Archivio degli Stati Provinciali, Gorizia, Vol. 33, f. 123 sl., cit. v: DAVIDE DA PORTOGRUARO, *I cappuccini veneti a Gorizia 1591–1610*, Gorizia 1954.

² Leta 1707 so kapucine povabili še v Škofjo Loko, ki je najmlajši (in obenem še obstoječi) kapucinski samostan na Slovenskem. O širjenju in predvsem o pridigarski dejavnosti kapucinov na slovenskih tleh glej: METOD BENEDIK, *Kapucini v notranjeavstrijskih deželah*, v: BV 52 (1992) 29–42.

³ P. OTON KOCJAN, *Origo et vicissitudines Almae Ord. Cap. Provinciae Styriae*, Gorica 1908, 25, 67. P. MAVRICIJ TERAŠ, *Iz zgodovine življenja in delovanja kapucinov*, Celje 1929, 81.

⁴ IVAN VRBOVEC, *Zgodovina Novega mesta*, Ljubljana 1891, 17.

kapitlja in mestni župniki. Življenje in dejavnost samostana neposredno osvetljujejo zapisi o ustaljeni pastoralni dejavnosti v samostanu, mestu in njegovi širši okolici, o pridiganju, o določenih obveznostih rednega in prazničnega pridigarja, o Tretjem redu, o noviciatu, ki je dalj časa deloval v tem samostanu, o pobiranju miloščine, zanimiv pa je tudi popis podob, ki so jih imeli v samostanu. Vsekakor gre za dokument, na temelju katerega je mogoče dokaj dobro rekonstruirati podobo kapucinskega samostana v Novem mestu, pa tudi sicer ta kronika v marsičem osvetljuje življenje Novega mesta na različnih področjih in bi bilo za vsestransko zgodovinsko podobo tega mesta zelo koristno, če bi to kroniko temeljiteje preštudirali ali jo morda kar v celoti objavili.⁵

Razen kronike naj izrečno omenim vsaj še nekatere pomembne in zelo merodajne vire. Temeljnega pomena za celotno nekdanjo Štajersko kapucinsko provinco in s tem tudi za novomeški samostan je knjiga provincijskih kapitljev, dokument, ki vsebuje najbolj verodostojne sezname provincijskih in samostanskih predstojnikov ter najpomembnejše odločitve provincijskega vodstva glede življenja cele province ali posameznega samostana.⁶ Podatke iz tega dokumenta, ki jih je dopolnil še z drugimi vzporednimi viri, je zbral in prepisal v dveh zajetnih zvezkih p. Friderik Inglič v začetku tega (20.) stoletja, kar spet predstavlja dragoceno osnovo za zgodovino kapucinskega reda na Slovenskem.⁷

Glede ustanovitve novomeškega samostana je merodajen tudi rokopis p. Hiacinta iz Gradca, ki je leta 1654 iz raznih arhivov zbiral dokumente in jih povzemal v krajše zapise o posameznih samostanih. Kot provincial se je sam neposredno ukvarjal z ustanovitvijo samostana v Novem mestu in zato tudi o tem podal avtentičen zapis.⁸ Njegove zapise so pozneje še dopolnjevali.

Novomeški samostan je bil dalj časa tudi vzgojna hiša, noviciat. O tem marsikaj najdemo v kroniki, lastnoročno zapisane izjave novincev pred redovnimi zaobljubami pa so za obdobje 1731–1758 v posebni knjigi, ki jo hrani provincijski arhiv.⁹

Podatke iz omenjenih virov seveda dopolnjujejo še številni drugi dokumenti iz provincijskega arhiva, v manjši meri pa podobo novomeškega samostana osvetljujejo nekateri zgodovinski viri kapitelskega in frančiškanskega arhiva. Med slednjimi je treba omeniti predvsem samostansko kroniko,¹⁰ ki na nekaj mestih spregovori o kapucinih, vendar v primerjavi s kapucinskimi viri ne prinaša bistvenih novosti ali drugačnih pogledov.

Kapucini v Novem mestu

Kapucini sredi 17. stoletja Novomeščanom niso bili neznani. V bližnjem Krškem je 3. junija 1640 novomeški prošt Nikolaj Mrau blagoslovil temeljni kamen za kapucinski samostan, 5. avgusta istega leta pa je Mihael Kumar pl. Chumberg,¹¹ frančiškan in pomožni škof v Ljubljani, izvršil enako opravilo v Kranju. Kumar je potem, ko je 1650 bil izvoljen za prošta v Novem mestu, »v imenu plemstva in Novomeščanov več provincijskih kapitljev vztrajno prosil, naj bi kapucini v Novem mestu postavili svoj samostan«.¹² Ker so kapucini Štajerske province takrat imeli še v gradnji samostane v Tamswegu, Gradišču ob Soči in Hart-

⁵ Kronika se nahaja v Arhivu Slovenske kapucinske province (ASKP) v Ljubljani. Na notranji strani platnic je napis: Nr. 2. Archiv. Provinciae Ord. Cap. Illyricae, »Acta conventus Ord. Cap. Rudolphswerti«, Novo mesto, Chronica conventus (= ACTA NM).

⁶ ASKP, *Liber Functionum Capitularium P.P. Capucinatorum Provinciae Styriae Immaculae Conceptionis Beatissimae Virginis Mariae dicatae, Ab Anno 1647* (= Liber FC).

⁷ ASKP, *Notae pro Chronica ex authenticis fontibus haustae 1600–1700* (= Notae); *Materiale pro Chronica Provinciae Styriae 1700–1800* (= Materiale).

⁸ ASKP, *Libellus Fundationum, Consecrationum, dierum, Annorum, Anniversariorum, Ecclesiarum Capucinatorum Provinciae Styriae, quae Anno MDCLIX ab A.R.P. Hyacintho Graecensi Min. Prov. ex diversis Archiviis Provinciarum Austriae, Venetae et Styriae recepta, collecta et hic inserta sunt, et successu temporis adjuncta adjungenda* (= Libellus).

⁹ ASKP, *Registrum in quo sunt notati et inscripti fratres istius provinciae Styriae cum illorum professione, receptione et testibus ab anno 1745 Rudolphswerti*. Nekaj osnovnih podatkov o novincih v novomeškem samostanu najdemo tudi v rokopisu *Catalogus novitiorum Rudolphswert ab anno 1731 usque ad annum 1758*.

¹⁰ *Chronicon conventus Neostadiensis a sui origine videlicet anno 1470* (= *Chronicon*); original hrani frančiškanski samostan v Novem mestu, fotokopija celotne kronike je v mestni študijski knjižnici.

¹¹ Prim. PSBL 9, 219.

¹² Prim. ACTA NM, 16.

bergu, so prošnjo za Novo mesto začasno odložili. Takoj ob tej prošnji pa so se oglasili novomeški frančiškani in si na vse načine prizadevali (»moventes omnem lapidem, ne suscipere mur«), da bi preprečili prihod kapucinov v Novo mesto. Kronika piše, da so se lotili prošta »ostrimi in grobimi besedami pa tudi pri meščanih in ljudstvu so skušali mnenje o kapucinih umazati«.¹³

S smrtjo prošta Kumarja (30. junij 1653) zamisel ni zamrla. Njegov naslednik Janez Andrej Stemberg (1653–1666), pred tem ljubljanski prošt, je »v soglasju in z željo plemstva in meščanov« novembra 1654 ponovno naslovil podobno prošnjo tedanjemu provincialu p. Hiacintu iz Gradca, seveda spet »contradicientibus PP. Franciscanis«, ki so tokrat urgirali pri generalnem prokuratorju kapucinskega reda in pri dunajskem nunciju.¹⁴ Kljub temu so Novomeščani v začetku leta 1655 prosili provinciala, naj jim za postni čas pošlje kapucina pridigarja. Tako je v tem letu postne pridige v Novem mestu imel p. Reginald iz Ljubljane, kakor pred njim leta 1654 p. Martin iz Radovljice.

Gradnja samostana in cerkve

Prošt Stemberg, ki ga je dunajski nuncij imenoval za razsodnika v vprašanju gradnje kapucinskega samostana, je ob prošnjah meščanov in plemstva odločil, naj se samostan le postavi. Zemljišče za gradnjo samostana sta kapucinom poklonila hmelnjiški grof Jurij Jankovič in njegova soproga Marija Sidonija na svoji pristavi Rosenberg, »na Krokarijih«.¹⁵ Ker je bilo preveč oddaljeno od mesta, so ga zamenjali z nekoliko manjšim kapiteljskim posestvom tik za mestnim obzidjem ob Ljubljanskih vratih. Na provincijskem kapitlju dne 10. maja 1657 v Ljubljani so kapucini tudi formalno potrdili, da bodo gradili samostan v Novem mestu.¹⁶ Na kapitlju so tudi sklenili, da patri v Novem mestu takoj začno z rednim spovedovanjem, za prvega superiorja, ki še ni imel naslov gvardijana, pa so določili p. Filipa iz Zagreba. Ugleden Novomeščan Friderik Dilanc je sprejel službo upravnika gradnje samostana (procurator fabricae) in 21. oktobra 1657 dobil prvi dar za gradnjo: novomeški kanonik Janez Gašper Jerič mu je v imenu svojih sorodnikov poklonil 100 goldinarjev.¹⁷

Na kapitlju 10. maja 1658 so po volitvah novega provincijskega vodstva določili tudi štiri patre, ki so imeli nalogo, da kot »Praefecti Fabricarum« nadzirajo vse gradnje v provinci. To službo so tokrat dobili: p. Alfonz iz Zussmarshausena na Švabskem,¹⁸ p. Hieronim iz Ljubljane, p. David iz Gornjega grada in p. Ignacij iz Gradca. Vsi štirje so šli po kapitlju v Novo mesto, da so uredili še zadnje stvari glede prostora in same gradnje. Dne 11. junija 1658 so prisostvovali slovesnemu trenutku, ko so gospodje Jurij Jankovič, Wolfgang Adam Mordax, Lovrenc Paradaiser in Simon Gušič iz proštije prinesli temeljni kamen, ki ga je blagoslovil in na kraj gradnje položil prošt Andrej Stemberg ter poleg njega zasadil križ. Ob tej priložnosti so Novomeščanom predstavili drugega superiorja novomeškega samostana p. Romualda iz Štandreža.¹⁹

¹³ Ibidem.; *Chronicon* za leto 1653 pod naslovom *Introductio PP. Capucinatorum* prinaša pismo frančiškanskega provinciala p. Silvestra iz Gradca z dne 12. maja 1653, v katerem navaja razloge proti ustanovitvi kapucinskega samostana v Novem mestu.

¹⁴ Frančiškanski provincial p. Peter Sedetti je 2. dec. 1654 iz Ljubljane poslal dunajskemu nunciju obširen dopis proti gradnji kapucinskega samostana v Novem mestu. Predvsem navaja vrsto dokazov, da v istem (posebno majhnem) mestu ne moreta biti dva samostana uboštenih redov. V ozadju je seveda vprašanje pobiranja miloščine oz. preživljanja. Nuncij je pismo napotil proštu Stembergu z naročilom, naj »servandis servatis iuxta Summorum Pontificum constitutiones procedat et iustitiam faciat«. Originalna listina je ohranjena v *Acta NM*. O vsem tem piše tudi *Chronicon* za leto 1654 pod naslovom *Ultiora tentamina pro introducendis PP. Capucinis*.

¹⁵ Prepis darilne listine z dne 20. aprila 1656 je v *Acta NM*, 7, 8.

¹⁶ *Liber FC. Capitulum* 37., 10. Maii 1657 Labaci; susceptus loci novus Neomestae seu Rudolphsberti.

¹⁷ *Acta NM*, 15, Annus Christi 1658. Monasterii I.: »Initio secundi Provincialatus P. Hiacynti Graecensis, electo a Venerabili Definitione ad inchoandam Monasterii fabricam loci Superiore Patre Philippo Zagradiensi. Perillustri vero Domino Friderico Dilanz Fabricae Procuratore destinato... Crux Monasterii nostri Rudolphswerterensis in aera exaltata.«

¹⁸ Ni znano, na kakšen način je ta pater prišel v štajersko kapucinsko provinco, starejši dokumenti pa o njem večkrat govorijo kot o izvrstnem pridigarju, večkratnem gvardijanu, definitorju in prov. vikarju, ki se je sam veliko ukvarjal s premišljevanjem Kristusovega trpljenja, po njegovi smrti (14. marca 1659 v Gradcu) pa so leta 1692 njegovi sobratje v Celovcu objavili njegov spis »Das Leben und Leiden oder Tugend-Spiegel Jesu Christi«, ki so ga vse do novejših časov posebno v postu uporabljali kot premišljevalno knjigo. Prim. P. ALBIN VON THUERINGERBERG, *Totenbuch der Wiener Kapuzinerprovinz*, Wien 1949, 74.

¹⁹ Prim. *Acta NM*, 17, 18; *Notae*, zapisi o provincijskih kapitljih 1653–1658.

Gradnja samostana pa še vedno ni stekla. Frančiškani so spet nastopili proti njej in jo na vse načine zavirali; obrnili so se na generalnega ekskomisarja frančiškanskega reda.²⁰ Šele ko je deželni glavar Wolfgang Engelbert Auersperg novomeškemu frančiškanku poklonil 500 goldinarjev, so ti zagotovili, da gradnje ne bodo več ovirali.

Od leta 1659 je gradnja samostana vendarle stekla po načrtih in tako v kroniki vse do leta 1672, ko je cerkev bila dograjena in posvečena, v glavnem najdemo le sezname dobrotnikov cerkve in samostana ter posamezne faze gradnje. Za leto 1659 z dne 3. sept. je zelo pomembna listina, s katero Giovanni Delfino, oglejski patriarh in ordinarius loci, novomeškemu kapucinu podeljuje na vsem področju oglejskega patriarhata pravico do izvrševanja rednih dušnopastirskih opravil, med katerimi je še posebej omenjeno spovedovanje in pridiganje.²¹ Kot je mogoče sklepati iz kronike, se frančiškani še vedno niso sprijaznili z gradnjo kapucinskega samostana. Prošt Stemberg je zato 28. februarja 1662 napisal posebno sporočilo, v katerem zavrača pomisleke frančiškanov. Piše, da so kapucini prišli v Novo mesto »na prošnjo mnogih plemičev in meščanov«, da jih je tudi sam povabil, ker je »žetev velika, delavcev pa malo« in slednjič, da kapucini ljudem veliko dobrega store s pridiganjem, spovedovanjem in obiskovanjem bolnikov.²²

20. junija 1664 je Novo mesto prizadel velik požar. Kapucinski samostan, ki so ga gradili zunaj mestnega obzidja, ni utrpel neposredne škode, pač pa je zaradi vsesplošne gospodarske stiske precej zastala nadaljnja gradnja. Tako so cerkev dogradili šele 14 let po blagoslovu temeljnega kamna. Dne 4. septembra 1672 jo je po pooblastilu oglejskega patriarha Giovannija Delfina v čast sv. Jožefu posvetil senjski škof Ivan Smoljanovič. V samostansko Kroniko je vpet poseben zvezek, kjer je na 28 straneh voditelj gradnje Friderik Dilanc za posamezna leta zapisal seznam dobrotnikov in vsote, ki so jih za gradnjo prispevali; zbral je 5853 goldinarjev. Večino teh sredstev je porabil za gradbena dela, nekaj pa je ostalo še za druge potrebe, predvsem za kurjavo.

Samostan je po velikosti bil podoben krškemu ali kasnejšemu škofjeloškemu. V njem je bilo 22 celic, ki so bile »narejene po načelih redovnih konstitucij«, torej prav majhne s skrajno preprosto opremo. 12 celic je bilo »ogrevanih« – gre za celice, ki so bile nad obednico in so skozi odprtine v podu (stropu obednice) lahko dobivale toploto iz spodnjega ogrevanega prostora. Imeli so tudi 4 bolniške celice. Tako je v samostanu lahko bivalo do 22 redovnikov. V tistih letih, ko je v novomeškem samostanu bil tudi noviciat ali študentat, je v to število seveda treba vštet še skupino desetih novincev oziroma klerikov-bogoslovcev.²³

Kapele in grobnice

Cerkev je bila zgrajena tako, kot so v duhu konstitucij ubožtvenega reda gradili vse kapucinske cerkve: preprosta, skromna enoladijska cerkev z glavnim in dvema stranskima oltarjema, ki so bili kot poksod leseni, za oltarjem molitveni kor, nad njim pa majhen zvonik.²⁴ Leta 1707 so na stroške Novomeščana Jakoba Žontarja dozidali še kapelo Lavretanske Matere božje, ki jo je 16. februarja 1716 posvetil prošt, pičenski škof koadjutor Jurij

²⁰ Glej *Chronicon* za leto 1659, De tentamine PP. Capucinatorum.

²¹ V *Acta NM*, je ohranjen prepis listine, ki jo je patriarh dne 3. septembra 1659 naslovil na provinciala p. Hiacinta iz Gradca. Kronikar je njeno poglavitno vsebino povzel takole: »Extat in nostro Archivo Copia litterarum Joannis Delphini Patriarchae Aquileiensis hoc anno 3. sept. ad P. Hiacyntum Graecensem pro tempore Provinciale datum, quibus nobis conceditur in Dioecesi Aquileiensi Cura Animarum, administratio sacramenti Poenitentiae et facultas absolvendi ab omnibus illi reservatis casibus decimo excepto, et admittendi Concionatores ubique in sua Dioecesi ad praedicandum.«

²² »Quare fateri debeo, Patres Capucinos, quis seduli sunt in vinea Domini, multumque laborare in excipiendis Confessionibus, procurandaque Proximi salute, nec non aegrotantium sedula visitatione, ac in denunciatione Verbi Dei assiduos existere, multumque prodesse, humilitate vero, ac morum probitate se omnibus amabiles reddere, ita ut omnes inde uberrimum bonorum operum fructum se percipere fateantur.« V kroniki je Stembergovo sporočilo prepisano v celoti, Prim. *Acta NM* 22.

²³ Prim. *Catalogus Manualis omnium Fratrum Ordinis Capucinatorum Provinciae Styriae*, rokopis iz leta 1784 v ASKP. Osnovne podatke o samostanu in njegovi dejavnosti v obliki odgovorov na vprašalnik povzema *Relatio de origine, statu et adjacentibus Conventus Capucinatorum Rudolphswerti*, ki jo je leta 1725 moral za generalno kurijo v Rimu pripraviti vsak samostan. Kratka relacija je v originalni obliki ohranjena v Kroniki.

²⁴ Na Slovenskem so v prvotni obliki – sicer z naknadno dograjenimi stranskimi kapelami – ohranjene kapucinske cerkve v Škofji Loki, Krškem in Vipavskem Križu. Te nazorno kažejo značilne poteze zelo preproste in skromne arhitekture ter notranje opreme kapucinskih cerkev.

Franc Ksaver Marotti. V njej so 1731 pokopali dobrotnika Žontarja. Leta 1746 so jo precej prenovili: na novo so jo poslikali, delno prenovili in pred njo postavili novo ogrado. Ker je bila precej temna, so 1752 naredili še eno okno. Samostanska kronika večkrat omenja tudi kapelo sv. Antona Padovanskega, čeprav nikjer ni bilo moč zaslediti, kdaj naj bi jo pozidali. Za leto 1746 pravi, da je grof Frančišek Lamberg samostanu poklonil podobo Marije Tolažnice, ki so jo 22. aprila tega leta izobesili v kapeli sv. Antona. O njenem izvoru naj bi bil poseben dokument v samostanskem arhivu, (ki žal ni ohranjen). Iz kapitelske cerkve in iz Šmihela so pred to podobo prihajali verniki, da bi ob času suše molili za potreben dež.²⁵ Sicer pa so to kapelo morali postaviti že takoj skupaj s cerkvijo ali pa vsaj kmalu po dograditvi cerkve. V seznamu, ki je priložen Kroniki, najdemo zvrščene osebe – gre za dobrotnike samostana, ki so jih pokopali v kapucinski cerkvi. Med njimi sta na prvem mestu zapisana hmelnjiški grof Jurij Jankovič in njegova soproga Marija Sidonija, ki sta poklonila zemljišče za gradnjo samostana; njega so pokopali »in Capella S. Antonii« okoli leta 1670, njo pa prav tam okoli 1687.²⁶ V tej kapeli so bili pokopani še: baron Friderik Mordax z gradu Grabna okoli 1695, baron Wolfgang Adam Mordax okoli 1706, njegova soproga okoli 1713, Friderikova soproga Marija Rebeka okoli 1715, plemenita Jožefa Zopf 1740, plemenita Ana Marija Zopf 1775 in Marija Helena Zopf 1778. V kapeli Lavretanske Matere božje pa so pokopali Marijo Felicito Dilanz 1720, graditelja kapele Janeza Jakoba Žontarja 1731, samostanskega vrtnarja Andreja Lamprehta 1768 ter njegovega naslednika Antona Gašperšiča 1777. Nekateri so bili pokopani tudi »in medio Ecclesiae« ali pa »ante Altare Maius«, tako lekarnarjeva žena Marija Terezija Achlprenier 1692, grof Sigismund Paradeiser okoli 1694, Wolfgang Anton Achlprenier (dveletni lekarnarjev sin iz druge žene) 1696, grof Oton Herberstein z gradu Luknja 1700, lekarnar Marko Achlprenier 1711, njegova hči Jožefa 1719, grofica Frančiška Izabela Paradeiser 1732, lekarnarja Achlprenierja druga žena Marija Elizabeta 1735, grof Janez Lovrenc Paradeiser 1737, sodnikova žena Marija Elizabeta Plut 1744, njene hčere Marija 1754, Cecilija 1758 in Frančiška 1762, 1770 pa še Matija in Ana Stenovec, ki sta štela v vrsto »patrum et matrum spiritualium« kapucinskega samostana.

Podobe v cerkvi in samostanu

Kodicil v samostanski Kroniki na dveh straneh prinaša opis podob, ki so bile v cerkvi oziroma samostanu. Kot v podobnih dokumentih tudi tu najdemo zgolj površne zapise, ki puščajo odprtih veliko vprašanj tako glede podob, kot tudi glede njihovega nastanka in avtorjev. Tako zapis nič ne pove o podobi v glavnem oltarju, ki je bil posvečen sv. Jožefu. Tudi o zavetnikih obeh stranskih oltarjev ne spregovori ničesar. Pač pa obširno piše o podobi Matere božje, ki jo imenuje »Maria Stainwurft oder Bild unser Liebn Frauen zum Bluet genant«. Pravi, naj bi po izročilu bila v cerkvi na stranskem oltarju že vse od začetka samostana in naj bi bila kopija neke Marijine podobe iz italijanske škofije Novara, na kateri naj bi leta 1494 nek hudobnež po imenu Joannes Zunoni s kamnom poškodoval Marijino čelo, ki naj bi začelo krvaveti. Izročilo dalje pripoveduje, da so podobo začeli zelo častiti v domači škofiji Novari, kopijo pa so prenesli tudi v druge kraje, med njimi v kapucinsko cerkev v Novem mestu.

Zanimivejši, pa še vedno zelo nepopolni so naslednji podatki. Podobe v cerkvi, ki predstavljajo nebesa in zemljo, so po Kroniki najbrž bile naslikane že takoj v začetku novomeškega samostana in naj bi jih po samostanskem izročilu naslikal nek kapucin laik. Morda bi glede na motiv in na čas poslikave smeli sklepati na brata Oswalda, člana domače kapucinske province, doma iz Brucka na Muri, ki je leta 1668 naslikal veliko podobo Slava Svete Trojice za kapucinsko cerkev v Vipavskem Križu.²⁷

²⁵ *Acta NM* 101: »Imago B.V.M. Consolatricis Afflictorum fuit nobis hoc anno oblata a Comite Francisco Lamberg, quam et publicae Venerationi ad Altare Capellae S. Antonii de Padua die 22. Aprilis apposuimus. Origo huius imaginis legitur in libello, quem reperies in Archivo. Venerant iam ab Ecclesia Collegiata, et a Parochia S. Michaelis Processiones ad hanc imaginem tempore siccitatis pro petenda pluvia, quam et eadem die impetrarunt.«

²⁶ Prim. *Acta NM, Codicillus Vetus PP.FF. Capucinatorum Venerabilis Familiae Rudolphswertensis.* (= Kodici) Elencus Defunctorum Saecularium in Ecclesia nostra ex Privilegio Sepulchorum, 7.

²⁷ Brat Oswald iz Brucka na Muri je bil brat laik kapucin od leta 1645 do 1675, torej član tedanje Štajerske kapucinske province. Datuma njegovega rojstva ne poznamo, umrl pa je v Murecku dne 1. aprila 1675; Prim. P. ALBIN

Glede podob sv. Frančiška, Kristusa in Matere božje, ki so jih imeli v obednici, Kodiciil sicer ne omenja ne avtorja ne izvora, pravi pa, da jih je leta 1742 obnovil slikar Tomaž iz Kroke, ki je bil kapucinski brat laik. Pač pa Kodiciil piše o bratu Tomažu, da je istega leta (1742) »naslikal nove podobe sv. Antona Padovanskega, sv. Fidelisa Sigmarinškega, sv. Jožefa iz Leonisse, sv. Feliksa, bl. Serafina in p. Jožefa iz Carabanta (španski kapucin iz Aragonije, misijonar v Venezueli, umrl 1694, proces za njegovo beatifikacijo se je začel leta 1910), obenem pa obnovil podobi sv. Bonaventure in božjega služabnika Lovrenca Brindiškega, katerih slike so v obednici. Prav tako je obnovil slike na stranskih oltarjih v naši cerkvi.«²⁸ Po zapisu v Kodiciilu je istega leta obnovil podobo v glavnem oltarju znani novomeški slikar Janez Koch.²⁹ V kapeli sv. Kajetana, ki jo omenja zapis v Kroniki za leto 1741, je bila slika kapucinskega svetnika Jožefa iz Leonisse; za cerkev jo je oskrbel Frančišek Jakob Lasperger, »tertii anni Theologus Minorista in S. Diaconatus ordine constitutus«,³⁰ kot avtorja pa Kodiciil navaja »znamenitega slikarja Menzingerja«. ³¹ Kapucina Jožefa iz Leonisse in Fidelisa iz Sigmaringena je leta 1746 papež Benedikt XIV. razglasil za svetnika. Naslednje leto so po vseh samostanih obhajali večdnevne slovesnosti ob teh kanonizacijah. Slika Jožefa iz Leonisse je nedvomno nastala prav za to priložnost, označeni avtor »insignis pictor Menzinger« pa je zelo verjetno Janez Valentin Metzinger, ki je prav ta čas bogato deloval na Slovenskem, med drugim tudi pri frančiškanih in na kapitlju v Novem mestu. Morda bi to vprašanje lahko pojasnila slika sv. Jožefa iz Leonisse v kapucinski cerkvi v Škofji Loki, ki je popolnoma drugačna od podob kapucinskih svetnikov domačih avtorjev. Kapelo sv. Kajetana je krasila tudi podoba Kristusove glave, ki jo je iz Celovca prinesel 1746 p. Anton iz Postojne.

Škofjeloški slikar Janez Anton Tušek³² je leta 1763 naslikal podobe Marije, Matere dobrega sveta, sv. Fidelisa Sigmarinškega in sv. Feliksa Kantališkega, leta 1768, ko so s slovesno osmino praznovali kanonizacijo novega kapucinskega svetnika brata laika Serafina iz Montegranara – ta je bil prištet med svetnike 1767 – pa še podobo tega svetnika. Med slikarji, ki so delali za samostan v Novem mestu, je končno omenjen še Andrej Janez Herrlein.³³ Leta 1771 je za samostansko obednico upodobil začetnika kapucinskega reda p. Mateja iz Bascia, bl. Bernarda iz Corleone (tega brata laika je 1768 papež Klemen XIII. razglasil za blaženega) in p. Bonaventura iz Ferrare, ki je bil generalni minister kapucinskega reda, apostolski pridigar ter nadškof v Ferrari in je v duhu svetosti umrl leta 1743.

Pridigarska dejavnost novomeških kapucinov

Kot rečeno že zgoraj, je pridigarstvo bilo ena pglavitnih dejavnosti kapucinov na Slovenskem. Pridigali so v svojih samostanskih cerkvah in tudi drugod, kamor so jih povabili.

VON THUERINGERBERG, *Totenbuch*, n.d. 92. Po nekaterih podatkih naj bi podobno sliko kot v Vipavskem Križu naslikal tudi v samostanski cerkvi v rodnem Brucku. *Kodicil* v Kroniki na strani 56 piše: *Tabulas Coeli et Inferni, quae sunt in Ecclesia nostra, credimus fuisse pictas, et appositas in origine nostri Conventus, fertur, ipsas fuisse a quodam laico Capucino pictas.*«

²⁸ Poleg del v Novem mestu so znane predvsem njegove podobe v krškem samostanu, nekoliko manj so (doslej) izpričana njegova slikarska dela v Škofji Loki in drugih samostanih. ASKP, *Materiale* piše za leto 1751: »Die 21. Maii obiit Locopoli Fr. Thomas Croppensis laicus, qui pro gloria Dei et sanctorum in multis monasteriis artificii sui (Picturae) varia monumenta reliquit, anno religionis 40«. *Nekrologij slovenskih in hrvaških kapucinov*, Ljubljana 1977: 21. maj 1751, Škofja Loka: br. Tomaž iz Kroke (Jožef Ranter), slikar, v božjo čast in slavo svetnikov zapustil v mnogih samostanih spomenike svoje umetnosti, redovnik 40, star 63 let.

²⁹ Janez Koch iz ugledne novomeške družine je tako kot njegov oče večkrat opravljal službo mestnega sodnika (1689, 1691–1692, 1695–1697, 1702–1705). Kot risar predlog za grafike spada med najvidnejše sodelavce J. V. Valvasorja. Omenjajo ga kot slikarja bitk, slikal pa je tudi za cerkve, tako sv. Tomaža za kapelo gradu Bajnof blizu Novega mesta. Prim. IVAN VRHOVEC, n.d. 101: ES 5, 175.

³⁰ *Acta NM*, 97.

³¹ »In Capella eiusdem S. Cajetani est Imago S. Josephi a Leonissa, quam a Domino Menzinger insigni pictore pictam fuisse tradunt« (*Kodicil*, 56). Janez Valentin Metzinger (1699–1759), izredno plodovit slikar, ki je zapustil številna dela po mnogih slovenskih cerkvah ter bil vse svoje življenje še posebej povezan s frančiškani, »se je sam vedno podpisoval Metzinger, vendar so ga drugi (po analogiji na Slovenskem znanega pisma) že za njegovega življenja pisali Menzigner (kakor dokazuje s tujo roko pisana slikarjeva oporoka in mrliška matica) in kasneje seveda Mencinger«. Prim. SBL 5 (1933) 109.

³² Janez Anton Tušek (1725–1798), doma iz Škofje Loke, je bil zelo dejaven slikar na škofjeloškem področju in v nekaterih krajih na Dolenjskem. Kot piše Kronika kapucinskega samostana v Škofji Loki, je za ta samostan upodobil sv. Frančiška Asiškega in sv. Serafina, popravil več slik v cerkvi in obednici, poslikal veliki oltar in križev pot za molitveni kor. Prim. SBL 13 (1982) 260.

³³ Andrej Janez Herrlein (ok. 1739–1817), doma iz Wuerzburga je po podatkih SBL 1 (1925–1932) 319 prišel v Ljubljano 1778 in tod deloval kot risarski učitelj na normalki, obenem pa slikal po raznih cerkvah, med drugim tudi

Prav pridige so bile redna oblika pastoralne dejavnosti, čeprav pridigarke službe niso opravljali vsi kapucinski duhovniki, marveč samo tisti, ki so bili z dodatnim homiletičnim študijem za to službo posebej usposobljeni.³⁴ Glede na priložnost, kdaj in kje je kdo pridigal, so se delili na nedeljske, praznične in postne pridigarje. Nedeljski pridigar je bil najbolj zaposlen, zato so ga navadno imenovali kar redni pridigar; pridigal je vse nedelje v letu. Postni pridigar je moral za postni čas pripraviti 15 pridig. Tako je v vsakem samostanu poleg službe gvardijana in vikarja obstajala tudi stalna služba »rednega pridigarja« (concionator ordinarius) in »prazničnega pridigarja« (concionator festivus). Ta dva sta imela po samostanskem redu ustaljen razpored pridig, drugi patri »pridigarji« (concionatores) pa so bili na razpolago za pomoč po župnijah, ki je v nekaterih primerih bila kar stalno določena, v drugih pa so se sproti dogovarjali glede na potrebe po župnijah.

V poročilu, ki ga je za vrhovno vodstvo reda v Rimu leta 1725 pripravil novomeški samostan, kratko predstavi svojo dejavnost takole: »Vse od prihoda (v Novo mesto) veliko spovedujemo, obiskujemo bolnike, strežemo umirajočim. Kadar nas okoliški duhovniki prosijo, in to se dogaja zelo pogosto, gremo pridigati po župnijah. Poleg manjšega števila pridig v domači cerkvi imamo vse nedelje in praznike pridige v kolegiatni cerkvi.«³⁵

Posebno poglavje v Kodiciu seveda natančneje opredeljuje pridigarsko dejavnost novomeških kapucinov; najprej predstavi historiat te dejavnosti, koder omenja tudi določene težave med samostanom in kapitljem, potem pa natančno razvrsti obveznosti rednega in prazničnega pridigarja.³⁶

Na priporočila in prošnje prošta Stemberga, ki si je veliko prizadeval za ustanovitev in gradnjo samostana v Novem mestu, so kapucini vse od svojega prihoda v mesto kar redno pridigali v kolegiatni cerkvi sv. Nikolaja. To je dobro znano iz pisma, ki ga je 22. oktobra 1679 novoizvoljeni prošt Sigismund Krištof Herberstein poslal v Ljubljano takratnemu kustosu Štajerske province p. Amandu iz Gradca s prošnjo, da bi kapucini še naprej smeli pridigati v kolegiatni cerkvi tako redno, kot so v Stembergovem času. Ko je prošt Stemberg 1666 umrl, ga je nasledil Germanik grof a Turri, ki mu pa očitno ni bilo dosti do tega, kako bo s pridigami na kapitlju, zato so kapucini v njegovem času prenesli svoje redne pridige iz kolegiatne v samostanske cerkev. Zadevo je p. Amand že 24. oktobra 1679 razložil proštu Herbersteinu.³⁷ Pojasnil mu je, da kapucinski provincialat nikoli ni dal kakih izrecnih navodil glede pridiganja patrov na kapitlju, ker za to pač ni bil naprošen in predvsem, da med proštom Stembergom ter kapucini nikoli ni bilo takega formalnega dogovora glede pridiganja kapucinov na kapitlju. Tudi provincijski kapitelj, ki se je sestal 1. septembra 1679 v Gradcu, ni prejel nikakršne proštove vloge glede te zadeve. (Kodicil piše, da je prošt pričakoval, da bodo kapucini sami prosili, da smejo spet pridigati v kolegiatni cerkvi, česar pa oni niso jemali kot odliko, ampak breme – na kapitelj je vodila zelo slaba, spolzka pot, zaradi česar je tudi obisk navadno bil slab, obenem pa se v celotnem kapitlju ni našel prostor, kjer bi se pozimi bosonogi kapucin pred in po pridigi mogel ogreti). P. Amand v omenjenem dopisu nazadnje sporoča, da je definitorij odločil, naj ostane tako, kot je bilo: kapucini naj pridigajo v domači cerkvi. Še v istem letu 1679 je prošt Herberstein naslovil ponovno prošnjo na kustosa p. Amanda, ki je odločil, »naj poslej naši patri pridigajo v kapiteljski cerkvi«; proštu je tudi

pri franciskanih v Novem mestu. Po podatkih Kronike novomeškega kapucinskega samostana naj bi deloval na Kranjskem že 1771.

³⁴ Prim. METOD BENEDIK, *Die Kapuziner in Slowenien 1600–1750*, Roma 1973; v tem delu so tri poglavja posvečena pridigarski dejavnosti: najprej je predstavljeno šolanje, ki je imelo namen vzgojiti dobre pridigarje, potem pridiganje kot osrednja dejavnost kapucinov v katoliški prenovi in končno oblika in vsebina pridige ter najpomembnejši predstavniki; idem, *Kapucini kot pomemben dejavnik v oblikovanju duhovne podobe slovenskega naroda v 17. in 18. stoletju*, v: *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, Ljubljana 1989, 385–393; idem, *Kapucini v notranjeavstrijskih deželah*, n. d.; PRIMOŽ KOVAČ, *Pridigarska dejavnost škofjeloških kapucinov v 18. stoletju*, Ljubljana 1992; VINKO ŠKAFAR, *Knjige in knjižnica v nekdanjem kapucinskem samostanu v Mariboru (1613–1784)*, v: *ČZN* 64=29 (1993) 62–92.

³⁵ Poročilo za generalno kurijo v Rimu z naslovom »Anno Christi 1725, Monasterii 68, Relatio De origine, statu, ed adjacentibus Conventus Capucinatorum Rudolphswerthi extra civitatem situati« piše v točki 9: »Ab hora, et tempore Introductionis nostrae excipere solemus Confessiones etiam saecularium, visitare infirmos, assistere moribundis non desistimus. Et si petamur a vicinis DD. locorum curatis (quod frequentissime evenit) concionari excurrimus. Conciones (praeter paucas Domi dici solitas) singulis diebus Dominicis, et Festivis in Collegiali Ecclesia fiunt«.

³⁶ Prim. *Acta NM, Kodici*, 31–34.

³⁷ V Kodiciu je zapisano, da sta obe pismi shranjeni v samostanskem arhivu, ki ga pa danes seveda ni več.

priporočil, naj za patra pridigarja (ki razbremenijo kanonike, ki bi sicer morali pridigati), preskrbi sobo, kjer se bo na toplem lahko pripravil in zbral za pridigo. P. Viljem iz Celja, ki je takrat v Novem mestu opravljal službo rednega pridigarja (concionator ordinarius), je zapisal na list, ki se hrani v arhivu: »Leta 1679 smo bili naprošeni, da iz naše cerkve prestavimo na kapitelj pridige ob nedeljah in praznikih, v drugih mestnih cerkvah pa pridigamo, kadar nas za to naprosi župnik. Tako so naši patri ponovno začeli pridigati v kolegiatni cerkvi, kar je mirno potekalo 20 let.«³⁸

Leta 1683 je prošt Herberstein postal ljubljanski škof. Za njim je dobil mesto prošta Friderik Hieronim Lanthieri, s kapucini zelo prijateljsko povezan, za njim pa njegov nečak Ferdinand Rajmund Lanthieri. Temu se je leta 1700 takratni praznični pridigar p. Krištof iz Ljubljane nekaj zameril. Kronika ne poroča, kaj se je zgodilo, iz nadaljnjega konteksta pa bi najbrž smeli sklepati, da je prošt mimo ustaljenega reda pridiganja kapucinov v kapiteljski cerkvi postavil še svoje nove zahteve. Kapucinom je namreč dopovedoval, češ da so se ob ustanovitvi samostana pisno zavezali, da bodo redno pridigali na kapitlju. Provincial p. Lambert je ob tej priložnosti proštu sporočil, da kakšnega formalnega dogovora v tej zadevi med kapitljem in kapucini ni bilo – v provincijskem arhivu ni nobenega tovrstnega dokumenta – kapucinom pa je kljub temu naročil, naj s pridigarjem na kapitlju nadaljujejo, kot je bila praksa doslej.

Mirno in plodno sodelovanje kapucinov s kapitljem se je spet nekoliko zapletlo v letu 1724. Takrat so namreč želeli ustanoviti svoj samostan v Stopiščah redovniki pavlini, kar je podprli tudi prošt Jurij Franc Ksaver de Marotti, složno pa so temu nasprotovali frančiškani in kapucini. Proštova naklonjenost do kapucinov se je ohladila, v naslednjih letih pa je celoten kapitelj postajal kapucinom neprijazen. Šlo je tako daleč, da so novomeški kanoniki od kapucinov zahtevali, naj bi prošta priznali kot svojega škofa ordinarija; v zakristiji kapucinske cerkve so raztrgali napis »Pro Antistite Dionisio«.³⁹ Ker so kapucini to zahtevo zavrnili, je prejšnje dobro sodelovanje pojenjalo. Kapitelj ni več povabil kapucinov, da bi, kot je prejšnja leta, pridigali za devetdnevno v čast sv. Frančišku Ksaveriju – uvedel jo je prošt Frančišek Ksaver Marotti – ob jubileju 1739 jim ni dostavil besedila razglasitve bule in kapucinsko cerkev izključil iz skupnega širšega praznovanja jubileja, samostanu pa je tudi odtegnil del od prej ustaljene miloščine. Gvardijan p. Kozma iz Radovljice (1739–1742) je o tem obvestil provinciala p. Honorija. Ta je z dopisom z dne 6. januarja 1740 naročil gvardijanu, naj sporoči župniku Antonu Mateku,⁴⁰ da bodo poslej kapucini pridigali v domači cerkvi. Župnik Matek se je skupaj s kanonikom Karlom Minollijem o zadevi pogovarjal v samostanu, se skliceval na domnevni dogovor ob ustanovitvi samostana ter protestiral proti provincialovi odločitvi. Kljub temu so kapucini dne 24. januarja 1740 prenehali s pridiganjem na kapitlju in prenesli to dejavnost zgolj v domačo cerkev. To pa je trajalo samo dva meseca. Že 4. marca je namreč provincial p. Honorij predlagal proštu Marottiju, naj se zadeva primerno uredi: v kapitlju naj bo na razpolago soba, kjer se bo pridigar lahko še neposredno pripravil (pozimi tudi ogrel); določi naj se stalna ura, kdaj bo pater pridigal, potem pa naj v kapiteljski cerkvi tudi mašuje (če ni maše, je tudi pri pridigi udeležba slaba); v dneh, ki so določeni za kapucinskega pridigarja, naj v kapiteljski cerkvi ne pridiga drug razen beneficiata svetega rožnega venca. Prošt je te predloge sprejel in jih potrdil 9. marca; tako se je vprašanje glede pridiganja spet uredilo in 27. marca 1740 so kapucini ponovno prevzeli redno pridiganje v kapiteljski

³⁸ *Acta NM, Kodici*, 32: »Anno 1679 rogati fuimus, ut conciones ex nostra Ecclesia transferamus ad Capitulum diebus Dominicis et Festis, in aliis autem Ecclesiis civitatis non concionamur, nisi a R. D. Parocho civitatis rogamur. Itaque hoc anno rursus concionari in Ecclesia Collegiata coeperunt Patres nostri, et prosequerantur Conciones ad 20 annos pacifice.«

³⁹ Dionisio Delfino je bil v letih 1699–1734 oglejski patriarh in tako tudi ordinarij za Novo mesto. *Kodici* 33 piše: »Videntes itaque Petrini, praesertim Capitulares Rudolphswertenses Praepositum a nobis aversum, ipsi quoque infensi facti sunt nobis; inde praetendebant 1. ut Praepositum pro nostro Ordinario Antistite agnoscamus, qua de causa shedam in sacristia nostra appensam : Pro Antistite nostro N. videlicet Patriarcha Aquileiensi, qui tunc erat Ordinarius huius Dioecesis, lacerarunt; 2. ut Concionator noster ante concionem a Praeposito petat benedictionem; 3. ut novus Concionator se prius sistat Parocho, eumque, antequam concionari incipiat, reveretur.«

⁴⁰ *Kodici*, 21: »R. D. Antonius Matteg, (Parochus) ab anno 1736 usque 1761, qui in Decanum a Capitulo electus, et 1757 ab Archiepiscopo Primus in Archidiaconum denominatus fuit.«

cerkvi. Kasneje vse do razpusta samostana ni več zaslediti kakšnih nesoglasij na tem področju.⁴¹

Razsežnost pridigarске dejavnosti

Zgoraj navedeni zapisi Kodčila skušajo predvsem pojasnjevati občasne zaplete, do katerih je v zvezi s pridigarско dejavnostjo prihajalo med kapitljem in kapucinskim samostanom, vendar pa obenem razločno pričujejo, da so kapucini ves čas obstoja samostana v Novem mestu, razen prav kratkih presledkov, redno pridigali v kapiteljski cerkvi. Sicer pa to dejstvo še podrobneje osvetljujejo nadaljnji zapisi v Kodčilu. Najprej je treba omeniti seznama, ki naštevata obveznosti »rednega« in »prazničnega« pridigarja skozi vse leto, potem pa tudi »Directorium superioris«, ki je samostanskega predstojnika sproti opozarjal, ob kateri priložnosti in v katero župnijo mora poslati patra pridigarja. (Naj bo že tu omenjeno, da »Directorium superioris« vsebuje opis vseh pobožnosti v samostanu skozi celo leto pa tudi tistih po drugih cerkvah oz. krajih, kjer so sodelovali kapucini, z namenom pač, da predstojnik ne bi česa pozabil in izpustil). Ti sezname kažejo, da so razen na kapitlju kapucini veliko pridigali tudi po okoliških župnijah. Nekateri župniki so bili s samostanom kar za stalno dogovorjeni, da na določene dni v letu, posebej za župnijske praznike ali za celodnevno čiščenje pride v župnijo kapucinski pridigar. Kot je videti iz drobnih zapiskov v Kroniki in drugih dokumentih, pa so dostikrat tudi sproti, kot so pač pokazale potrebe, prosili za pomoč.

Vso dejavnost »rednega«, »prazničnega« in drugih pridigarjev v samostanu je usklajal samostanski predstojnik, pater gvardijan. Dogajalo se je, da se je včasih kateri od župnikov obrnil za pomoč neposredno na katerega od patrov, in da je ta brez gvardijanove vednosti obveznost tudi sprejel. Tako samovoljno ravnanje so provincijski kapitlji nekajkrat prepovedali. V Novem mestu so se taki primeri očitno večkrat ponavljali, zato je leta 1705 takratni provincial p. Lambert iz Niederdorfa (Dolinja ves na Koroškem) prav v tem samostan izdal poseben dokument, v katerem je zahteval, naj se vsa pomoč po župnijah opravlja v soglasju z gvardijanom.⁴²

Seznam⁴³ obveznosti »rednega« pridigarja določa naslednje:

V kapiteljski cerkvi ima vsako nedeljo pridigo ob desetih, v adventu pa ob petih popoldne. Na praznik Brezmadežne pridiga v samostanski cerkvi, na kapitlju pa »praznični« pridigar. Na Božič in Novo leto pridiga med slovesno peto mašo na kapitlju. V nedeljo po sv. Antonu (januarja) in po sv. Jerneju (avgusta) ni pridige ker je v mestu sejem. (Zraven je pripisano: de facto est concio). Na drugo predpostno nedeljo na kapitlju ni pridige, ker v samostanu praznujejo obletnico posvetitve lavretanske kapele, prav tako ne na tretjo pred-

⁴¹ Kodčil na straneh 37 in 38 podaja še nekatera pojasnila k omenjenim zapletom okoli pridiganja. Pisec dokumenta je znova poudaril, da ob ustanovitvi samostana niso bile izdane nikakršne litterae reversales – kot so pozneje trdili na kapitlju – ki bi zaradi uslug prostov in kapitlja ob ustanovitvi in gradnji samostana kapucine obvezovala na redno pridiganje v kapiteljski cerkvi. Kapucini so namreč prišli v Novo mesto na željo meščanov in okoliškega plemstva, ki sta jih pri tem močno, celo odločujoče podprla prošta Mihael Kumberg in Janez Andrej Stemberg, samostan pa so zgradili »ex communi eleemosyna«, kar je natančno zabeleženo v Kroniki za leta gradnje. V nadaljevanju ta pripis osvetljuje nekatera ozadja odnosov med kapucini, kapitljem in frančiškani. Kapucini so namreč odkrito vprašali novomeškega župnika, zakaj za pridiganje na kapitlju ne povabi frančiškanov, župnik se je izmikal jasnemu odgovoru, potem pa je le dal vedeti, da bi frančiškani lahko pridigali v kapiteljski cerkvi – posebno p. Alfonz Novak bi bil za to primeren – vendar, ali bi frančiškani hoteli pridigati brez nagrade, ali bi jim mar bilo dovolj to, kar kapitelj daje kapucinom (miloščino v vinu in mesu)? Župnik je trdil, da ima kapitelj komaj zase dovolj dohodkov in ne more frančiškanov nagradjevati tako, kot bi oni želeli. Sicer pa bi v tem primeru kapitelj moral odtegniti miloščino, ki jo redno daje kapucinom. Ob zamenjavi zemljišča »na Krokarijih« (ki ga je za gradnjo samostana poklonil hmeljniški graščak Jankovič) za manjšo kapiteljsko posest ob mestnem obzidju naj bi namreč bilo določeno, da mora kapitelj dajati samostanu določeno količino vina in mesa, ne da bi za to smel zahtevati kako protiuslugo, bodisi pridiganje ali kaj drugega (»Credetur enim, in permutatione fundi Rosenberg cum fundo Capituli fuisse impositum Capitulo, ut illa vini unum vas annnatim, et carnis bubulae 18. pondo hebdomadatim eleemosynam Capucinis huius conventus det absque reciproca aliqua aut concionandi aut alia obligatione«). Da res obstajajo taka določila, je gvardijanu kapucinskega samostana pisno sporočil baron Frančišek Adam de Zirkhaimb, ki je v času teh zapletov (1740) opravljal službo kapiteljskega sekvestratorja.

⁴² V samostansko Kroniko je vpleten originalni dokument Directio quaedam etiam pro futuris PP. Guardianis, Decretum de modo suscipiendi conciones in aliis Ecclesiis civitatis extra Collegiata s. Nicolai, ki določa »ut PP. Concionatores deinceps motu proprio, vel etiam rogati, conciones non promittant extraordinarias, etiam in Ecclesiis civitatis, nisi prius a petentibus salutetur P. Guardianus«. To določilo s potrdili tudi naslednji provinciali leta 1707, 1716 in 1719. Provincijski kapitelj v Varaždinu 1719 je določil: »Exteras conciones non concionatores sed soli guardiani acceptent et distribuant.«

⁴³ Acta NM, Kodčil, 39, 40.

postno, ko je v samostanu 40-urno češčenje; v torek, na zadnji dan češčenja, v samostanski cerkvi pridiga zjutraj »praznični«, popoldne pa »redni« pridigar. Postne pridige so v samostanski cerkvi vsak petek popoldne ob štirih. Na praznik sv. Jožefa na kapitlju ni pridige, pač pa v samostanski cerkvi, ki je posvečena sv. Jožefu, pridiga eden od patrov frančiškanov (frančiškani za svoj praznik na škapulirsko nedeljo v juliju povabijo pridigarja kapucina). Na veliki petek ima redni pridigar po popoldanski procesiji pridigo na kapitlju. Na drugo nedeljo po Veliki noči pridiga pri sv. Katarini.⁴⁴ Na Binkošti, na binkoštni ponedeljek in torek ni pridige na kapitlju, ker je pri frančiškanih 40-urno češčenje; tako je 1750 določil prošt Anton Gothard Erberg, ki je na kapitlju ukinil tudi pridige na veliki četrtek, na veliki petek zjutraj in na praznik apostolov Simona in Juda. Na praznik sv. Rešnjega telesa je pridiga po procesiji. Na škapulirsko nedelje v juliju na kapitlju ni pridige, ker je pri frančiškanih praznik, prav tako je ni na nedeljo po sv. Ani, ker gredo verniki v procesiji k slovesnosti na podružnico sv. Ane na Grabnu.⁴⁵ Če ta dan dežuje, je pridiga na kapitlju. Na nedeljo pred Velikim šmarnom v mestu praznujejo posvetitev cerkve sv. Jurija,⁴⁶ zato je pridiga tam. Tudi na sam Veliki šmaren na kapitlju ni pridige in prav tako ne na god. sv. Roka, če pride na nedeljo, ker takrat gredo verniki v procesiji k sv. Roku na Gorenjih Sušicah.⁴⁷ Na nedeljo pred godom sv. Jerneja kapiteljska cerkev praznuje obletnico posvetitve, zato »redni« pridiga na kapitlju, prvo nedeljo septembra za enako slovesnost pri sv. Antonu v Meniški vasi, v nedeljo po osmini Malega šmarna pa prav tako za obletnico posvetitve v domači samostanski cerkvi. Vsako prvo nedeljo v mesecu ima pridigo na kapitlju malo kasneje kot ob običajni uri zaradi rožnovenske pobožnosti, ki jo posebej slovesno praznujejo na prvo nedeljo. Tudi na praznik sv. Miklavža, zavetnika kapiteljske cerkve, ima na kapitlju pridigo »redni« pridigar in prav tako po vseh drugih cerkvah v mestu in bližnji okolici, kadar obhajajo svoje patrocinije.

»Praznični« pridigar je »na kapitlju in drugod« imel pridige ob naslednjih stalno določenih dnevih:

Januarja na praznik sv. Treh kraljev; februarja na Svečnico, na god sv. Matija ter v domači cerkvi ob 40-urnem češčenju; marca na praznik Gospodovega oznanjenja v domači cerkvi, ker je ta dan patrocinij lavretanske kapele, in prav tako doma na veliki petek zjutraj ob sedmih; aprila na velikonočni torek na kapitlju, doma pa na ponedeljek v prošnjem tednu, ko verniki pridejo v procesiji s kapitlja v kapucinsko cerkev; maja na praznik najdenja sv. Križa in na Vnebohod; junija na praznik sv. Janeza Krstnika v cerkvi sv. Antona, na praznik sv. Petra in Pavla pa v kapiteljski cerkvi; julija spet na kapitlju za god sv. Mohorja in Fortunata ter sv. Jakoba; avgusta na predvečer Porciunkule v domači cerkvi, na god. sv. Lovrenca na kapitlju, na god sv. Jerneja pa v cerkvi sv. Antona; septembra na kapitlju za god sv. Matija; novembra spet tam na praznik Vseh svetnikov in sv. Andreja in prav tako decembra na god sv. Frančiška Ksaverija, na praznik Brezmadežne, na god sv. Tomaža, sv. Štefana, sv. Janeza in zadnji dan v letu. Vsako zadnjo nedeljo v mesecu je imel v domači cerkvi pridigo, povezano z molitvami za pokojne, če le ni bilo takrat take pobožnosti na kapitlju ali pri frančiškanih. V postnem času je ta pridiga odpadla (vse običajne molitve za to priložnost so seveda kljub temu opravili), ker so istočasno imeli pri frančiškanih postno pridigo, zadnjo nedeljo v avgustu je ni bilo, ker je v mestu bil semanji dan, septembra in oktobra je odpadla zaradi trgatve, novembra pa zaradi devetdnevne v čast sv. Frančišku Ksaveriju na kapitlju. V decembru je ta pridiga odpadla v primeru, da je god sv. Silvestra sovpadal z nedeljo; takrat so namreč na kapitlju imeli zahvalno pobožnost.

⁴⁴ Cerkev sv. Katarine v Novem mestu so zgradili po požaru leta 1664. Stala je nasproti okrajnemu glavarstvu in okrožnemu sodišču. Ko je leta 1794 Novo mesto spet zajel hud požar, je skupaj z mnogimi hišami pogorela tudi ta cerkev, ki je potem niso več obnovili. Prim. IVAN VRHOVEC, n.d. 36.

⁴⁵ Podružna cerkev sv. Ane je bila v reformacijski dobi zatočišče protestantov iz Novega mesta (KLDB 487). Leta 1952 jo je porušila JLA.

⁴⁶ IVAN VRHOVEC, n.d. 36 piše: »Ta cerkva je stala na Bregu na severozapadnem pobočju holmca, na katerem stoji mesto. Po Valvasorjevi trditvi je bila velika in lepa. Prodali so jo na javni dražbi l. 1790 (zakaj?). Kupil jo je neki Ludvik Seyfried, duhovnik, ter se zavezal, da jo bo podrl.«

⁴⁷ Cerkev sv. Roka na Gorenjih Sušicah, danes podružnica župnije Toplice, je bila zgrajena 1651 v spomin na kugo v letu 1646. Prim. KLDB 490.

Pastoralna dejavnost v samostanski cerkvi in drugod

Precej širšo in popolnejšo podobo pridigarke in drugih zvrsti pastoralne dejavnosti novo-meškega samostana nam daje »Directorium Superioris«, ki kar na 16 straneh v Kodnicu popisuje bogoslužna opravila in pobožnosti, ki so se v teku leta zvrstile v domači samostanski cerkvi, prav tako pa tudi opravila po drugih cerkvah, kjer so po ustaljenih dogovorih pomagali kapucini predvsem kot pridigarji in spovedniki.⁴⁸ Seznam je služil kot priročnik gvardijanu, da je vedel, kako naj razporeja patre samostanske družine za opravila v domači cerkvi in drugod. Glede na to, da v njem najdemo zapisane tudi pobožnosti, ki so jih lahko uvedli šele v zadnjih desetletjih samostana, (kot npr. pobožnost na godovni dan kapucina bl. Bernarda Korleonskega, ki je bil med blažene prištet 1768), smemo sklepati, da je v Kodnicu ohranjeni »Directorium« le zadnja inačica podobnih predhodnih seznamov. Ker je v samostanu redno bivalo več patrov, ki so glede na svojo študijsko pripravo lahko opravljali službo pridigarja, je predstojnik ob rednih opravilih v domači cerkvi in stalno dogovorjenih obveznostih v drugih cerkvah mogel sprejemati še celo vrsto pomoči, za katere so priložnostno prosili okoliški župniki. Npr. leta 1754 je samostanska družina štela 12 patrov, ki so vsi bili usposobljeni pridigarji, leta 1760 pa 11.⁴⁹ Tako tudi ta seznam še vedno le delno predstavlja celotno dejavnost samostana; podobo bi še bistveno dopolnili sprotni samostanski zapisi (če bi se ohranili) in seveda eventuelni zapisi po raznih župnijskih kronikah.

Bogoslužna opravila v »Directorium Superioris« so razporejena po posameznih mesecih in nudijo naslednjo podobo dejavnosti:

Januar. Na dan novega leta je v samostanski cerkvi navadno manjši obisk in tudi manj spovedovanja, pač pa pride več ljudi k spovedi na drugo nedeljo po Treh kraljih. Za to nedeljo župnik iz Šentjerneja navadno prosi za dva spovednika in prav tako tudi župnik iz Dobriča. Ob robu je druga roka zapisala (kdaž?), da ta dva župnika za to nedeljo ne prosita več pomoči, pač pa se priporoča za dva spovednika župnik iz Šmarjete. Na god bl. Bernarda Korleonskega 14. januarja⁵⁰ so v domači cerkvi izpostavili relikvije blaženega, ljudje pa so imeli možnost za popolne odpuste. Na nedeljo po godu sv. Antona na kapitlju zaradi sejma navadno ni bilo pridige, ko pa so 1770 sejem prenesli na naslednji torek, je »redni« pridigar na kapitlju imel pridigo kot sicer ob nedeljah. Za praznik Marijine zaroke 23. januarja obhajata patrocinijski kapeli v Strugah in na gradu Luknja (župnija Prečna), zato gresta na oba kraja po dva patra. Vsako zadnjo nedeljo v mesecu je po večerni korni molitvi v samostanski cerkvi še skupna molitev za duše v vicah, »communio generalis«, pridiga ter litanije pred Najsvetejšim.⁵¹

Februar. Na Svečnico je več spovedovanja, po sklepni večerni molitvi so še litanije pred Najsvetejšim. Na god sv. Jožefa iz Leonisse, kapucina, 4. februarja, so zvečer slovesne litanije pred Najsvetejšim in molitve za odpustke.⁵² Na drugo predpostno nedeljo praznuje samo-

⁴⁸ Acta NM, Kodnic, 163–178.

⁴⁹ ASKP, *Catalogus Familiarum Provinciae Styriae*, Anno 1754, Rudolphsberti: Gašper iz Tržiča, gvardijan in magister novincev, Maksim iz Novega mesta, Jakob iz Sore, Didak iz Ljubljane, Korbinijan iz Ljubljane, Karel iz Ljubljane, redni pridigar, Damijan iz Tržiča, praznični pridigar, Žiga iz Ljubljane, Efreim iz Ljubljane, Tiberij iz Škofje Loke, Florid iz Ljubljane, Sigfrid iz Brezovice (ter bratje laiki Friderik iz Kranja, Sankt iz Škofje Loke in Serafin iz Žužemberka); Anna 1760: Dizma iz Krškega, gvardijan, Jošt iz Škofje Loke, magister novincev, Jakob iz Sore, Urban iz Idrije, Kerubin iz Škofje Loke, praznični pridigar, Simeon iz Zabelj, redni pridigar, Jožef iz Tržiča, Zenon iz Metlike, Tiberij iz Škofje Loke, Dorotej iz Vrhpolja, Marij iz Kranja (ter bratje laiki Friderik iz Kranja, Sankt iz Škofje Loke in Ignacij iz Novega mesta).

⁵⁰ Bernard iz Corleona (1605–1667), kapucin, je bil leta 1768 prištet med blažene. Danes se v bogoslužju praznuje njegov god na dan smrti 12. januarja.

⁵¹ To molitev za rajne so opravljali po vseh samostanih v provinci, kakor je določil provincijski kapitelj v Varaždinu 1719 in natančneje opredelil *Rituale Romano-Capucinicum* iz leta 1739 (p.1., c.13. 1). V rokopisni zbirki pridig p. Angelika iz Kranja (Janeza Vizintina), ki jo hrani arhiv kapucinskega samostana v Škofji Loki, je kar 26 pridig, ki jih je v letih 1769–1771 pater pripravil za to priložnost (prim. MARKO SENICA, *Slovenske pridige kapucina p. Angelika iz Kranja iz let 1766–1771*, Ljubljana 1990, 60). Zanimiva je tudi ohranjena priložnostna podoba v škofje-loškem samostanu (82 × 63 cm), ki res nedvomno pričuje, kako je ta pobožnost bila ustaljena po vseh kapucinskih samostanih: Kristus na križu, pred njim kleči Marija, spodaj so duše v vicah, ob strani pa angel drži v rokah napis »generalis communio«.

⁵² Kapucina Jožef iz Leonisse in Fidelis iz Sigmaringena sta bila razglašena za svetnika 1746. V Novem mestu so proglasitev slovesno praznovali na četrto nedeljo po Veliki noči 1747. Vsi kapucini in frančiškani so se skupaj s škofjskimi duhovniki in množico vernikov zbrali na kapitlju, od koder so šli v procesiji s kipoma obeh svetnikov – nosili so ju patri kapucini – v kapucinsko cerkev. Med procesijo so duhovniki in »musici« peli himne v čast svetnikoma, potem

stanska cerkev obletnico posvetitve lavretanske kapele: ob devetih dopoldne je pridiga, potem slovesna maša v kapeli; zvečer prinesejo v kapelo Najsvetejše in odpojejo litanije. Na tretjo predpostno nedeljo se v samostanu začne 40-urno češčenje – uvedli so ga leta 1740 – ki se nadaljuje v ponedeljek in torek. Gvardijan poleg »rednega« in »prazničnega« pridigarja določi še štiri patre, ki bodo te dni pridigali zjutraj in zvečer, prav tako določi razpored češčenja za samostansko družino. Češčenje se začne že v soboto popoldne s slovesnimi litanijami in pridigo, potem pa vse tridnevje poteka takole: prva maša je zjutraj ob petih, potem se izpostavi Najsvetejše, samostanska družina moli litanije vseh svetnikov, ki jim sledi meditacija, ob sedmih pojo primo, terco in seksto ter opravijo konventno mašo, ob devetih je pridiga, slovesna maša in nato tihe maše vse dopoldne; od dvanajstih do štirih popoldne je tiho češčenje, potem pridiga, pete litanije in blagoslov. V torek za sklep je popoldne ob treh pridiga, potem procesija po mestu, slovesne litanije in zahvalna pesem. K tej slovesnosti gvardijan povabi vse člane kapitlja, mestni sodnik poskrbi za šest mož, ki nosijo bakle in štiri, ki nosijo baldahin, duhovščina in mestni veljaki gredo v procesiji s prižganimi svečami, petje pa spremljajo godbeniki s kapitlja. Če je zadnja nedelja februarja že v postnem času, so pri popoldanski pobožnosti za rajne (communio generalis) samo litanije z blagoslovom, ker je redna postna pridiga istočasno pri frančiškanih.

Marec. V postnem času je v samostanski cerkvi vsak petek popoldne postna pridiga, ki ji sledijo litanije pred Najsvetejšim. Za praznik sv. Jožefa, ki je zavetnik kapucinske cerkve, pride zelo veliko ljudi k spovedi, zato poleg vseh domačih patrov spovedujejo tudi tuji spovedniki. Slovesno mašo vodi in pridiga eden od frančiškanov. Popoldne je še pridiga in litanije, zato ta dan odpade pridiga na kapitlju. Na praznik Gospodovega oznanjenja, ko je patrocinij lavretanske kapele v kapucinski cerkvi, je ob devetih najprej pridiga, potem slovesna maša v kapeli, popoldne pa spet ob štirih pridiga in litanije v kapeli pred Najsvetejšim; na kapitlju ta dan ni pridige. S tiho nedeljo se začne velikonočno spovedovanje. Številni verniki prihajajo k spovedi v naslednjih delavnikih. Pripraviti je treba zadostno število spovednih listkov. Za veliki četrtek in petek določa »Directorium«, naj se vsi obredi opravijo, kot je obširno popisano v provincijskem Obredniku iz leta 1739; opozarja le na nekatere podrobnosti pri obredih in pravi, naj se Najsvetejše te dni hrani v lavretanski kapeli, kjer je tudi božji grob. Na veliki četrtek »redni« pridigar mašuje doma ob šestih zjutraj. Na veliki petek »praznični« pridiga doma ob sedmih zjutraj, »redni« pa v kapiteljski cerkvi popoldne po procesiji. V seznamu opravil za veliki petek »Directorium« (in tako tudi v celoti Kronika) razen procesij, ki spadajo k obredom (prenos Najsvetejšega, procesija s križem) nikjer ne omenja pasijonske procesije, ki naj bi jo kapucini podobno kot v Ljubljani in Škofji Loki, po nekaterih avtorjih, redno prirejali na veliki petek. Če bi jo, bi v teh dokumentih nedvomno bila opisana.⁵³ Na veliko soboto ob šestih popoldne praznujejo slovesno vstajenje, h kateremu se zbere zelo veliko ljudi. Po aleluji »diakon intonira običajno slovensko pesem, ki jo nadaljujejo zbrani verniki«. Tudi na samo Veliko noč je v samostanski cerkvi veliko spovedovanje.

»Directorium« še posebej našteva, kam vse hodijo kapucini pomagat v postnem času. Na drugo postno nedeljo gresta dva patra spovedovat v Trebnje. Na tretjo postno nedeljo gresta dva v Šentjernej, kjer spovedujeta ves teden, naslednjo nedeljo in ponedeljek spovedujeta v Pleterjah, potem do sobote spet v Šentjerneju, na tiho nedeljo pa v Škocjanu. Na četrto postno nedeljo župnik navadno povabi dva spovednika v Dobrnič. Na tiho nedeljo spet dva spovedujeta v Trebnjem, zatem pa v ponedeljek in torek v Dobrniču, kjer je takrat 40-urno češčenje. Za praznik Žalostne matere božje gresta po dva spovednika v Žužemberk, Škocjan,

je, v proštovi odsotnosti, slovesno mašo opravil kapiteljski dekan Mlakar. Slovesnost se je nadaljevala vso osmino. Vsak dan so dopoldne imeli peto mašo, pri kateri je pridigal za to priložnost povabljeni duhovnik, zvečer pa so pridigali domači patri, potem so sledile še »litaniae cum musica«. Obisk je bil dopoldne bolj skromen, zvečer pa se je zbralo veliko vernikov. Iz okoliških župnij so v teh dneh nekajkrat prišle v kapucinsko cerkev velike procesije, ki so jih vodili domači župniki. Zadnji dan teh slovesnosti so ob zvonjenju vseh zvonov v mestu zapeli Te Deum.

⁵³ Prim. NIKO KURET, *Praznično leto Slovencev*, I, Ljubljana 1989, 173: »Tudi v Novem mestu so prirejali kapucini od leta 1658 do 1786 podobno procesijo« (kot v Škofji Loki). Glej tudi: FRANCE KOBLAR, *Spremna beseda k faksimilni izdaji škofjeloškega pasijona*, Ljubljana 1972, IV. Pač pa pri opisu kapiteljske cerkve piše IVAN VRHOVEC, n.d. 27: »V kriпти se je nahajala kapelica sv. Križa. Vsak veliki petek so postavljali tu božji grob in praznovali slovesnost, h kateri so drli ljudje od vseh krajev. Procesija na ta dan ni bila dosti manj slovesna, kakor ona v Ljubljani. Odpravljena je bila že v dobi prošta Marottija« (1715–1740).

v Mirno peč in Šmihel. Od sobote pred tiho nedeljo do vključno cvetne dva patra spovedujeta v Metliki. Na Veliko noč en pater mašuje v Grčevju (župnija Št. Peter-Otočec) in blagoslovi velikonočna jedila, drug pa na Toplicah (župnija Šmarjeta), na velikonočni ponedeljek pa oba mašujeta in spovedujeta na Trški gori. Na ta dan spovedujeta dva patra tudi v Stopičah.

April. Na drugo nedeljo po Veliki noči gresta dva patra k slovesnosti na Ruperč vrh (župnija Novo mesto – Šmihel), na četrto pa dva spovedujeta v Stopičah. Na god sv. Marka se običajna procesija z litanijami vseh svetnikov razvije kar po samostanskem vrtu.

Maj. Na god sv. Filipa in Jakoba 1. maja je v mestu semanji dan, zato v kapiteljski cerkvi ni pridige. 4. maja, na god sv. Florijana, mesto slovesno praznuje tega svetnika, ki ima kapelo pri stari cerkvi sv. Antona (pred letom 1891 so jo podrli). Cela samostanska družina gre tja v procesiji skupaj z verniki, eden od patrov v kapeli tudi mašuje. Na prošnje dni so običajne procesije (iz kapiteljske cerkve?): v ponedeljek pridejo verniki v procesiji v kapucinsko cerkev, kjer ob devetih mašuje kapiteljski dekan, med mašo pridiga »praznični« pridigar, zatem pa mašujejo še dva frančiškana in en škofijski duhovnik; v torek gre procesija k frančiškonom, kjer mašujeta še dva kapucina; v sredo se procesija poda v Šmihel, kjer ob osmih mašuje pater kapucin. Za Binkošti ni pridige ne v kapiteljski ne v kapucinski cerkvi, ker je pri frančiškanih 40-urno češčenje; vsaj en kapucin v teh dneh pri njih mašuje. Za binkoštno nedeljo povabi voditelj bratovščine sv. Frančiška Ksaverija dva patra na Veselo goro (župnija Šentrupert), da spovedujeta pri bratovščinskem shodu, eden pa tudi pridiga. Na nedeljo Svete Trojice je veliko spovedovanja v domači cerkvi, dva patra spovedujeta v Trebnjem, dva gresta v Pleterje, koder eden tudi pridiga pri slovesni maši ob desetih, ker obhajajo patrocinij, en pater pa sodeluje v procesiji z Najsvetejšim, ki z Vinjega vrha gre na Trško goro. Za god sv. Pankracija 12. maja gresta dva patra na grad Hmeljnik, ker je temu svetniku posvečena grajska kapela,⁵⁴ za god sv. Kancijana pa pater pridiga ob praznovanju župnijskega patrocinija v Škocjanu. Na praznik sv. Rešnjega telesa se samostanska družina pripravlja s pobožnostjo pred Najsvetejšim že na predvečer, na sam dan se s kapitlja razvije slovesna procesija, ki se ustavi tudi v kapucinski cerkvi; popoldne so še slovesne litanije. V mestu je – ob sodelovanju kapucinov – telovska procesija tudi za sklep osmine.

Junij. Za god sv. Antona Padovanskega 13. junija samostan da duhovno pomoč v župnijo Dobrnič. Na dan sv. Janeza in Pavla 26. junija v samostanski cerkvi blagoslovljajo sveče, ki jih verniki prižigajo ob hudi uri. Škocjanski župnik za nedeljo po godu Janeza Krstnika navadno prosi za patra, da bi na Stopnem, kjer je podružna cerkev Kraljice presvetege rožnega venca, pridigal ob shodu rožnovenske bratovščine.

Julij. Za god sv. Urha 4. julija navadno prosi za enega patra šmarješki župnik, ker na podružnici v Žalovicah obhajajo patrocinij. Slovesno praznovanje je 12. julija, ko godujeta sv. Mohor in Fortunat, zavetnika Kranjske. Na škapulirsko, tretjo nedeljo v juliju, je veliko spovedovanja v domači cerkvi; »redni« pridigar ta dan ne pridiga v kapiteljski cerkvi, ampak pri frančiškanih, ki ta dan slovesno praznujejo. 20. julija v Prečni slovesno praznujejo god sv. Elija, ki je zavetnik farne cerkve; navadno gresta tja dva patra.⁵⁵ Na nedeljo po prazniku sv. Ane v kapiteljski cerkvi spet ni pridige; verniki v procesiji pridejo k zelo obiskanemu shodu v podružno cerkev sv. Ane na Grabnu, kjer pridiga pater kapucin.

Avgust. Za Porciunkulo 2. avgusta pride h kapucinom »ogromna množica« (ingens copia) spovedancev. Na predvečer je pridiga in litanije pred Najsvetejšim. Zjutraj ljudje prihajajo že zgodaj, zato se začno maše ob petih, prva pridiga je ob šestih, druga ob devetih; obakrat pridigata za to priložnost povabljeni duhovniki. Popoldne so slovesne litanije, ki ne smejo trajati predolgo, da se ljudje pravočasno vrnejo domov. Na god sv. Lovrenca 10. avgusta je patrocinij pri podružnici Smuk v semiški župniji; tja gresta dva spovednika. Navadno prosi za ta dan dva spovednika tudi župnik iz Stopič. Na Veliki šmaren je v domači cerkvi dopoldne nekaj spovedovanja, popoldne slovesne litanije. Dva patra spovedujeta pri shodu na Trški

⁵⁴ KLDB 477 piše leta 1937: »Sedanji restavrirani grad ima razkošno opremljene sobane in bogato knjižnico. Utrjeni grad ima dvojno debelo obrambno zidovje s stolpi in starinski vhodni mostič. V reformatijski dobi so se tu shajali luterani iz Mirne peči. Grajska kapela sv. Pankracija hrani mnogo starinskih dragocenosti.«

⁵⁵ Prvotna cerkev v Prečni je bila posvečena sv. Eliju. Propadla je zaradi slabe zidave in potresov. Sedanjo je v čast sv. Antonu Padovanskemu posvetil škof A. B. Jeglič leta 1910. Prim. *Šematizem ljubljanske nadškofije*, Ljubljana 1993, 197.

gori, eden od njiju pripravi tudi pridigo. V nedeljo po tem prazniku pater pridiga pri rožnovenskem shodu na Smuku. Na god sv. Bernarda dva patra pomagata pri slovesnostih v cistercijanskem samostanu v Kostanjevici, potem pa še na god sv. Jerneja v Šentjerneju. V nedeljo pred sv. Jernejem kapitelska cerkev praznuje obletnico posvetitve; razen domačih duhovnikov ta dan na kapitlju mašujeta tudi dva kapucina in dva frančiškana. Naslednjo nedeljo pa zaradi sejma v mestu na kapitlju ni pridige (1770 so ta sejem prenesli na torek, zato je na kapitlju spet redna nedeljska pridiga). To nedeljo gresta na prošnjo metliškega prošta dva spovednika k Trem faram, kjer eden tudi pridiga pri shodu bratovščine Žalostne Matere božje.

September. V nedeljo pred Malim šmarnom dva patra gresta spovedovat na Veselo goro; povabi ju voditelj bratovščine sv. Frančiška Ksaverija. Na Mali šmaren je zelo veliko spovedovanja v domači cerkvi, dva pa spovedujeta tudi na Trški gori. V nedeljo po osmini tega praznika kapucinska cerkev slovesno praznuje obletnico posvetitve. Naslednjo nedeljo gvardijan pošlje dva spovednika v Trebnje, za god sv. Mihaela nadangela pa dva v Šmihel.

Oktober. Za god sv. Frančiška Asiškega 4. oktobra v samostanski cerkvi ni posebnega shoda, pač pa v mesto pride zelo veliko ljudi na prvo oktobrsko nedeljo, ko v kapitelski cerkvi praznujejo rožnovensko slovesnost; za pridigo navadno povabijo patra kapucina. Od te pa do zadnje nedelje v mesecu zaradi trgatve in zbiranja mošta ni pridig ne na kapitlju ne v samostanski cerkvi. V nedeljo pred praznikom Vseh svetnikov se veliko ljudi zbere k zahvalni slovesnosti na kapitelj, pri kateri navadno pridiga dekan kolegiatnega kapitlja; vsaj eno od maš, ki se zvrste, opravi pater kapucin. Ta dan praznujejo tudi obletnico posvetitve kapele Altenburg, kamor gresta dva patra. Prav tako je to (ali naslednjo) nedeljo slovesna zahvala po trgatvi na Trški gori; dva patra tam spovedujeta.

November. Na praznik Vseh svetnikov in na vernih duš dan je v samostanski cerkvi precej spovedovanja. Drugo nedeljo po tem prazniku obhajajo obletnico posvetitve kapele na gradu Otočec, ki je povezana s popolnim odpustom, zato tam spovedujeta dva kapucina.

December. Na prvo nedeljo gresta dva patra v Šentjernej in tam spovedujeta do vključno praznika Brezmadežne (8. december). Če god sv. Frančiška Ksaverija (3. december), ki je zavetnik Novega mesta, pride na nedeljo, ima na kapitlju prvo pridigo zjutraj »redni«, drugo ob desetih pa »praznični« pridigar. Na to nedeljo dva patra spovedujeta v Metliki, pridigarja pa navadno prosi tudi župnik iz Podzemlja, ker na podružnici v Gradcu slovesno praznujejo sv. Frančiška Ksaverija. Na god sv. Miklavža, ki je zavetnik kolegiatne cerkve, na kapitlju pridiga »praznični« pridigar, slovesno mašo pa imajo tudi v samostanski cerkvi. Ta dan praznujejo tudi patrocinij župnijske cerkve v Metliki; tja gresta dva patra: eden pripravi pridigo o sv. Miklavžu, drugi o Brezmadežni, za spovedovanje pa ostaneta na razpolago v Metliki do vključno naslednje nedelje. Pred praznikom Brezmadežne je v kapucinski cerkvi tridnevnic; zjutraj je maša s pridigo, popoldne spet pridiga in litanije. (»Directorium« piše, da so kapucini tako kot po drugih svojih samostanih tudi v Novem mestu želeli uvesti devetdnevnic, vendar zaradi podobnih pobožnosti na kapitlju in pri frančiškanih to ni bilo mogoče).⁵⁶ Župnik iz Bele cerkve navadno prosi za praznik sv. Lucije 13. decembra dva spovednika. 21. decembra spovedujeta dva patra ob patrociniju na Bajnofu, dva v Dobrniču. Na nedeljo pred Božičem je veliko spovedovanja v domači cerkvi, dva pa pomagata v Trebnjem. Tudi na sam Božič še mnogi pridejo k spovedi. Zadnjo nedeljo je v samostanski cerkvi običajna »communio generalis«, pridiga z molitvami za rajne, če pa se pokrivata nedelja in god sv. Silvestra, ni pridige, ker imajo na kapitlju zahvalno slovesnost ob koncu leta.

Vzgojna in izobraževalna hiša

Med kapucine so vstopali fantje iz najrazličnejših stanov, od kmečkih do mestnih in celo plemiških sinov. Temeljno redovno vzgojo so kandidati prejeli v leto dni trajajočem noviciatu, kjer so pod vodstvom svojega magistra spoznavali osnovna načela resnega evange-

⁵⁶ Devetdnevnic pred praznikom Brezmadežne je p. German iz Ljubljane uvedel 1731 v ljubljanskem samostanu, kmalu zatem pa še v Kranju in Škofji Loki. V Novem mestu so tako pobožnost že imeli frančiškani, poleg tega je prav v teh letih prošt Marotti uvedel na kapitlju devetdnevnic pred praznikom sv. Frančiška Ksaverija. Kapucini so jo sicer skušali uvesti, vendar zaradi omenjenih dveh ni bilo udeležbe, prav pa tudi ni bilo ne kapitlju ne frančiškanom. Zato so se slednjič odločili za tridnevnic. *Acta NM*, 77, *Kodicil* 177.

lijskega življenja, se seznanjali s Frančiškovim Vodilom in konstitucijami kapucinskega reda ter konkretnimi oblikami evangelijskega življenja v tem redu. Magistra – učitelja novincev, je določil provincijski kapitelj za dobo treh let.⁵⁷ Redno je to službo opravljal gvardijan ali vsaj samostanski vikar. Da bi njegovo delo moglo biti čim neposrednejše in s tem tudi uspešnejše, so kapucini Štajerske province 1637 sklenili, naj v noviciatskem samostanu ne bo več kot 10 novincev. Ker je število kandidatov naraščalo, je sčasoma v provinci bilo več novicijskih hiš, leta 1665/66 celo štiri (Bruck a.d. Mur, Maribor, Ptuj in Trst).

Novomeški samostan je prvič bil obenem tudi noviciatska hiša v letih 1720–1725, ko je provincijsko vodstvo, ki se je 16. septembra 1720 sestalo v Celju, sklenilo, da se noviciat iz Celja prenese v Novo mesto.⁵⁸ V teh letih je službo magistra novincev opravljal p. Arhangel iz Kranja, ki je 1722–1725 bil tudi novomeški gvardijan.⁵⁹ Noviciat je navadno štel do deset novincev, skupaj klerikov in laikov.⁶⁰

Ponovno so novomeški samostan določili za noviciatsko hišo leta 1730, kar je ostal do 1781. Magistri novincev so bili naslednji patri: p. Gregor iz Vinice 1730–1732, p. Frančišek iz Škofje Loke 1732–1737 (obenem tudi samostanski vikar) p. Kozma iz Radovljice 1737–1743 (gvardijan 1739–1742), p. Vincenc iz Maribora 1743–1746, p. Gašper iz Preddvora 1746–1756 (gvardijan 1749–1752 in 1753–1756), p. Ludvik iz Novega mesta 1756–1758, p. Jošt iz Škofje Loke 1758–1763, p. Floridus iz Ljubljane 1763–1764, p. Sigfrid iz Brezovice 1764–1768, ponovno p. Gašper iz Preddvora 1768–1772 (gvardijan 1768–1770), p. Rogerij iz Ljubljane 1772–1775, ponovno p. Sigfrid iz Brezovice 1775–1780 in zadnji magister novincev p. Rok iz Ljubljane 1780–1782. Leta 1781 se je namreč avstrijska vlada pod Jožefom II. lotila korenite reforme redovništva v državi (razpustitev številnih samostanov) in to začela z odlokom, da redovniki ne smejo več sprejemati novincev. V Vipavskem Križu so noviciat zaprli leta 1781, tri preostale novince pa poslali v Novo mesto, koder so opravili noviciat do konca predpisanega leta.⁶¹ Dokončno je v Novem mestu noviciat prenehal maja 1782.⁶²

Ko se je izteklo leto noviciata, so novinci v poseben magistrrov zvezek lastnoročno napisali izjavo s svojimi osnovnimi podatki in zagotovilo, da k redovnim obljubam pristopajo prostovoljno. Poleg predstojnika, ki je obljube sprejel, sta redno podpisana še dva patra kot priči.⁶³ Ker je cesarica Marija Terezija 1771 izdala odlok, s katerim je prepovedala redovne obljube pred 24. letom starosti, so kapucini z njenim dovoljenjem 1775 uvedli po končanem noviciatu začasne obljube, dokler kandidat ne bi dopolnil potrebne starosti za večne obljube.⁶⁴

Po opravljenem noviciatu so se mladi redovniki, ki so v posebni preizkušnji pokazali, da obvladajo »gramatiko«, osnove latinskega jezika, lahko lotili študija. Ta je po določilih generalnega kapitlja kapucinskega reda 1613 trajal sedem let: najprej so tri leta študirali logiko in filozofijo, ki je obsegala fiziko in matematiko skupaj s primesmi matematike in naravoslovja,

⁵⁷ Prim. MELCHIOR A POBLADURA, *Historia generalis Ordinis Fratrum Minorum Capuccinorum* I, Romae 1947, 165.

⁵⁸ *Liber FC*, Congregatio anno 1720: »Locatum autem fuit studium Philosophicum Cilliam lectore P. Joachimo Goritiensi, translocato Novitiato Rudolphsburtum.«

⁵⁹ P. Arhangel iz Kranja je bil magister novincev 1719–1720 na Reki, 1720–1725 pa v Novem mestu. Službo gvardijana je opravljal v več samostanih Štajerske province: 1722–1725 v Novem mestu, 1725–1728, 1731–1734, 1739–1740 in 1743–1746 v Kranju, 1734–1736 v Krškem, 1736–1737 na Reki, 1740–1743 in 1746–1749 v Ljubljani. Kot definitor je bil v vodstvu province 1740–1743, 1746–1752. Prim. *Liber FC* za navedena leta. Umrli je po 54 letih redovnega življenja v Ljubljani dne 19. septembra 1760. Prim. *Nekrologij slovenskih in hrvaških kapucinov*, Ljubljana 1977.

⁶⁰ V opombi 21 omenjeno poročilo (Relatio) za generalno kurijo v Rimu, ki ga je 6. januarja 1725 napisal gvardijan in magister novincev p. Arhangel iz Kranja, podpisala pa še vikar p. Ciril iz Krškega in redni pridigar p. Sigfrid iz Kranja, pravi: »Nunc ab aliquot annis Novitiatus existit, in quo communiter decem Novitii numerantur.«

⁶¹ *Acta NM*, 128: »Initio junii (1781) nobis per aliud Decretum totaliter prohibita suscepcio candidatorum in Religionem; ideo post hanc prohibitionem nullus amplius indutus. Novitiatus in S. Cruce etiam in hoc eodem capitulo (provincijski kapitelj se je sestel v Novem mestu 24. avgusta 1781) cessatus et tres clerici Novitii ibi adhuc superstites inde huc Rudolphswertum transmissi.«

⁶² Ibidem: »Hoc anno (1782) in mense Majo cessavit ob prohibitam suscepcionem prout Muraeponti ita et hic Rudolphswerti Novitiatus, postquam universim per 57 annos hic semper Rudolphswerti fuisset.«

⁶³ Ohranjena zvezka iz novomeškega noviciata (*Registrum*, delno tudi *Catalogus*, glej op. 9) nudita dragocene osnovne podatke o številnih kapucinih nekdanje Štajerske province.

⁶⁴ Prim. *Materiale*, 1775.

potem pa štiri leta teologijo, ki je zajemala študij svetega pisma in posamezna področja sholastične teologije. Študijsko skupino je sestavljalo sedem do deset mladih redovnikov, ki jim je vso snov, od logike do konca teologije razlagal en lektor in tako bil skozi sedem let njihov predavatelj, voditelj in mentor. Število teh skupin je bilo odvisno od skupnega števila mladih redovnikov v provinci in vsaka skupina je delovala v drugem samostanu; tako je imela Štajerska kapucinska provinca tudi do deset študijskih hiš. Če okoliščine niso narekovale drugače, je skupina opravila triletni študij filozofije v enem samostanu, potem pa se z lektorjem vred preselila v drug samostan in tam naredila še štiri leta teologije.⁶⁵

Novomeški samostan je kot študijska hiša deloval krajši čas. Leta 1713, ko je provinca imela 83 klerikov študentov, je provincijski kapitelj, ki je 12. maja zasedal v Novem mestu, sklenil, da odpre študij tudi v tem samostanu. Tako je v provinci bilo devet študijskih hiš, štiri za filozofijo: Cmurek, Ptuj, Celje in Novo mesto, ter pet za teologijo: Gradec – sv. Anton, Ljubljana (tega je kot lektor vodil Novomeščan p. Hipolit), Gradec – sv. Janez, Celovec in Maribor.⁶⁶ Skupino študentov, ki so v Novem mestu študirali filozofijo, je kot lektor vodil p. Ludvik iz Gorice. Z delom so začeli poleti 1713 in ga zaključili nekoliko prej kot običajno, že 1715. Lektor p. Ludvik je namreč, kot piše Mortuarij Štajerske province, 23. aprila 1715 »pobožno kakor je živel, umrl« po vsega dvanajstih letih redovnega življenja. Študijsko skupino so septembra 1715 prestavili v Ljubljano, kjer jo je kot lektor prevzel p. Baltazar iz Beljaka. Po tem letu v Novem mestu ni bilo več študentov, saj je od 1720 s krajšim presledkom do konca samostan bil noviciatska hiša.

Pomembni kapucini, povezani z novomeškim samostanom

Med kapucini, ki so se na redovno življenje pripravljali kot novinci v Novem mestu, najdemo nekaj znamenitih mož. Omenimo vsaj nekatere!

P. Erhard iz Radgone – Franc Ksaver Kugelmayer, vrhovni predstojnik kapucinskega reda (minister generalis), rojen 15. avgusta 1714, je 17-leten stopil v red in 1732–1733 opravil noviciat v Novem mestu. V duhovnika je bil posvečen 1737. Službo lektorja filozofije je opravljal v Krškem 1746–1748 ter v Mariboru 1748–1749, lektorja teologije pa v Gradcu 1749–1752. V letih 1752–1755 je bil gvardijan mariborskega samostana in obenem provincialni definitor, gvardijan pa še 1759–1761 v graškem samostanu sv. Janeza. Kot provincialni definitor je vodil Štajersko provinco 1755–1758 in 1761–1763. V vrhovnem vodstvu kapucinskega reda je deloval 1763–1768 kot generalni definitor, potem 1768–1775 kot generalni prokurator (zadolžen za urejanje zadev svojega reda pri Apostolskem sedežu) in slednjič 1775–1789 kot vrhovni predstojnik kapucinskega reda. Umrl je v Rimu 8. avgusta 1798. V njegovem času je kapucinski red štel nad 30.000 članov, pa tudi Štajerska provinca je glede na število članov dosegla svoj vrh: leta 1769 je imela 553 patrov, 70 bogoslovcev, 169 bratov laikov in 29 novincev, skupaj torej 821 redovnikov.⁶⁷

P. Angelik iz Kranja – Janez Vizintin, pridigar in pisatelj, rojen 30. julija 1735, je bil v noviciatu v Novem mestu 1754–1755. Mašniško posvečenje je prejel 17. decembra 1759, potem pa kot pridigar deloval po različnih samostanih: iz njegovih zapisov lahko sklepamo, da je bival v Krškem, Kranju, Vipavskem Križu in najbrž največ v Škofji Loki ter da je zelo pogosto pridigal tudi v posameznih krajih široke okolice teh samostanov. Jožefinske reforme so ga odnesle iz samostana; kot kaplan je 1782–1788 deloval v Bohinju, kjer je 20. maja 1790 tudi umrl. Zelo skrbno in dosledno je pisal svoje pridige v slovenskem jeziku in tako je v letih 1766–1771 nastala zajetna zbirka 309 pridig, ki jih je p. Angelik zvezal v šest zvezkov; te danes hrani arhiv kapucinskega samostana v Škofji Loki. Pridige za nedelje, praznike in najrazličnejše priložnosti so glede na svojo zgradbo, temeljno usmeritev in namembnost v

⁶⁵ Razvoj študija v kapucinskem redu zelo natančno predstavlja P. HILARIN FELDER, *Die Studien im ersten Jahrhundert des Kapuzinerordens*, v: *Liber memorialis Ordinis Fratrum Minorum S. Francisci Capuccinorum*, Romae 1928, 79–130. Tovrstna prizadevanja kapucinov na Slovenskem osvetljuje METOD BENEDIK, *Die Kapuziner*, n.d. 138–187.

⁶⁶ *Liber FC, Capitulum* 74.

⁶⁷ Podatki so zbrani iz zgoraj omenjenih virov o Štajerski kapucinski provinci. Nekaj literature o p. Erhardu navaja *Lexicon Capuccinum*, Romae 1951, 546.

marsičem podobne pridigam njegovih predhodnikov in vzornikov Janeza Svetokriškega in Rogerija iz Ljubljane, gotovo pa je v njih mogoče najti svojevrstne vsebinske poudarke in jezikovne značilnosti. Angelikova zbirka še čaka na temeljito študijsko obdelavo.⁶⁸

P. Gregor iz Perudin pri Vinici v Beli Krajini – Jurij Maljevec, kajkavski pesnik, rojen 2. marca 1734, je opravil noviciat v Novem mestu 1754–1755. Kot pridigar in tudi kot gvardijan je deloval največ v samostanih v Zagrebu in Varaždinu. Bivanje na Hrvaškem ga je odmaknilo slovenskemu kulturnemu okolju, da je, čeprav slovenskega porekla, postal kajkavski pisatelj. Bil je razmeroma plodovit, v letih 1781–1800 je izdal deset različnih del v tisku. Med drugim je napisal zelo izvirno božično igro, potem pesnitev o Kristusu, dobrem pastirju in še več drugih pesnitev na religiozno tematiko, prav tako pa je opeval tudi sodobna dogajanja in v pesnitvah opisal vojne s Turki. P. Gregorja štejemo med najpomembnejše kajkavske pesnike.⁶⁹

P. Janez iz Svetega Križa v Vipavski dolini – Tobija Lionelli, v slovenski kulturni zgodovini znani Janez Svetokriški, ki je v letih 1691–1707 izdal pet zvezkov pridig v slovenskem jeziku pod naslovom *Sacrum Promptuarium* (Sveti priročnik), na poseben način izstopa v vrsti novomeških gvardijanov. O njem so precej napisali literarni zgodovinarji, manj pa je obdelana vsebina njegovih pridig pod različnimi teološkimi vidiki, čeprav že bežnejši pogledi v to področje kažejo na pravo duhovno bogastvo.⁷⁰ Doslej znane podatke o njem dopolnimo še z nekaterimi, odkritimi v zadnjem času. Rodil se je leta 1647, v noviciat na Reki je vstopil 1664 ter ga opravil pod vodstvom p. Joahima z Reke, ki je bil tod gvardijan in obenem magister novincev. Redovne obljube je naredil na Reki 21. septembra 1665 pred svojim magistrom, kot priči sta bila zraven p. Anton iz Šentvida (umrl 1685 v Gorici) in p. Ciprijan z Reke (umrl na Reki 1676).⁷¹ Subdiakonot je prejel 21. septembra 1669 v Zagrebu,⁷² diakonat pa 5. aprila 1670 v Gradcu.⁷³ Iz zapisa v provincijskem mortuariju, ki pravi, da je ob smrti 17. oktobra 1714 v Gorici bil 44 let duhovnik, sklepamo, da je bil posvečen v duhovnika poleti 1670, kraj in natančnejši datum pa doslej še nista znana. Glede študija ne more biti nobenega dvoma, da ga je opravil v domači provinci in ne v Benetkah, kot so domnevali nekateri literarni zgodovinarji; študij v provinci je potekal urejeno po redovnih normah in v tem času sploh ni obstajala praksa, da bi kdo študiral izven svoje province. Po podatkih iz knjige provincijskih kapitljev (*Liber FC*) o razporedu in poteku študija v tem času je najverjetnejša, če ne celo edina možna domneva, da je Svetokriški opravil študij pod vodstvom lektorja p. Florencija iz Šentvida na Koroškem⁷⁴ in sicer filozofijo v Zagrebu 1665–1667 ter v Celju 1667–1668, teologijo pa v Celju 1668–1669 in potem do konca v Gradcu. Kot gvardijan je Janez Svetokriški služboval v Trstu (1679–1682), v rodnem Svetem

⁶⁸ Pridigarski opus p. Angelika, opis njegovih rokopisov, vsebinsko razdelitev, pregled pridig po posameznih zvezkih ter poskus analize Angelikove pridige je v svoji diplomski nalogi predstavil MARKO SENICA, *Slovenske pridige kapucina p. Angelika iz Kranja iz let 1766–1771*, Ljubljana 1990.

⁶⁹ Pirm. SBL 5, 37; *Franjo medju Hrvatima*, zbornik radova franjevačkih zajednica u prigodi 750. obljetnice smrti sv. Franje Asiškoga, Zagreb 1976, 245, ga navaja pod priimkom Malevac (?), sam pa je v izjavi, ki jo je po končanem noviciatu napisal v *Registrum* (gl. op. 9) svoj priimek izpisal kot Maljevec.

⁷⁰ Janeza Svetokriškega predstavljata SBL in PSBL, o njem bolj ali manj obširno pišejo priročniki za zgodovino slovenskega slovstva. Dobro študijo o Svetokriškem je napisal MIRKO RUPEL, *Sacrum Promptuarium Janeza Svetokriškega*, Koper 1991 (ponatis). Še nekaj literature o Svetokriškem: METOD BENEDIK, *Die Kapuziner in Slowenien 1600–1750*, n.d. 291–295; JOŽE KORUZA, *Oče Janez Krstnik Svetokriški in njegov Sveti priročnik*, v: *Slovstvene študije*, Ljubljana 1991, 121–125; ALOJZ VETRIH, *Kršćanstvo kot dobrina v spisih Janeza Svetokriškega*, Otlica 1964; METOD BENEDIK, *Die mariologischen Gedanken in den Predigten des P. Johannes Svetokriški und P. Amandus von Graz*, v: *Acta congressus mariologici-mariani internationalis in republica Melitensi anno 1983 celebrati*, tom. V, Romae 1987, 45–62.

⁷¹ Njegova lastnoročna izjava, da redovne zaobljube dela prostovoljno, je zapisana v *Registro nel quale sono notati tutti li frati di questa Provincia della Styria, con la loro ricettione, professione et testimonij*, ki ga hrani arhiv hrvaške kapucinske province v Zagrebu.

⁷² *Liber ordinationum* zagrebske (nad)škofije: Sabato quator temporum septembris, (21. septembra) 1669 ad subdiakonatum: Fr. Joannes Baptista a Sancta Cruce, ad titulum ordinis capucinatorum. Skupaj s Svetokriškim so prejeli subdiakonot še štirje kapucini štajerske province. Posvetitelj škof Martin Borkovič 1667–1687.

⁷³ *Ex libro ordinationum sub Reverendissimo in Christo Patre ac D.D. Georgio Episcopo Lavantino Protonotario Apostolico, liber 1586–1670* (Škofijski arhiv v Mariboru): Anno 1670, ordinati Graecii die 5. aprilis . . . ad Diakonatum: Fr. Joannes Bapt. a S. Cruce Ord. S. Franc. Capuc. Posvetitelj škof Sebastian Poetting 1665–1673.

⁷⁴ P. Florencij iz Šentvida na Koroškem je kot lektor filozofije in teologije v letih 1665–1677 deloval v Zagrebu, Celju, Gradcu (?), ponovno v Celju, na Ptuj in v Ljubljani. Gvardijan je bil v Ljubljani (1677–1679), v Lipnici (1679–1682) in v Wolfsebergu (1682–1683), kjer je tudi umrl. Prim. P. ALBIN VON THUERINGERBERG, *Totenbuch*, n.d. 300.

Križu (1682–1684), v Ljubljani (1684–1685), ponovno v Trstu (1686–1688), v Novem mestu (1688–1690) in v Gorici (1694–1696).⁷⁵ V času svojega bivanja v Novem mestu je Svetokriški očitno dobro sodeloval s proštom Friderikom Hieronimom grofom Lanthieri, ki je izhajal iz ugledne goriške rodbine in bil kapucinom prijazno naklonjen. Pridige za prvi zvezek Svetega priročnika je nedvomno pripravljal že v predhodnih letih, dokončno pa jih uredil za tisk v Novem mestu, in kar je še posebej pomembno, v proštovi osebi našel mecena, ki mu je izdajo knjige (tiskana v Benetkah 1691) omogočil, česar kapucinski red sam nikakor ne bi zmozel. Svetokriški je prošta, svojega mecena, ohranil za zgodovinski spomin v obširnem in slikovito napisanem posvetilu (za naslednje zvezke je našel druge mecene).

P. Hipolit iz Novega mesta – Janez Adam Gaiger, sin znanega novomeškega slikarja Hansa Georga Gaigerja, se je rodil 1667 v Novem mestu. Kot je sam zapisal v izjavi ob koncu noviciata, je 17-leten stopil v kapucinski red, opravil noviciat v Gorici pod vodstvom magistra, gvardijana in provincijskega definitorja p. Hieronima iz Gradišča ob Soči ter naredil zaobljube 28. maja 1685. Študij filozofije in teologije je najverjetneje opravil pod vodstvom lektorja p. Lambreta iz Niederdorfa (Dolinja ves na Koroškem) v Mariboru in Ljubljani, ni pa doslej znano, kje in kdaj je bil posvečen v duhovnika. Kot lektor je predaval dvema skupinama študentov: prvi 1697–1700 filozofijo v Mariboru in 1700–1704 teologijo v Gradcu, drugi pa 1709–1712 filozofijo v Mariboru in 1712–1715 teologijo v Ljubljani. Službo gvardijana je opravljal 1704–1706 v Kranju, 1715–1718 v Novem mestu in 1718–1719 v Ljubljani. Umril je 5. aprila 1722 v Kranju.⁷⁶ Njegov Trojezični slovar je sicer ostal v rokopisu, vendar je vplival na delo kasnejših slovarnikov. Za ponatis je 1715 pripravil Bohoričevo slovnico in istega leta tudi novo (tretjo) izdajo lekcionarja Evangelia inu Lystuvi. Predelal je M. Kastelca prevod Hoja za Kristusom Tomaža Kempčana in ga 1719 objavil pod naslovom Bukvice od slejda inu navuka Kristusa našiga izveličerja. Poslovenil je J. A. Komenskega *Orbis pictus* (Svet v slikah). P. Hipolit Gaiger je pomemben Novomeščan, ki se je vpisal v zgodovino slovenskega slovstva.

Gvardijani novomeškega samostana

Za vsak samostan Štajerske province je gvardijane določalo provincijsko vodstvo na rednem kapitlju ali na kongregacijah, ki so jih provinciali sklicevali po potrebi v vmesnem obdobju. Mandat za službo gvardijana je trajal od kapitlja do kapitlja, večkrat pa je prihajalo do zamenjav tudi vmes, če so to narekovale okoliščine (bolezen, smrt, druge službe ipd.). Seznam novomeških gvardijanov je povzet po knjigi provincijskih kapitljev (*Liber FC*, gl. op. 6); datum pred imenom pove, kdaj je kdo bil imenovan za gvardijana:

10. 5. 1658 – p. Romuald iz Štandreža; 6. 5. 1661 – p. Štefan z Reke; 6. 9. 1662 – p. Alojzij iz Ljubljane; 9. 5. 1664 – p. Rupert iz Rogaške Slatine; 4. 9. 1665 – p. Reginald iz Ljubljane; 30. 9. 1667 – p. Barnaba iz Ljubljane; 3. 7. 1668 – p. Cezarij iz Komna; 13. 9. 1669 – p. Luka iz Zagreba; 5. 9. 1670 – p. Pashazij iz Litije (?); 3. 6. 1672 – p. Simforijan iz Šentvida; 1. 9. 1673 – p. Rupert iz Rogaške Slatine; 14. 5. 1675 – p. Alojzij iz Ljubljane; 4. 9. 1676 – p. Damascen iz Varaždina; 1. 9. 1679 – p. Ernest iz Krškega; 19. 6. 1682 – p. Sabin iz Celja; 28. 4. 1684 – p. Sigismund iz Ljubljane; 31. 8. 1685 – p. Alojzij iz Ljubljane; 3. 9. 1688 – p. JANEZ IZ SV. KRIŽA; 5. 5. 1690 – p. Adolf iz Celja; 7. 9. 1691 – p. Viljem iz Celja; 10. 9. 1694 – p. Florencijan iz Hreljina; 24. 2. 1696 – p. Kerubin iz Škofje Loke; 6. 9. 1697 – p. Martin iz Bistrice; 7. 11. 1698 – p. Zaharija iz Radovljice; 28. 5. 1700 – p. Joahim iz Postojne; 16. 9. 1701 – p. Maksimilijan iz Celja; 19. 9. 1704 – p. Viljem iz Celja; 30. 9. 1707 – p. Gašper iz Celja; 9. 5. 1710 – p. Ciril iz Krškega; 12. 5. 1713 – p. Joahim iz Postojne; 29. 5. 1716 – p. HIPOLIT IZ NOVEGA MESTA; 6. 5. 1718 – p. Ernest iz Slovenj Gradca; 29. 9. 1719 – p. Ambrož iz Ljubljane; 2. 9. 1722 – p. Arhangel iz Kranja; 28. 9. 1725 – p. Gabrijel iz Ljubljane; 15. 10. 1728 – p. Nikolaj iz Škofje Loke; 7. 9. 1731 – p. Angelik iz Šentvida; 5. 9. 1732 – p. Anzelm z Bleda; 17. 9. 1734 – p. ENGELBERT IZ NOVEGA MESTA; 11. 5. 1736 – p. Frančišek iz Ajdovščine; 13. 9. 1737 – p. Jakob iz

⁷⁵ Prim. *Liber FC*, provincijski kapitlji v letih 1679–1696.

⁷⁶ Priročniki literarne zgodovine pogosto napak pišejo, da je umrl v Kamniku. *Enciklopedija Slovenije* 4 (1990) 24 napačno navaja datum njegove smrti (28. 4. 1722).

Žirov; 8. 5. 1739 – p. Kozma iz Radovljice; 4. 5. 1742 – p. Filip iz Višnje gore; 13. 9. 1743 – p. Jernej iz Škofje Loke; 20. 8. 1744 – p. Dizma iz Krškega; 21. 5. 1745 – p. Bruno iz Cerknice; 9. 9. 1746 – p. Justin iz Gorice; 5. 9. 1749 – p. Gašper iz Preddvora; 15. 9. 1752 – p. Bruno iz Cerknice; 5. 10. 1753 – p. Gašper iz Preddvora; 17. 8. 1756 – p. Bruno iz Cerknice; 1. 9. 1758 – p. Anton iz Postojne; 31. 8. 1759 – p. Dizma iz Krškega; 16. 8. 1762 – p. Arkadij iz Idrije; 13. 5. 1763 – p. MAKSIM IZ NOVEGA MESTA⁷⁷; 28. 10. 1763 – p. Salezij iz Kranjske Gore; 30. 8. 1765 – p. Sigfrid iz Brezovice; 23. 5. 1766 – p. Kunibert iz Ljubljane; 11. 9. 1767 – p. Adam s Podbrezj; 9. 9. 1768 – p. Gašper izi Preddvora; 21. 9. 1770 – p. MAKSIM IZ NOVEGA MESTA; 26. 8. 1771 – p. Sigfrid iz Brezovice; 15. 9. 1775 – p. Kozma iz Radovljice; 28. 8. 1778 – p. Pij iz Škofje Loke; 13. 8. 1780 – p. Sigfrid iz Brezovice; 12. 9. 1783 – p. Didak iz Idrije, zadnji gvardijan v Novem mestu.

Razpustitev samostana

Z reformami, ki sta jih izvajala Marija Terezija (1740–1780) in še radikalneje Jožef II. (1765 sovladar, 1780–1790 cesar) z namenom, da bi v duhu razsvetljenstva uredila Avstrijo kot moderno absolutistično državo, sta močno posegla na cerkveno področje. Reforme so zajele tudi samostane: za državno oblast so bili vsi, ki se niso neposredno udeleževali v dušnem pastirstvu ali se s šolami in socialnimi ustanovami (bolnice, ubožnice, sirotišča) vključevali v pospeševanje splošnega napredka, nekoristni in torej nepotrebni; posebej je to veljalo za kontemplativne in spokorne redove. Patent o razpustitvi samostanov je Jožef II. podpisal 12. januarja 1782, izvajala ga je dvorna komisija, ki je ohlapna osnovna navodila v posameznih primerih presojala po svoje oziroma glede na različne vplive. V svojih dednih deželah je Jožef II. razpustil 738 samostanov. Uboštvenim redovom (kapucinom, minoritom, frančiškanom itd.) so samostane pustili tam, kjer so jih lahko uporabili za dušno pastirstvo.⁷⁸

Kapucini v Novem mestu so 16. maja 1786 prejeli odlok o razpustitvi samostana, ki naj bi bil »za dušno pastirstvo nepotreben«. V upanju, da bo odlok preklican, so skušali njegovo izvršitev vsaj odložiti. Okrožni glavar grof Blagaj jim je dne 13. julija ponovno posredoval vladni ukaz, ki so se mu na zahtevo provinciala p. Rafaela iz Škofje Loke po šestih tednih le uklonili. Zadnji novomeški gvardijan p. Didak iz Idrije, Janez Žerovec, je dobil službo pridigarja in notarja v Novem mestu,⁷⁹ zadnji samostanski vikar p. Evzebij Pirc iz Krškega je postal vikar na kapitlju in tudi ostali patri so večinoma šli kot kaplani oziroma vikarji v dušno pastirstvo.⁸⁰

Z dvornim dekretom z dne 13. julija 1784 je bilo določeno, da se premoženje ukinjenih kapucinskih samostanov ne izroči verskemu skladu, ampak se prepusti redovni provinci, ker v cesarstvu ni bil razpuščen red kot celota, ampak le posamezni samostani. (Očitno je v ozadju tega odloka predvsem dejstvo, da kapucinski samostani niso imeli nikakršnega vrednejšega imetja). Samostanska sredstva in premičnine naj bi provincial razdelil samostanom, ki so še ostali. V Novem mestu je po komisarjevi ugotovitvi skupna vrednost gotovine ter celotne samostanske in cerkvene opreme bila neznatna. Kam so stvari raznesli, vemo bore malo. Tabernakelj so po provincialovem naročilu prenesli v Krško in ga postavili v glavni oltar tamkajšnje kapucinske cerkve.⁸¹ O liturgični opremi, o podobah v cerkvi in samostanu, o drugih stvareh (doslej) ni znanega nič. Na kapitlju v Novem mestu je nekaj podob, od katerih

⁷⁷ P. Maksima iz Novega mesta je provincijsko vodstvo še istega leta na kongregaciji 28. oktobra 1763 na Ptuj določilo za misijonarja v Gruziji. Tod so od 1661 delovali italijanski kapucini, sredi 18. stoletja pa so se jim pridružili tudi nekateri patri štajerske province (Friderik iz Ivnika, Dominik iz Trsta, Emanuel iz Tržiča). P. Maksim je bil misijonar samo do poletja 1765, ko se je zaradi turško-gruzijske vojne vrnil v domovino. Prim. *Materiale* 1765.

⁷⁸ Prim. *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*, MD Celje 1991, 153 sl.

⁷⁹ Kasneje je služboval kot katehet v Idriji, kot kaplan v Preserjih, Idriji in Kropi, kot kuratni beneficiat v Višnji gori in nazadnje v Dupljah, kjer je 25. aprila 1813 tudi umrl. Prim. FRANČIŠEK POKORN, *Šematizem duhovnikov in duhovnij v ljubljanski nadškofiji I. 1788*, Ljubljana 1908, 231.

⁸⁰ P. Evzebij Pirc je 1791–1796 deloval kot župnik v št. Petru–Otočec, 1796–1821 pa v Dolenjskih Toplicah. Prim. FRANČIŠEK POKORN, *Šematizem*, n.d. 161. Ta avtor v svojem delu navaja 20 kapucinov, ki so v času jožefinskih reform odšli iz rezpuščenih samostanov v neposredno dušno pastirstvo.

⁸¹ *Archivum Loci PP. FF. Capucinatorum Gurgfeldi Erectum Anno Domini MDCCCLVII* (Kronika krškega samostana), Annus Christi 1786: »Hoc eodem anno Cessato Conventu Rudolphswertensi ex licentia ARP. Chrysostomi Provincialis adductum est Rudolphswerto Tabernaculum Sanctissimi et ad hanc Aram Majorem positum. veteri, sub tectum Conventus reposito.«

bi tri ali štiri utegnile biti iz nekdanjega samostana. Kaj pa knjižnica, ki je po obsegu in vsebini morala biti precej podobna krški, kranjski, škofjeloški? Nobene sledi ni, ki bi kazala, da bi bila kamorkoli prenešena v celoti. V samem Novem mestu so doslej evidentirane tri knjige, ki jih hrani frančiškanski samostan. Gotovo je vsaj nekaj knjig v krškem samostanu, vendar tamkajšnja knjižnica tozadevno še ni raziskana, prav tako tudi ne celjska. V škofjeloškem kapucinskem samostanu, kjer je doslej urejena približno polovica stare knjižnice, je med okoli 2000 knjigami tudi 53 knjig, v katerih je kot lastnik s črnilom vpisan kapucinski samostan v Novem mestu (*Loci Capucinatorum Rudolphsweriti*): pet s področja razlage Svetega pisma, sedem s področja dogmatike, štirinajst s področja moralke, devetnajst s področja homiletike, tri s področja cerkvenega prava, štiri s področja cerkvene zgodovine in ena s področja svetovne zgodovine. Vsekakor bo v zvezi s tem vprašanjem treba raziskati vsaj še nekaj knjižnic, kjer bi se moglo najti še kaj iz Novega mesta.

Razpuščen samostan je kaj hitro začel doživljati usodo odpisanih in brezpravnih. Meščani so z vrta pokradli zelenjavo, začeli so celo razkrivati streho, nakar so stavbo zaščitili vojaki.⁸² Izpraznjeni samostan je vzel v najem vojaški erar za 60 goldinarjev letnega plačila ter ga določil za shrambo vojaških potrebščin (*Proviantmagazin*). V vojaške namene so ga v času svoje okupacije uprabljali tudi Francozi, po njihovem odhodu pa je spet služil kot *Proviantmagazin*, od leta 1843 v lasti vojske.⁸³ Leta 1937 o nekdanjem samostanu preberemo: v njem so poleg več stanovanj sedaj nastanjeni uradi: pošta, sreska finančna kontrola in davčna uprava; samostanski vrt je 1810–1925 služil za pokopališče.⁸⁴ Danes so na tem kraju moderne stavbe in večina Novomeščanov niti ne ve več, da je kdaj v njihovem mestu deloval kapucinski samostan.

⁸² Prim. ADAM WOLF, *Die Aufhebung der Kloeister in Inneroesterreich 1782–1790*, Wien 1871, 150.

⁸³ Prim. IVAN VRHOVEC, n.d. 18.

⁸⁴ Prim. KLDB, 479.

Zusammenfassung

DIE KAPUZINER IN NOVO MESTO

Metod Benedik

Der von Papst Clemens VII. im Jahre 1528 bestätigte Kapuzinerorden brachte eine bedeutende Wende in die Verkündigungstätigkeit der Kirche. Eine Reihe von Niederschriften und späteren Studien bezeugen, daß die Predigten zu der Zeit sehr lang waren; sie ähnelten weitläufigem Philosophieren ohne den biblischen Inhalt, einer Rederei »de omnibus rebus et quibusdam aliis« – sie waren ein Abglanz (und zugleich eine der Ursachen) der allgemeinen Krise, die die Kirche damals niederdrückte. Die Kapuziner verlangten in ihrem Predigerprogramm (Konstitutionen in Albacina 1536), daß ihre Prediger »alle eiteln und nutzlosen Streitfragen und Lehrmeinungen, einschmeichelnde Lieder und Subtilitäten, die nur wenige verstehen können, beiseite lassen« und »daß sie in ihrer Predigt die Heilige Schrift gebrauchen, vorzüglich das Neue Testament, besonders aber das Heilige Evangelium«. Durch solch eine Einstellung konnten sich die Kapuziner als Prediger sehr rasch in Italien, gegen das Ende des 16. Jahrhunderts in der Schweiz, in Spanien, Frankreich und in Deutschland behaupten. Auch auf slowenischen Boden wurden sie von den Bischöfen als Trägern der posttridentinischen katholischen Erneuerung in erster Linie wegen ihrer wirkungsvollen Predigertätigkeit eingeladen: nach Gorica (Görz) kamen sie im Jahr 1591, nach Ljubljana 1606, dann 1609 nach Celje, 1613 nach Maribor, 1617 nach Radgona (Radkersburg), Trst (Triest) und Krmin (Cormons), 1623 nach Ptuj, 1629 nach Beljak (Villach), 1637 nach Vipavski Križ, 1640 nach Krško und Kranj, 1646 nach Celovec (Klagenfurt), 1650 nach Gradišče ob Soči und 1707 nach Škofja Loka. Als vorletztes wurde im Jahr 1658 das Kapuzinerkloster in Novo mesto gegründet.

In der Geschichtsschreibung findet man über das Kloster von Novo mesto nur flüchtige Vermerke, die sich auf seine Gründung und Auflösung beziehen (Ivan Vrhovc, P. Oton Kocjan, P. Mavricij Teraš), daher ist aber das Archivmaterial reicher. Dies betrifft vor allem die im Provinzarchiv aufbewahrte Klosterchronik, die eines der vollständigsten Dokumente dieser Art darstellt. Es geht um ein umfangreiches Buch, das in seinem ersten Teil die Geschehnisse von der Klostergründung bis zu letztem Jahr seines Bestehens beschreibt; im Buch sind auch Abschrei-

bungen oder in manchen Fällen sogar die fürs Kloster bedeutenden Originaldokumente zu finden. Im zweiten, Kodiciel genannten Teil findet man zuerst eine Reihe von Namenslisten; hier werden alle in Novo mesto verstorbenen Kapuziner, die in der Klosterkirche beigesetzten Laien (Wohltäter), alle Guardiane des Klosters von Novo mesto, Propste, Dechanten des Kapitels und Stadtpfarrer angeführt. Das Leben und die Tätigkeit des Klosters widerspiegeln sich unmittelbar in den Niederschriften über die feste Pastoralitätigkeit im Kloster, in der Stadt und ihrer weiteren Umgebung, über die bestimmten Pflichten des Regular- und Festpredigers, vor allem über die Predigertätigkeit der Kapuziner in der Kapitelkirche, über den dritten Orden, über das Noviziat, das im Kloster längere Zeit tätig war, über das Almoseneinsammeln, interessant ist aber auch die Beschreibung der Klosterbilder. Es geht allerdings um ein Dokument, das nicht nur eine gute Rekonstruktion der Gestalt dieses Klosters ermöglicht, sondern beleuchtet in mancher Hinsicht auch das breitere historische Panorama der Stadt Novo mesto in dieser Zeit. Für die Geschichte des Klosters von Novo mesto sind auch zahlreiche andere Quellen von Bedeutung, unter denen besonders hervorzuheben sind: das Buch der Provinzkapitel, Niederschriften über die einzelnen Klöster der Steirischen Kapuzinerprovinz aus dem Jahr 1654, wie auch Vermerke über die Novizen in diesem Kloster.

Für die Ansiedlung der Kapuziner in Novo mesto setzte sich zuerst besonders Propst Mihael Kumar von Chumberg ein, nach ihm aber sein Nachfolger Janez Andrej Stenberg; auf seine Bitte hin entschlossen sich die Kapuziner auf dem Provinzkapitel von Ljubljana im Jahr 1657 mit dem Klosterbau in Novo mesto zu beginnen. Den Grund schenkten Graf Jurij Jankovič von Hmeljnik (Hopfenbach) und dessen Frau Marija Sidonija auf ihrem Meierhof »na Krokarij«. Wegen zu grosser Entfernung von der Stadt haben sie ihn gegen etwas kleineres Kapitelgut unmittelbar hinter der Stadtmauer am Ljubljana Tor umgetauscht. Die Franziskaner versuchten die Klostergründung mit allen Mitteln zu verhindern (zwei Bettelordenklöster in einer kleinen Stadt – die Almosenfrage); trotz allem wurde am 11. Juni 1658 der Grundstein gelegt und so mit dem Bau begonnen. Im September 1659 erteilte der Patriarch von Aquileia als *ordinarius loci* den Kapuzinern das Recht das Seelsorgenamt auf dem ganzen Gebiet des Aquiläer Patriarchats auszuüben. Er hob besonders das Predigen und Beichtthören hervor. Die Kirche wurde zu Ehren des Hl. Joseph durch Bischof Ivan Smoljanovič von Senj geweiht. Im Jahre 1707 wurde die Kapelle der Lauretanischen Mutter Gottes, etwas später die Kapelle des Hl. Kajetan und des Hl. Antonius hinzugebaut. In der letzten befand sich die Grabstätte zahlreicher Wohltäter des Klosters. Die Kirche und das Kloster – dieses hatte 22 Zellen – wurden mit zahlreichen Bildern ausgestattet; unter denen wird von den Niederschriften besonders ein Bild der Mutter Gottes erwähnt (es wurde »Maria Stainwurf oder Bild unser Liebn Frauen vom Bluet« genannt, Kopie eines Bildes aus Novara), ausserdem einige andere, vor allem Bildnisse der Heiligen aus dem Kapuzinerorden. Unter den Autoren dieser Bilder werden Maler Janez Koch aus Novo mesto, Janez Valentin Metzinger, Janez Anton Tušek aus Škofja Loka und Janez Herrlein aus Würzburg genannt.

In Einklang mit ihren Ordenskonstitutionen aus dem Jahr 1536 bauten die Kapuziner, ähnlich wie allerorts, auch in Novo mesto eine schlichte und bescheidene Kirche. Nirgendwo wollten sie bedeutendere geistliche Zentren aufbauen, ihre Aufgaben sahen sie hingegen darin, daß sie den anderen mithelfen, zumal predigen, in anderen Kirchen, wohin man sie eben einladen würde. Die Tätigkeit des Klosters aus Novo mesto wird im Bericht an die oberste Ordensleitung im Jahr 1725 bündig zusammengefasst: »Seit unserer Ankunft in Novo mesto hören wir Beichte, besuchen Kranke, pflegen Sterbende. Wenn die Nachbarpriester uns bitten – und dies kommt oft vor – gehen wir auf die Pfarreien predigen. Neben kleinerer Anzahl von Predigten in unserer Kirche predigen wir an allen Sonn- und Feiertagen in der Kollegiatskirche.« Dieser kurze Bericht ist hinsichtlich der Predigertätigkeit sicherlich sehr bedeutend. Er wird durch einen umfangreicheren Vermerk im Kodiciel klargestellt, in dem von zeitweisen Verwicklungen zwischen dem Kapitel und dem Kloster bezüglich der Predigertätigkeit die Rede ist, der aber uns eindeutig wissen lässt, daß die Kapuziner während der ganzen Zeit des Klosterbestehens in Novo mesto, einige kurze Zeitabstände ausgenommen, regelmässig in der Kapitelkirche Predigten hielten. Sie waren hier (anstatt der Kapitelherren) ständige Prediger an Sonn- und Feiertagen. Es wird eingehender durch zwei Verzeichnisse beschrieben, in denen die Dauerpflichten des »ordentlichen« und »festlichen« Predigers durch das ganze Jahr hindurch angeführt werden. Das Verzeichnis des »ordentlichen« Predigers legt gleich am Anfang fest: er predigt in der Kapitelkirche jeden Sonntag um zehn Uhr, in der Adventszeit aber um fünf Uhr am Nachmittag. Eine umfangreichere und vollständigere Einsicht in die Predigertätigkeit und in die anderen Pastoralitätigkeiten des Klosters von Novo mesto bietet uns das »Directorium Superioris«, das sogar auf 16 Seiten im Kodiciel die Liturgiehandlungen und Frömmigkeiten beschreibt, die sich im Laufe des ganzen Jahres in der Klosterkirche abwickelten, aber auch die Handlungen in der anderen Kirchen in weiter Umgebung, wo die Kapuziner laut festen Vereinbarungen – diese wurden im Laufe der Jahre offensichtlich noch vervollständigt – vor allem als Prediger und Beichtväter behilflich waren. In diesem Verzeichnis wird durch das ganze Jahr ziemlich grosse Anzahl von Pfarr- und Filialkirchen weiterer Umgebung von Novo mesto und verschiedene Festlichkeiten und Frömmigkeiten angereiht, bei denen die

Kapuziner mitwirkten, was wiederum das geistliche Leben ziemlich geräumigen Teils von Dolenjsko zusätzlich klarstellt. Im Zusammenhang mit dieser Tätigkeit wurden stufenweise auch die Bestimmungen hinsichtlich der Almoseneinsammlung festgelegt; das Almosen war für die Klosterunterhaltung unentbehrlich. Im Kodiciel ist eine Reihe von Verzeichnissen mit Bestimmungen, was, wo und wann eingesammelt wird (in dieser Studie sind die Verzeichnisse nicht bearbeitet), enthalten.

Laut Bestimmungen des Generalkapitels aus dem Jahr 1613 dauerte das Studium im Kapuzinerorden sieben Jahre: in den ersten drei Jahren studierte man Logik und Philosophie, die Physik und Metaphysik mit Bestandteilen von Mathematik und Naturwissenschaften enthielt, anschließend vier Jahre Theologie, die das Studium der heiligen Bereiche scholastischer Theologie einbeschloß. Jede einzelne Studiengruppe bestand aus zehn jungen Ordensleuten, denen den ganzen Studienstoff, von Logik bis zur Theologie, ein Lektor darlegte und somit war er alle sieben Jahre derer Professor und Mentor. Die Anzahl dieser Gruppen hing von der Anzahl junger Ordensleute in der Provinz ab. Das Kloster in Novo mesto wirkte als Studienheim nur zwei Jahre lang: im Jahr 1713 begann hier Lektor Pater Ludvik aus Gorica eine Studentengruppe die Philosophie zu lehren. Als er im Jahr 1715 plötzlich verschied, wurde seine Studentengruppe nach Ljubljana versetzt. Dieses Haus wirkte aber längere Zeit als Erziehungshaus, in dem die Kandidaten während des einjährigen Noviziats unter der Leitung eines Magisters die Grundsätze des Ordenslebens kennenlernten. Der Magister wurde vom Provinzkapitel in der Regel für die Zeit von drei Jahren eingesetzt. Dieses Amt wurde regelmässig vom Guardian oder mindestens vom Klostersvikar ausgeübt. Die Noviziatsgruppe bestand höchstens aus zehn Novizen, daher waren in einer Provinz in der Regel mehrere Noviziatshäuser. Das Kloster in Novo mesto diente als Noviziatshaus von 1720 bis 1725 und von 1730 bis 1782, als der Orden laut Verordnungen Josephs II. die Novizen nicht mehr aufnehmen durfte.

Mit Novo mesto sind einige bekannte Kapuziner verbunden. Hier verbrachte sein Noviziat P. Erhard aus Gornja Radgona, Franc Ksaver Kugelmayer, der später als Lektor der Philosophie und der Theologie, als Guardian in Maribor und Graz wirkte und war zweimal Provinzial der Steirischen Kapuzinerprovinz, zuletzt aber in den Jahren 1775–1789 oberster Vorsteher des Kapuzinerordens (minister generalis). Pater Angelik, Janez Vizintin aus Kranj, war im Noviziat in Novo mesto zwischen 1754–1755 und wirkte später als Prediger in verschiedenen Klöstern, am längsten in Škofja Loka. Mit aller Sorgfalt verfasste er seine Predigten in slowenischer Sprache und so entstand in den Jahren 1766–1771 seine umfangreiche Sammlung von 309 Predigten, die Pater Angelik in sechs Bände einbinden liess; sie sind heute im Kloster in Škofja Loka aufbewahrt. Pater Gregor aus Perudin bei Vinica in Bela Krajina war Angeliks Mitnovize. Als Prediger wirkte er vorwiegend in Zagreb und Varaždin; er schrieb ziemlich viel und wird unter die bedeutendsten Dichter der »kajkavica« Sprachgruppe gezählt. Pater Janez Svetokriški, Tobija Lionelli, übte in den Jahren 1688–1690 in Novo mesto das Guardianamt aus. In dieser Zeit redigierte er Predigten für das erste Band seines *sacrum Promptuarium*. Er arbeitete offensichtlich sehr gut zusammen mit Propst Friderik Graf Lanthieri, denn in diesem fand er einen Mäzen, der ihm das Drucken des ersten seiner fünf Bücher des Heiligen Handbuches ermöglichte – der Grund, aus dem Pater Janez zu den bedeutendsten slowenischen Schriftstellern der Barockzeit gehört. Pater Hipolit, Janez Adam Gaiger, ist der bekannteste aus Novo mesto stammende Kapuziner. Er wurde im Jahr 1667 geboren, wirkte als Lektor und Guardian in verschiedenen Klöstern; er starb in Kranj im Jahr 1722. Die slowenische Literaturgeschichte kennt ihn als Übersetzer, Schriftsteller und Sprachgelehrten.

Die Josephinischen Reformen fügten auch das Kloster von Novo mesto weg; es wurde durch den Erlass vom 16. Mai 1786 aufgehoben. Der letzte Guardian, Pater Didak aus Idrija, erhielt das Prediger- und Notaramt in Novo mesto, Pater Evzebij aus Krško, der Klostersvikar, wurde zum Kapitelvikar, die anderen Patres gingen als Kapläne und Vikare in die Seelsorge. Das aufgelöste Kloster erlebte alsbald das Schicksal der »Abgeschriebenen«. Die Besitzer wechselten des öfteren ab. Im Jahre 1937 kann man über das einstige Kloster lesen: in ihm sind jetzt neben mehrerer Wohnungen untergebracht: Postamt, Kreisfinanzkontrollamt und Steuerverwaltung. Heute stehen an dieser Stelle moderne Gebäude und die Mehrheit der Einwohner von Novo mesto wird wohl nicht einmal mehr wissen, dass in ihrer Stadt je ein Kapuzinerkloster tätig war.

Vlado Valenčič

TRGOVINA NA KRANJSKEM V 18. STOLETJU

V sejnem zapisniku ljubljanskega trgovskega ceha je za leto 1758 ohranjen seznam trgovcev na Kranjskem po posameznih krajih, pri vsakem je naveden znesek prisilnega državnega posojila, ki mu je bil predpisan.¹ Seznam je objavil Müllner v razpravi o ljubljanski trgovini.² Po njem je imena trgovcev v Kranju objavil Žontar v zgodovini tega mesta.³ Ker nas seznam seznanja z razširjenostjo trgovcev v tedanji kranjski deželi, se mi zdi umestno, da ga skoraj po sto letih ponovno objavim. V zvezi z njim pa bom obravnaval vlogo trgovine v našem tedanjem gospodarstvu.

I.

Seznam trgovcev je bil napravljen v času, ko je potekala sedemletna vojna med Avstrijo in Prusijo in je država razpisovala in izterjaval posojila, da bi si zagotovila za vojskovanje potreben denar. Eno takih posojil je predpisala cesarica Marija Terezija z dekretom 14. aprila 1758. Reprezentanca in komora, državno oblastvo v deželi, je napravila porazdelitev zneska predpisanega posojila na posojilne zavezance, ki so bili najvišji državni in deželni uradniki ter skupine nekaterih poklicnih stanov.

Po tej porazdelitvi so morali prispevati za posojilo:⁴

grof Auersperg Jožef Anton, predsednik deželskega sodišča	1575 gold.
odvetniki in doktorji	4000 gold.
grof Cobenzl Karel	1125 gold.
grof Herberstein Janez Seyfried, predsednik reprezentance	1350 gold.
Hofmann Anton, svetnik reprezentance	450 gold.
trgovstvo	10.000 gold.
grof Lamberg Leopold, deželni upravitelj	450 gold.
doktorji medicine	4000 gold.
grof Orzon Henrik	450 gold.
baron Raigersfeld Franc, svetnik reprezentance	450 gold.
gospodarski uradniki ali oskrbniki	6000 gold.
cehi in bratovščine	8000 gold.
premožnejši prebivalci brez posesti in poklica	5000 gold.

Skupni znesek posojila je znašal 42.850 gold. Kako je bil določen znesek posojila za posamezne zavezance in za pripadnike posameznih skupin, se ni dalo ugotoviti.

K posameznim poklicnim skupinam se mi zdi potrebno podati nekaj pojasnil. Skupaj z odvetniki so navedeni tudi doktorji. Gotovo so mišljeni doktorji prava, ki so bili zaposleni v upravni ali sodni službi. Gospodarski uradniki in oskrbniki so bili zaposleni predvsem pri večjih zemljiških gospostvih. Nekoliko skrivnostna je skupina premožnih prebivalcev brez posesti in poklica (unpossessionierte vermögliche Landesinwohner so weder profession noch einen Charakter oder andere Bedienung haben). Domnevam, da gre predvsem za rentnike, to je osebe s precej denarja, ki so ga posojale morda tudi državi in deželi in prejemale obresti. Mogli so pa v tej skupini biti tudi nekdanji visoki državni in deželni funkcionarji, ki so prejeli kakšne pokojnine. Moralo pa je biti kar precej takih posojilnih zavezancev, saj jim je bil predpisan višji znesek kot advokatom ali zdravnikom.

Nimamo osnove, da bi mogli presoditi, kolikšno obremenitev so pomenili posameznim skupinam predpisani zneski posojil in v kakšnem medsebojnem razmerju so bili. Zdi se, da so bili zavezanci po skupinah precej neenakomerno obremenjeni. Trgovci, po seznamu jih je

¹ Arhiv Slovenije (AS), Rokopisna zbirka I/139, sejni zapisnik trgovske družbe str. 81 sl.

² A. Müllner, Die Zukunft der Stadt Laibach, Argo VI/1898, 186 sl.

³ J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939, str. 248.

⁴ AS, Reprezentanca in komora I Rk fasc. 2.

bilo 85, naj bi vplačali 10.000 gold. posojila, cehi in bratovščine pa 8000 gold. V Ljubljani je bilo tedaj okrog 400 obrtnikov, na vsem Kranjskem pa okrog 3000 obrtnih mojstrov.⁵ Kot zavezanci so sicer navedeni cehi in bratovščine, vendar sodim, da so pri tem mišljeni člani in ne organizacije. Kajti cehi niso na splošno imeli večjega premoženja in še to je bilo večkrat v nepremičninah. Zato se mi ne zdi verjetno, da bi mogli cehi kot organizacije vplačati posojilo v predpisanem znesku. Obrti, ki niso bile organizirane v cehih, niso bile obremenjene s posojilom, zato je moralo biti zavezancev dosti manj kot obrtnih mojstrov. Gotovo so med temi prevladovali rokodelci, ki so se le skromno preživljali, toda bili so tudi obrtniki nekaterih strok, v katerih je mojster mogel dobro uspevati in pridobiti večje premoženje. Da so bile nekatere obrti donosne, kažejo zneski, ki so jih obrtni mojstri plačevali za pridobitev obrtnih pravic. Kupnine so pri nekaterih cehovskih obrtih znašale tudi po več sto goldinarjev, včasih so dosegle ali celo presegle 1000 goldinarjev. Pa tudi mojstrske pristojbine, ki so jih plačevali cehom pri vstopu, so bile vredne upoštevanja, znašale so po več deset goldinarjev, v posameznih primerih se omenjajo tudi zneski nad sto goldinarjev.⁶ Težko bi verjeli, da je premoženjsko stanje več sto obrtnikov zaostajalo za premoženjskim stanjem manj kot sto trgovcev, všteti tudi kramarje. Podobno je pri skupinah odvetnikov, doktorjev prava in medicine, v katerih je bilo le nekaj desetih zavezancev. V Ljubljani je bilo ob popisu prebivalstva leta 1754 40 doktorjev prava in medicine. Koliko jih je bilo v drugih krajih dežele ni znano, mogoče le nekaj posameznikov. In temu številu doktorjev je bilo predpisano posojilo v istem znesku kot vsem cehovskim obrtnikom. Porazdelitev posojila na posamezne osebe in izbrane poklicne skupine kaže, da je bil namen pritegniti k vplačilu tega posojila le premožnejše pripadnike izbranih družbenih slojev, ne pa vseh stanov npr. zemljiških gospodov ali duhovščine, ti so bili za potrebe finansiranja vojne obremenjeni z drugimi posojili.

II.

Trgovstvu predpisano vojno posojilo v znesku 10.000 gold. je po nalogu reprezentance in komore porazdelil ljubljanski trgovski ceh na seji 10. maja 1758.⁷ To porazdelitev navajam po zapisniku, priimki trgovcev so zapisani v izvorni obliki, pri priimkih, za katere je sedaj znana slovenska oblika, je dodana v oklepaju. Za krstna imena, ki so razširjena ali vsaj znana tudi med Slovenci, je uporabljen slovenski naziv, tuja so v originalni pisavi. Za nekatere trgovce so v drugih virih, npr. v ljubljanskih davčnih knjigah, priimki drugače zapisani, tudi taki so navedeni v oklepajih. Pri vsakem trgovcu je naveden znesek posojila.

Trgovci na debelo in menični trgovci v **Ljubljani**:

Michael Angelo Zois negotium	1000 gold.
Friderik Weitenhiller	500 gold.
Lovrenc Tombschitz (Tomšič)	400 gold.
Jožef Hueber	400 gold.

Trgovci na drobno:

Seyfridt Hyronimus Sinn, njegova vdova	100 gold.
Andrej Redeschini	200 gold.
Matevž Franc Perr	200 gold.
Jakob Tamer (Dithamer)	200 gold.
Lovrenc Jakob Umbnigg (Umnik)	200 gold.
Sebastijan Obersteiner	150 gold.
Andrej Anton Sckrincer (Skrinjar)	100 gold.
Peter Amon, njegova vdova	50 gold.
Wolfgang Auracher, njegova vdova	150 gold.
Rafael Anton Franzoni	50 gold.
Janez Kristof Kirchsclager	200 gold.
Janez Gotthard Weis, nezmožen plačila	—
Janez Jurij Pillgram	200 gold.

⁵ V. Valenčič, Pregled ljubljanske obrti od začetka 18. stoletja do obrtnega reda iz leta 1859 ter njen gospodarski in družbeni razvoj. Publikacije Zgodovinskega arhiva Ljubljane. Razprave zv. 4, str. 141; J. Šorn, Začetki industrije na Slovenskem, Maribor 1984, str. 75.

⁶ I. Slokar, Zgodovina rokodelstva v Ljubljani od leta 1732 do leta 1860. Publikacije Zgod. arhiva Ljubljana, Razprave zv. 4, str. 15.

⁷ Gl. I.

Matija Bartalotti	150 gold.
Jožef Deslpruner (Desselbrunner)	200 gold.
Peter Anton Cargniati	75 gold.
Filip Jakob Karisch (Kariz)	50 gold.
Valentin Clementschitz (Klemenčič)	50 gold.
Anton Damian (Domian)	100 gold.
Mihael Kuck (Kuk)	250 gold.
Leopold Wagathey (Bogataj)	100 gold.

Sledijo kramarji:

Janez Sauritsch (Zavrič)	75 gold.
Tomaž Doditsch (Dodič)	75 gold.
Blaž Strickini	75 gold.
Andrej Allitsch (Alič)	75 gold.

Naslednjih 11 kramarjev Jakob Tezoll, Jurij Prelitz, Anton Kleitschitz, Hieronim Potezzin, Jurij Petza, Marija Princin, Elizabeta Wendin, Gašper Suchadobnigg, N. Lagegin, N. Fodinin, N. Laufferin plačajo skupaj	150 gold.
--	-----------

Trgovci v **Kranju**:

Franc Šimon Jugovitz (Jugovic), grosist	300 gold.
Nikolaj Omann, grosist	100 gold.
Martin Gallée (Gale), trgovec na drobno	100 gold.
Matevž Benedischitz (Benedičič)	100 gold.
Janez Krstnik Dueller (Duler)	50 gold.
Luka Wadley (Bodlaj)	50 gold.
Janez Rumaltdt (Romaltdt)	50 gold.
Janez Krstnik Staber	25 gold.
Janez Bessentin (Visintin)	50 gold.
Anton Pfarher (Farger)	50 gold.
Matevž Pittschmann (Pičman)	50 gold.
Anton Laybacher	50 gold.
Jernej Paullitsch (Pavlič)	50 gold.
Tamer, materialist	25 gold.
Andrej Sporer v Ljubnem , trgovec na drobno in debelo	300 gold.
Jožef Schutzman, Podbrezje	200 gold.
Jurij Pesditsch, Radovljica	200 gold.
Valentin Koniar, Smlednik	100 gold.
Jožef Jencho (Jenko), Stražišče , grosist	300 gold.
Vadleyin vdova, mesto Kamnik	50 gold.

Trgovci v **Škofji Loki**:

Matevž Dembscher (Demšar), grosist	300 gold.
Jurij Jencko (Jenko), grosist	200 gold.
Jožef Wagathei (Bogataj), grosist	100 gold.
Janez Luschina, trgovec na drobno	200 gold.
Štefan Errath	100 gold.
Janez Chrischey (Križaj), vdova	100 gold.
Gregor Oblack (Oblak) pri Loki in Poljanah	100 gold.
Andrej Jesencko pri Loki in Poljanah	50 gold.
Martin Dembscher (Demšar) pri Loki in Poljanah	100 gold.
Gašper Krammer pri Loki in Poljanah	50 gold.
Andrej Jencko pri Loki in Poljanah	50 gold.
Jakob Jencko pri Loki in Poljanah	50 gold.

Trgovci v **Trzinu**:

Kajetan Jabornigg	200 gold.
Marko Pesditz	50 gold.
Marija Prinzin, vdova	50 gold.

Trgovci v **Novem mestu**:

Leonard Skrem	100 gold.
Ferdinand Meyracher	50 gold.
Anton Fanzoi	100 gold.
Martin Rotter	50 gold.
Janez Martin Rieff	100 gold.

Rotter mlajši	25 gold.
Andrej Rösman, vdova, nezmožna za vplačilo	—
Lenard Jacomin	50 gold.

Trgovca v Krškem:

Franc Obratschar	50 gold.
Ostirmann	50 gold.

Vseh trgovcev je bilo 85, od teh 40 v Ljubljani, 35 na Gorenjskem in 10 na Dolenjskem, na Notranjskem ni bilo nobenega. Ljubljanske davčne knjige izkazujejo v prvi polovici 18. stoletja okrog 24 trgovcev in 17 kramarjev.⁸ Trgovci v Ljubljani so bili torej v celoti zajeti. Zneski posojila so bili trgovcem predpisani na seji trgovske družbe, v kateri so morali biti včlanjeni le ljubljanski trgovci, ne pa kramarji. Grosistom, ki niso imeli prodajalne za prodajo na drobno, se ni bilo treba včlaniti.⁹ Od ljubljanskih trgovcev, ki so v seznamu, je bilo 22 včlanjenih, člana nista bila dva veletrgovca, eden izmed trgovcev na drobno ter kramarji. O kakšni organizaciji trgovcev zunaj Ljubljane ni znano ničesar, tudi ni znano, da bi bila razen te še kakšna druga evidenca iz 18. stoletja o trgovstvu na Kranjskem. Zato je težko presoditi, ali so bili trgovci v drugih krajih dežele zajeti s toliko popolnostjo kot v Ljubljani.

Predpisani zneski posojila so bili v razmaku med 25 in 1000 goldinarjev, le 11 ljubljanskih kramarjev je bilo obremenjenih skupaj s posojilom v znesku 150 goldinarjev! Dva trgovca nista imela možnosti, da bi ga vplačala, zato jima posojilo ni bilo predpisano. Več kot polovico posojila so morali vplačati ljubljanski trgovci, ki so jim bili predpisani sorazmeroma najvišji zneski, večini nad 100 goldinarjev. Zneske 150 gold. in več je plačalo 24 trgovcev, 16 je plačalo 100 gold., 5 po 75, 24 po 50 gold., 14 pa manj. Večje zneske posojila so morali vplačati tudi trgovci v Škofji Loki in v nekaterih gorenjskih vaseh. Po višini posojil moremo sklepati na obseg trgovskega poslovanja pri posameznih trgovcih, na njihovo premoženjsko stanje ter tudi na vlogo in pomen trgovine v gospodarstvu krajev, kjer so ti trgovci poslovali.

III.

Za nekaj trgovcev imamo tudi podatke o trgovskem poslovanju, premoženju in drugem gospodarskem uveljavljanju. Kot prvi je v seznamu naveden M. Zois, ki je zapisan z najvišjim zneskom posojila. Po prihodu v Ljubljano (bil je z Bergamaškega je stopil v službo veletrgovca Petra Antona Codellija, ki je trgoval največ z železom in cenedskim suknom. Po Codellijevi smrti leta 1727 je trgovino podedoval njegov nečak Avguštín Codelli, ki je ustanovil trgovsko družbo, v katero je vstopil M. Zois kot družbenik. Leta 1735 je Zois trgovino odkupil in je področje poslovanja znatno razširil. Železnina je ostala glavni predmet trgovanja, trgoval pa je tudi z drugimi kovinskimi proizvodi, bombažem, volno, oljem, južnimi pridelki itd. Železo in železne izdelke je kupoval na Kranjskem in na Koroškem ter jih izvažal v Italijo, tam je kupoval volno in drugo blago, kar je prodajal v avstrijskih deželah in južni Nemčiji. Bombaž je dobival iz Male Azije. Ker je velik del prometa šel skozi Trst, je tam zgradil hišo s skladišči za blago. Leta 1757 je bilo v tržaškem skladišču shranjenega blaga v vrednosti 86.000 goldinarjev. Da bi trgovini zagotovil železnino, je posegel v fužinarstvo. Postopoma so z nakupom prišle v njegove roke železarne v Stari Fužini, Bohinjski Bistrici, na Javorniku, v Radovni in v Mislinji na Spodnjem Štajerskem. Posest večine kranjskih železarn in dobavne pogodbe z več koroškimi fužinami so mu zagotovile odločilno vlogo pri izvozu železa. Trgovske posle je Zois opravljal največ s posredovanjem trgovskih družb. Ko je kupil trgovino Codellijeve tvrdke, jo je nekaj let vodil v družbi s S. Gasparijem, ko je ta iz družbe izstopil, jo je vodil eno desetletje sam. Leta 1755 je ustanovil družbo z V. Simonittijem in A. Andriolijem, kot svoj delež glavnice je vplačal 100.000 gold., družbenika sta vplačala 40.000 gold. Pozneje sta omenjena družbenika izstopila, v družbo pa sta vstopila nečak Bernardin in sin Žiga. Družbena tvrdka je uspešno poslovala, v prvih desetih letih je imela 295.417 gold. dobička, v letih 1769 – 73 pa 178.777 gold. Razumljivo je, da si je mogel Zois pri tako uspešnem poslovanju pridobiti veliko premoženje. Leta 1767 je bilo cenjeno na

⁸ V. Valenčič, Ljubljanska trgovina od začetka 18. stoletja do srede 19. stoletja. Zgod. arhiv Ljubljana, Gradivo in razprave 3, str. 21.

⁹ Prim. Valenčič, Ljubljanska trgovina . . . str. 15 sl.

953.000 gold., to je bilo največ, kar je tedaj imel kak gospodarstvenik v deželi. Leta 1758, ko mu je bilo predpisano vojno posojilo 1000 gold. sicer še ni dosegel tolikega bogastva, vendar je že tedaj razpolagal s tolikim premoženjem, da je bil zanj znesek posojila v primeri z drugimi trgovci malenkosten. Toda pripomniti je treba, da je ob izbruhu sedemletne vojne podaril državi 40.000 gold., kar je pripomoglo, da mu je leta 1760 cesarica Marija Terezija podelila dedno baronstvo.¹⁰

Drugi najvišji znesek posojila 500 gold. je bil predpisan veletrgovcu F. Weitenhillerju. Ta se je priselil iz Velikovca, v Ljubljano je prišel okrog leta 1730, se poročil z vdovo trgovca in prevzel njeno trgovino s suknom, eno največjih v Ljubljani. Postal je ljubljanski meščan in član trgovskega ceha proti plačilu pristopnine 100 gold., kar je presegało zneske, ki so jih običajno plačevali drugi novi člani. Poleg trgovine se je ukvarjal z bančnimi posli, posegel je tudi v industrijo. Za francosko trgovsko tvrdko s poslovalnico v Trstu je kupoval žito okrog Ptuja, imel je platnarno v Bakru, na Koroškem je imel topilnico bakra, bil je delničar tržaške zavarovalne družbe, trgoval je s suknom; s stanovsko suknarno je imel pogodbo za nakup 200 kosov sukna letno pod pogojem, da sama ne bo prodajala na drobno. Za suknarno je občasno nabavljal volno v Italiji, posojal denar in opravljal denarna posla za razne državne ustanove. Leta 1747 pa je kupil suknarno z zalogo za 43.821 gold. Tedaj je proizvajala letno 800 do 1000 kosov sukna, zaposlovala je okrog 400 delovnih moči, vštetiš predice. Leta 1762 je suknarno prodal. S svojimi poslovnimi dejavnostmi si je pridobil precejšnjo premoženje. Po njegovi smrti leta 1772 sta glavna dediča bila sin in brat, ženi, otrokom in drugim sorodnikom je volil nad 70.000 gold., za dve ustanovi je namenil 5000 gold., dolgoletnemu uslužbencu je odpustil 1500 gold. posojila ter določil še razne zneske v dobrodelne namene. Vrednost imetja, ki sta ga dobila glavna dediča ni znana, gotovo pa je precej presegała navedena volila, morala pa je biti precejšnja, saj je izvrševalcu oporoke določil letno plačo 400 gold. ter 200 gold. nagrade.¹¹

Veletrgovska tvrdka L. Tomšič je morala vplačati 400 gold. posojila. Kot trgovec je bil prvokrat obdavljen leta 1700, leta 1716 je postal lastnik hiše nasproti magistrata (na prostoru sedanje hiše Stritarjeva ulica 2). Podatkov o njegovem trgovskem poslovanju nimamo, bilo pa je uspešno, ko je leta 1730 umrl je zapustil znatno premoženje. V oporoki je določil, naj se pokoplje v tedanji frančiškanski cerkvi, za 144 samostanov frančiškanske province, za maše, razne cerkvene bratovščine in reveže je volil 3685 gold.. Glavnemu dediču sinu Francu Karlu je prednostno volil 40.000 gold., hišo in vinograd pri Gorici z naročilom, da izplača ženi poleg zaženila še 2000 gold., sestrama in bratu, ki je študiral na Dunaju medicino 8326 gold. Bratu Primožu v Polhovem gradu je volil 100 gold. Lovrenc Tomšič je bil ob smrti še član mestnega notranjega sveta. Na prošnjo vdove Katarine ji je magistrat izplačal 30 gold. kot pripadajoči letni deputat. Poslovanje dediča z očetovo trgovsko tvrdko pa ni bilo več uspešno. Leta 1766 je moral prositi magistrat, da mu kurator imetja izplača 200 gold. za hranarino in za rešitev zastavljene zlate ure.¹²

Veletrgovec Jožef Hueber je prišel iz Radtstadta (Salzburg), meščan je postal leta 1721. Najprej je bil v družbi s svojim bratom, toda kmalu se je osamosvojil. Trgoval je s suknom, dobavljal je magistratu blago za kroje mestnih slug, čuvajev in stolonoš. Leta 1729 je kupil tri hiše, dve je pozneje prezidal v eno (Mestni trg 21, Krojaška 4). Opravljal je razne funkcije za mesto, že leta 1723 je prišel v zunanji svet, notranji svetnik je postal leta 1728. Dvakrat je po štiri leta opravljal funkcijo višjega špitalskega mojstra. Leta 1750 je dobil plemstvo in naziv pl. Hubenfeld, Umrl je leta 1760 star 76 let.¹³

F. M. Perr je naveden med trgovci na drobno, toda njegovo trgovsko poslovanje je bilo zelo obsežno, posegal pa je tudi v industrijo. Bil je iz Braslovč, v trgovsko družbo se je včlanil

¹⁰ Valenčič, Ljubljanska trgovina . . . str. 27 in 33; SBL IV str. 828; Müllner, n.o.m.; AS, Rokopis I/138 r, Incorporation Buch derjenigen Herren Gebrüder so von Anno 1717 In gremio des kaiser-königlichen Privilegierten bürgerlichen Standts in Laybach im Herzogthum Crain als Kauffleuthe nach Ihrem Range aufgenommen und gegen Erlegung Ihres Contigents einverleibt worden sind. V tej knjigi so vpisani sprejeti člani od leta 1717 do 1814.

¹¹ J. Šorn, Ljubljanska suknarna, ZC IX/1955, str. 76 sl.; I. Slokar, Ljubljanska suknarna, ZC XVI/1962, str. 63 sl.; Valenčič, Ljubljanska trgovina . . . str. 33.

¹² ZALj, God. XVII/81; Cod. I/72, fol. 104, Cod. I/105, str. 342.; AS, Testamenti T I št. 36; V. Fabjančič, Knjiga hiš III, Veliki trg, fol. 720, tipkopis v ZALj.

¹³ Fabjančič, Knjiga sodnikov in županov III, fol. 674 sl., tipkopis v ZALj.

leta 1727 proti plačilu pristopnine 120 gold., najvišji znesek, ki so ga v razdobju 1717–1814 vplačali le trije člani. Uvrstil se je med največje ljubljanske trgovce. Trgoval je daleč naokoli z raznovrstnim blagom, oljem, svincem, železom, žico, pisarniškimi potrebščinami, platnom, usnjem itd. Ukvarjal se je tudi s trgovino na daljavo. V Trstu je ustanovil podjetje za blagovni promet z Anglijo, Holandsko in Hamburgom. Leta 1730 je dobil dovoljenje za izvoz večjih količin žita iz Hrvaške, Štajerske in Kranjske v Italijo. Omenja se prodaja 1000 svežnjev ovčjih kož na Dunaj. Trgovske zveze je imel s trgovcem v Landshutu. Podjeten je bil tudi v industriji. Udeležen je bil pri graški manufakturi steklenih koral in barvnih biserov. Pri Marija Gradcu je imel obrat za pridobivanje pepelike, pridobil si je izključno pravico za žganje pepelike v deželno knežjih gozdovih na Primorskem. V Ljubljani je imel obrat za predelovanje tobaka. Na lastnem in mestnem zemljišču je uredil drevesnice murv, da bi pospešil razvoj svilarstva na Kranjskem. Verjetno je bila njegova preobsežna podjetnost vzrok, da se je prezadolžil. Leta 1758 je dobil moratorij dveh let, da se je poravnal z upniki. Zaradi ugleda med meščanstvom je bil Perr v letih 1749–1762 ponovno izvoljen za župana, več let je bil načelnik trgovskega ceha. Po njegovi smrti leta 1766 je hišo na Mestnem trgu in pristavo v Blatni vasi dobila vdova, drugo imetje so si razdelili upniki, trgovino pa je za 4500 gold. kupil trgovec Lenart di Corona.¹⁴

Trgovec A. Sckriner (Skrinjar) je bil rojen v Trnovem pri Ilirski Bistrici. V Ljubljani je leta 1740 kupil špecerijsko trgovino, vendar so tedaj trgovci ugovarjali podelitvi meščanstva, ki ga je dobil šele leta 1742. Trgoval je s špecerijskim blagom, olje je prodajal predvsem cerkvam, magistratu pa smodnik, svinec, pergamente itd. Osem let je bil mestni sodnik.¹⁵

Med pomembnejšimi trgovci je bil J. Pilgram. Prišel je iz Koroške, poročil se je z vdovo trgovca in prevzel njeno trgovino. Za meščana je bil sprejet leta 1751, leto pozneje se je včlanil v trgovsko družbo. Bil je špecerijski trgovec, trgoval pa je v večjem obsegu tudi z železnino in oljem. Leta 1762 je bil načelnik trgovske družbe, v letih 1771–1774 pa je bil župan.¹⁶

M. Bartalotti je bil trgovec iz Wolfbacha na Koroškem. Ljubljanski meščan in član trgovske družbe je postal leta 1752, potem ko je kupil trgovsko pravico trgovca Lemacherja. Prodajalno je imel na Mestnem trgu. Nekaj časa je bil načelnik trgovske družbe. Leta 1768 je bil izvoljen za župana; funkcijo je opravljal tri leta. Leta 1768 je skupaj z J. Desselbrunnerjem in L. Petzom kupil od L. Bogataja (Wogathey) nogavičarsko manufakturo v Višnji gori. Novi lastniki so v podjetje investirali 20.000 gold.. Toda leta 1772 je Bartalotti odkupil delež obeh solastnikov in postal edini lastnik podjetja. Iz časa po letu 1772 sicer nimamo podatkov o poslovanju, pač pa se omenja, da se je Bartalotti leta 1790 preselil v Višnjo goro, kar dopušča domnevo, da je pletilnica nogavic takrat še poslovala.¹⁷

Kot trgovec in kot tovarnar sukna se je uveljavil J. Desselbrunner. Rojen je bil v Kirschdorfu na Gornjem Avstrijskem. V Ljubljani se je poročil s hčerjo trgovca Stückhlerja, leta 1753 je bil sprejet za ljubljanskega meščana in se je včlanil v trgovsko družbo. Od 1757 do 1780 je bil njen podnačelnik. Trgoval je v večjem obsegu z manufakturnim blagom, benečanski kramarji so zanj prodajali blago na Dolenjskem in Štajerskem. S trgovino pridobljeni denar je vložil v proizvodnjo sukna. Leta 1762 je skupaj z dunajskim trgovcem V. Ruardom kupil od F. Weitenhillerja suknarno na Selu pri Ljubljani. Kupnina je znašala za tovarniško poslopje 17.000 gold., zalogo sukna in materiala pa sta kupca morala plačati po tovarniški lastni ceni v letnih obrokih po 5000 gold. s 6%-nimi obrestmi. Desselbrunner je znatno povečal obseg proizvodnje, dozidani so bili novi objekti. Leta 1774 je odkupil Ruardov lastniški delež in postal edini lastnik. Leta 1781 je kot solatnika pritegnil sinova Jožefa in Janeza, leta 1788 pa je izstopil iz podjetja in ga prepustil sinovoma. Leto kasneje mu je bilo podeljeno plemstvo in kasneje še deželanstvo. Njegova glavna zasluga je bila suknarna, ki je prinašala denar v deželo. Kot že omenjeno, je bil Desselbrunner nekaj let tudi solastnik manufakture

¹⁴ V. Fabjančič n.o.m. fol. 681 sl.; Valenčič, Ljubljanska trgovina . . . str. 34 in 39.

¹⁵ Fabjančič n.o.m. fol. 709 sl.

¹⁶ Fabjančič n.o.m. fol. 706 sl.

¹⁷ Fabjančič n.o.m. fol. 702 sl.; Šorn, Začetki industrije . . . str. 91.

nogavic v Višnji gori. Ob smrti leta 1794 je vrednost njegove zapuščine znašala 29.965 gold., od tega 27.797 gold. terjatev proti sinu Janezu, takrat edinemu lastniku suknarne.¹⁸

Ustanovitelj pomembnejše in trajnejše trgovske tvrdke je bil A. Domian, ki je imel špecerijsko trgovino. Prišel je iz Kobarida. Poročil se je z vdovo trgovca A. Marinerja ter pridobil na dražbi njegovo trgovsko pravico, ko je bila razprodana prezadolžena zapuščina. Domian je leta 1758 dobil meščanstvo in bil sprejet v trgovski ceh. Bil je uspešen trgovec in je prišel do večjega premoženja. Leta 1786 je postal lastnik baročne hiše poleg magistrata (Mestni trg 2). Umril je leta 1799, svojima sinovoma je zapustil trgovino z blagovno zalogo v vrednosti 100.000 gold. Za glavnega dediča ostalega imetja je določil sina Franca, ki je moral mlajšemu sinu Ignaciju izplačati še 30.000 gold. Ženi je zapustil 10.000 gold., dvema hčerama je izplačal oziroma zapustil po 25.000 gold. Vrednost celotnega premoženja je torej gotovo presegala 200.000 gold. Sinova sta si leta 1804 izposlovala veletrgovsko dovoljenje po patentu iz leta 1774, po katerem sta dobila pravico opravljati tudi komisijske in menične posle ter trgovati z blagom na debelo.¹⁹

J. M. Kuk, rojen v okolici Trbiža, je bil za meščana sprejet leta 1740 kot vinotoč. Bil pa je izučen trgovec, zato si je prizadeval, da pride do trgovine. Da bi dobil trgovsko pravico, se je spustil v pravdo z drugim tekmečem za trgovca. Končno mu je uspelo kupiti trgovsko pravico, leta 1751 je verjetno začel trgovati z manufakturnim blagom. Tedaj se je zapletel v pravdo s trgovsko družbo, ki ga ni hotela sprejeti za člana. Pravda je tekla kar celo desetletje, član trgovske družbe je postal šele leta 1761 proti plačilu pristopnine 92 gold., kar je bilo več, kot so običajno plačevali drugi trgovci. Mesto je pri njem kupovalo blago za kroje uslužbencev. Pridobil je s trgovino precejšnje premoženje. Leta 1754 je kupil hišo na Mestnem trgu za 16.200 gold. V letih 1766 do 1768 je bil ljubljanski župan.²⁰

Leopold Bogataj (Wogathei), sin škofjeloškega veletrgovca, je prišel v Ljubljano leta 1757 kot trgovec in je kupil trgovsko pravico od Sebastijana pl. Reye. Meščansko pravico proti plačilu 53 gold. mu je magistrat podelil vključno z ugovorom ljubljanskega trgovstva. Nakup trgovske pravice in višina pristojbine za podelitev meščanstva kažeta, da je prišel v Ljubljano, čeprav še zelo mlad, s primernim kapitalom, ki je izviral iz očetove trgovine. Ni podatkov, da bi mogli presoditi, koliko in kako se je uveljavil kot ljubljanski trgovec. Med člani trgovske družbe ni omenjen. Poznamo ga le kot podjetnika, ki je v Višnji gori osnoval pletilnico nogavic in je organiziral med kmečkim prebivalstvom pletenje. Toda podjetje mu ni uspelo, že leta 1768 ga je prodal.²¹

O neljubljanskih trgovcih je nekaj znanega predvsem o tistih, ki so trgovali na debelo. Kot grosista v Kranju sta omenjena Franc Simon Jugovic in Nikolaj Oman. Jugovic (Žontar ga omenja kot trgovca iz Škofje Loke) je trgoval s platnom. Trgovci z več kapitala so organizirali platnarstvo kot domačo obrt ali stransko pridobitno dejavnost kmetov, ki niso več delali za domače potrebe marveč za trg. Po potrebi so oskrbovali izdelovalce platna z lanenim predivom in od njih potem odkupovali platno, ki so ga prodajali v Italijo. Opravljali so torej posle založnikov. Tudi Oman je trgoval s platnom. V Stražišču je bil veletrgovec Jožef Jenko. Pripadal je trgovski družini, ki je poslovala v Stražišču in v Loki. Leta 1749 ji je bilo podeljeno plemstvo z nazivom pl. Jenkosheim. Njihovo premoženje je izviralo skoraj izključno iz kupčije s platnom. Jožef Jenko je trgoval tudi z žimarskimi izdelki. Brat Jurij Jenko, veletrgovec v Loki, je trgoval nekaj časa na Reki. V Loki je bila pomembna tudi trgovska družina Demšar. Matevž Demšar je bil predvsem trgovec in založnik v sitarstvu. S sinom Jožefom sta dosegla, da sta jima bili dodeljeni vasi Bitnje in Stražišče izključno za njuno manufakturno žimarskih izdelkov, kar je pomenilo, da so smeli prebivalci delati samo za to podjetje. Demšar je dobavljal žimarske izdelke vojaštvu, sita pa je izvažal tudi v Francijo, Holandijo, Anglijo in Španijo. Razen z žimarskimi izdelki je Demšar trgoval še s platnom.

¹⁸ Šorn, Ljubljanska suknarna str. 62 sl.; Slokar, Ljubljanska suknarna str. 70 sl.; Valenčič, Ljubljanska trgovina . . . str. 33.

¹⁹ Valenčič, Ljubljanska trgovina . . . str. 25 in 33; Müllner, n.o.m. 192 sl.

²⁰ Fabjančič n.o.m. fol. 697 sl.; Valenčič, Ljubljanska trgovina . . . str. 21.

²¹ ZALj. Cod. I/96 fol. 143 in 97 fol. 32; Šorn, Začetki industrije . . . str. 60 in 91.

Nekateri loški trgovci so trgovali z železom in železnimi izdelki, proizvedenimi na loškem ozemlju, in živino, ki so jo občasno kupovali na Dolenjskem.²²

IV.

Po inkorporacijski knjigi ljubljanske trgovske družbe je bilo v razdobju 1717–1814 sprejetih v članstvo 106 trgovcev. Proti koncu stoletja je bila kramarjem priznana pravica, da smejo trgovati z raznim blagom, ki je bilo prej pridržano le trgovcem, in tedaj so se mogli nekateri kramarji včlaniti v trgovsko družbo. Vkljub temu se število trgovcev v Ljubljani do začetka 19. stoletja ni bistveno spremenilo, povečalo se je za nekaj prejšnjih kramarjev. V trgovski družbi niso bili včlanjeni nekateri grosisti, ki se s prodajo na drobno niso ukvarjali, nekateri pa so se včlanili, ker so si s članstvom želeli povečati ugled in veljavo. V zadnjem četrtletju se pri novo sprejetih članih pogosteje omenja, da trgujejo tako na drobno kot na debelo. Trgovska družba se je predvsem prizadevala, da se število trgovcev v Ljubljani ne bi povečalo, zato je zelo nerada sprejemala nove člane, večkrat ni hotela sprejeti v članstvo trgovcev, ki so si pridobili trgovsko pravico pri višjih oblasteh, potem ko so bili pri magistratu po njenem predlogu zavrneni. Seveda so se prizadeti trgovci potem obračali na višje instance tudi za sprejem v članstvo trgovske družbe in to tudi dosegli. Iz zadnjih desetletij 18. stoletja, ko je bila mestna in cehovska avtonomija odpravljena, je bilo več primerov, ko je morala trgovska družba inkorporirati trgovce po nalogu državne oblasti, inkorporacijsko pristojbino od takih članov pa je morala vplačati mestnemu ubožnemu zavodu. Med temi člani so bili tudi nekdanji kramarji.²³

Število novih trgovcev, ki so se v posameznih obdobjih včlanjevali, se je zelo spreminjalo. Od leta 1717 do 1750 je pristopilo 18 novih članov, v desetletju 1751 do 1760 pa se je včlanilo kar 12 trgovcev. Največ novih članov je pristopilo v času od 1780 do 1814. Bilo jih je 56, več kot polovica vseh, ki jih vsebuje inkorporacijska knjiga. Vzrok za tako povečanje je deloma v priznanju trgovske pravice velikim kramarjem; osmim je uspelo, da so si priborili dostop v družbeno članstvo. Najbrž pa so tudi politične in gospodarske razmere ob prehodu v 19. stoletje prispevale, da je večje število trgovcev zapustilo Ljubljano in so prihajali drugi. Vkljub številnejšemu včlanjevanju v trgovsko družbo pa se število trgovcev v Ljubljani ni bistveno spremenilo. Leta 1754 je bilo 24 trgovcev in sicer 13 špecerijskih, 9 manufakturnih in 2 z železnino. Podatki za leto 1799 pa so izkazovali 28 trgovcev, 15 špecerijskih, 12 manufakturnih in eden z nürnberškim blagom. Število špecerijskih in manufakturnih trgovcev se tudi do leta 1811 ni dosti spremenilo. Seveda pa trgovska družba ni zajemala vseh ljubljanskih trgovcev. Veletrgovci, ki dovoljenja za trgovanje niso pridobili na osnovi podedovanih ali kupljenih in drugače pridobljenih trgovskih pravic, niso bili vedno člani trgovske družbe. Tudi trgovci z deželnimi pridelki, trgovina z njimi je bila od leta 1768 prosta, se po večini niso včlanjevali. V Ljubljani pa se je proti koncu stoletja razvila obsežnejša žitna trgovina, s katero se je ukvarjalo po podatkih 1810 okrog 20 trgovcev. Magistrat je večino označil kot zasebnike, pet je bilo včlanjenih v trgovski družbi, nekateri izmed njih so trgovali tudi z drugim blagom.²⁴

Za ljubljanske trgovce obravnavanega obdobja je značilno, da so se najpomembnejši doselili iz drugih dežel. M. Zois je prišel z Bergamaškega, od koder je bil tudi veletrgovec P. A. Codelli, čigar trgovino je po njegovi smrti kupil. Od trgovcev, ki so bili omenjeni, so štirje prišli iz Koroške, posamezni so prišli iz Dolnje Avstrije, Štajerske, Goriške, Salzburga. Podatke o poreklu imamo le za nekatere trgovce, toda kolikor moremo soditi po priimkih, so bili trgovci slovenskega porekla v manjšini. Od 106 članov trgovskega ceha jih je bilo 40 z nedvomnim slovenskim priimkom, 32 jih je imelo nemške priimke, 15 italijanske, za 18 priimkov pa jezikovni značaj ni določljiv, najbrž pa je več nemških kot slovenskih. Po samih priimkih sicer ne moremo presoјati, kdo je bil Slovenec ali nemški domačin oziroma priseljeni tujec, vendar toliko prevladovanje tujih priimkov kaže tudi na prevladovanje priseljenih tujih

²² J. Žontar, *Platnarstvo in sitarstvo v loškem gospodarstvu v 18. stoletju*, Loški razgledi III, 1956, str. 91 sl.; P. Blaznik, *Škofja Loka in loško gospodarstvo*, Škofja Loka 1973, str. 287 sl.

²³ Prim. Valenčič, *Ljubljanska trgovina* . . . str. 21 sl.; inkorporacijska knjiga gl. op. 9.

²⁴ Prim. Valenčič, *Ljubljanska trgovina* . . . str. 21 sl.; V. Valenčič, *Žitna trgovina na Kranjskem in žitne cene od srede 17. stoletja do prve svetovne vojne*, Ljubljana 1977, str. 49 sl. in 58 sl.; Müllner, *Argo VII/1899*, 11 sl.

trgovcev. Kaže pa tudi, da je bila Ljubljana za tuje trgovce privlačna, ker so pričakovali uspešno poslovanje. Niso bili redki, ki so si pridobili znatnejše premoženje.

V inkorporacijski knjigi trgovske družbe se le bolj redko pojavljajo isti priimki. Skozi sto let jih je bilo le 16, ki so se ponovili, največ le po enkrat, pet jih je bilo, ki se omenjajo trikrat. Poredkoma je trgovina prehajala od očeta na sina, nisem pa mogel ugotoviti nobenega primera, da se je nadaljevala v tretjo generacijo. Bilo je nekaj primerov, ko je po trgovčevi smrti lastnica trgovske pravice postala vdova, ko se je potem poročila s priseljenim trgovcem, je ta trgovino nadaljeval.

O trgovcih v drugih kranjskih mestih ni toliko podatkov kot o ljubljanskih. Po podatkih seznama iz leta 1758 so imeli po večini slovenske priimke. V Kranju so bili trije trgovci s priimki, ki bi jih mogli označiti kot nemške, v vseh ostalih krajih pa morda štirje. Pri takem prevladovanju domačih priimkov je upravičena sodba, da so bili trgovci predvsem domačini. Glede škofjeloških trgovcev je že Blaznik ugotovil, da so potekali iz domačega kmečkega prebivalstva. Značilno zanje je bilo tudi, da se je s trgovino ukvarjalo po več članov v družini in da se je trgovina vzdržala v družinah skozi več generacij.

Razen poklicnih trgovcev so se s trgovino ukvarjali deloma tudi kmetje. Kmečka trgovina je pri nekaterih vrstah blaga zavzemala večji obseg, bila pa je povezana s tovarništvom. Ker sem jo že posebej obravnaval, jo na tem mestu le omenjam s pripombo, da je v drugi polovici 18. stoletja nazadovala. Vzrok je bil v nazadovanju tovarništva, ki ga je postopoma izpodrival cenejši transport blaga z vozovi.²⁵

V.

S sliko o tedanji trgovini moremo dopolniti z nekakšno trgovinsko bilanco. Na podlagi podatkov mitninskih uradov za leta 1712–1721 so bila izračunana letna povprečja o blagovnem prometu med Kranjsko in deželami Štajersko, Koroško in Primorsko.²⁶ Ta bilanca prikazuje obseg kranjskega uvoza in izvoza po vrednosti in deloma po količinah.

Ljubljanski trgovci so kupili na sejmi v Gradcu, Boznu in drugod letno za 48.000 gold. blaga, ki so ga plačali deloma z oljem. Ni navedeno, kakšno blago je to bilo, verjetno pa so to bile predvsem tekstilije, ki so na sejmi prevladovale. Trgovci iz Novega mesta in drugih dolenskih mest so na sejmi kupili blaga letno za 10.000 gold., iz Kranja in Radovljice, ki so se oskrbovali v Salzburgu, najmanj za 6000 gold. in iz Kamnika za nakup v Gradcu 1200 gold. Škofjeloški trgovci so kupovali v Gradcu, Salzburgu, Vidmu in Benetkah, prodajali pa so v Italijo platno, pol volneno (mezlan) in drugo blago. Iz Beneškega so uvažali svilo, svilene izdelke in razne tkanine, presežek vrednosti uvoza, ki ga je bilo treba plačati, je znašal 12.000 gold. Nürnberški trgovci so v Ljubljani prodali za 4000 gold. svojega blaga. Iz Štajerske so uvažali vino, žito, usnje, baker, črno pločevino, živino, prašiče itd. v vrednosti 52.744 gold. iz Koroške železo, jeklene izdelke, razne kovine in laneno predivo v vrednosti 130.467, iz Goriške in Trsta vino, sol in sadje v vrednosti 73.074 gold. Skupna vrednost uvoza je bila 337.484 gold.

Največja postavka je bila železo in jeklo v vrednosti 111.100 gold. Sledilo je vino z zneskom 79.546 gold., 10.879 tovorov je bilo primorskega za 65.174 gold., 1078 startinov za 14.372 gold. štajerskega vina. Iz Štajerske so uvažali tudi govejo živino v vrednosti 16.000 gold., prašičev za 5000 gold., 3311 starov žita za 6365 gold. in 128 tovorov kož in usnja za 9252 gold. Večja postavka je bilo laneno predivo, ki so ga uvozili iz Koroške za 14.210 gold. Na sejmi zunaj dežele so trgovci nakupili blaga za 77.200 gold., ni podatkov, za kakšno blago je šlo, brez dvoma je bilo to predvsem tekstilno blago.

Pri izvozu blaga iz dežele je bilo na prvem mestu platno. Letno so ga izvozili povprečno 1199 tovorov v vrednost 242.497 gold. Ta postavka pa vsebuje kot tranzitno blago nemško in šlezijsko platno v vrednosti okrog 15.000 gold. Celotni promet s platnom v deželi so cenili na 500.000 gold., to je bil znesek, ki so ga poročila tedanjega časa ponovno omenjala. Druga

²⁵ V. Valenčič, Tovorništvo na Kranjskem, ZČ XXXV/1981, str. 243 sl.

²⁶ AS, Rokopis I/77 r, Kurze und gründliche Beschreibung der Interessen zwischen Steyer, Kärnten und Crain dann zwischen den Grafschaften Görz und Gradisca und den Hauptmannschaften Triestet und Fiume; Rokopis II/22, Notaten oder eigentlich Materialien zu weiterer Ausarbeitung des Herzogthums Krain betreffend, pag. 24 sl.

večja postavka v izvozu so bili žblji, ki so jih izvažali v Italijo do 1500 tovorov letno, za kar so prejeli s tovarnino 44.675 gold. Izvoz razne železnine, jekla in drugih kovin je znašal 16.766 gold., goveje živine, drobnice, prašičev in konj so izvozili v vrednosti 15.000 gold. Manjši izvozni postavki sta bili 10 tovorov sit za 4522 gold. in 510 stotov medu za 3017 gold. Trgovinska bilanca vsebuje tudi dve postavki o dohodkih tovarnina za tranzitno blago. V deželo je prihajalo letno 2536 tovorov olja iz Trsta in Reke, 1730 tovorov je bilo tranzitnih, tudi uvožena lanena preja je deloma šla naprej. Tovornina od tega blaga je znašala 18.241 gold. Transport 24.000 starov tranzitne soli pa je prinašal 18.000 gold. Skupni dohodki izvoza so dosegali 362.718 gold.

Naslednja trgovinska bilanca je iz konca 18. stoletja.²⁷ Po tej bilanci je izvoz znašal:

železo	187.284 gold.
voli 850 glav	38.250 gold.
platno 2694 stotov	25.940 gold.
kože 2080 kosov	3.460 gold.
stavbni les in lesni izdelki	163.587 gold.
razno steklo 2087 stotov	20.100 gold.
vosek 250 stotov	15.000 gold.
med 300 stotov	3.000 gold.
sita iz konjske žime	49.150 gold.
	505.771 gold.

Uvoz je bil naslednji:

vino iz Štajerske 20.000 veder	120.000 gold.
laško vino (welscher wein) 18.312 veder	109.872 gold.
sladkor 620 stotov	24.800 gold.
kava 280 stotov	11.200 gold.
olje 1214 stotov	24.280 gold.
začimbe, drogerijsko blago	5.940 gold.
krojno blago	12.490 gold.
svileno blago	22.002 gold.
sol	132.000 gold.
	462.584 gold.

Trgovinski bilanci iz začetka stoletja se med seboj zelo razlikujeta, razlika je v načinu sestave in v posameznih postavkah. Tako kot prva tudi druga bilanca ne zajema celotnega izvoza in uvoza, nekatere vrste blaga niso upoštevane. Med izvoznimi postavkami npr. ni živega srebra, ki je bilo morda najpomembnejše izvozno blago. V začetku stoletja je bila največja izvozna postavka 1199 tovorov platna v vrednosti 242.497 gold. Konec stoletja so letno izvozili 2694 stotov, to je okrog 900 tovorov, sicer precej manj, toda v vrednosti le 25.940 gold., kar je le malo več kot desetina nekdanjega zneska. Razlika pri količini izvoza je verjetna, ni pa verjetno, da se je platno v teku stoletja pocenilo od 218 na 28 gold. za tovor. Druga izvozna postavka je bilo železo in železni izdelki. Po prvi bilanci je izvoz znašal 61.441 gold., od tega žbljev za 44.675 gold., po drugi bilanci pa 187.284 gold. Ker je količina navedena le v prvi bilanci za žblje, v drugi pa le skupna vrednost, ni mogoče presoditi pravilnost podatkov. Zdi se pa, da v začetku stoletja izvoz železa, razen žbljev, ni bil v celoti zajet. Tedaj se je z izvozom železa na veliko ukvarjal ljubljanski trgovec P. A. Codelli, svoje veliko premoženje si je mogel pridobiti le z večjim prometom, kot ga je izkazovala trgovska bilanca. Ta je med uvozom izkazovala tudi železo iz Koroške v vrednosti 111.110 gold. To uvoženo železo pa je bilo tudi izvoženo. Uvažal in izvažal je največ Codelli, za njim pa M. Zois. Koroško železo v prvi bilanci pri izvozu ni bila zajeto, medtem ko druga bilanca uvoza koroškega železa sploh ne vsebuje. V teku 18. stoletja je pomembna izvozna postavka postala sita in drugi žimarski izdelki. Od 10 tovorov sit vrednosti 4.522 gold. se je izvoz povečal na 49.150 gold. Izvoz medu je ostal v istem obsegu, konec stoletja se je pojavil tudi izvoz voska

²⁷ A. Müllner, Argo VII/1899, 36, I.v.B., Kurz gefasste Beschreibung der zum innerösterreichischen Gouvernement gehörigen Länder gehörigen Länder Steiermark, Kärnten und Krain.

v vrednosti 15.000 gold. Precej se je povečal izvoz živine. Na novo je izkazan izvoz kož v vrednosti 3460 gold. V izvozu iz konca stoletja je druga največja postavka stavbeni les in lesni izdelki, v začetku stoletja izvoz lesa ni bil omenjen. Toda iz gozdov, ki so bili v zaledju Trsta in Reke je tudi pred 18. stoletjem šlo veliko lesa, stavbnega in za ladje, ter drv v obe obmorski mesti pa tudi v Benetke. Ti gozdovi so bili deloma na ozemlju Kranjske, ki je tedaj obsegala tudi severno Istro.²⁸ Nova postavka je bilo tudi steklo. Proti koncu stoletja sta na Kranjskem začeli obratovati dve steklarni, ena na notranjskem Javorniku pri Cerknici, druga pa v vasi Pošakovo, sedaj občina Krško. Lastnik steklarne na Javorniku je bil tržaški trgovec, proizvajala je letno za 30.000 gold. steklenine., navedba, da je bilo izvoženo za 20.100 gold. stekla, se nanaša brez dvoma na to steklaro.²⁹

V prvi bilanci se med uvoženim blagom sol ne omenja, konec stoletja pa je izkazan uvoz v vrednosti 132.000 gold., kar bi ustrezalo količini okrog 14.500 tovorov. Uvažali so jo seveda tudi v začetku stoletja in sicer okrog 12.000 tovorov.³⁰ Sol je bila tedaj med najvažnejšimi postavkami uvoza, zato ni razumljivo, zakaj je sestavljalec prve bilance ni upošteval. Druga velika postavka je bilo vino. V začetku stoletja so ga uvažali v vrednosti 79.546 gold., goriškega vina je bilo 5565 tovorov, tržaškega 5314 tovorov in štajerskega 1078 startinov (okrog 2400 tovorov). Uvoz štajerskega vina je v tej bilanci prenizko izkazan; v drugem viru se omenja, da je zanašal 5147 tovorov, kar je bolj v skladu s poznejšimi podatki.³¹ Konec stoletja je bilo uvoženega 20.000 veder (okrog 10.000 tovorov) primorskega in 18.312 veder (okrog 9200 tovorov) štajerskega vina v skupni vrednosti 229.872 gold. Kot kažejo podatki, se je cena vina znatno dvignila, povprečna vrednost tovara je bila po prvi bilanci okrog 6 gold., po drugi strani pa 12 gold. Količinsko je uvoz primorskega vina nekaj nazadoval, povečal pa se je uvoz štajerskega v toliki meri, da je bil celotni uvoz večji kot v začetku stoletja. Kot uvoz soli tudi olje ni bilo upoštevano v prvi bilanci. Po podatkih v drugem viru so iz Trsta in Reke v tistem obdobju uvažali letno povprečno 2536 tovorov olja, od tega je šlo 1060 tovorov na Štajersko in druge dežele.³² Po bilanci konec stoletja je uvoz olja znašal 1214 stotov (okrog 400 tovorov) v vrednosti 24.180 gold. Razlika med obema postavkama je prevelika, da bi mogli verjeti v pravilnost podatkov. Zdi se, da bilanca ni zajela vseh količin uvoženega olja. Po podatkih za desetletje 1712–1721 je bilo uvoženih iz Spodnje Štajerske 3311 stotov (1655 tovorov) žita v vrednosti 6365 gold. in 128 tovorov kož in usnja v vrednosti 9.252 gold. Konec stoletja ni žita in usnja med uvoznimi postavkami. Za konec stoletja ni uvoza žita, vendar je znano, da so tedaj žito na Kranjsko še uvažali. Kranjska je že v prvi polovici 18. stoletja, če je bilo zaradi slabe letine potrebno, uvažala hrvaško in ogrsko žito, konec stoletja pa je ta uvoz imel že precejšen obseg. Uvoženo žito so ljubljanski trgovci nato izvažali preko Trsta v tujino. Ob slabih letinah so začeli uvažati preko Trsta in Reke koruzo na kraška področja v deželi. Obravnavani bilanci ne vsebujeta tega žitnega uvoza, ker se omejujeta le na odnose Kranjske s Koroško, Štajersko in Primorsko. Tudi ne omenjata izvoza kranjskega žita, opravljali so ga največ tovarniki, ki so ga v primorskih mestih zamenjavali za sol, olje in vino. Deželno glavarstvo je leta 1766 na osnovi ob davčni rektifikaciji ugotovljenega pridelka žita menilo, da bi bilo za morebiten izvoz na razpolago 11.250 tovorov pšenice.³³ Pomembna uvozna postavka je bilo tekstilno blago. V prvi bilanci so navedeni zneski, ki so jih kranjski trgovci porabili za plačilo na sejnih v drugih deželah in državah kupljenega blaga. Navedeni zneski, skupaj 77.200 gold., so verjetno le približne cenitve ne pa ugotovitve kakšnih dejanskih podatkov. Pri tem gre predvsem za tekstilno blago. Bilanca konec stoletja pa izkazuje postavki krojno blago za 12.490 gold. in svilen blago za 22.002 gold. Razlika je prevelika, da ne bi podvomili v pravilnost teh števil, ni pa mogoče ugotoviti, kje je napaka. Novo uvozne postavke konec stoletja so bile sladkor, kava in dišave ter drogerijsko blago, ki jih v začetku stoletja ni bilo v bilanci. Na drugi strani pa se konec stoletja ne

²⁸ V. Valenčič, Nekdanji deželnoknežji gozdovi na Primorskem, *Gozdarski vestnik*, XIV/1956, str. 239 sl.

²⁹ V. Valenčič, Steklarna na notranjskem Javorniku, *Kronika* III/1955, str. 87 sl.

³⁰ Valenčič, *Tovorništvo na Kranjskem*, ZČ XXXV/1981, str. 266.

³¹ Prim. Valenčič, *Tovorništvo na Kranjskem*, str. 257 sl. Na tem mestu je bila količina v bokalih preračunana v tovore v razmerju 90 bokalov na en tovor.

³² Prim. Valenčič, *Tovorništvo na Kranjskem* str. 257.

omenja uvoz žganja, sadja (južnega) in morskih proizvodov, kar je bilo zajeto v prvi bilanci in so tudi pozneje stalno uvažali.

Bilanci torej nista zajeli vsega uvoza in izvoza pa tudi pri posameznih postavkah, ki jih vsebujeta, je bilo več pomanjkljivosti. Vkljub temu pripomoreta k boljšemu spoznavanju obsega in značaja trgovskih odnosov kranjskega gospodarstva s sosednimi in tudi drugimi deželami. Najvažnejše izvozne postavke so bile platno, železnina, izdelki iz žime, stavbni les in lesni izdelki, bilanca iz konca stoletja izkazuje kar precejšen znesek za izvoz stekla. Glavnino izvoza so tvorili izdelki fužinarskih obratov, proizvodi domače in druge obrti, kmetijstvo je k izvozu prispevalo živino in izdelke čebelarstva. Žita sicer med izvoznimi postavkami ni bilo, dasi so v manjših količinah izvažali tudi nekaj domačega pridelka. Pri uvozu so bile glavne postavke vino, olje, sol, tekstilno blago, nato sladkor, kava, dišave. Uvažali smo blago in proizvode, ki jih na Kranjskem nismo pridelovali ali proizvajali ali pa domača proizvodnja za potrebe ni zadostovala, kot je bilo pri vinu in tekstilih.

Zunanja trgovina je sicer sodila v področje poklicnih trgovcev in je bila v 18. stoletju na splošno svobodna. Vendar je bil izvoz žita večkrat mogoč le s posebnimi dovoljenji. Trgovina s platnom je bila deloma v rokah kmečkih trgovcev. Meščanski trgovci so si prizadevali, da bi si pridobili pri tej trgovini večji delež. Leta 1724 je 15 ljubljanskih trgovcev nameravalo ustanoviti družbo, ki naj bi dobila monopol za izvozno in uvozno trgovino na Kranjskem. To jim ni uspelo, kot posamezniki pa so se le redki v večji meri ukvarjali z izvozom.³⁴ Z izvozom platna so se ukvarjali zlasti v Škofji Loki člani trgovskih družin Jenko, Jugovic in Demšar. Tudi nekateri ljubljanski trgovci so občasno posegli v trgovino s platnom. Škofjeloška trgovca Jožef Jenko in Jožef Demšar sta bila založnika sitarskih izdelkov in imela največji delež pri izvozu.³⁵ Glavni izvoznik železnine je bil M. Zois, ki je bil tudi lastnik najpomembnejših gorenjskih fužin, izvoz žebeljev pa so opravljali tudi kmečki tovarniki. Posamezni trgovci so bili udeleženi pri izvozu medu. Niso pa znani podatki o morebitni udeležbi trgovcev pri izvozu stavbnega lesa in lesnih izdelkov. Najbrž so stavbni les izvažali predvsem podjetniki, ki so se ukvarjali z njegovim pripravljanjem in lastniki žag. Prodajo in izvoz lesnih izdelkov, ki jih označujemo kot suho robo, pa so opravljali predvsem kmečki tovarniki, mnogi od teh so jo tudi sami izdelovali. Izvozna trgovina je bila torej le deloma v rokah meščanskih trgovcev. Tega se je zavedala tudi državna oblast, ki je leta 1786 ob potrditvi pravil trgovskega čeha opozorila, naj trgovci prodajajo domače proizvode tudi v tujino in naj se ne omejujejo le na prodajo na domačem tržišču.³⁶

Pri uvozu tujega blaga so bili meščanski trgovci udeleženi še v manjši meri kot pri izvozu domačih pridelkov in izdelkov. Vino so uvažali največ kmečki tovarniki, ki so nosili v primorska mesta in na Goriško žito in drugo blago ter ga zamenjavali za vino. Gorenjski tovarniki so tovorili v Primorje žeblje, vračali so se s tovari vina, ki so ga doma prodajali.³⁷ Pri ljubljanskih trgovcih ni omembe, da bi kdo uvažal vino in tudi ne o posebnih vinskih trgovcih. Mnogo vina so nakupili v drugih deželah gostilničarji in vinotoči sami. Ljubljanski gostilničarji so kupovali v prvi polovici 18. stoletja zlasti primorska in goriška vina, pozneje tudi štajerska. Leta 1800 je mariborski vinski trgovec dobil dovoljenje za prodajo na veliko v Ljubljani za štajerska vina. Štajersko vino je v Ljubljani prodajal oskrbnik škofijskega zemljiškega urada, goriško vino pa vinotoč vicedomskega urada.³⁸

Trgovina s soljo je bila pred 18. stoletjem v rokah kmečkih tovarnikov, ki so jo v primorskih mestih dobivali v zameno za žito. V začetku 18. stoletja pa je bil v prometu s soljo uveden državni monopol. Sol so prodajala državna skladišča. Kmečki tovarniki so zato izgubljali dotedanje mesto v trgovini s soljo, začeli pa so v trgovino posegati trgovci in spediterji trgovskega blaga. V začetku druge polovice stoletja je bila solna trgovina v Ljubljani v rokah spediterjev iz Postojne, Planine, Logatca in Vrhnike. Pozneje je bil promet s soljo

³³ Valenčič, *Žitna trgovina* . . . str. 31, 43 sl., 48; prim. tudi *Tovorništvo na Kranjskem*.

³⁴ Valenčič, *Ljubljanska trgovina* . . . str. 9. sl., 31 sl. in 38 sl.

³⁵ Gl. op. 22; prim. Valenčič, *Ljubljanska trgovina* . . . str. 38 sl.

³⁶ Valenčič, *Ljubljanska trgovina* . . . str. 17.

³⁷ Valenčič, *Tovorništvo na Kranjskem*, str. 250 in 252.

³⁸ V. Valenčič, *Gostinska in živilska ter higienska in zdravstvena obrt*, *Razprave Zgodovinskega arhiva Ljubljana*, zv. 4 (1977), str. 104, 108, 110.

zopet preurejen, prodaja soli je bila dana v zakup. Konec stoletja so vkljub vsem spremembam kmečki tovarniki imeli svoj delež v tej trgovini zlasti pri prodaji na Koroškem in Štajerskem. Tudi nekateri ljubljanski trgovci in spediterji so tedaj trgovali s soljo.³⁹

V rokah trgovcev je bila deloma tudi trgovina z oljem, deloma pa s z oljem trgovali tovarniki. Med ljubljanskimi trgovci z oljem se omenjajo zlasti F. M. Perr, J. J. Pilgram in M. Zois, ki je imel v Trstu posebej urejeno skladišče za olje. Precejšen del uvoženega olja so trgovci izvozili v druge dežele.

Tekstilno blago so uvažali trgovci-manufaktursti, kupovali so ga največ na mestnih sejnih v drugih avstrijskih deželah, v Gradcu in na Dunaju. Deloma so uvažali angleško, italijansko in moravsko sukno, v večjih količinah je prihajalo sukno iz Cenede na Beneškem, ki so ga deželni stanovi kupovali za vojaštvo v Vojni krajini. Ko pa je bila ustanovljena suknarna na Selu pri Ljubljani, je bil uvoz tujega sukna otežen, pozneje celo prepovedan. Z nastajanjem tekstilne industrije v državi so v trgovini začeli prevladovati domači proizvodi.⁴⁰

Po podatkih iz srede stoletja je sladkor uvažalo osem ljubljanskih trgovcev, trije so ga dobivali iz Hamburga, eden iz Amsterdama, največ pa po morsk poti preko Trsta, eden je kupoval v Trstu, trije pa pri novo ustanovljeni sladkorni rafineriji na Reki. Reški sladkor je prodajal tudi A. Domian, ki je bil faktor reške rafinerije. Leta 1763 je bil v njeno korist prepovedan uvoz tujega sladkorja. To je trajalo do leta 1775, ko je potekla 25-letna doba izključne pravice reške rafinerije za proizvodnjo sladkorja.⁴¹ O virih uvoza kave ni neposrednih podatkov, v poročilu trgovskega ceha o stanju trgovine pa vidimo, da so trgovci izgubljali kupce, ki so se s sladkorjem, kavo in drugim špecerijskim blagom oskrbovali sami v Trstu in na Reki, potem ko sta postali leta 1719 prosti luki in tudi glavni tržišči kolonialnega in špecerijskega blaga za naše dežele. Konec stoletja uvedene olajšave pri carinjenju uvoza do 50 funtov sladkorja ali kave so prebivalce Kranjske še bolj vzpodbujale za kupovanje v Trstu in na Reki.⁴²

³⁹ Valenčič, Tovorništvo na Kranjskem, str. 264 sl.

⁴⁰ Valenčič, Ljubljanska trgovina . . . str. 37.

⁴¹ V. Valenčič, Sladkorna industrija v Ljubljani, Knjižnica Kronike, 1957, str. 12 sl.

⁴² V. Valenčič, Ljubljanska trgovina . . . str. 37 sl.

Zusammenfassung

DER HANDEL IN KRAIN IM 18. JAHRHUNDERT

Vlado Valenčič

Nach einem Verzeichnis von 1758 gab es damals im Lande Krain 85 Handelsleute, davon 40 in Ljubljana, 35 in den oberkrainerischen und 10 in den unterkrainerischen Städten. Unter ihnen waren 9 Grossisten und in Ljubljana auch 15 Krämer. Über die Geschäftstätigkeit und die Vermögensverhältnisse ist nur für wenige Handelsleute einiges bekannt. Etwas besser sind wir über aus der Gegend von Bergamo stammenden Michelangelo Zois unterrichtet. Er betrieb vor allem Eisenhandel; die Ausfuhr von Eisenprodukten aus Krain und teilweise auch aus Kärnten nach Italien war in seinen Händen. An der Einfuhr war er beteiligt mit Baumwolle aus Kleinaisen und mit Schafwolle und Öl aus Italien. Mit seiner Geschäftstätigkeit erwarb Zois ein Vermögen von fast einer Million Gulden. Die übrigen Handelsleute blieben weit zurück, zwei von ihnen erreichten etwa 200.000 Gulden und nur einzelne kamen an 100.000 Gulden heran. Grössere Vermögen erwarben die oberkrainerischen Exporteure von Leinwand und Roßhaarsieben; sie betätigten sich auch als Manufaktursten.

Zwischen 1717–1814 sind in die Handelsgesellschaft von Ljubljana 106 Handelsleute inkorporiert worden. In den Jahren 1717–1750 ließen sich 18 Handelsleute inkorporieren, im Jahrzehnt 1751–1760 jedoch 12, in der Zeit 1780–1814 sind 56 neue Mitglieder beigetreten. Doch die Zahl der Handelsleute in Ljubljana blieb stabil, in der ersten Hälfte des Jahrhunderts waren es ständig rund 24, im Jahre 1799 28, da sich inzwischen auch die Großkrämer inkorporiert haben. Die Händler von Landesprodukten wurden nur ausnahmsweise Mitglieder der Handelsgesellschaft. Bedeutender wurde am Ende des Jahrhunderts der Getreidehandel, damals gab es etwa 20 Getreidehändler.

Erfolgreich und vermögend wurden besonderes die aus anderen Ländern eingewanderte Handelsleute. Soweit sich nach den Familiennamen schließen läßt, waren die meisten der eingewanderten deutscher Abstammung, doch es war auch eine größere Anzahl von Italienern unter ihnen. Die slowenischen Handelsleute bildeten nicht die Mehrzahl des Handelsstandes von Ljubljana. In anderen Städten jedoch überwogen die Einheimischen. Charakteristisch für die Handelsfamilien in Ljubljana war es, daß der Handelsberuf nur selten auch in der zweiten Generation weiter geführt wurde.

Es sind uns auch einige Daten über den Umfang und die Zusammensetzung des Handelsverkehrs von Krain mit den benachbarten Ländern Steiermark, Kärnten und Küstenland bekannt. In dem zweiten Jahrzehnt des 18. Jahrhunderts wurden Waren im Werte von 337.484 Gulden eingeführt und für 362.718 Gulden ausgeführt. Die wichtigsten Einfuhrwaren bildeten Eisen, Wein und Textilien, von den Ausfuhrwaren standen an erster Stelle Eisenprodukte und Leinwand. Nach der Handelsbilanz am Ende des Jahrhunderts betrug die Einfuhr 462.584, die Ausfuhr aber 505.771 Gulden. Wein und Salz bildeten mehr als drei Viertel der ganzen Einfuhr, weitere Einfuhrposten waren Zucker, Kaffee, Baumöl, Seidenstoffe. Die größten Posten an der gesamten Ausfuhr waren Eisenprodukte, Bauholz und Holzwaren mit einem Anteil von etwa 70%. Beachtungswert war auch die Ausfuhr von Roßhaarsieben, Ochsen und verschiedenen Glasprodukten. Die beiden Handelsbilanzen sind zwar mangelhaft, teils sich widersprechend, nicht alle Ein- und Ausfuhrwaren sind beachtet worden. Deswegen geben sie nur ein unvollkommenes Bild des damaligen Außenhandels des Landes Krain.

KRONIKA

Časopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že vse od leta 1953 izdaja svoje glasilo – »Kroniko«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske krajevine zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje.

»Kroniko« lahko naročite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 2/I. Po izredno ugodnih cenah so na razpolago tudi večinoma vsi starejši letniki revije.

V seriji »Knjižnica Kronike« so doslej izšle naslednje publikacije:

– Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani.

– Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani.

– Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani.

– Sergij Vilfan – Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE (1958), 128 strani.

– Peter Vodopivec, LUKA KNAPELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani.

Stane Granda

SLOVENIENS BLATT – ČASOPIS IZ LETA 1848

V znamenitem uvodnem članku v Novicah 22. marca 1848, ki je izšel s svečano rdečo okrasno obrobo, je med pridobitvami revolucije zapisano: "Na dalje so milostljivi cesar Ferdinand ravno ta dan tudi dovolili, de prihodnjič se bojo smeje vsake bukve, Novice ali časopisi in vsaka druga reč v natis dati, brez de bi jo mogli kakor dosihmal, tiskarni sodnici (cenzuri) pokazati in od nje posebno dovoljenje natisa dobiti. Zdaj bomo tedej prosto pisali, kar bomo hotli, de bo le resnično in pravično. Oj, to je neizrečena dobrota, da nam niso usta več zavezane!"¹ Tudi ustava z dne 25. aprila je v 19. členu zagotavljala: "Svobodnost govorjenja in natisa (Presse) je po popolnoma overženi tiskarni sodii ali cenzuri po ustavnim pismu zagotovljena..."²

Državljeni so sprva na to nedvomno veliko pridobitev revolucije reagirali s tiskanjem različnih lepakov. Tem so se hitro pridružili številni novi časopisi. Slovenci so se do sredine leta posluževali predvsem različnih drobnih natisov, obstoječe časopise pa zasipavali s svojimi članki. V tem pogledu je zelo ilustrativen primer osrednjega graškega časopisa Gratzter Zeitung. Enega izmed vrhov tovrstnega priložnostnega tiska pomeni polemika ob frankfurtskih volitvah med dunajsko Slovenijo in lastnikom leskovške graščine grofom Antonom Aleksandrom Auerspergom - pesnikom Anastazijem Grünom.

Uredništva časopisov so bila sprva zelo širokosrčna in so praktično vse sprejemala, kmalu pa so dopise in celo plačane priloge začela selekcionirati v skladu s politično opredelitvijo časopisa. Prav svoboda tiska in spremembe v dotedanji uredniški politiki časopisov so pogojevale odločitve o začetku izdajanja novih časopisov.

V okviru današnjega slovenskega ozemlja so najhitreje reagirali v Celju, ki je bilo eno naših najživahnejših mest v revoluciji 1848/49. 1. aprila so začeli izdajati Cillier Wochenblatt. 31. maja so Novice objavile, da bo po 1. juliju samo na Kranjskem izhajalo kar 7 časopisov.³ Med njimi navajajo kot četrtega "Sloveniens Blatt, nemški, v Novim mestu pri gospe Marii Tandlerjevi izhajajoči list." Z Dolenjsko oziroma Belo krajino je posredno povezan tudi zadnji med naštetimi "7) Vedež za mladost i.t.d. v slovenskim jeziku pri gospe Egerjevi v Ljubljani izhajajoč." Ta časopis je snoval in ga potem tudi izdajal metliški rojak Ivan Navratil, ki je služboval v Ljubljani na deželnem sodišču.⁴

Novemu mestu je dajalo večji pomen kot ga je dejansko zaslužilo dejstvo, da je bilo sedež okrožja. Verjetno je to tudi vplivalo, da se je neposredno po propadu Ilirskih provinc naselil v njem tiskar Heinrich Tandler.⁵ Po njegovi smrti 1836. leta je obrt vodila vdova Marija, ki se ji je 1848. pridružil še sin Konstantin. Ker samo od tiskarstva ni bilo mogoče živeti, sta imela tudi knjigarno in papirnico. Oboje je bilo tudi zaradi gimnazijcev verjetno celo bolj donosno. Ker so v knjigarni knjige tudi posojali, sta lastnika tiskarne, zlasti pa Konstantin, navezala dobre družabne stike z Novomeščani. Poznala sta tudi krog, ki je uprizoril Linhartovega Matička. Svoboda tiska, obstoj tiskarne ter kroga pristašev revolucije na čelu z advokatom dr. Jožefom Rosino, so vplivali na odločitve o izdajanju časopisa. Lastnica tiskarne Marija Tandler je v upanju na zaslužek postala založnica prvega dolenjskega časnika.

10. maja ali neposredno po tem so v Novem mestu natisnili poizkusno številko časopisa Slovenia. 18. maja je v prilogi Laibacher Zeitung Intelligenz Blatt izšel oglas, ki je s 1. julijem najavil začetek izhajanja časopisa Slovenia. Poleg osnovnih podatkov o časopisu je obvestilo vsebovalo tudi podatek, da je poizkusni list v Ljubljani na razpolago v knjigarni Georga Lercherja. Enak oglas je bil objavljen še 20. in 30. maja. Novice so 17. maja, Laibacher Zeitung pa naslednji dan, objavile obvestilo, da bo s

¹ Slava, slava našimu presvitlimu cesarju Ferdinandu Pervimu! Novice 22.3. 1848.

² Slovenski prevod ustave so Novice kot samostojno prilogo objavile 3. maja.

³ Časopis na Kranjskem. Novice, 31.5. 1848.

⁴ SBL II, str. 193-196, glej tudi Jože Dular, Brata Navratila. Metlika 1980.

⁵ Miloš Jakopec, Časnikarstvo na Dolenjskem 1848-1941. Novo mesto 1994, str. 32-34 in 44-62. Glej tudi Ludvik Tončič, Tiskarstvo na Dolenjskem. Novo mesto 1989, str. 35-41.

1. julijem začel v Ljubljani izhajati slovenski časopis Slovenija. To dejstvo, ki kaže kako šibke stike je imel novomeški krog z ljubljanskimi "Slovenci", je povzročilo, da so v Novem mestu že 16. maja naslov časopisa spremenili v "Sloveniensi Blatt".⁶ Očitno so jim informacijo o ljubljanskih načrtih posredovali tiskarji. V Novem mestu so zato natisnili novo poizkusno številko časopisa, ki se je od prejšnje razlikovala le po naslovu, saj je celo datum, 10. maj, ostal isti.

Odločitev o izdajanju časopisa jasno govori o navdušenju novomeškega kroga nad spremembami, ki jih je prinesla revolucija. Zelo drzna bi bila trditev, da je za njo stal krog, ki je vplival na potek in rezultat volitev v frankfurtski parlament. Te so nedvomno sprožile diferenciacijo, ki pa v dneh, ko so se v Novem mestu odločili za časopis, še ni v polnem teku. Ta čas namreč sodi v fazo, ko so bili pristaši revolucije navdušeni nad vsemi spremembami, ko je advokat dr. Franc Zupančič kandidiral za namestnika poslanca v frankfurtski parlament in ko je okrožni zdravnik Julius von Vest, eden izmed dobrih znancev poslanca Antona Laschana, čutil potrebo, da napiše članek za prvo številko novomeškega časopisa. Dr. Jožef Rosina, ki je bil uspešen advokat in temu primerno zaposlen, je za urednika izbral drugega aktuarja novomeškega okrajnega urada, Franca Polaka, Gorenjca, ki je že pri Matičku pokazal svoj organizacijski talent, bister mož, ki je slovel tudi po svoji izobrazbi, hkrati pa za svoje življenje in razvade neskončno potreboval denar. Nekaj dolgov je imel tudi zaradi mame, ki je spomladi umrla v Kranju.

Finančno ozadje podjetja ni jasno. Kakšnega velikega zaslužka niso mogli predvideti. Polletno naročnino so določili na 1 gld 15 kr. Enaka je bila cena Slovenskega cerkvenega časopisa in Laibacher Kirchen Zeitung, 5 kr je bil cenejši od Celsjskih slovenskih novin in kar 30 kr od Cillier Zeitung. O nakladi ni podatkov. Konkurenca je bila huda. Revolucija je res povečala zanimanje za tisk, ponudba je narasla, le večina ljudi ni imela nič več denarja v žepu, mnogi celo manj. Oglasi v Laibacher Zeitung kažejo željo, da bi bil časopis razširjen po Kranjski. Omenjeni časopis so izbrali za oglaševanje zaradi istega jezika. O Bleiweisovih stališčih do njega ne vemo ničesar. Nimamo vzroka, da bi mu pripisovali, da se ga je bal.

Sloveniensi Blatt je bil predviden kot tednik, ki naj bi izhajal vsak torek. Format časopisa je bil 30 x 21 cm, prelom v dva stolpca, nekaj malega je izjem, na 18 cic.⁷ Ekspedit je opravljala tiskarna v Novem mestu, ki je za nekatere naročnike organizirala tudi raznašanje na domove.

Namen časopisa je bilo spremljanje aktualnih vprašanj. Obravnavali naj bi tudi predloge zakonov. Urednik je želel povezati ljudi različnih nazorov. "Ime časopisa označuje njegov odnos do krajev in prebivalcev, izbor jezika je izraz želja za mirno sožitje ljudstev." Takšna načela v tistem času niso nič posebnega, zato velja nekoliko podrobneje pogledati, kaj se dejansko skriva za njimi.

Krog, ki se je odločil za izdajanje časopisa in mu izbral ime Slovenija, so nedvomno sestavljali tudi ljudje, ki so želeli povezavo vseh Slovencev znotraj monarhije. V tem so videli eno izmed osnov preureditve monarhije, saj naj bi dežele kot fevdalne ustanove skupaj s plemstvom propadle. Izbira naslova kaže v določeni meri tudi slovansko čustvovanje, ne toliko v smislu panslavizma kot v prepričanju, da je Avstrija v določenem smislu tudi slovanska država, da ima določene naloge, cilje ter poslanstvo med Slovani. V njej so mnogi videli edino silo, ki naj bi bila sposobna zaustaviti konzervativno Rusijo. Nenazadnje kaže izbira imena časopisa tudi njegovo protifrankfurtsko nastojenost. Izbira nemškega jezika je realni odraz razmer v takratni slovenski kulturni družbi. Seveda so vsi ali vsaj velika večina ljudi obvladali slovenščino, težko pa so se v njej, zlasti pismeno, izražali. To je še toliko bolj veljalo za zahtevnejšo problematiko. Nenazadnje je eden izmed namenov daljših citatov, ki se jih pogosto poslužujemo, tak je uporabljen tudi na začetku tega poglavja, prav opozarjanje na težave pri izražanju in terminologiji. Izbira nemškega jezika za novomeški časopis nam prav plastično utemeljuje nastanek pikre trditve, da je občevalni jezik med kulturnimi Slovani nemški.

Seveda so bile tako na izbiro naslova kot jezika hitre reakcije. Nekdo je v Illyrisches Blatt zapisal, da že razume, da je Slovenija lahko naslov slovenskega časopisa, da pa takega nosi tisti, ki izhaja v nemščini, pa je enako kot če bi imel slovanski časopis naziv Teutonia ali Germania. Časopisu je bil pripisan tudi namen slaviziranja "nemškega elementa na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem".⁸ Iz Novega mesta je takoj sledil odgovor, ki sta ga podpisala založnica in urednik. V njem sta uvodoma sporočila spremembo naslova v Sloveniensi Blatt. Ker pripombe na razkorak med naslovom in jezikom časopisa nista najbolje razumela, sta zatrjevala, da je naslov Slovenia latinski za razliko od

⁶ Erklärung. Illyrisches Blatt, 27.5. 1848.

⁷ Miloš Jakopec, Časnikarstvo v Novem mestu. Rast 1, 1990, str. 112.

⁸ "Slovenia", Illyrisches Blatt, 20.5. 1848.

Slovenija, ki je slovanski (!). Časopis Slovenia naj bi bil torej po naslovu enak tistim, ki se imenujejo "Carniolia", "Moravia" ...⁹

Na izbiri jezika je v Novicah 7. junija reagiral neki Kersnik.¹⁰ Skoraj gotovo je to Janez Kersnik, okrajni komisar in sodnik z Mirne, ki je znan tudi kot avtor članka "Kmetje varite se šuntarjev", v katerem je negativno poročal o obnašanju Jurija Gajerja na tamkajšnjih frankfurtskih volitvah.¹¹ Pravi, da je žalosten, ker bo časopis Slovenija, v oklepaju je verjetno urednik še pripisal Sloveniens Blatt, izhajal v nemškem jeziku, "ker bo dete, "Slovenija" imenovano, pa ne bo slovensko govorilo." Kersnik, ki je verjetno bil resnični pristaš slovenske pomladi in je prebujenje svojega naroda pozdravljal, je bil v mnogočem dokaj konzervativen. Zato ni popolnoma jasno, ali se v njegovem članku ne skriva tudi določena kritika novomeškega kroga: "...nisim sicer žalosten zato, ker bo Novomestnjanam nova zarja zasijala, in rodila novo dete Slovenijo, zakaj po dobro vredvanih časopisih se ljudstva izobražujejo (likajo) in ravno to svojim rojakom vsak rodoljub serčno privoščiti mora;..." O tem, da Polaka ali dr. Rosine ni dobro osebno poznal, skoraj gotovo ne more biti dvoma. Zato je tudi patetični vzklík: "Kje je vaša vnema za domorodnost, ljubi moji sosedje?" lahko tudi dvoumno zastavljen. Kersniku je namreč bila veliko bolj všeč raven Novic kot pa tista, ki jo je na papirju, zdaj pa mogoče tudi v osebah Polaka in dr. Rosine obljubljal novomeški časopis Sloveniens Blatt. Uredništvo Novic ali bolje kar Bleiweis sam, je na kritiko z Mirne reagiralo z razmeroma obsežno opombo pod črto. V njej priznava potrebo po nemških časopisih, "ki se potegujejo za domorodne reči zoper toliko trumo sovražnikov...". Hkrati pove, da imajo zahteve za uveljavitev slovenskega jezika hude nasprotnike, da mnogi v tem vidijo separatizem, načrte za zatiranje Nemcev. Opombo zaključuje misel, da imajo Slovenci pravico zahtevati, da je njihov jezik upoštevan in uporabljan, da imajo "pravico terjati, da se nam materni jezik ne zatiruje, kakor se je - Bogu naj bode potoženo! do zdej zatiral ... tega naj se derži tudi vsak časopis na Slovenskem, naj bode v nemškem ali slovenskim jeziku pisan." Sloveniens Blatt je tako dobil "navodilo za obnašanje" tudi od uredništva Novic, hkrati pa nam je posredno opisano takratno vzdušje na Kranjskem, ko so podpisovali peticijo za Zedinjeno Slovenijo in ko so v Novem mestu snovali časopis.

Kot poizkusni številki sta bili označeni prvi dve izdaji novomeškega časopisa, ki se, kot smo že omenili, razlikujeta le po naslovu. Uvodni članek Slovenije prebujenje¹² je napisal dr. Jožef Rosina. Tiskan je enokolonsko, z večjimi črkami kot sicer in bolj razpeto, svečano. Novomeškega advokata, eno osrednjih osebnosti novomeškega kroga pristašev revolucije, so marčni dogodki zelo navdušili. Zrušili naj bi zid med cesarjem in ljudstvom, ki je dobilo pravico do oborožitve, svobodo tiska in ustavo. Vsega tega je deležna tudi Slovenija. Zato se naj prebudi in vriska. Pozdravi naj svoje sinove po okrožjih Kranjske, Koroške, Štajerske in Istre, ki so se zavedli svoje narodnosti in se zavzemajo za napredek naroda, za uvedbo slovenskega jezika v šole in na sodiščih. Članek zaključuje s pozivom k zaupanju v Slovence, cesarja, k bratovski povezanosti narodov pod žezlom ustavnega cesarja.

Pisanja pobudnika ustanovitve časopisa ne moremo prišteti k načelnim člankom. V bistvu je to nekakšen čustven izliv in kot tak ima nekatere pomanjkljivosti. Slovenija mu je že nekakšno dejstvo, kar je daleč od resnice, vendar v skladu z majskimi občutki velikega dela pristašev Slovenije, o čemer nam zgovorno pričajo dogodki ob zbiranju podpisov k peticiji Dunajske Slovenije.

Ne preseneča le naštevanje pridobitev revolucije ampak tudi njegovo naštevanje slovenskih dežel. Da je pozabil Prekmurce, Beneške Slovence ali Rezijane, ni nekaj izjemnega, toda pozabiti na Trst in Goriško, to pa je že rezultat pretiranega predajanja čustvom. Izrecno ni nikjer omenjena protifrankfurtska naravnost takratne slovenske politike, čeprav pozivi vladarju in enotni Avstriji niso nič drugega. Žal ne moremo podrobneje pojasniti poziva Sloveniji naj zaupa svojim otrokom. Ali so to mišljeni mladi, ki so prevzemali niti slovenske politike v svoje roke?

Urednik Franc Polak se je izkazal s člankom Misli o sodobnih avstrijskih razmerah.¹³ Opozoril je, da se kljub navdušenju nad spremembami porajajo tudi različni problemi. Osrednji se mu zdi razmerje med Slovani in Nemci v bodočem avstrijskem parlamentu. Po mnenju nekaterih naj bi slovanska večina ogrožala nemško manjšino. Kot se spominjamo, je bilo obratno razmerje eden izmed motivov za zavračanje frankfurtskih volitev. Polak ugotavlja, da so med Poljaki, Čehi in Slovenci velike razlike tako v jezikovnem pogledu kot gospodarskih interesih. Spomladansko, porevolucijsko bratenje Slovanov na Dunaju želi prepričati državno upravo, da obstajajo, da bi radi rešili svoje ostanke pred

⁹ Glej op. 6.

¹⁰ Dopis iz Mirne. Novice, 7.6. 1848.

¹¹ Novice, 17.5. 1848.

¹² Sloveniens Erwachen.

¹³ Gedanken über die gegenwärtige Zustände Oesterreichs.

nemškim pritiskom, hkrati pa je tudi izraz navdušenja nad toliko zaželeno enakopravnostjo narodov. Ugotavlja, da so Nemci najštevilčnejši v Avstriji, z najbolj razvito literaturo in jezikom, ki je trenutno edini, v katerem komunicirajo izobraženi Slovani.

V drugem delu članka razpravlja o večpomembnosti besede ljudstvo (Volk). Loči ga v jezikovnem in državnopravnem smislu. V zadnjem primeru so nemški Alzačani s Francozi eno ljudstvo in nemški Švicarji z Ženevcami tudi eno. Nihče od njih se ne želi povezati z Nemčijo. Tako tudi avstrijska ljudstva tvorijo eno ljudstvo. Avtor bi bil pri razlagi teh dejstev veliko bolj spreten, če bi ločil izraze ljudstvo, narod, državljani. Probleme s tovrstno terminologijo je imel večinski del takratne avstrijske publicistike. Polak tudi Madžare poziva, naj opustijo svoje načrte in se vrnejo v družbo avstrijskih ljudstev, saj so zaradi svoje nerazvitosti in kot manjšina v ogrskem delu države dejansko ogroženi. Le Avstrija jim v družbi z Nemci zagotavlja obstoj.

Na koncu obračunava še z republikanskimi idejami. Ne načelno, saj jih za Francijo smatra kot edino primerne, ampak v domačih razmerah, saj je za pretvorbo neke države v republiko potreben določen kulturni in politični razvoj "ob neposredni spremembi pa veliko vrenje".¹⁴ Tega pa si v Avstriji na še kadečih se razvalinah prejšnjega sistema ne morejo privoščiti.

Ob tem Polakovem članku moramo le obžalovati, da nivoja, ki ga je prikazal pri pisanju tega sestavka, ni uspel ohraniti v nadaljnjih člankih.

Naslednji prispevek je namenjen ceni soli.¹⁵ Napisal ga je novomeški okrožni zdravnik dr. Julius von Vest. Izhaja iz dejstva, da je sol nujni dodatek hrani živali in ljudi, da je Dolenjska kupi letno 15.000 centov (1 cent je 100 funtov po 0,56 kg torej 56 kg), da pa bi je samo za živino potrebovali 16.000 centov. Mnoge družine si soli ne morejo privoščiti in je tudi živini ne morejo polagati. Tudi zato je dolenjska živinoreja slaba. Predlaga, da bi država, ki je lastnik solnega monopola, ceno soli zmanjšala. Z nižjo ceno bi dosegli ob višji porabi enak ali celo višji dohodek. Izboljšala pa bi se tudi prehrana prebivalstva in živine. Znižanje cen dopuščajo tudi njene ogromne zaloge v naravi. Avtor opozarja, da je vprašanje te začimbe velik problem, da ga je sprožil že preteklo leto v Kmetijski družbi, da so enako prošnjo vladarju poslali tudi kranjski deželni stanovi na seji 6. aprila 1848.

Problem, ki se ga loteva okrožni zdravnik von Vest, je eden tistih, ki jih naše zgodovinarje ne zna in ne zna vključiti v podobo preteklosti. Eno izmed pomembnih sporočil zgodbe o Martinu Krpanu ne more prodreti v našo zavest, čeprav si neslane hrane ne moremo predstavljati. Pomanjkanje soli je bil eden izmed znakov revščine, ki je kraljevala po naših vaseh.

Zadnji članek je pripis Polakovemu članku.¹⁶ Ni podpisan, vendar je verjetno on njegov avtor. Govori o nemško-čeških nasprotjih, o političnih nazorih, ki jih ločujejo. Avtor vidi nevarnost predvsem v tem, da omenjena nasprotja povzročajo nemško-slovansko polarizacijo, ki bi lahko slednje v iskanju pomoči spravila pod rusko knuto. Polak veliko vlogo pripisuje stališčem Francije.

Pod črto je edina lokalna vest: seznam izvoljenih poslancev in njihovih namestnikov v frankfurtski parlament. Vest je ne samo brez komentarja, ampak celo brez pojasnila, da n.p.r. na Mirni ne poslanec ne namestnik izvolitve nista sprejela.

Na zadnji strani je celostranski oglas za časopis, ki je skoraj popolnoma enak tistemu v Laibacher Zeitung. Pod črto sta navedena tiskarna in založnik ter odgovorni urednik. V prvem primeru nastopa Marija Tandler, v drugem pa Franc Polak.

Ob tem prikazu poskusne, hkrati pa reklamne številke ali natančnejše obeh se nam zastavi vprašanje, komu je bil časopis namenjen. Uvodoma moramo ugotoviti, da je bila na časopisnem trgu poleg domačih tudi huda konkurenca graških in dunajskih časopisov, ki so po aktualnosti in kvaliteti presegali domače. Načelni članki so sicer zanimivi, vendar ne za širok krog bralcev, še zlasti ne za preproste ljudi, ki so v našem prostoru vendarle prevladovali. Sem lahko prištevamo tudi nižje uradnike. Sloveniens Blatt tudi ni mogel veliko računati na elitne naročnike s Kranjske niti na tiste, ki bi morali časopis naročiti zaradi svojega položaja. Ugleda v družbi še ni imel. Še najbolj zanesljivo skupino naročnikov oziroma kupcev moramo iskati v krogu, ki je iz svoje dežele in lokalne zavesti želel podpirati vse tisto, kar je peljalo h kulturnemu napredku. Teh ljudi ni bilo tako malo, našli bi jih med duhovniki, graščaki in višjimi uradniki ter učitelji. Laični del tega kroga se je v tem času še polariziral, cerkveni pa je skoraj moral naročiti tudi nemški in slovenski cerkveni časopis in Vedeža, ki ga je začel za mladino izdajati metliški rojak Ivan Navratil. Tako se krog morebitnih naročnikov

¹⁴ Zdi se, da pod izrazom Gährung razume nasilno, revolucionarno preobrazbo družbe.

¹⁵ Wohlfeiles Salz! Ein Nothruf Unterkrains.

¹⁶ Nachschrift zu den Gedanken über die gegenwärtigen Zustände Oesterreichs.

naglo oži, še zlasti, če upoštevamo, da je tako plemstvo kot duhovščino v veliki meri obvladoval strah kaj bo v prihodnje z njihovimi prihodi.

Kot smo ob omembi rezultata frankfurtskih volitev posredno že opozorili, preseneča ureditev časopisa. Urednik je očitno podcenjeval vrednost lokalnih vesti. To si danes težko predstavljamo, pri časopisih do leta 1848 pa je to dokaj pogost pojav. Vzrokov za to je verjetno več. Na prvem mestu bi omenili prepričanje, da lokalne novice niso pomembne, da hitro zastarijo, da ne sodijo v časopis.

Sloveniensi Blatt ne v poskusnih številkah pa tudi kasneje ni registriral vrste lokalnih dogodkov, niti tega, da je n.pr. 20. novembra 1848 umrl novomeški prošt Andrej Albrecht, ki ni bil samo najvišji cerkveni dostojanstvenik v novomeški kresiji ampak tudi nabožni pisatelj. Pričakovali bi, da bo spregovoril vsaj o uvajanju slovenskega jezika na gimnaziji, pa nič takega.¹⁷ Nenazadnje je tak odnos do lokalne problematike tudi izraz miselnosti, po kateri se je pametno ukvarjati z "velikimi problemi", dejanske pa zanemarjati. Zato lahko sklenemo, da je časopis, ki je pozabil že v prvi poskusni številki na nemirno kmečko okolico, na dogodke okoli pravilitev v frankfurtski parlament, tudi izraz zaostalosti okolja, v katerem je izhajal. Vse to pa ne zmanjšuje vrednosti novomeškega podviga, saj je prva številka izšla skladno z napovedjo 4. julija in naprej še vsak torek do 29. decembra, ko je kot zadnja izšla 26. številka.

Tiskar je bil ves čas dokaj površen. Tiskarske napake so dokaj pogoste. Značilna je tista iz zadnje številke. V glavi časopisa piše torek, 29. december. Trek je bil 26. decembra. Nejasnost pojasnjuje opozorilo 19. decembra, da bo zaradi božičnih praznikov naslednja številka izšla 29. decembra. Tisti dan pa je bil petek in ne torek.

Že ob prikazu poskusnih števil je bilo opozorjeno, da je bil časopis zasnovan izrazito problemsko, da so ga bolj zanimala splošna vprašanja kot pa lokalni dogodki in težave. Njegova vsebina je obravnavana z naslednjih stališč: odnos do revolucije, stališča do preureditve monarhije, odnos do velikonemške ideje in frankfurtskega parlamenta, položaj kmeta, gospodarska in socialna vprašanja na Dolenjskem, šolstvo, nacionalna garda, drobne zanimivosti, lokalne novice, posebne priloge. Tako ločevanje problematike seveda ne odraža uredniške politike ampak je le metoda, da spoznamo časopis, njegove sodelavce, hkrati pa nazore ljudi, ki so vanj pisali.

Že menjava oblastnika je za človekov spomin velik dogodek, še večji pa sprememba družbenega sistema. Ljudje prve polovice 19. stoletja so nedvomno bili pod močnim vtiskom francoske revolucije, Napoleonovih vojn, julijske revolucije in splošnega evropskega dogajanja v letu 1848.

Urednika Sloveniensi Blatt je revolucija kot družbeni pojav zelo pritegovala. Marčni in njenim pričakovanim posledicam je zato namenil obilo pozornosti. Članek Revolucija v letu 1848¹⁸ je izšel med 4. julijem in 3. oktobrom kar v 11 nadaljevanjih.

Uvodoma avtor ugotavlja, da se tekoči politični dogodki vrstijo s tako naglico, da jim mnogi težko sledijo in jih še težje razumejo. Zanj to ne velja, saj se mu ne zdijo nekaj novega, domneva, da bo lahko predvidel tudi njihov nadaljnji potek. V revoluciji vidi skupno težnjo ljudstev za svobodo človeštva. To bodo dosegla z zavestnim neupoštevanjem parcialnih stanovskih in nacionalnih interesov.

Pogled v preteklost začenja z nastankom fevdalizma, ki naj bi ga Germani razširili po Evropi. Plemstvo in duhovščina sta dobila zemljiška gospostva, ostali pa človeka nevredno življenje. Iz krščanstva in prosvetljenstva je pri Francozih nastala filozofija, ki je zahtevala povratek k naravnemu pravu, ki naj velja tako za posameznike kot narode. Za uresničitev teh zahtev je potrebna velika sila, ki se je sprostila v francoski revoluciji. Zanj je to začetek evropskega procesa, ki še traja in se bo spremenil v svetovnega. Polak ne obžaluje velikih žrtev, ki jih je zahtevala francoska revolucija, primerja jih z žgalnimi daritvami za očiščenje grehov preteklosti. Tako kot do revolucije ima velike simpatije tudi do Napoleona, čeprav je bila samodržec. Pripisuje mu zasluge za nacionalno prebujo, občutek nacionalne skupnosti pri Nemcih in Italijanih, hvaležen mu je tudi za Ilirske province. Zanj so pomembne ne le, ker so ponovno združile brate, ki se skoraj niso več poznali, ampak tudi zaradi slavne in zmagovite preteklosti Ilirije. Kompleks, da Slovenci nimamo slavne in daleč nazaj segajoče zgodovine, je mučil tudi Polaka.

V nadaljevanju analizira evropske razmere, pri čemer je posebno vpadljivo njegovo poudarjanje finančne moči Anglije in njene svobodne ustave. Prepričan je, tudi zaradi francoskega primera, da neurejeno gospodarstvo vpliva na izbruh revolucije, zato je Metternich tovrstne finančne podatke skrbno skrival. Po avtorjevem mnenju prav ravnanje omenjenega politika najbolj zgovorno kaže, da revolucionarnih idej ni mogoče zaustaviti. Ne skriva svojega navdušenja nad željo Italijanov za

¹⁷ 225 let novomeške gimnazije. Novo mesto 1971, str. 77.

¹⁸ Die Revolution im Jahre 1848.

združitev in za republikanske ideje, kritičen pa je do Nemcev, ki so zaverovani v teritorij nekdanjega Nemškega cesarstva. Iz istih vzrokov je kritičen tudi do Madžarov, čeprav je tudi tam največji grešnik germanizacija. Posebej škodljivo je nemško naseljevanje slovanskega ozemlja, katerega posledic tudi ruski cesar ni razumel. Za Polaka so vsi absolutisti enaki in vsa tlačena ljudstva se borijo za svobodo in enakost stanov, pravico do oborožitve, ki jim zagotavlja svobodo znotraj države in v mednarodnih odnosih ter svobodo govora in tiska. Prav slednja pravica mu je najpomembnejša, saj je osnova za parlamentarizem. Dušenje svoboščin prikazuje avtor očitno iz lastnih doživljajev, njegovo pisanje obremenjuje avstrijsko birokracijo in razmere v Novem mestu še posebej. Zdi se, da se je v jeseni, ko je okrožni glavar Laufenstein kot poslanec odšel iz dolenske prestolnice, politična klima v Novem mestu naglo spreminjala, da so konzervativne sile začele prevladovati.

Nadaljevanje njegovega članka, ki je izšlo 19. septembra, je prežeto s pesimizmom, ki izvira iz pešanja revolucionarnih procesov v Evropi. Posebej to opaža pri Italijanih, Poljaki, nemških Avstrijcih, zdi se mu, da zmanjkuje energije, ki je potrebna za resnične spremembe. Njegovo razmišljanje se izteka v prepričanje, da prave revolucije še ni, da ljudje enakosti, svobode in bratstva ne dojemajo, da preveč razmišljajo o jezikovnih vprašanjih, da jih preveč zaposlujejo nacionalni boji, da so preveč obremenjeni s preteklostjo, ki se kaže zlasti v poudarjanju dežel, ostankov srednjega veka, ki hromijo narode in državo. Po Polakovem mnenju se v prihodnosti krvavemu boju med starim in novim ne bo mogoče izogniti. Nazori z Loire bodo morali dobiti domovinsko pravico tudi ob Donavi, luč z Atlantika bo morala predreti temo pod Karpati.

Osnovno vprašanje, ki se pojavlja ob branju gornjih 11 nadaljevanj, je usmerjeno v Polakovo znanje. Koliko so nazori, ki jih izpričuje, rezultat osebnih razmišljanj in koliko so nastali pod tujim vplivom? Tekst, ki bi ga navdihnil, nam ni znan. Nedvomno pa je, da je bil avtor vsaj liberalno nastrojen, glavne sile preteklosti je videl v plemstvu in cerkvi, njegov ideal je meščanska družba, parlamentarna država, o obliki države se ne izjasnjuje. Nasilje je zanj sestavni del revolucije, zdi se mu neizbežno. Ne dvomi, da bo kot evropski in svetovni proces zmagala. Čeprav Slovencev posebej ne omenja, pa je posredno lahko razumeti, da naj bi v družbi svobodnih narodov tudi oni dobili svoje mesto in pravice. Polak je očitno precenjeval revolucionarne ideje, več posluha je imel za besede kot dejanja.

Revolucije kot take se je lotil še v članku Konec revolucije z narodnogospodarskega stališča, ki ga je objavil v treh nadaljevanjih decembra.¹⁹ Žal vsebina ni v skladu z obetavnim naslovom. Zanimivi sta le dve ideji. Prva zahteva gospodarski liberalizem. Država naj skrbi za izobraževanje državljanov, gospodarstvu pa naj odstrani vse omejitve, pomembno je, da denar kroži. Druga Polakova misel je namenjena proletariatu. Ta beseda pri njem ne označuje delavskega razreda kot takega, ampak politično organizirane delavce, ki želijo z nasiljem spremeniti družbo v komunistično. To kot liberalni demokrat odločno odklanja, ob misli nanjo se zgrozi. Zanimivo pa je, da motenja posesti, samovoljnih posegov kmetov na zemljišča nekdanjih zemljiških gospodov ne enači s komunističnimi nazori. Številni dolenski primeri, o katerih je bil gotovo dobro obveščen, so zanj spremljajoči pojavi revolucije, ne pa izraz določenih političnih nazorov. Zavzema se za racionalizacijo uprave in poklicno armado. Do avstrijske vojske je bil namreč izredno sumnjičav in oster. Tako je že 8. avgusta zabeležil,²⁰ naj bi nek vojak javno razglašal, verjetno po Novem mestu, da bo v državi armada po vrnitvi iz Italije uvedla red. Opozarja, da ima vojska v parlamentarni državi drugačno vlogo kot v absolutistični. Ni posrednik med vladarjem in ljudstvom. Armada mora poslušati ministra za obrambo in braniti ljudsko svobodo.

Naše zgodovinopisje je desetletja, zlasti po propadu nekdanje dvojne monarhije, posvečalo veliko pozornost ljudem, ki so bili do nje nadvse kritični. Tudi zato je bil n.p.r. prof. Anton Füstler, Radovljčan, sicer pa dunajski univerzitetni profesor in akademski pridigar, nedvomno ena velikih osebnosti revolucije na Dunaju, omenjen skoraj v vsaki knjigi, ki govori o teh dogodkih, na kmečke voditelje, kot je bil n.p.r. Jurij Gajer, pa so pozabljali. Resnici na ljubo je treba ugotoviti, da ljudi, ki bi želeli propad Avstrije, skoraj do njenega konca ni bilo veliko. Še manj so imeli taki posamezniki pristašev v javnosti. Vse to pa ne pomeni, da niso obstajale želje, zamisli in konkretni načrti za njeno preureditev, izboljšanje. Iz vseh teh idej pa je bila izvzeta oseba vladarja. O njem, razen lepo, praktično niso pisali, njegova slaba dejanja ali odločitve so pripisovali krogu politikov, dvorjanov in birokratov, ki ga je obdajal. Urednik Sloveniens Blatt Franc Polak je občudoval republiko, saj jo je smatral za eno od značilnosti razvitejšie meščanske družbe. Glede lastne domovine si časopis ni nikoli zastavil vprašanja ali monarhija ali republika. Pomemben je bil demokratičen razvoj, oblika državne ureditve

¹⁹ Das Ende der Revolution vom nationalökonomischen Standpunkte. 12., 19., in 29.

²⁰ Geleitschreiben.

je bila dejansko ali pa iz taktičnih razlogov postransko vprašanje. Vprašanje nove ureditve monarhije tako v socialnem kot upravnem pogledu je pritegovalo mnogo ljudi, zato je tudi število sodelavcev novomeškega časopisa v tem pogledu večje in njihova mnenja so različnejša. Seveda so nekateri pisci tovrstna vprašanja obravnavali izrazito lokalno, drugi pa širše.

V prvi številki zasledimo naslov, ki obeta analizo doseženega iz želje po nadaljevanju sprememb.²¹ Avtor H., ki ga pobiže ne poznamo, pomembno je, da je začetnica v latinici, ne v gotici, to je eden od možnih znakov, da je Slovenec ali Slovan, je hvaležen vladarju za vse, kar je dotlej podelil. Njegova glavna želja je ureditev lokalne občinske samouprave, kar naj bi imelo tudi daljnosežne gospodarske posledice. Članek je izraz prepričanja, da uspešen politični in gospodarski razvoj izhaja iz svobodne in samoupravne občine. Zanimiv je neki Z., ki ga navdušuje odprava prirojenih predprav: Je občudovalec Amerike.²² Prodornejši je neki B., ki mu dogodki 15. maja, ko je cesar bežal z Dunaja, pomenijo padec aristokracije.²³ Obžaluje, ker po deželah bistva dogodka ne razumejo. V njihovih mestih bistva sprememb niso dojeli, ni društev in družb, ni želja za napredek, ni osebnih pobud, preveč pričakujejo od drugih. Boji se, da se bodo ljudje zbudili, ko bo prepozno. Podobne strahove, vendar zaradi preprirov, ki izhajajo iz različnih interesov, ima neki R..., ki se je sicer razglasil za glas vpijočega v puščavi.²⁴

Poleg tovrstnih pripomb in želja pa je Sloveniens Blatt objavil tudi obširnejše članke o monarhiji. Osrednji je nedvomno Preureditev Avstrije, ki je izšel v treh septembrskih in enem oktobrskem nadaljevanju.²⁵ Avtor se je podpisal -K-. Verjetno je to Polak, čeprav bi zaradi javnosti pisanja pristali tudi na kakšno drugo možnost.

Članek začenja z očitkom Nemcem, da si v skladu s svojo nacionalno ekonomijo želijo podrediti vse narode, ki živijo ob Nemčiji. To je ogrozilo obstoj Avstrije, ki pa je ravno zaradi svojih slovanskih narodov obstala. Ob analizi zadnjih desetletij pisec ugotavlja, da je od Jožefa II. dalje potekala v nemških deželah germanizacija. Njeno ozadje naj bi bili principi kozmopolitizma, ki jih razume v smislu uveljavljanja enotnega jezika, ki je premoščal jezikovne razlike med narodi in jih priklenil na vladarsko hišo. Avtor te principe odklanja, ugotavlja pa, da se ljubezen narodov do dinastije ne bo ohladila, če bodo dobili naravne pravice. Od enakopravnosti narodov, ki se kaže zlasti v rabi njihovih jezikov, ki morajo imeti enake pravice povsod, tudi pri razglašanju zakonov, pričakuje nov občutek njihove pripadnosti monarhiji. Neupoštevanje tega lahko državo ugonobi. Avtor zahteva tudi politično enakopravnost vseh državljanov, zlasti nasprotuje premoženjskemu cenzusu. Njegova uvedba bi okrepila proletarijat, ki je naklonjen nasilni pridobitvi svojih pravic. Enakopravnost, ne enakost je ideal piščeve meščanske družbe. Tudi vladar si mora prizadevati tako za enakopravnost narodov kot državljanov. Posebne obveznosti ima država tudi do kmetov, ki so po zemljiški odvezi postali resnični državljanji. Potrebno jih je ustrezno izobraziti.

Glede nadaljnjega gospodarskega razvoja priporoča avtor državi, naj ne posnema tujih vzorov, naj sledi potrebam svojih narodov. Centralizem zavrača, ker ga zaradi slabih komunikacij Avstrija ne zmore, koristi le Dunaju in Spodnji Avstriji. Krepi tudi proletarijat. Ekonomski kot nacionalni razlogi zahtevajo federativno ureditev države. Posamezni narodi naj se oblikujejo v politične enote s pravico upravljanja lastnih zadev. Imeli naj bi svoje parlamente, svojo zakonodajo, center naj v vseh pogledih upravlja le skupne zadeve. Avtor ugotavlja na primeru Hrvaške, da je možna uprava v lastnem jeziku. Zdi se, da je našo narodno zavedno inteligenco prav uporaba hrvaškega jezika v javnem življenju bolj pritegovala na Zagreb kot pa ilirske ideje. Federativna ureditev monarhije na podlagi nacionalnih enot naj bi državo okrepila, narodi bodo zadovoljni. Pisec dejansko ljubi monarhijo, želi si, da bi si s pomočjo preobrazbe podaljšala življenje. Verjame v sožitje različnih narodov, vzor mu je Švica, potrebna je le demokracija. Avtor je proti romantizmu, ljudje naj pokažejo več poslovnega duha, čas naj postane denar, poskrbijo naj za razvoj prometa. Poleg Švice je nanj zelo vplival tudi primer ZDA, zlasti v ekonomskem smislu.

Pisec se je zavedal težav z uresničitvijo svojih nazorov. V javnosti je bilo vse bolj čutiti staro "ljubezen" do dežel, preostankov srednjega veka. Še posebno jasno je to ugotovljeno v nepodpisanem članku *Provincia in narodnost* 12. septembra.²⁶ Opozarja, da je cesarstvo že na podlagi pragmatične sankcije ("organskih zakonov") nedeljivo, da ga preureditev ne ogroža. Cesarjevo obljubo o svobodi

²¹ Viel des Guten haben wir erlangt. Was fehlt uns noch? 4.7.

²² Zur Geschichte der Neuzeit. 28.11.

²³ Wien gegenüber dem Provinzialismus. 15.8.

²⁴ Die Stimme eines Rufenden aus der Wüste. 1.8.

²⁵ Oesterreichs Neugestaltung. 12., 19., 26. 9. in 3. 10.

²⁶ Provinz und Nationalität. 12. 9.

narodov je treba uresničiti. Slovenci živijo v štirih gubernijah, nikjer niso sami, čeprav živijo sklenjeno. Če že ni mogoča ureditev po narodih, naj ta princip upoštevajo vsaj pri oblikovanju okrožij.

Istega vprašanja se je v *Sloveniens Blatt* dotaknil še nekdo v ravno tako nepodpisanem članku 24. oktobra.²⁷ Poleg že znanih argumentov je naveden tudi ta, da tudi razširjeni deželni stanovi niso v skladu z meščansko državo in suverenostjo ljudstva. Za demokratičen razvoj države je treba upoštevati jezike narodov, kajti le tako lahko njihovi pripadniki izvršujejo svoje ustavne pravice. Ne dežele, ne guberniji, zaokrožene nacionalne enote ali vsaj kresije, večje kot dotedanje, na nacionalni podlagi, so piščeve ideal.

Pisanje o deželah ni le v skladu z delom na pripravi nove ustave ampak tudi zasledovanje točk slovenskega nacionalnega programa. Povezava vseh Slovencev v eno upravno enoto s slovenskim uradnim jezikom je postajal vse bolj ideal namesto v bližnji prihodnosti dosegljiv cilj. Zdi se, da so realisti, in ti so v slovenski politiki 1848/49 prevladovali, idejo o Zedinjeni Sloveniji zelo hitro spremenili v dolgoročno politično zahtevo, da pa v nobenem primeru niso bili pripravljeni popustiti glede vključitve v nemško državo in slovenskega jezika. Prvo jim je omogočalo, da so vedno nastopali kot dobri avstrijski patrioti, in drugo, da so Slovencem vendar odpirali perspektivo.

V prvih tednih revolucije je bila prav jezikovna zahteva še najmanj sporna, polagoma pa so se tudi okoli nje začeli prepiri. Številni birokrati so namreč ugotovili, da zahteve po slovenskem uradovanju, sodnih postopkih v jeziku večinskega prebivalstva niso enostavne zadeve, predvsem pa da tisto, kar so oni smatrali za znanje slovenščine, ni tisto, kar bi moralo biti. Številne, celo nekatere navdušene Slovence ali pa odkrite dvojezične Kranjce, Štajerce, ... je zajel preplah. Tega ugotavljamo lahko praktično v vseh naših časopisih. Novomeški časopis je 29. avgusta ponatisnil članek iz Celjskih slovenskih novin 16. avgusta Kdo se najbolj boji slovenskega jezika?²⁸ Sestavek je zanimiv, ker izvrstno slika takratno razpoloženje birokracije. Ugotavlja "zakaj slovenski jezik se jim zdi neznana zverina, ki bi jih lahko požerla... neki uradniki in pisarji od slovenskega jezika govorijo, da ga nobena moč nobena umnost pod nebam ne zamore spiliti ino vgladiti, da se ne da navčiti; ... Ni nehvaležnost, če mi hočemo zanaprej materinega jezika se poslužiti, - ampak velka dolžnost... kdor rad slovenski kruh je, naj tudi skoz slovenski jezik per Slovincam si tajistiga služi ... Nočejo se taki z slovenskim jezikom soznaniti, nočejo pa tudi službe zapustiti ... Slovenski narod jim ne more perzanesti ... je ja že umnih Slovincov zadovolj." Taki nazori niso strašili le mnogih Neslovinccev ampak tudi domačine. Nek nepodpisani je tudi v *Sloveniens Blatt* sprožil diskusijo in zahteval, da morajo uradniki, ki poslujejo s Slovenci, v skladu z ustavo obvladati njihov jezik ali pa se ga v določenem roku naučiti.²⁹ Na to je čez 14 dni reagiral nek Domolubic, ki je že z izbiro psevdonima pokazal vso problematičnost tovrstnih diskusij.³⁰ Trdil je, da bodo slovenske jezikovne zahteve spravile tujce iz naših dežel. Ostra nacionalna ločitev naj bi tudi Slovencem zaprla pot v višje službe v osrednjih dunajskih uradih, doma bi morali čakati, da nek rojak umre, da ga nadomestijo, združitev s Hrvaško bi bila nesreča, hrvaška konkurenca bi prizadela Kranjce, štajersko vino bi uničilo njihovo vinogradništvo, ... Uredništvo je samozvanega dopisovalca ostro zavrnilo v 8 točkah, za kar je potrebovalo skoraj toliko prostora kot za sporni članek. Našteli so vse njegove šibke točke, kar niti ni bilo težko. Glede povezav s Hrvati so poudarili, da ni vse le v poljedelstvu.

Vprašanje jezikovne prakse uradnikov lahko povežemo tudi z vprašanjem glede uradništva nasploh. Birokracija je bila namreč en najbolj "konstitutivnih" elementov države. Polak je to problematiko izvrstno poznal in ji od 14. novembra do 5. decembra namenil članek v štirih nadaljevanjih.³¹ Birokrate opozarja, naj voza zgodovine ne vlečejo nazaj, južni Slovani so zaščitili Avstrijo, pa bodo tudi svoje ustavne pravice. V bodoče predlaga, naj bi bil pglavitni kriterij za nastavitve uradnikov njihova sposobnost in poštenost, smisel za pravno državo. Obsoja razširjeno prakso, da se sodelavci predpostavljenim ovajajo. Zahteva tudi primerne plače. Čeprav se Polak tu povsem razgalja v svojih človeških stiskah in dogodivščinah, mu kaže verjeti tako glede opisa razmer kot želja po njihovi spremembi. Avstrijska država bi se morala na vseh nivojih reformirati v smislu pričakovanj meščanske revolucije. Sama sprememba uradnega jezika dejansko ne bi bila dovolj. Urednik se je jezikovnega vprašanja lotil še v članku v zadnji številki.³² Posredno nam v njem odgovarja tudi glede ilirizma, saj smo pogosto v zadregi, kakšne so dimenzije njegove nedvoumne

²⁷ Aufhebung der Provinzen.

²⁸ Wer fürchtet sich am meisten vor der slovenischen Sprache.

²⁹ Auch ein guter Rath. 19.9.

³¹ Die Wahl und Behandlung der Beamten

³² Die Entwicklung der slovenischen Sprache

ljubezni do Hrvatov. Polak pravi, da je položaj slovenskega jezika v družbi preveč zanemarjen, treba ga je uvesti v šole in urade, da se bo pospešeno razvil. Je pristaš avtonomnega razvoja slovenskega jezika, priporoča večjo naslonitev na notranjske dialekte in tamkajšnje jezikovno bogastvo. Približevanje slovanskih jezikov naj bo naravno in čas bo pokazal, kaj bo, ali bodo ljudje dali prednost trši slovenski ali mehkejši ilirski obliki. Ne podpira žrtvovanja dvojine ali slovenskih besed. Zanimiva pa je njegova ugotovitev, da začenja na Kranjskem prevladovati gorenjski dialekt.

Sloveniens Blatt je spremljal tudi aktualne politične razmere v državi, tako mednacionalne odnose kot tudi stališča strank do aktualnih vprašanj. Prve je gledal predvsem s stališča odnosov med Nemci in Slovani, Slovani in Madžari. Za iskrene in nekoliko naivne pristaše revolucije, sem so sodili tudi nekateri sodelavci novomeškega časopisa, je šel razplet dogodkov v neugodno smer. Bele kokarde, svetovljanstvo - je trajalo kratek čas, nacionalno vprašanje je začelo stopiti v ospredje. Različni državni koncepti so rodili spore med narodi. To je dalo dobre možnosti za delovanje tako konzervativnim kot radikalnim strujam. Ob začetku delovanja parlamenta je obstajal strah, da ga bo to ohromilo. Zato je neki -Z- v dveh člankih 1. in 8. avgusta opozarjal, da v parlamentu ni prostora za fantazije, v bistvenih stvareh bo potrebno soglasje med Nemci in Slovani.³³ Ti bodo ostali zvesti Habsburžanom, samostojni, svobodni, in ustavni Avstriji, frankfurtski parlament glede teh načel nima kaj izjavljati. Izpoved pristaša revolucije, ki je razmeroma hitro spregledal razlike med njenimi strujami, nam posredno kaže dileme velike skupine ljudi tako v monarhiji kot tudi v Novem mestu. Mednje je skoraj gotovo sodil tudi advokat dr. Franc Zupančič, ki bi lahko bil avtor gornjega članka. Njegovo nekritično navdušenje za revolucijo se je hitro ohladilo, kar je bilo razvidno že iz odpovedi izvolitve za namestnika poslanca za frankfurtski parlament. Misli v gornjem dopisu so še jasneje izražene v članku Slovanstvo v letu 1848, ki ga je objavil v zadnji številki časopisa neki -S-.³⁴ Ni izključeno, da gre za istega avtorja. Avtor po obsodbi Metternichovega sistema ugotavlja, da so Slovani izrabili pridobitve revolucije in, čeprav v ozkih krogih, razvili svoje politično življenje. Pri tem so bili deležni različnih sumničenj o povezavi z Rusi in očitkov nesposobnosti. Kljub temu pa so jih dunajski oktobrski dogodki našli pripravljene. S svojim ravnanjem so ohranili Avstrijo in Evropo obvarovali pred vojno. Slovani niso pripravljene žrtvovati svoje svobode v tujo korist, priključitev k Nemčiji bi jim prinesla pogubo. Tako kot zavračajo 2. in 3. člen osnutka frankfurtske ustave, zavračajo tudi dopolnilne volitve v nemški parlament. Slovani so Avstrijo ohranili, zato jo bodo sooblikovali in si ustvarili pogoje za svoj gospodarski in kulturni razvoj. Svoj vpliv v državi hočejo ohraniti. Kot vidimo, je Sloveniens Blatt do konca vztrajal na pridobitvah revolucije. Slovani in z njimi Slovenci naj bi ohranili svojo politično subjektiviteto. V tem je bistvo nesporazumov v širokem krogu pristašev revolucije.

Kje je torej mesto novomeškega časopisa znotraj takratnega političnega življenja? Že iz doslej povedanega je marsikaj jasno. Sloveniens Blatt je ostajal zvest revoluciji, ki ga je rodila, ohranil pa je razsodnost v ocenjevanju razmerij znotraj tabora, h kateremu se je upravičeno prišteval. Njegova stališča zelo zgovorno ilustrira članek o avstrijskih strankah, ki je oktobra, že pod vplivom nemirov na Dunaju, izšel v treh nadaljevanjih.³⁵ Vladarja podpirajo, otresti pa se mora vpliva svojega konzervativnega kroga. Odločno naj obračuna s fevdalizmom, postane naj meščanski cesar. Uvidi naj, da ga podpirajo Slovani in naj se jim pridruži. Nemirov na Dunaju so krivi republikanski hujskači, ki so povzročili konflikt z vojsko. Bistvo konflikta je v podpiranju nemške centralne oblasti in v nasprotovanju zmagovitim južnim Slovanom. V bistvu so se združili Nemci in Madžari proti Slovanom, ki so glavni zagovorniki Avstrijskega cesarstva. Cilj dunajskih oktobrskih nemirov ni bila demokracija ampak diktatura, strahovlada po komunističnih načelih v korist Nemčije in bogatih Madžarov. Sloveniens Blatt je duhovito ugotovil,³⁶ da hočejo nemški in madžarski revolucionarji srednjeevropske narode vtakniti v srednjeveške države. Članek zagovarja nacionalno svobodo vseh narodov v monarhiji, je proti svobodi enih, ki prinaša nesvobodo drugim. Kriterij demokratičnosti stranke je odnos do nacionalne enakopravnosti. Slovanske stranke so demokratičnejše tudi zato, ker se je njihovo domače plemstvo potujčilo. Isto velja tudi za Romune. Največji sovražnik Slovanov pa so Judje. Njihovi politiki - juristi mešajo pojme, pravno dlakocepijo ter fanatizirajo mase. Hočejo biti vodje demokratov in se ponujajo za žrtve enakosti.

Sloveniens Blatt je zagovarjal parlamentarizem. Od članov parlamenta je zahteval naj se ukvarjajo z zakonodajo, ne pa da segajo po izvršni oblasti. Pri svojem delu naj bodo bolj realni, manj naj

³³ Deutschthum und Slavismus in Oesterreich.

³⁴ Das Slaventhum im Jahre 1848. 29.12.

³⁵ Wie stehen die Partheien in Oesterreich? 17., 24. in 31. 10. Avtor je neki H.

³⁶ Einfluß der südslavischen Krieger auf den oesterreichischen Gesamtstaat. 10. in 17.10. Nepodpisano.

pesnikujejo, skrbijo naj za svojo osnovno nalogo: novo ustavo.³⁷ Glede te je časopis objavil zelo konkretne pripombe.³⁸ Namesto pozitivnega javnega prava ima njen osnutek v uvodu zadeve s področja zasebnega in kazenskega prava. Treba je zagotoviti varstvo osebe, svobodo govora in tiska, uveljavljati načela naravnega prava. Z dobrimi in pravilno izbranimi temeljnimi načeli je mogoče napisati najbolj ljudsko ustavo v zgodovini človeštva. Avtor članka je prepričan, da svobode ni mogoče več zadošiti.

Posebno vprašanje je bil ban Jelačić. Časopis mu je bil naklonjen, z njegovim sodelovanjem pri intervenciji pa je bil, kljub negativnim stališčem do oktobrske vstaje, v določeni zadregi. Pisec gornjega članka je zahteval, naj ga sodijo po dejanjih, ne po vtisu. Podrobneje pa so se tega problema lotili v nepodpisanem članku Opolnomočje maršalu Windischgrätzu, ki je izšel v dveh nadaljevanjih 31. oktobra in 7. novembra³⁹. Njegovo nasilno pomiritev Dunaja opravičuje z argumentom, da je manjše zlo preprečilo večje, dokončne ocene o njem pa ne izreče, saj bo ta odvisna tudi od izpolnitve političnih nalog, ki jih je dobil. Izvleči se mora iz vojaškega mišljenja, konzervativnih nazorov, delovati mora v smislu ustave. Ne sila, zaupanje državljanov je pomembno. Maršal ne sme nasedati nasprotni propagandi, zlasti ne nemške levice. Ko bodo znana vsa dejstva, ga bo mogoče oceniti, enako tudi njegovo obnašanje v Pragi, o čemer pisec premalo ve. Glede Jelačića opozarja, da je tipičen sin juga, prišel je nepovabljen, ljudje so se lahko prepričali, da so on in njegovi Hrvacije drugačni od negativnih predstav, ki so jih imeli dotlej. Ker so prepričani, da je ban pristaš revolucije, je časopis čutil dolžnost odgovoriti na vprašanje, zakaj ni Jelačić vodil akcije pomiritve na Dunaju. To bi po mnenju pisca negativno odmevalo, saj bi mnogi njegovemu poveljevanju pripisali začetek slavizacije monarhije. Časopis so zelo motili predsodki proti Slovanom, posebno še južnim, saj so mu nasedli celo nekateri domačini. Jelačić je prišel pred Dunaj zaradi svobode in demokracije, zaradi zaščite Slovanov. Ne verjame v njegovo reakcionarnost, to bi mu prineslo prekletstvo Slovanov. Hrvacije so sestavljali najliberalnejše peticije, on pa je njihov ban. Po mnenju nepodpisane avtorja so Slovani že večkrat dokazali svojo demokratičnost in nenasilnost. "Mogoče je hotel združiti tisto kar skupaj sodi, pa se to brez sile ne more zgoditi."⁴⁰

V nekem drugem anonimnem članku 12. decembra⁴¹ lahko še preberemo, da je upati, da bo po spremembi vlade in na prestolu več posluha za Avstrijo, da bodo vladajoči znali prisluhniti razpoloženju ljudstva.

Kot vidimo, je bila časopisu osnovna skrb revolucija, njena demokratičnost, meščanska družba. Tej je podrejal vse. Zato tudi vidi napake na nemški in madžarski strani, pa tudi pri Slovanih, ki včasih preveč izrazito postavljajo svoje zahteve. Urednik je živel v veri, da bo meščanska demokratična družba sposobna vse te probleme rešiti. Vedel je, da se v dvor, v obliko države ni vredno zaletavati, zavedal se je hib dvora, nevarnosti, ki preti iz vladarjeve okolice revoluciji in demokraciji. Državne ukrepe podpira, vendar le pogojno. Slej ko prej se mora zanje izkazati, da izhajajo iz želje po nadaljnjem razvoju in demokraciji. Sem sodijo tudi nacionalne pravice Slovanov. Kdor zasleduje drugačne cilje, pa naj bo tudi Jelačić, naj ga zadene prekletstvo. Žal je slednja misel tipična literarna, celo slovanska fraza, toda kaj več ni mogel zapisati. Misel, da je domokracijo mogoče doseči po poti diktature, je demokratom pri Sloveniens Blatt nesprejemljiva.

Slovenska in slovanska politika predvsem zaradi odnosa do velikonemške ideje in frankfurtskega parlamenta kot tudi oktobrske dunajske vstaje v velikem delu liberalnega in "naprednega" zgodovinarstva ni deležna pozitivne ocene. Politično prepričanje mnogih zgodovinarjev je močnejše od zgodovinskih dejstev, mnogi so takoj pripravljeni spregledati, da bi po nazorih takratnih demokratov svoboda enega naroda slonela na nesvobodi večine slovanskih narodov. Poskus s kultom Antona Füstera je dokaz, da se tudi pri nas nekaterim strokovnim argumentom niti v vrstah zgodovinarjev nismo znali upreti. Omenili smo že, da je slovenska politika v letu 1848 vztrajala predvsem pri dveh točkah nacionalnega programa: slovenskih jezikovnih pravicah in protifrankfurtski naravnosti.

Že poskusna številka, ki je nastala neposredno po volitvah v frankfurtski parlament, je z obliko in mestom objave volilnih rezultatov pokazala, da Sloveniens Blatt v tem pogledu ne namerava sklepati kompromisov. Druga številka je z objavo 8 nagradnih vprašanj⁴² izpričala ironičen odnos do

³⁷ Das Programm des Ministeriums. 5.12. Avtor je podpisan s tremi zvezdicami.

³⁸ Eine Betrachtung über den Entwurf der Grundrechte. Nepodpisano, 10. in 17.10.

³⁹ Die Vollmacht an F.M. Windischgrätz.

⁴⁰ Glej op. 36.

⁴¹ Welche Hoffnungen knüpfen sich an die jüngsten Ereignisse? -X.-

⁴² Preisaufgaben.

političnega vprašanja, ki je zelo verjetno tudi v Novem mestu razklal tabor pristašev revolucije. Omenimo naj le naslednja: "Kako bo Nemčija utemljila zahteve do kraljestva Jeruzalem in grofije Jerihon, ki sta bila pod Barbarosso del Nemškega cesarstva? Koliko je pangermanizem manj nevaren od panslavizma? Kakšna je razlika med "Bund" in "Stricke"? Na ta nagradna vprašanja je reagiral v *Illyrisches Blatt* neki F.⁴³ Pisec članka v *Sloveniensi Blatt* je oponesel, da ni navedel nagrad za nagradna vprašanja, da pa bo vseeno odgovoril. Odgovori F. niso znak kakšne duhovitosti, zdi se, da je mož niti ni bil sposoben. Veliko bolj je zanimiv kot tak. Pisec, ki se skriva za oznako F., je skoraj gotovo Gottlieb Freimuth iz Novega mesta, ki je zelo rad dopisoval v *Illyrisches Blatt* in *Laibacher Zeitung*, novomeškega časopisa pa se je izogibal. Ker človek s tem imenom leta 1848 ni bil znan v Novem mestu, je jasno, da se za njim nekdo skriva. V svojih dopisih izraža nemška stališča, ne skrajna, vendar vedno protislovenska. Je kolerične narave in zloben. Julija meseca je v tržaški časopis *Journal des österreichischen Lloyd* napisal članek, v katerem je prizadel čast ljubljanskega Slovenskega društva. To je 2. avgusta vložilo zoper njega tožbo, ki se je vlekla mesece, ni pa razkrila identitete pisca.⁴⁴

Tudi uredništvo *Sloveniensi Blatt* ni vedelo, da se za gospodom "F" skriva nek novomeški pisun. V zavrnitvi pisanja⁴⁵ v *Illyrisches Blatt* so kritizirali njegovo sklicevanje na nemško zvestobo in pravičnost. Kot nasprotna primera je uredništvo navedlo, kako so Nemci med napoleonskimi vojnami zapustili cesarja, ter njihove nepravilne zahteve do slovenskega ozemlja. Zahteve po Trstu in slovenskem ozemlju ga spominjajo na krajo tuje mošnje denarja. Če denar nekdo potrebuje, ga zato še ne sme krasti. V Frankfurtu pangermanizem javno razglašajo, panslavizem, ki je njegova posledica, pa napadajo. "F" očita pomanjkljivo izobrazbo. S to vljudno, vendar odločno zavrnitvijo je *Sloveniensi Blatt* končal polemiko. Koncem naslednjega meseca je v članku Čudež nad čudeži⁴⁶ poročal novomeški časopis o dogodku, ko so v Ljubljani aprila proti volji deželnega zbora in velikega dela javnosti obesili na ljubljanski grad nemško zastavo, pa jo je nočni vihar odnesel. Spominja ga na dogodke ob Kristusovem križanju, ko se je pretrgalo zagrinjalo v templju in ko se je vojak, ki je stražil Križanega, spreobrnul. Tudi tisti, ki naj bi obesil zastavo (daroval jo je nek Tržačan), je namreč pristopil k ljubljanskemu Slovenskemu društvu in postal njegov zaslužni član. Naslednji mesec je časopis objavil celo staro prerokbo z Gorenjske, ki obeta nasilnim in pohlepnim Germanom krvavi konec na Sorškem polju.⁴⁷

Resnejši pristop k vprašanju odnosa med idejo Velike Nemčije in avstrijsko državo je časopis pokazal oktobra, ko se je vprašanje ponovno začelo zaostrovati.

Neki -St.- ugotavlja,⁴⁸ da je večina državljanov za nadaljnji obstoj Avstrijskega cesarstva, da sklepi nemškega parlamenta zanj ne veljajo, politični nesmisel je, da avstrijski poslanci še sedijo v frankfurtskem parlamentu, ki nima nikakršnih kompetenc glede Avstrije. Poslanci naj se vrnejo iz Frankfurta, ukinejo naj jim diete. Kranjska naj najprej naredi ta korak, saj velik del njenih prebivalcev ni volil in ne bo priznal njegovih sklepov. Nemčija naj gre svojo pot, Avstrijo pa pusti pri miru. Gornjemu članku, enemu boljših v prvem dolenskem časopisu, žal ne moremo ugotoviti avtorja. Podobno nedvoumen je tudi članek v zadnji številki istega meseca.⁴⁹ Njegovo bistvo je v tem, da Slovani zavračajo Frankfurt, s silo pa ni mogoče doseči sožitja. Pisec zavrača grožnje tamkajšnjega poslanca Giskre in levice po razdelitvi avstrijskega prestola, očita jim, da uvajajo v politika načela, ki niso v skladu z naravnim pravom. Slovani, ki naj bi se čutili kot en narod, tega ne bodo dovolili. Čeprav jih je v državi le 20 milijonov, so polni energije in moči. Poziva Nemce k sožitju, vojna bo njim v škodo. Nasploh je opaziti občasno v časopisu prepričanje, da brez vojne ne bo šlo. Zgoraj smo že omenili staro prerokbo, podobnih misli je še nekaj.⁵⁰

Ob napadih na frankfurtski parlament in zahtevah po vrnitvi poslancev, v mislih so seveda imeli predvsem novomeškega poslanca Laschana, so se oglasili njegovi somišljeniki. Podobno, kot so ga zagovarjali v *Laibacher Zeitung*, kjer je to storil poganški graščak, je v *Sloveniensi Blatt* to opravil okrožni zdravnik von Vest.⁵¹ Tudi on se je pohvalil, da razpolaga s stenografskim zapisnikom

⁴³ Curiose Preisfragen. *Illyrisches Blatt*, 25.7. 1848.

⁴⁴ Ueber Gottlieb Freimuth, *Laibacher Zeitung*, 2.12. 1848.

⁴⁵ Entgegnung. *Sloveniensi Blatt*, 1.8. 1848.

⁴⁶ Wunder über Wunder. 29.8. Nepodpisano.

⁴⁷ Eine alte Prophezeiung. 12.9. Nepodpisano.

⁴⁸ Ein politisches Unding. 10.10.

⁴⁹ Die deutsche Centralgewalt, 31.10., avtor označen z zvezdico.

⁵⁰ Die Frankfurter Linke, 7. in 14. 11., avtor podpisan s tremi zvezdicami.

⁵¹ Mittheilung aus der Pauluskirche, 14.11.

zasedanja, na katerem so govorili o osnutku spornega 2. in 3. člena ustave, ki sta vzbudila tak revolt. Opisal je že znano dogajanje in zaključil, da ni še ničesar sklenjenega, da bodo imeli vlada, parlament in ljudstvo v Avstriji še dovolj časa, da se izjasnijo, Nemčija sklepov svojega parlamenta ne bo uvajala s silo. Obvestilo dr. von Vesta je namenjeno tistim, ki so bili upravičeni voliti. Ker je Laschan na 101. seji frankfurtskega parlamenta 20. oktobra svojo pravico do diskusije prepustil njegovemu predsedniku von Gagernu, je neki J.- v zadnji številki novomeškega časopisa ugotavljal,⁵² da je bila takrat Dolenjska odlično reprezentirana v Frankfurtu, ne samo zato, ker je govoril on namesto dolenjskega poslanca, ampak tudi zato, ker se je zavzel za nedeljivo Avstrijo. Poslancem, zbranim v cerkvi Sv. Pavla, ki so von Gagera zavrnili, očita, da ne razumejo potreb časa, ki vsem narodom daje pravico do razvoja. Pisec tudi toži nad dejstvom, da kmetje, ki v bistvu na volitvah odločajo, nimajo zaupanja v izobražence. Zato narodi v parlamentu nimajo dobrih zastopnikov. Pri tem članku ni jasno, ali ni v njem tudi določeno pripravljane ljudi za nadomestne volitve v frankfurtski parlament, ki jih je hotela izsiliti avstrijska oblast. Novomeški časopis je ponatisnil tudi članek iz *Grazer Zeitung*,⁵³ ki je poročal o odnosu prebivalstva na Koroškem in Kranjskem do spornih členov osnutka ustave. Dopisnik je bil verjetno z Dolenjske, zatrjeval je, da osebno pozna Laschana, ki je sposoben in pameten, avstrijskega karakterja, sploh pa naj bi bilo novomeškemu volilnemu okraju v čast, da ga je tako odlično zastopal v. Gagern. Zakaj se je uredništvo odločilo za ta ponatis, ni najbolj jasno. Pojasnilo pod črto, da so ta članek ponatisnili zato, ker o novomeškem poslancu v Frankfurtu dolgo niso nič vedeli, ni prepričljiv. Bolj kot načelo, da je treba slišati tudi nasprotno plat, se zdi verjetno, da je bilo uredniku še vedno zelo žal, ker se je enotni tabor pristašev revolucije zaradi nacionalnega vprašanja razbil.

Poleg nasprotovanja prizadevanjem za veliko Nemčijo iz nacionalnih razlogov pa je časopis rad poudarjal tudi siceršno protiavstrijsko naravnost v delovanju frankfurtskega parlamenta. Motilo ga je, da bi toliko Slovanov ostalo prepuščenih negotovi prihodnosti. Avstrija mora med njimi izvršiti svoje poslanstvo. Potreben je mir, da se bo konstituirala v demokratično državo. -S.-, ki smo ga že srečali in skušali celo identificirati, je ugotavljal,⁵⁴ da je premalo skupnih zgodovinskih vezi z Nemci v nemških deželah, preteklost je bila konfliktna. Avstrija mora ostati, frankfurtski parlament naj se preneha vmešavati v njene notranje zadeve, njegovi sklepi nimajo veljave, saj veliko avstrijskih Slovanov tja ni hotelo poslati poslancev. Ljudje naj ne podpisujejo pisma notranjskega poslanca Schrota. S frankfurtskim parlamentom je treba vse odnose prekiniti, sicer grozi Evropi državljanska vojna.⁵⁵

Odnos novomeškega časopisa do velikonemške ideje in frankfurtskega parlamenta lahko strnemo v naslednje ugotovitve: *Sloveniens Blatt* ne goji sovraštva do Nemcev, ne nasprotuje želji Nemcev po združitvi, celo simpatizira z njo. Moti ga le takrat, ko želi razbiti Avstrijo, podjarmiti del Slovanov, ostale pa prepustiti negotovosti. Čeprav tega izrecno nikjer ne citira, pa nam vendar stalno odzvanja v glavi znamenita misel Polackega, da bi bilo treba Avstrijo ustvariti, če je ne bi bilo. Vzrok takim nazorom ni predvsem avstrijski patriotizem ampak bolj želja, da bodo le tako dosegli njeni slovenski državljani kulturni in demokratični razvoj. Avstrija mora biti, pa čeprav kot slovanska država. Tudi sodelavci novomeškega časopisa so trepetali pred nevarnostjo barbarskega vzhoda.

Večkrat smo že ugotovili, da časopis ni želel biti lokalni, da so ga privlačevala velika in načelna vprašanja. Čeprav je izhajal sredi enega najbolj nemirnih predelov slovenskega ozemlja v letu 1848, tega zgolj iz časopisa ni mogoče razbrati.

O kmečkem vprašanju je izšel v bistvu samo en članek, čeprav v štirih nadaljevanjih. Zasnovan je dvodelno: prvi je bil objavljen 1. in 8. avgusta, drugi pa 15. in 22. Naslov je tipičen: *Urbairialno vprašanje s stališča pauperizma*.⁵⁶

Uvodoma ugotavlja, da je pavperizem največji sodobni problem, nevaren za državo, možen vzrok socialnih preobratov in krvavih revolucij. Ni ga mogoče reševati z raznimi dobrodelnimi društvi in ustanovami ter idejami Louisa Blanca. Izhod vidi v organizaciji dela s pomočjo ministrstva za kmetijstvo, obrt in trgovino ter za javna dela ter v trgovski zbornici. Delo mora biti načrtno in postopno. Kot prvo nalogo vidi reševanje kmečkega vprašanja, ker je Avstrija agrarna država. Obžaluje, da je bilo po Jožefu II. tako malo narejenega, kmetijske družbe ocenjuje kot nezadostne. Ugotavlja soglasje glede odprave fevdalnih odnosov, čeprav je način še sporen. Odkup obveznosti s

⁵² Heinrich v. Gagern, 29.12.

⁵³ *Verschiedene Nachrichten*, 28.11.

⁵⁴ *Oesterreich und Deutschland*, 5. in 12.12.

⁵⁵ *Die Frankfurter Volksversammlung und Oesterreich*. 21.11. Pisec označen z X.

⁵⁶ *Die Urbairialfrage vom Standpunkte des Pauperismus*.

strani kmetov, kot ga je predvidevala dotedanja zakonodaja, zadnji je bil zakon iz 31.1. 1847, pomeni le nastanek novega civilnopravnega razmerja, ki ustvarja upnike in dolžnike, problema pa ne rešuje. Boljši se mu zdi predlog, da bi kot posrednik nastopile kreditne ustanove, preko katerih bi država in kmet izplačala zemljiškega gospoda. Ker pa bi to povečalo obubožanje in povzročilo množenje proletariata, ki vse ogroža, naj bi odškodnino plačala država. Sredstva naj bi dobila iz davka na dohodek, saj naj bi bil v skladu z njegovo velikostjo tudi interes za socialni mir.

V drugem delu članka avtor podrobneje razpravlja o fevdalnih odnosih. Loči starejšo fazo z nevoljništvom in mlajšo s podložništvom. Ta mu je bolj všeč, ker je bližja patriarhalnemu razmerju kot samodržstvu. Avtor zelo dobro ugotavlja, da je plemstvo vrsto obveznosti izgubilo v korist države, dolžnosti kmetov pa so ostale enake ali celo večje. Lep primer je izmerjena tlaka. Preje so jo zemljiški gospodje zahtevali po potrebi, poslej so zahtevali pravice, ki jim pripadajo. Ponavlja, da kmet ne more plačati, če ne želimo, da obuboža. Zemljiški gospod naj dobi odškodnino za obveznosti, ki izhajajo iz nadlastništva: desetina, urbarialni činž, činžno žito, gormino, male dajatve, tlaka. Slednjo je treba ponovno oceniti. Med obveznostmi, ki jih je treba odpraviti brez odškodnine posebej navaja lavdemij - dajatve ob spremembi gospodarja, ker tega osiromašijo ravno v trenutku, ko mu je kapital najbolj potreben. Po odpravi fevdalnega razmerja bo kmet prišel do prvotnih pravic, vzpodbujen bo za delo na svoji zemlji, k pridnosti in varčnosti, ki sta temelj meščanske družbe.

Avtorja M. ne moremo identificirati. V marsičem, n.pr. po ljubezni do meščanske družbe, strahu pred proletariatom in znanju ekonomije spominja na Polaka. Vsekakor je njegov članek eden boljših v časopisu.

Koncem septembra je Sloveniens Blatt objavil članek, da je ukinjena tudi lovska pravica na tujem ozemlju in da ima poslej vsak lastnik pravico lova na svoji zemlji. Odškodnine ne bo.⁵⁷ Časopis, ki lovcem očitno ni bil naklonjen, je s člankom vzbudil največji odmev v vsem času svojega izhajanja. Novice so reagirale 1. in 8. novembra.⁵⁸ Pisu so očitali ne le, da se moti, ampak da lahko iz njegovih napačnih besed pride do hudih zmešnjav: "Korl Kodeli", ki polemizira, ugotavlja, da pisec v Sloveniens Blatt ni prav bral. Po njegovem mnenju iz zakona o odpravi podložništva 7. septembra ni mogoče potegniti takih sklepov. Lovske pravice ne izvirajo iz podložniškega razmerja, saj se lov izvaja tudi na posesti, ki je vpisana v deželno desko in nima s podložniki nobene zveze. Zemljiški gospodje naj bi lovske pravice odkupili od Marije Terezije. Enako naj bi veljalo za ribolov.

Laibacher Zeitung ali natančneje njen Politisches Blatt als Extra Beilage zur Laibacher Zeitung je v približno istem času tudi objavil v dveh nadaljevanjih članek istega avtorja.⁵⁹ Iz primerjave s člankom v Novicah ugotovimo, da je Bleiweis Codellijev članek le povzel in tudi nekoliko omilil. Avtor je namreč dopuščal možnost, da bo članek v Sloveniens Blatt povzročil prelivanje krvi in nasilna dejanja, nemire in anarhijo. Pisec naj ne bi imel nikakršne pravne osnove za svoje sklepe, zakona ni razumel. Codelli dokazuje, da pravica lova na tuji zemlji še vedno obstaja, njeno motenje je protizakonito. V tem smislu naj bi vse svetne in cerkvene gosposke poučile tiste, ki so v zmoti. Pisu članka v Sloveniens Blatt pripisuje ne le neresnost ampak kar izdajo domovine, saj bi lahko v zvezi z lovom in ribolovom zanetil velike spore.

Kaj je Carla Codellija napeljalo k takemu pisanju in sklepom, ni treba veliko ugibati. Jeseni 1848 je bilo za zemljiškega gospoda zelo težko: odprava fevdalnih obveznosti, spori okoli gozdnih in pašnih servitutov, sedaj še lov in ribolov, kaj jim sploh še ostane? Polaščal se jih je obup, občutek nemoči in brezizhodnosti. Ne glede na to, da je Codelli bolje razumel zakon kot pisec novomeškega časopisa, pa njegov obširni članek z Otočca 8. decembra⁶⁰ dokazuje, da so bili kmetje pripravljeni razumeti le tisto, kar jim je bilo všeč. Članek v Sloveniens Blatt dejansko odslikava, kako so ljudje razumeli zakon o odpravi podložnosti.

Posebnih načelnih člankov o gospodarskih in socialnih vprašanjih, če izvezamemo kmeta, novomeški časopis ni pisal. Res pa je, da se jih pogosto dotika. Celotna vsebina Sloveniens Blatt kaže veliko zanimanje za gospodarstvo, v njem pogosto išče vzroke za različne družbene probleme. Žal pa ostaja vse na načelni, teoretični ravni. Priteguje ga predvsem finančna ali natančneje politika kroženja denarja. V tem pogledu so nazoru izredno liberalni, odsvetuje vsako omejevanje s strani države. Glede obrti oziroma produkcije pa zagovarja časopis določeno državno zaščito, ker domači izdelki naj ne bi prenesli neomejene tuje konkurence.

⁵⁷ Das Jagdrecht. 26.9. Avtor označen z zvezdico.

⁵⁸ Lovske in ribiške pravice. Novice 1. in 8. 11.

⁵⁹ Das Jagd- und Fischereirecht. 9. in 16.11. 1848. Laibacher Zeitung - Politisches Blatt 9. in 16.11. 1848.

⁶⁰ Ein freimüthiges Wort im Namen der schwer bedrängten Bewohner des flachen Landes. Laibacher Zeitung - Politisches Blatt 21. in 28.12. 1848.

Sloveniens Blatt je zagovornik meščanske družbe, sovražnik plemstva in njegovih prirojenih pravic kot tudi proletariata. Meščanska družba v njegovih predstavah ni omejena le na mesta ampak zajema vse državljane, ki živijo od dela svojih rok. Vsi ti so državljani, vsi ti so gospodje. Tako je treba poslej titulirati tudi kmete in študente. Proletariat mu, kot smo že omenili, ne pomeni delavcev kot takih ampak le tiste, ki so politično organizirani in si prizadevajo za nasilni prevzem oblasti.

Urednik Franc Polak, ki je o teh vprašanih največ pisal, je očitno sodobna socialna vprašanja pozorno spremljal, poznal je nekatere ideje, ki so postale kasneje značilne za marksizem. Na vprašanje, kako se je z njimi seznanjal ne moremo odgovoriti. Zelo ga je pritegovala zgodovina francoske revolucije, bil je pristaš vrste njenih idej, tudi nekaterih metod, natančneje pa svojih socialnih nazorov ni izrazil. Zanimanje za gospodarska in socialna vprašanja je časopis nedvoumno pokazal, mogoče več kot ostali na Slovenskem. Žal pa pri obravnavi ni opaziti ne sistematičnosti, ne opredeljevanja za katero od prevladujočih teorij.

Sloveniens Blatt je spremljal tudi uveljavljanje pričakovanih sprememb, ki naj bi jih prinesla marčna revolucija. V nekoliko patetičnem Pismu Gorjancev Triglavu⁶¹ opisuje razmere na Dolenjskem. Avtor, ki se skriva za -K-, se prišteva med pristaše modro-bele-rdeče zastave (hrvaška oziroma ilirska), panslavistov, čeprav je zato v očeh Nemca mračnjak v krempljih vladne kamarile, ki prosi za bič. Nasprotnikom očita, da so si prilastili pravico, da izboljšajo svet. Pod Gorjanci je malo pristašev nemštva, navdušenci za slovanstvo so preplašeni, vendar se njihova zavest krepi. K temu naj bi veliko pripomogle hrvaške zmage. Piščev ilirizem izvira torej predvsem iz manjvrednostnega kompleksa. Poglavitne ovire za spremembe vidi v birokraciji, ki misli, da ima monopol nad narodom. Svoboda je še na pol poti, bolj nominalna kot realna. Potreben bo še napor, kelih pelina je treba spiti. Napredek bi bil hitrejši, če bi bilo več iskrenjših borcev zanj. Blebetanje o vojnih zmagah v Italiji ni znak svobode. Mnogi je dejansko ne razumejo, to je zanj gordijski vozle napredka. Nemci so jo proklamirali le zase, zato ne razume, kaj delajo v Frankfurtu trije kranjski poslanci. Narod je bil ob njihovi izvolitvi še neizkušen, tega bi se morali zavedati in se temu ustrezno odločiti. To je tudi eden najzgodnejših pozivov za odhod kranjskih poslancev iz Pavlove cerkve v našem tisku. Odgovor je takoj sledil.⁶² Podpisan je z malim cirilskim ž. Kdo se za njim skriva je verjetno bolj načelno kot praktično vprašanje. Skoraj gotovo je identičen s -K-, za katerim se verjetno skriva urednik Polak. Odgovor Triglava je optimističen. Prežet je z zaupanjem v svobodo. Kritizira poslance v Frankfurtu, poslanci v dunajskem državnem zboru so balzam za rane, ki jih povzroča nemški parlament. Rešitev nacionalnega vprašanja naj bi bila na vidiku. Zadnje misli so izraz neverjetnega, naivnega navdušenja nad parlamentarno demokracijo. Triglav je poln zaupanja v mladino. Hrabri Dolenjci, naj se ne dajo motiti zaradi dejavnosti starega režima, saj naj bi ta bila le znanilec njegovega konca. Oba članka, ki tvorita celoto, samo dokazujeta, kako velike upe so gojili Slovenci in demokrati v parlament. Naivnost je dejstvo, ki ga ne gre spregledat, hkrati pa tudi izraz upanja, da se tu odvija odločilna zmagovita bitka. V tem pričakovanju ni naivnosti ampak spoznanje, da revolucija peša, da poteka odločilni boj za doseg zastavljenih ciljev. Demokratični Dunaj tedaj slovanskim narodom ni več obetala prihodnosti.

Nadaljevanje takih razmišljanj lahko najdemo tudi v članku -S.-, za katerega domnevamo, da skriva advokata Zupančiča.⁶³ Sprašuje se, zakaj v Novem mestu ni društev. Vprašanje bi raztegnili lahko na skoraj vse slovensko ozemlje. Dejstvo je, da meščani in kmetje niso bili sposobni najti skupnega jezika, čeprav je bilo v njihovih odnosih več združevalnih kot motečih elementov. Stara stanovska ločitev je pustila pri neosveščenem prebivalstvu večine naših mest, ki pravzaprav ni vedelo, kaj naj počne s pridobitvami revolucije, pregloboke posledice. Društva z vplivnimi in uglednimi posamezniki bi tu lahko veliko storila. Bližajoča zima daje odlične možnosti. Članek ni samo odraz dejanskega stanja v naših mestih, ki so po koncu poljskih del postala tisto, kar naj bi bila skozi vse leto ampak tudi poziv, da naj politično aktivnost v Novem mestu začne usmerjati društvo. Posredno je to tudi kritika časopisa Sloveniens Blatt, ki ni uspel predramiti prebivalstva in združevati enako mislečih.

Rezultat takšnih razmišljanj je izvrsten članek Razmišljanje o Dolenjski.⁶⁴ Napisal ga je neki -B.-. Kdo se za njim skriva, ni jasno, vsekakor pa je novomeške, dolenjske in slovenske razmere dobro

⁶¹ Schreiben des Gorianz an den Triglav. Sloveniens Blatt 29.8. Avtor -K-.

⁶² Antwort des Triglav an den Gorianz. 5.9.

⁶³ Warum werden in Neustadt keine Vereine gebildet. 10.10. Da je pisar advokat dr. Zupančič, je res le domneva, ki se nam zdi v tem primeru šibka. Ne gre spregledati tudi Polakovega kolega Josepha Supanzhizha iz novomeškega okrajnega urada, kjer je bil zaposlen kot pisar.

⁶⁴ Betrachtungen über Unterkrain. 7.11

poznal. Uvodoma ugotavlja, da je bilo po revoluciji na Dolenjskem malo narejenega med kmeti, mnogi so še vedno tam kot 15. marca. Drugače naj ne bi moglo biti, ker so tiste, ki so skrbeli za jezik in ljudstvo v začetku revolucijskega obdobja, nasprotniki označili za podpihovalce nemirov in malo je manjkalo, da jih nemškutarji niso pretepli. Nekateri uradniki so ustavo razumeli po svoje, o pravicah narodov niso hoteli slišati, brez teh pa demokracija ni mogoča. Poskus prebuditi podeželsko prebivalstvo na Dolenjskem, ga politično izobraziti, je oblast preprečila. Poslej takih poskusov ni bilo. Zato naj bi podeželsko prebivalstvo tudi neustrezno reagiralo. Premalo je izobraženo, da bi ločilo slabo od dobrega. Avtor obžaluje, da na Dolenjskem ni ustavnih društev, slovenstvo označujejo kot protidržavno mišljenje.

Neznani pisec Razmišljanja o Dolenjski je zgrožen nad njenimi socialnimi razmerami. Za izboljšanje ni pripravljenosti. Slovensko društvo v Ljubljani, ki bi edino nekaj lahko naredilo, nima podružnic po deželi. Ljudstvo povsod postavlja ovire, še njegovega jezika naj ne bi bilo mogoče vpeljati v šole in urade, mnogi si želijo Metternichove dobe. Avtor zaključuje z mislijo, da se morajo enako misleči združiti, da lahko le preko društva vplivajo na ljudi, sicer bo vse zaman.

4. decembra je bilo v Novem mestu ustanovljeno Slovensko bralno društvo. Takrat je bilo že dokončno jasno, da poskusi urednika, da bi ostal na dotedanjem delovnem mestu, niso uspeli. Od konca oktobra si je prizadeval, da bi umaknili odlok o prestavitvi v Ribnico. 7. decembra je bil že na novem delovnem mestu. Časopis Sloveniens Blatt se je bližal koncu svojega izhajanja. Društvo, ki je preko predsednika dr. Jožeta Rosine in začasnega blagajnika Konstantina Tandlerja, tiskarja novomeškega časopisa, njegov moralni naslednik, ima že popolnoma porevolucijske cilje: izobraževanje jezika, nič političnih tendenc.⁶⁵ Spominja na začetke ljubljanskega Slovenskega društva. Seveda pa so med časi nastajanja takih društev drugod med Slovenci in novomeškim velike razlike. Takrat so razplet revolucije šele pričakovali, sedaj so se za njene rezultate bali. V Novem mestu so stare sile vsaj navidezno šle zmagi nasproti. Z lažmi, intrigami in anonimnimi pismi so onemogočile najbolj navdušene pristaše revolucije. Franc Polak je moral v Ribnico, njegov sodelavec Maks Jabornig v Kranjsko goro. Resnici na ljubo je treba povedati, da je formalni povod za prestavitev dal sam urednik Sloveniens Blatt, ki ni uspel premagovati svojega nagnjenja do alkohola, zaradi česar je imel težave že na Premu, kjer je služboval pred prihodom v Novo mesto. Dejstvo pa je, da so tudi tisti pristaši revolucije, ki niso pili, doživeli enako usodo. Nekdanji Polakov kolega Ignac Guzelj, ki je iz Novega mesta odšel koncem 1847. ali v začetku 1848. leta, je bil zaradi prevelikega izkazovanja svojega navdušenja nad revolucijo prestavljen iz Radovljice,⁶⁶ zaradi njega je bila uvedena še posebna policijska preiskava, kar se urednikom Sloveniens Blatt ni zgodilo. Zoper njega je putek le službeni disciplinski postopek.

19. decembra je tiskarna v časopisu kot založnik tudi formalno najavila prenehanje izhajanja časopisa s koncem leta. Kot vzrok je navedla spremembo kraja bivališča urednika. Seveda je bil to le povod, vzroke smo že zgoraj omenili. Novomeški slovenski krog pristašev revolucije je bil preozek, da bi zmožel nadajevati brez dotedanjega urednika, svoje je povzročil tudi strah pred reakcijo. Prenehanje časopisa je imelo posledice tudi za jezikovno podobo Novega mesta. Iz zaključnih misli članka Razvoj slovenskega jezika,⁶⁷ ki smo ga že omenili, ki so hkrati tudi poslovilne besede urednika, vzemo, da bi izhajal, če bi obstal "in meiner vielgeliebten Muttersprache". Čeprav zgodovinska stroka v ožjem pomenu besede ne dovoljuje razmišljanja, kaj bi bilo, če bi bilo, pa nam preprost razum le dovoljuje sklepanje, da bi slovenski časopis v Novem mestu veliko pomenil. Dejstvo je namreč, da je kapiteljski prošt v pismu škofu Wolfu nekaj let pred tem označil zamisel o nemških pridigah v Novem mestu kot neumestno, ker naj bi bilo premalo ljudi večjih tega jezika, dejstvo je tudi, da je sredi šestdesetih let Levstik označil dolenjsko metropolo kot nemško govorečo. Ta preobrazba jezikovne kulture je bila torej najbolj intenzivna prav v naslednjih letih.

Zadnja številka Sloveniens Blatt, ki je zaradi božičnih praznikov izšla v petek 29. decembra, terek, ki je naveden v glavi časopisa, je bil 26. v tistem mesecu, prinaša članek, ki je po naslovu enak uvodnemu v poskusnih številkah, le avtor in vsebina sta različna.⁶⁸ Prvega je podpisal dr. Jože Rozina, drugega P(olak?). Čeprav je vse bolj postajalo jasno, da Slovenije kot političnega teritorija še ne bo, ima članek naslov Prebujenje Slovenije. Ugotavlja, da jo je rodilo leto, ki se izteka, leto, v katerem so si Slovenci prizadevali za svoj obstoj z bojem za ohranitev cele monarhije. Zanj je to boj za kulturo v

⁶⁵ Einladung zum Beitritte in den slovenischen Leseverein zu Neustadt. 29.12.

⁶⁶ J. Mal, Zgodovina slovenskega naroda, str. 670.

⁶⁷ Die Entwicklung der Slovenischen Sprache, 29.12.

⁶⁸ Sloveniens Erwachen.

Evropi, zlasti na njenem vzhodu in jugu. Z zakonitimi sredstvi si je časopis prizadeval za svobodo, od nikogar ni želel biti odvisen. Z veseljem je spremljal napredek svojega ljudstva.

Avtor ne dvomi, da seme, ki ga je časopis zasejal, ne bo rodilo sadu. V besedni igri, kjer Slovenija iz naslova članka pomeni tudi prvotni naslov časopisa, ga primerja s cvetlico, ki jo mraz umori, naslednje leto pa še lepše cveti. Njegov konec zato ni tragedija ampak seme za novo življenje. Slovence poziva naj ostanejo povezani z ostalimi slovanskimi brati, le z njimi se bodo trajno dvignili.

Časopis Sloveniens Blatt je izredno poudarjal socialne razmere med ljudmi. Družbeni razvoj je bil zanj predpogoj političnega in nacionalnega. Za razliko od štajerskih narodnih delavcev ter skromnih nastavkov na Dolenjskem ob podpisovanju peticije Dunajske Slovenije, krog pristašev Slovenije ni uspel vzpostaviti pravega sodelovanja s kmečkim okoljem. Kratkoročnih rezultatov ne bi bilo, pač pa bi bile kmečke mase bolj razgibane. Enega izmed vzrokov, da na Dolenjskem ni bilo taborskega gibanja, vidim prav v tem. Dr. Jože Kapler, zbiralec podpisov za Zedinjeno Slovenijo in podpisnik vabila za tabor v Vižmarjih, nam je več kot zgovoren dokaz, da se ne motimo. Ker tudi škocjanski župnik Zalokar med duhovščino ni imel na Dolenjskem in v Beli krajini veliko posnemovalcev, so bila naslednja desetletja dokaj pasivna v političnem življenju. Nacionalno gibanje je še naprej ostalo predmet ozkih krogov. To dokazuje tudi gradnja Narodnega doma v Novem mestu, ki je izrazito mestna zadeva.⁶⁹

Analiza podpisov peticijskih pol na Dolenjskem kaže zelo nizko raven pismenosti. Nedvomno je zaostajala za ostalimi predeli slovenskega ozemlja. Domnevamo, da le ni bilo v celem novomeškem okrožju enako. 16. januarja 1842. leta je že omenjeni župnik Zalokar ugotavljal ne le, da ljudje ne znajo pisati, ampak so tudi mentalno zanemarjeni. Tako mnogi ženini in neveste niso poznali imen svojih staršev, materinega deklškega priimka, niso vedeli, koliko so stari, niso znali povedati hišne številke. Da gre tu v prvi vrsti za zanemarjenost, nekakšno otopelost, pove tudi to, da botri, ki so prinesli otroka h krstu, včasih niso znali povedati ustreznih podatkov o starših krščenca: imena staršev, deklškega priimka matere, hišne številke.⁷⁰ Očitno torej ne gre za nek osamljen primer, tudi ne zgolj za mladino, ampak je problem širši.

Tudi časopisje tiste dobe govori o slabih prosvetnih razmerah. Tako je na primer zaslediti vest o nameravanem zaprtju šole v Dolenjskih Toplicah. Zalokarjeve pripombe na različnih mestih dajejo slutiti, da so bile še posebno žalostne razmere v hribovitih predelih. Opisanih razmer tudi ne gre razširjati na vso Dolenjsko. Ribniško področje je bilo gotovo drugačno, tam je boljša šolska mreža, pa tudi nepismene krošnjarje si težko predstavljamo. O vseh teh vprašanjih nižjega šolstva v Sloveniens Blatt ni sledu.

Leta 1848 so se profesorji novomeške gimnazije odločili, da bo slovenščina učni jezik.⁷¹ Vprašanje kar samo po sebi kliče, da ga obravnava tudi časopis, ki se bori za nacionalne pravice Slovencev. Seveda je šlo to vprašanje, kot smo že omenili, mimo Sloveniens Blatt. Tudi v tem pogledu je ostal na načelni ravni. Julija je bil z nadaljevanjem objavljen članek o šolstvu na Kranjskem.⁷² Osrednje vprašanje je svetovljanska vzgoja. Avtor obžaluje, da so v tem pogledu dijaki odvisni predvsem od ostarelih kuharic in delavskih družin, pri katerih stanujejo. Ni mu všeč, da je dijakom prepovedan obisk gledališča, plesov, kavarn in gostiln. Suplenti, ki jih oblast pošilja na Kranjsko, so slabi učitelji in vzgojitelji. Želijo si ustvariti le renome, ki bi jim omogočil redno zaposlitev. Pisec kritizira profesorje, ker njihov odnos do dijakov spominja na one, ki so bili med zemljiškimi gospodi in podložniki. Avtor članka posebej kritizira razmere v Ljubljani, kjer cenijo le trgovske sposobnosti, ne pa znanja. Svoj članek končuje s predlogom, naj se družba bolj odpre do dijakov, naj jim dovolijo vstop v meščansko družbo. Najprej se naj popravijo razmere v večjih mestih, blagodejne spremembe bo kmalu čutilo tudi podeželje. Ta članek je pravzaprav bolj dragocen po tistem, kar ni naravnost povedano. Slovenska družba potrebuje več meščanstva, ki mora postati tudi nosilec novih razmer. Najbolj naravno je, da sprejme medse dijake. Zato morajo profesorji spremeniti svoj odnos do njih. Je proti tikanju, proti prijateljevanju, saj gre le za generacijske razlike. Na dijaka se naj ne obračajo z "Vi" ampak z "gospod".⁷³

Nacionalna garda⁷⁴ je bila časopisu Sloveniens Blatt zelo pri srcu. Oba sta bila otroka revolucije. Poleg "političnega sorodstva" pa je med njima obstajala tudi osebna povezava. Člani novomeške

⁶⁹ Janko Jarc, Novo mesto v obdobju med leti 1850 in 1900, str. 254 (separat iz knjige Karel Clarici, Knjiga moje mladosti, Ljubljana 1981).

⁷⁰ Knjiga oznanil škocjanske fare. Arhiv R Slovenije. Rok. 94-r.

⁷¹ 225 let novomeške gimnazije, str. 77.

⁷² Das Unterrichtswesen in Krain. 18. in 25.7., nepodpisan.

⁷³ Behandlung des Studierenden. 24.10.

⁷⁴ Miloš Jakopec, Narodna garda v Novem mestu. Dolenjski list, 17.6. - 5.8. 1993.

narodne straže so bili namreč tudi pripadniki skupine, ki je zasnovala in urejala prvi novomeški časopis.

Spor med meščansko in narodno gardo je bil časopisu povod, da se je v Novem mestu vpletel v politične prepire med pristaši starega reda in novih časov. "Starega reda" ne moremo razumeti dobesedno v smislu zagovarjanja fevdalne družbe ampak predvsem varovanja domnevnih ali dejanskih starih meščanskih pravic. Te so motile zlasti tiste prebivalce naših trgov in mest, ki so odnos "pravih" meščanov do njih čutili kot krivičen in ponižujoč. Če smo nekoliko pikri, lahko ugotovimo, da so jim naselili. "Pravi" meščani so namreč hoteli doseči ravno to, da bodo prišli vedeli, kdo je kdo v mestu. V bistvu je negativni odnos do priseljencev izraz stiske, majhnosti, občutek manjvrednosti meščanov pred ljudmi, ki so v njihovem kraju dosegli določen položaj v takratni družbi.

V članku anonimnega pisca o posebni meščanski oboroženi enoti⁷⁵ je zato poudarjeno, da obstoj takih skupin ni v skladu z revolucijo. Zastopa namreč le določen stan, njegove ozke interese. Je preostanek prejšnje dobe in kot tak možen povod za nered. Zliti se mora z nacionalno gardo, organizacijo oboroženih državljanov ali pa jo je treba razorožiti in razpustiti. "Če je lahko minister navaden gardist, je to lahko tudi meščan - lončarjev sin." Z marčno revolucijo je konec stare družbe in z njo tudi meščanske garde. Članstvo, zlasti pa položaji v njej, z zlitjem z narodno stražo prenehajo. V njej so funkcije voljene v skladu z zahtevami novih časov, ki jih morajo vsi spoštovati in se jim podrediti.

Možnost za še ostrejši napad na meščansko gardo se je ponudila 15. avgusta, ko je bila v kapiteljski cerkvi svečana zahvalna maša za avstrijske zmage v Italiji. Med obredom sta obe oboroženi mestni formaciji streljali častne salve. Na koncu so zapeli še *Te Deum*. Poročevalca⁷⁶ je prav to zbudilo. Vprašal je, zakaj v Novem mestu niso zapeli zahvalne pesmi pri maši, pri kateri so se spomnili marčnih sprememb na Dunaju. Meščanska garda pri njej tudi ni bila prisotna. "Sedaj, ko gre za triumf ob podjarmljenju nekega ljudstva, pa vse dere skupaj. Podelitev svobode in ustave je bil začetek nereda, zmaga nad Italijo pa daje upanje na vrnitev dobrih starih časov, ki so dali v 35 letih tako lepe sadove!" je pikro ugotavljal. Pisca, verjetno je bil to Polak, je vse skupaj silno razburilo. Dopoldanska verska slovesnost je namreč imela nadaljevanje pri Sv. Ani, priljubljenem shajališču meščanov. Meščanska garda je namreč tam priredila zabavo, na kateri so napijali cesarju, maršalu Radetzkiemu in drugim oblastnikom. Zapeli so celo pesem "Und Österreich schliesst sich an Deutschland an". Zvečer je bilo mesto osvetljeno, godba meščanske straže je muzicirala, mladina je vzklikala: "Živijo!". Poročilo sklepa opomin Novomeščanom, naj v trenutkih zmagoslavja avstrijskega orožja ne pozabijo lastne svobode. Ta kratek članek je ena najbolj ostrih in neprizanesljivih kritik novomeških razmer v letu 1848. Spor z meščansko gardo je *Sloveniensi Blatt* zaostrel do take mere, da njenega avgustovskega izleta v Dolenjske toplice ni niti registriral. Izlet je bil ne le zelo uspel ampak tudi nacionalno primerno pobarvan. Udeleženci so namreč nosili narodno zastavo, pa tudi oder, na katerem je kaplan enote, kanonik Jelovšek, bral mašo, je bil okrašen z narodnimi barvami.⁷⁷ Očitno so strasti že zmanjševale razsodnost.

Načelno zavračanje pravice do obstoja meščanski gardi je novomeški časopis dopolnjeval s tem, da je dokaj podrobno poročal o dejavnosti narodne straže.⁷⁸ Hvalil je njihovo odlično streljanje na Telovo. Poročal je o denarni nabirki za njihovo uniformiranje,⁷⁹ o Besedi⁸⁰ z deklamacijami Vodnikovega Vršaca, Prešernovega Mornarja in Strelovega Popotnika, petjem slovenskih in "ilirskih" pesmi ter branjem humorističnega besedila, vse je zelo uspelo.⁸¹ Zanimiva je podrobnost, da poročilo stotnika Zwergerja govori o prireditvi v kranjskem, ne slovenskem jeziku. *Sloveniensi Blatt* je vzpodbujal domačine, naj narodni straži vsestransko pomagajo,⁸² udeležijo naj se loterije.⁸³ Kljub taki opredelitvi v novomeških političnih sporih, pa poročanje novomeškega časopisa le ni bilo popolnoma enostransko. Tako so že julija objavili kritične pripombe nekega narodnega stražnika na račun

⁷⁵ Eine Paar zeitgemäße Worte über die Sondercorps. 3.10. (nepodpisan).

⁷⁶ Locales, 22.8. Dogodek je opisal tudi Janez Trdina v povesti *Gospod Vedež*.

⁷⁷ Slovenija.

⁷⁸ Poročanje o nacionalni gardi so praktično edine lokalne novice.

⁷⁹ Die Nationalgarde in Neustadt. *Sloveniensi Blatt*, 4.7. (nepodpisan).

⁸⁰ Priloga 1 k *Sloveniensi Blatt*, 1.8. Kot datum prireditve omenja 21.7.

⁸¹ Locales, 8.8.

⁸² Priloga 2 k *Sloveniensi Blatt*, 8.8., Priloga 3 k *Sloveniensi Blatt*, 15.8.

⁸³ Priloga 4 k *Sloveniensi Blatt*, 5.9.

nepotrebnega paradiranja.⁸⁴ Za meščane, ki so živeli od dela svojih rok, je bilo članstvo v gardi nedvomno veliko breme, ker denarnih nadomestil za izvrševanje obveznosti ni bilo. Novomeški časopis tudi ni zamočkal nesrečnega dogodka, ko je Pauer, dijak 4. letnika gimnazije, po nesreči ubil devetletno sestro. Gardist Vidmar je namreč obesil na zid nabito puško, deček je hotel sestro le prestrašiti in nesreča je bila tu.⁸⁵ O dogodku so pisali številni takratni avstrijski časopisi.

Za pisanje Sloveniens Blatt o narodni straži lahko ugotovimo, da ga je izrabljal za poglobitev demokratičnih procesov v Novem mestu, med katerimi je bila tudi ureditev razmer med obema gardama. Prav z vpletanjem v stare mestne pravice pa si pridobil največ sovražnikov in posredno pomagal k premestitvi nekaterih državnih uradnikov - gardistov.

Sloveniens Blatt ni bil časopis, ki bi s ceneniimi članki želel biti popularen. Urednik se ni znal sprostiti, ob vsaki priliki je izkazoval željo, da vztraja na trdno začrtani poti. Ko je znani zgodovinar Franc Ksaver Richter pisal o Kranjski pod Habsburžani,⁸⁶ hvalil posamezne vladarje, navedel pa tudi vrsto zgodovinskih dejstev iz zgodovine dežele, so njegov sestavek opremili z opombami nacionalnega značaja, iz katerih je razumeti, da se Slovencem pod njimi le nista cedila sama med in mleko. Urednik je bil pristaš slovenskega avtohtonizma in je kot protitezo Richterju navedel znane Vodnikove verze: "Od perviga tukaj stanuje moj rod. Ak' kdo ve za druga pove naj od kod!" Poizkusi nekaterih domačinov, n.pr. okrožnega fizika v. Vesta,⁸⁷ ki je pisal o kemičnih poizkusih, in novomeškega lekarnarja, ki je zapel hvalo avstrijski farmaciji,⁸⁸ so ostali brez posnemalcev. Članek o starih zidovih na Notranjskem je prispeval verjetno kar Polak v spomin na svoje nekdanje službovanje na Notranjskem.⁸⁹ Svojevrsen odstop od koncepta časopisa je objava pisma svojcem nekega vojaka iz Mester⁹⁰ ter razpis na izpraznjeno mesto v zavodu za slepe pri Linzu.⁹¹ Poučno je pisanje o najdiščih človeške ribice na Kranjskem ter požaru v Sodražici.⁹²

Omenili smo že, da je bil poudarek časopisa na teoretičnih razmišljanjih o aktualnih vprašanjih. Glede poročil o aktualnih dogodkih v monarhiji se je novomeški časopis naslanjal na tiste, ki so izhajali v Ljubljani, Celske slovenske novine, Gratzter Zeitung, zelo pomemben vir je bil Wiener Zeitung, katerega dvodnevni izostanek v začetku septembra je časopis posebej označil⁹³. Naslanjali so se še na Der Freisinnige, Neue Zeit, Journal des oesterreichischen Lloyd, Narodne novine, W.F.B. (?), D.w. Ungar (?), G. tch. P. (?), Prg.A.B. (?), Oest. V.B. (?), K.W.B. (?).⁹⁴

Sloveniens Blatt ni skrival svojega navdušenja nad Hrvati in Srbi. Vsako priliko je izrabil v propagiranje njihovega boja proti Madžarom, hvalil Jelačića. Ideje ilirizma mu niso tuje, jezikovnega zlitja ne zagovarja, glede političnih odnosov ni popolnoma jasen. Hrvatje oziroma natančneje Iliri so mu vzor zlasti glede uporabe narodnega jezika v javnem življenju, hrabrost hrvaške vojske je krepka opora slovenski narodni zavesti. V podpori Hrvatom so videli tudi boj za lastne politične cilje, za obstoj neodvisne monarhije, proti vključitvi njenih delov v nemško državo.

To je še posebej prišlo do izraza ob akciji zbiranja denarja za Hrvate. V zadnji avgustovski številki je izšel poziv hrvaškega sabora za zbiranje denarja, dragocenosti, živil in orožja za Hrvate.⁹⁵ Akciji na Kranjskem se je postavilo na čelo Slovensko društvo v Ljubljani, novomeški časopis se je do nje obnašal, kot da gre za njegovo poglobitveno nalogo. Že v naslednji številki 5. septembra je urednik objavil še svoj poziv.⁹⁶ Pove, da so dobrodošli tudi najmanjši prispevki, da bodo po mestu

⁸⁴ Einiges über das Institut der Nationalgarde, 11.7. (eden v imenu mnogih).

⁸⁵ Locales, 12.9. 1848.

⁸⁶ Krain unter den Regenten aus dem Hause Habsburg, 4.7.

⁸⁷ Ueber das Decret der k.k. oberst. Justizstelle v. 21. Jän. 1825 (?) betreff der chemischen Untersuchungen. 11.7. Članek je datiran z 9. majem in je bil torej pripravljen že za poskusno številko. To nedvomno dokazuje, da sodi v. Vest med prvoten krog predvidenih sodelavcev novomeškega časopisa.

⁸⁸ Franz Xav. Gadner, Oesterreichs Pharmacie. 18.7. Lastnik druge novomeške lekarne je bil Karl Fabiani.

⁸⁹ Die alte Mauer bei Ternovo in Innerkrain. 18.7.

⁹⁰ Einladung zur Competenz betreffend die Wiederbesetzung eines im Blindinstitute zu Linz erledigten Stifftplatzes. 22.8. Glej tudi razpis 29.12.

⁹¹ Theure Schwester, lieber Schwager! 25.7.

⁹² Feuers - Gefahr, 8.8. Fundorte der Proteen, 5.12.

⁹³ Opomba pod črto 5.9.

⁹⁴ Journal des österreichischen Lloyd's se je 1848 preselil na Dunaj in izhajal kot Der Lloyd. Narodne novine so zagrebški časopis. W.F.B. je mogoče dunajski časopis Fremden Blatt. G. Sch. P. si razlagam kot Gratzter Schneller Post. Prg. A.B. je verjetno Prager Abendblatt, priloga Prager Zeitung, ostalih nisem uspel dešifrirati. Glej: Auswahlste wichtiger deutschsprachiger Zeitungen der Österreichischen Nationalbibliothek (1703-1930).

⁹⁵ Aufruf. Sloveniens Blatt, 29. 8.

⁹⁶ Dringender Aufruf.

pobirali denar od hiše do hiše. Opozarja bralce, da ne gre le za obrambo Hrvaške kot najbližje sosedo, torej ne le sosedsko pomoč pač pa tudi obrambo Dolenjske, ki jo lahko ogrozijo madžarski pribežniki: "Gre za cesarja, za naše brate, mogoče za nas!" Uspeh ni bil majhen, pa tudi poseben velik ne. Nekaj darovalcev je anonimnih, nekateri se skrivajo za gesli "Prijatelj prijatelja", "Od dveh prijateljev v spomin na naše brate in sosedo Hrvate (v bohoričici)... Med njimi so graščaki n.pr. zakonca Pavich, (žena je bila iz grofovske veje Auerspergov), Anton Smola z Germa, okrožni zdravnik, kapiteljski kanoniki in vikar, novomešk poslanec v dunajskem parlamentu Grašič, člani družine dr. Jožeta Rozine, dr. Zupančič, obrtnik, trgovci, uradniki, med drugim skupina z okrajne kameralne uprave, ... 10. oktobra so objavili, da je zbranih že 81 gld in 25 kr.⁹⁷ Poslej ni več vesti o poteku zbiranja denarja. Žal ni podatkov, ki bi utemeljevali sum, da je to posledica Jelačičevega prihoda na Dunaj, izključiti pa tega tudi ni mogoče. Spomnimo se trditve Polaka, da tudi mnogi zavedni Slovenci Jelačičeve akcije niso podpirali. Iz Laibacher Zeitung je razvidno, da so denar zbirali, tudi z Dolenjske, še tudi kasneje. Odpor je lahko zato lokalnega značaja ali pa tudi odločitev uredništva, da bodo Jelačiča podpirali le še moralno.

Običajno, ne pa vselej, je imel časopis Sloveniens Blatt na zadnji strani tudi rubriko lokalno. Velikokrat so pod njo navedene zadeve, ki se tičejo narodne straže in smo o njih že govorili. Osnovna značilnost te rubrike je, da ne odstopa od načelne naravnosti časopisa. Po 10. oktobru, ko ni bilo več samostojnih prilog, so se na tej strani znašli tudi mali oglasi. Če smo glede lokalnih zadev navedli vrsto pomanjkljivosti časopisa, navedimo tudi opravičilo. V zadnji avgustovski številki⁹⁸ je urednik objavil poduk tistim, ki so ga prosili oziroma zahtevali, da jih v časopisu ne omenja ne v slabem, ne v dobrem pomenu, ker ne razumejo časopisnih člankov. Čeprav je zelo verjetno, da je do tovrstnega razgovora prišlo v gostilni, je urednik take ideje ostro zavrnil. Prizadetim je priporočil, naj si preskrbijo ustrezne in zanesljive bralce in razlagalce besedil. Uredništvo se bo zavzemalo za pravo, svobodo in enakost ter kritiziralo vse in vsakogar, ki uresničevanje takih načel ovira ali jim nasprotuje. Kljub temu načelnemu odgovoru pa se je uredništvo gotovo zavedalo tovrstnih težav z bralci. Tako najdemo poleg novic o narodni straži opis žalne maše za nekim padlim nadporočnikom pri frančiškanih, ki ni imel zveze ne z Novim mestom ne s Slovenci, uredništvo je to izrabilo za dokaz slovenskega spoštovanja do Neslovencev. Nekaj je vesti o oktobrskem dogajanju na Dunaju, o Madžarnih in Italijanih ter Štajerski. Enkratna novica je tista o požaru novomeškega plavalnega bazena, ki bi ga bilo treba obnoviti. Ne pozabijo se pohvaliti tudi z januarsko uprizoritvijo Linhartovega Matička ter ter o strahu urednika Laibacher Zeitung, da bi z objavo poročila škodil nastopajočim uradnikom. Uredništvo in zlasti založnik sta v oglasih videla možnost dodatnega zaslužka. Večina takratnih časopisov je reklame objavljala v samem časopisu ali različnih dodatkih (Laibacher Zeitung ima Amtsblatt zur Laibacher Zeitung, Intelligenzblatt zur Laibacher Zeitung - oba imata uradna in zasebna obvestila, oglasi so običajno v Anhang zur Laibacher Zeitung. Prva dva imata svojo numeracijo, Anhang pa le prostor, običajno zadnjo stran). Priloge so bile za posebne prilike in so se jih rada posluževala društva in posamezniki, da so si zagotavljali samostojno izražanje stališč. Pri Sloveniens Blatt je bila priloga namenjena javnim obvestilom in oglasom. Uredništvo je predvidelo male in velike. Prva je imela cca 11x19 cm, druga je imela format enak kot časopis. Z njimi niso zaslužili, saj jih je izšlo od 1. avgusta do 10. oktobra le 7, od tega dve veliki. Na zadnji strani časopisa je vedno opozorilo, da je izšla tudi priloga. Cena vrstice za enkratno objavo je bila 3 kr, za trikratno pa 4 kr.

Pregled vseh prilog kaže, da so se jih posluževali narodna straža, advokat dr. Jože Rosina in celo uredništvo. Ker smo o o vsebini tistih, ki jih je naročila garda, že pisali, dodajmo, da je dr. Rosina posredoval veliko gotovinskih posojilo ter oglašal zakup in prodajo nepremičnin. Zakaj prinašata prvi dve prilogi obvestilo o bodoči ureditvi sodišč ni jasno.⁹⁹ Delo časopisa naj bi po njegovem prenehanju vsaj v določenem smislu nadaljevalo Slovensko bralno društvo, ustanovljeno 4. decembra. Predzadnja številka časopisa je objavila vabilo k pristopu.

Gornjega prikaza pisanja novomeškega časopisa ne moremo smatrati za dokončnega. Ne samo, da je preveč sumaren, svoje mnenje o njem bi morala povedati še jezikoslovec in verjetno tudi filozof. Urednik, ki je napisal velik del člankov, je bil nedvomno izobražen. S pomočjo katerih knjig se je izobraževal, ne vemo, aktualna evropska vprašanja so ga privlačila. Iz citatov je razvidno, da je spremljal številne takratne slovenske in tuje časopise. V primerjavi z današnjimi razmerami je število

⁹⁷ Mnogi Dolenjci, zlasti duhovniki, so denar pošiljali neposredno Slovenskemu društvu v Ljubljani. Glej n.pr. Laibacher Zeitung 23.9., 12.10. 1848

⁹⁸ Volksthümliche Belehrung, 29.8.

⁹⁹ Künftige Gerichtsverfassung

naslovov časopisov za Novo mesto impozantno, za tiste čase pa nismo prepričani, da jih je bilo v dolnjski prestolnici še nekaj, ki jih Polak ni navedel.

Po doslej znanih dejstvih je časopis *Sloveniens Blatt* najprej pritegnil Janeza Trdino. "Že poleti 1871 si je vse številke (razen zadnje št. 26) izpisal v svoj dnevnik (8/76-93). Ekscerptom je tu pa tam pripisal izraze odobravanja in občudovanja takratnih rodoljubov; zlasti urednika in glavnega pisca člankov je nekajkrat pohvalil. Že tedaj je pri ljudeh tudi poizvedoval, kaj o teh ljudeh še vedo, in si je n.pr. zabeležil tudi naslednji podatek: ... "Pisal je te reči v naglici v krčmah urednik Polak."¹⁰⁰

O uredniku, ki ga označuje za "ženjalnega", je v okviru Bajk in povesti o Gorjancih napisal tudi povest *Gospod Vedež*.¹⁰¹ V njej trdi, da je časopis ustanovil s svojimi prijatelji dr. Rosina, ki naj bi Polaka izbral za urednika. O njem mu je pripovedovalka Jera povedala med drugim: "Bil je glavica, da malo takih. V en glas so govorili, da se ne nahaja v naši deželi ne pet uradnikov, ki bi se mogli kosati z njim v bistroumnosti in učenosti. ... Gospoda so mu očitali, da je velik pijanec. ... Ko ga je podedil tri ali štiri merice, je izvlekel papir in svinčnik ter je pisal in pisal, dokler je bilo kaj praznega na papirju. Kar je napisal pri vinu, je nesel potem za svoj časnik v tiskarnico. ... Dostikrat je tožil, da ne sme niti desetine tega natisniti, kar bi želel in kar bi trebalo. Gosposka je nanj bistro prežala, zdel se ji je, ne vem zakaj, preglasen in nevaren. Časnik so prejemale malone vse hiše, ... Trud njegov in doktorja Rosine je obrodil tako dober sad, da v nekoliko mesecih ni bilo v mestu nobenega poštenega domačina več, ki bi se sramoval svoje slovenske matere in krvi in jezika našega ..."¹⁰² Iz gornjih dejstev, ki jih je navedel Trdina, marsikaj zvemo. Ne gre pa spregledati, da je vsaj zadnji stavek izraz pisateljevih želja.

V slovenskem zgodovinoписju novomeški časopis ni najbolje zapisan. J. Apih ga je uporabljal,¹⁰³ je o njem zapisal: "... v jako slabi nemščini in še slabšem pravopisu je ta tednik Nemcem tolmačil slovenski program - a prva zima ga je že pobrala, še prej ko so se jeli tudi drugim listom rušiti gmotni viri s pojemajočim zanimanjem naroda za javne zadeve."¹⁰⁴ Tudi J. Mal ponavlja, da ga je pisal za Nemce, kar ni bilo res, in dodaja:¹⁰⁵ "Radi pomanjkanja sotrudnikov je moral največ pisati sam, porabljal je zato krajevne dogodke, kar pa mu je nakopalo dosti sovraštva." Zdi se, da avtor časopisa ni prebral.

Lončar ga le našteva v seznamu časopisov,¹⁰⁶ Gestrin-Melikova knjiga¹⁰⁷ novomeškega časopisa ne omenja. Osrednji vzrok za upadanje zanimanja za novomeški časopis pri zgodovinarjih, kamor lahko prištejemo tudi Trdino, je v tem, da je časopis dejansko v marsikaterem pogledu šibek. Kasneje se je temu pridružil še odnos do naših časopisov v nemškem jeziku. To ga je še bolj potisnilo v ozadje strokovnega zanimanja.

Drugačen odnos ima lokalno zgodovinoписje. Janko Jarc je že pred II. svetovno vojno zapisal, da "je urednik Franc Polak izdajal v narodnem in svobodoljubnem duhu urejevani "Sloveniens Blatt", zaradi katerega je imel z oblastmi marsikatero neprimliko."¹⁰⁸ Iz njegovih kasnejših del je razvidno, da je časopis natančneje pregledal in ga primerno ocenil.¹⁰⁹ Zaradi zadreg s časopisom je mnoge pritegnila osebnost njegovega urednika Franca Polaka. V zadnjem času je o časopisu, uredniku in tiskarni največ pisal novinar in publicist Miloš Jakopec, ki je zbral precej novih dejstev.¹¹⁰

Sloveniens Blatt je nedvomno nekaj posebnega v slovenskem dogajanju v letu 1848. Ves je prežet z navdušenjem za spremembe, želi si novo liberalno, meščansko Avstrijo. V mnogih pogledih njegove ideje niso vselej najbolj jasne. Urednik je to storil nekolikokrat načrtno. Trdina ima verjetno prav ko pravi, da je moral biti obziren do skupine, ki je dala pobudo za njegovo izdajanje. Polak je zelo verjetno sodil med njegov najradikalnejši del. Zato ni nenavadno, da njegova osebnost nekatere bolj priteguje kot pa delo, po katerem je upravičeno zaslovel.

¹⁰⁰ Janez Logar, Pripombe k sedmi knjigi. V Janez Trdina, Zbrano delo. Sedma knjiga. Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. Ljubljana, 1955, str. 389.

¹⁰¹ Uvrščena je kot 23. v Bajke in povesti o Gorjancih (II. del). V VII knjigi zbranih del je objavljena na straneh 64-76.

¹⁰² Ravno tam, 66-67.

¹⁰³ J. Apih, Slovenci in 1848. leto, str. 138.

¹⁰⁴ Ravno tam, str. 148.

¹⁰⁵ Josip Mal, Zgodovina slovenskega naroda, str. 740.

¹⁰⁶ Dragotin Lončar, Politično življenje Slovencev. Ljubljana, 1921, str. 133-134.

¹⁰⁷ F. Gestrin - V. Melik, Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do 1918. Ljubljana 1966.

¹⁰⁸ Janko Jarc, Novo mesto in njegova prostovoljna gasilska četa. Novo mesto, 1936, str. 33-34.

¹⁰⁹ Novo mesto, kulturnozgodovinski vodnik Novo mesto, 1976, str. 70.

¹¹⁰ Miloš Jakopec, Časnikarstvo v Novem mestu. Rast 1, 1990, str. 110-114, isti, Nova odkritja o Heinrichu Tandlerju in Francu Polaku. Rast 2, 1991, str. 138-144, isti, Iz časnikarske preteklosti. Rast 4, 1993, str. 247-248.

Časopis Sloveniens Blatt je izraz revolucionarnega navdušenja dela našega meščanstva, ki je pokazalo izredno navdušenje nad spremembami v državi, imelo znanje in voljo, žal pa zelo malo možnosti za njihovo uresničitev.

Zusammenfassung

SLOVENIENS BLATT – EINE ZEITUNG DES JAHRES 1848

Stane Granda

Sloveniens Blatt ist eine Wochenzeitung, die vom 4. Juli bis zum 29. Dezember 1848 in Novo mesto erschienen ist. In der slowenischen Geschichtsschreibung wurde sie bisher sehr wenig beachtet, obwohl sie nicht unbekannt war.

Sloveniens Blatt wurde von einem relativ kleinen Kreis der Anhänger der Revolution des Jahres 1848 in Novo mesto herausgegeben. An dessen Spitze befand sich Rechtsanwalt Dr. Jožef Rosina, verantwortlicher Redakteur der Zeitung, die wesentliche Arbeit wurde von dem Redakteur Franc Polak geleistet, der sonst Beamter des Bezirkskommissariats war. Die Gruppe setzte sich außerdem aus einigen Intellektuellen, vor allem Beamten der Bezirks-, Kameral- und Kreisbehörden zusammen. Eine wertvolle Stütze hatten sie an den dortigen Gymnasiasten und an einem Professor, der Franziskaner war. Ihrem Inhalt nach war die Zeitung ausgesprochen liberal ausgerichtet und setzte sich für die Interessen des Bürgertums und für die parlamentarische Demokratie ein. Kompromißlos widersetzte sie sich jeder Form der alten feudalen Gesellschaft.

Wie aus dem Titel der Zeitung hervorgeht, sollte sie für die slowenischen politischen Interessen eintreten. Sie widerstrebt der Idee des vereinigten Deutschland, wie sie im großdeutschen Sinne vom Frankfurter Parlament befürwortet wird. Im deutschen Nationalismus, der kein Verständnis für die Interessen der nichtdeutschen Völker in Österreich aufbringt, sieht sie die größte Gefahr für dessen Fortbestand. Sie tritt für die slowenische Sprache in Amt und Schule ein und sympathisiert mit der Idee des Vereinigten Slowenien. Wenn man diese nicht verwirklichen könnte, wäre sie auch bereit, Kompromisse zu schließen. Österreich sollte in Kreise aufgeteilt werden, welche die nationalen Grenzen berücksichtigen. Sie wendet sich gegen die Länder als Relikte der alten Gesellschaft, aber auch gegen die Zentralisierung der Monarchie. Die Mehrheit der Mitarbeiter der Zeitung vertritt die Auffassung, daß Österreich in das vereinigte Deutschland nicht integriert werden solle. Sein Fortbestand ist notwendig wegen seiner slawischen Bevölkerung, deren kulturelle und politische Entwicklung es garantiert. Trotz gewisser Sympathien für die panslawistischen Ideen, ist kein Autor zu finden, der den russischen Absolutismus und seine politischen Bestrebungen befürwortet hätte.

Die Zeitung vertritt den Standpunkt der nationalen Bewegungen. Große Sympathien genießt vor allem die italienische. Sie stellt sich nicht gegen die deutschnationalen Bewegung, sofern diese nicht die Wiederherstellung des ehemaligen mittelalterlichen deutschen Reiches fordert. Nicht wenige Sympathien werden auch den Kroaten zuteil. Gegenüber dem kroatischen Ban Jelačić manifestiert sie nach seiner Unterdrückung des Wiener Oktoberaufstandes eine gewisse Zurückhaltung und Verlegenheit. Den Ungarn rät sie von ihrem Separatismus ab, sie würden in einem ungarischen Staat zu einer Minderheit herabgesetzt. Besondere Sympathien genießt Frankreich. Der Redakteur macht aus seiner Frankophilie keinen Hehl.

Im innenpolitischen Bereich fordert *Sloveniens Blatt* die Abschaffung aller Privilegien, die auf Geburt oder Vermögen beruhen. Sie fordert die Gleichheit vor dem Gesetz und gleiche Chancen für alle Staatsbürger. Fortan sollen Beamte dazu verpflichtet werden, alle zu siezen und mit »Herr« zu titulieren. Besondere Aufmerksamkeit widmet die Zeitung der Jugend. Mit Bedauern stellt sie fest, daß ihre Entwicklung maßgebend von emporstrebenden Supplenten und betagten Köchinnen bestimmt werde sowie von den Arbeiterfamilien, bei denen die Schüler wohnen. Sie setzt sich für ihre schnellere Integration in die bürgerliche Gesellschaft ein. Die Errungenschaften der Revolution wie Rede- und Pressefreiheit, Versammlungsfreiheit, die Bewaffnung der Nationalgarde, sind für die Zeitungsredaktion die wesentlichen Ergebnisse der Revolution und bilden eine Voraussetzung für das Funktionieren einer parlamentarischen Monarchie. Sie befürwortet vorbehaltlos die bürgerliche Revolution, auch die Gewalt, wenn sie unvermeidbar ist. Der republikanischen Staatsordnung ist wenigstens der Redakteur gewogen, für die allerdings eine gewisse kulturelle und politische Entwicklung notwendig sei, die bisher nur Frankreich durchgemacht habe. Die bürgerliche Revolution sei für die Mehrzahl der Autoren auch die einzige Rettung vor dem Proletariat, worunter man in der Zeitung die politisch organisierte Arbeiterschaft versteht, die mit Gewalt die Macht übernehmen und eine undemokratische Gesellschaftsordnung einführen würde.

Im Wirtschaftsbereich setzt sich die Zeitung ein für die Ideen des wirtschaftlichen Liberalismus, dem sich Österreich langsam nähern soll. Besondere Aufmerksamkeit wird dem freien

Geldumlauf gewidmet. Zugleich stellt sie fest, geregelte und öffentliche Finanzen des Staates seien eine Voraussetzung der Demokratie. In dieser Hinsicht nimmt sie sich England und die USA zum Vorbild. Der österreichische Kaiser sollte sich den Interessen der bürgerlichen Gesellschaft unterordnen. Das Heer unterstehe dem Verteidigungsminister, letzterer aber dem Parlament.

Charakteristisch für *Sloveniens Blatt* sind lange theoretische Artikel, die in mehreren Nummern fortgesetzt wurden. Die meisten sollen aus der Feder des Redakteurs Franc Polak stammen. Die Ideen dafür fanden die Autoren in einigen Ljubljanaer, Grazer, Wiener und Prager Zeitungen sowie in den Debatten der Abgeordneten des Wiener Reichsrats. Durch welche Bücher bzw. Zeitungen der Redakteur so sehr für Frankreich begeistert wurde und woher er die Information über die gewaltsame proletarische Bewegung schöpfte, konnten wir nicht herausfinden. Lokale Probleme – Dolenjsko (Unterkrain) zählte 1848 zu den unruhigsten Regionen mit slowenischer Bevölkerung der Monarchie – fanden nur ein schwaches Echo in der Zeitung. Eine Ausnahme bildet die Auseinandersetzung zwischen der nationalen und der uniformierten Bürgergarde in Novo mesto. Letztere war nicht bereit, sich der Führung der ersteren unterzuordnen. Die Zeitung betrachtete das als Nicht-Anerkennung der Revolution, als Eintreten für die Interessen der mittelalterlichen Körperschaften, die in einer bürgerlichen Gesellschaft keine Existenzberechtigung hätten. Da an dieser Auseinandersetzung auch der Zeitungsredakteur persönlich aktiv beteiligt war, wurde er Anfang Dezember aus Novo mesto versetzt. Das hatte auch formal zur Folge, daß die Zeitung am Jahresende ihr Erscheinen einstellte.

Sowohl der Redakteur wie auch der Kreis der Anhänger der Revolution, der ihn unterstützte und zeitweilig auch bei der Zeitung veröffentlichte, waren nicht imstande, die Zeitung in slowenischer Sprache zu redigieren. Die Ursache lag nicht in der Unkenntnis der Sprache, sondern in Schwierigkeiten terminologischer Art, bildete sich doch in der slowenischen Sprache ein entsprechendes Vokabular erst heraus. In seinem Abschiedswort beteuerte der Redakteur, die Zeitung würde 1849 bereits in slowenischer Sprache erscheinen.

Interessanterweise waren auch Artikel in deutscher Sprache stellenweise nicht besonders gut verständlich. Lektor- und Korekturarbeit ließ nämlich zu wünschen übrig. Die Zeitung *Sloveniens Blatt* wurde in der Druckerei Tandler in Novo mesto gedruckt. Ihre Inhaber, Mutter und Sohn, waren Verleger der Zeitung. Von der Auflage und Verbreitung von *Sloveniens Blatt* liegen keine Daten vor. Die erhaltenen Archivexemplare befinden sich in der Narodna in univerzitetna knjižnica (National- und Universitätsbibliothek) in Ljubljana, in der Bibliothek des Narodni muzej (Nationalmuseum) in Ljubljana sowie in der Študijska knjižnica Mirana Jarca (Studienbibliothek Miran Jarc) in Novo mesto.

Boris M. Gombač

TRST-TRIESTE. DVE IMENI, ENA IDENTITETA: SPREHOD ČEZ HISTORIOGRAFIJO O TRSTU 1719–1980

Ljubljana : Narodni muzej; Trst : Tržaška založba, 1993. 181 strani.

Avtor je v svojem delu obdelal problematiko Trsta iz zornega kota historiografije, predvsem italijanske. Knjiga je rezoniran sprehod skozi 200 in več let tržaške zgodovine in se dotika vprašanj iredentizma, fašizma in italijanskega nacionalizma po drugi svetovni vojni, vse do današnjih dni. Zanimivo in aktualno branje bogati še obsežen seznam literature in neposredni uvod, ki govori o nacionalnem vprašanju v Trstu in Primorju.

Članom Zveze zgodovinskih društev Slovenije nudimo pri nakupu ali naročilu knjige 20% popusta!

Knjigo lahko naročite v Narodnem muzeju v Ljubljani (061/221-882)

ZAPISI

Peter Vodopivec

OB PREDLOGU NOVEGA PROGRAMA POUKA
ZGODOVINE V GIMNAZIJAH

Kot kaže, imamo ob koncu drugega tisočletja po vsej Evropi težave z zgodovino. Ne le, da pogosto ne vemo, kdo koga drži za vrat: zgodovina nas ali mi zgodovino, tudi vprašanje kaj sploh lahko povedo zgodovina in zgodovinarji se zdi ponovno odprto. Na kratkem srečanju nemških zgodovinarjev, ki so se v začetku letošnjega leta sestali v okviru evangeličanske akademije Loccum, so po poročilu tednika "Die Zeit", udeleženci "dokončno odkrili nepreglednost zgodovine": dejstvo, da celo najprodnornejši zahodno evropski raziskovalci "sodobne zgodovine" niso zaslučili, kaj šele predvideli velikih obratov in sprememb, ki smo jim bili priča od padca berlinskega zidu dalje, da tudi elitni politično- zgodovinski analitiki niso znali vnaprej beležiti in opredeliti procesov, ki so ob koncu osemdesetih in začetku devetdesetih let privedli do razsula komunizma, Sovjetske zveze in Jugoslavije in, da ne nazadnje, socialni in gospodarski zgodovinarji dvajsetega stoletja, ki naj bi imeli razvojne, socialne in gospodarske težnje in tokove po letu 1900 v "malem prstu", niso uspeli napovedati prihajajočih gospodarskih stisk, rastoče brezposelnosti, strankarske neučinkovitosti in nacionalne nestrpnosti, vse to naj bi jasno razkrivalo, da "zgodovinarji izgubljajo svojo smer".

Vprašanje o "uporabnosti" zgodovinskih znanj in pomenu poznavanja preteklosti je staro in se zastavlja vedno znova, pri čemer postaja v času, ko se zgodovinski tok nepričakovano in nepredvideno obrne v novo smer, posebej aktualno. Zgodovinar seveda ni nikakršen futurolog, ki naj bi napovedoval prihodnost, saj se ukvarja s svetom, ki ga ni več ali pa živi z nami in v nas le še prek svojih sledov in ostankov, toda hkrati naj bi tudi ne bil kot ptica iz črtice znamenitega argentinskega pisatelja Joseja Luisa Borges, ki je imela oči na tilniku, da je videla in vedela od kod prihaja, bila pa je slepa za stvarnost svoje neposredne okolice in še bolj resničnost, ki ji je letela nasproti. Veliki zgodovinski pretresi in obrati ne odpirajo le novega pogleda na sodobnost in prihodnost, temveč tudi na preteklost, saj spodbujajo k vprašanju, kaj smo v zgodovini, ki smo jo proučevali in živeli sploh prepoznali in razumeli in v kakšni meri smo se stvarnosti sveta, ki smo ga opazovali, dejansko uspeli približati. Ne da bi podcenjevali natakne ideološke naočnike in ideološko-politične ograde, s katerimi so komunistični režimi v Srednji in Vzhodni Evropi, tu bolj grobo in neprikrito in drugod bolj posredno in spretno, zamejevali zgodovinsko obzorje in usmerjali zgodovinski spomin, je vendar treba reči, da je problem - kot med drugim kaže omenjena razprava nemških zgodovinarjev - širši in se z njim ukvarjajo tudi v deželah in prostorih, kjer niso izkusili enosmerne politike komunistične oblasti in se je zgodovina kot stroka lahko razvijala bolj ali manj samostojno.

Odgovor na vprašanje, zakaj zgodovinarji podobno kot raziskovalci drugih družboslovnih in humanističnih strok niso v veliki večini znali napovedati skoraj nič od tistega, kar se je zgodilo v nekaj manj kot zadnjem desetletju, je tako težaven in zapleten: eden kritičnih očitkov zgodovinopisju, družboslovju in humanistiki, ki pa se vendar vztrajno ponavlja in se zdi dovolj prepričljiv je, da se vse te stroke - z zgodovinopisjem na čelu - ne le prehitro ujamejo v ideološke in politične zanke, marveč tudi vse preveč ukvarjajo z družbenim in zgodovinskim površjem in v premajhni meri spuščajo pod zunanjo dogodkovno lupino, kjer vztrajno in bolj povezano z izročilo in preteklostjo kot se to zdi na prvi pogled, potekajo dolgotrajnejši, za spremembe manj dovzetni in odprti družbeni, gospodarski, kulturni in duhovnozgodovinski procesi. Problem torej nikakor ni le politične in ideološke, temveč tudi metodološke narave: spoznanje, da imajo različni pojavi in tokovi različno dinamiko "trajanja" in "spreminjanja" in so zato tudi različno močno, zdaj tesneje, zdaj ohlapneje povezani s preteklostjo, omogoča bistveno širši pogled tako na sodobnost kot na preteklost, saj prepričljivo opozarja na vztrajno prisotnost zgodovinskih usedlin in dejstvo, da nagle, včasih celo zelo radikalne spremembe na površju lahko le v omejenem obsegu in postopno vplivajo na razvojni ritem globljih zgodovinskih tokov.¹ Najnovejše izkušnje z državami nekdanjega komunizma, ki vzbujajo vtis, da se "zgodovina preprosto vrača" in posebej nazorno razkrivajo, da tudi najbrutalnejše nasilje ni moglo in ni uspelo zgodovine preusmeriti povsem v novo smer in odločilno poseči v ritem "dolgega trajanja", so v zadnjem času v tem smislu prepričale celo strokovnjake, ki so zgodovino in zgodovinopisje že odpisali kot "praktično uporaben" skup znanj in informacij pri proučevanju sodobnih procesov in pojavov, da je "nekaj zgodovine vendar treba znati" in je poznavanje in prepoznavanje najrazličnejših "zgodovinskih bremen", podedovanih vedenjskih vzorcev in vrednostnih meril neizogiben sestavni del funkcioniranja in samorazumevanja vsake družbe. Kako naj drugače razumemo, da danes celo slovenski ekonomisti, ki so gospodarsko zgodovino pregnali iz svojih šol in jo ukinili kot predmet, ponovno odkrivajo, kako pomembna je v modernizaciji gospodarstva in zagotavljanju njegove učinkovitosti

¹ K. H. Janssen, Rückblick auf das kurze Jahrhundert, Die Zeit, N. 2, 7. Januar 1994, str. 34.

² Gl. P. Vodopivec, Braudelova slika "mnogoterosti zgodovinskega časa" in šolska zgodovina, Zgodovina v šoli 1/1992, št. 2, str. 3-8.

zgodovinska dediščina in ugotavljajo, da kulturnozgodovinsko izročilo in kulturno zgodovinske podlage neposredno in usodno zaznamujejo vsakokratno gospodarsko življenje in prakso³.

Spoznanje, da se mora zgodovino pisje, če želi vsaj v določeni meri odgovoriti na številna sodobna vprašanja, kar se da široko soočiti s preteklostjo in to preteklost obnoviti v njenih kompleksnih, tudi najbolj človeških življenjskih razsežnostih pa seveda neposredno zadeva tudi "zgodovino v šoli". "Zgodovina v šoli" bi končno morala biti izraz dosežene stopnje poznavanja preteklosti in hkrati dosežene stopnje razvoja strokovnega zgodovinopisja. Pravimo "bi", saj razne primerjalne analize in predstavitve učbenikov in učnih programov po svetu kažejo prav nasprotno in opozarjajo, da poskušajo politične elite v pretežnem delu sveta zgodovinski pouk v šoli in z njim otrokov zgodovinski spomin oblikovati predvsem po svojih predstavah: etnocentrično, v težnji po krepitvi ljubezni do lastnega naroda in domovine, selektivno, z željo po krepitvi pozitivnega odnosa do vladajoče družbe in političnega sistema in seveda "usmerjeno", kar zadeva posredovanje duhovnih in idejnih vrednot in razločevanje med dobrimi in slabimi zgodovinskimi izkušnjami in sporočili⁴. V nekaterih najrazvitejših deželah Zahodne Evrope Nemčija, Avstrija, skandinavске dežele, celo manj razvita Portugalska) je sicer pouk zgodovine že v osemdesetih letih doživel pomembne spremembe, s katerimi so se vojaška, politična in nacionalna zgodovina in ideološko poudarjene sodbe umaknile stvarnemu in tematiziranemu prikazovanju ustanov in dogodkov, v središče pozornosti pa so bili postavljeni dolgotrajnejši družbeni, gospodarski in kulturnozgodovinski procesi, toda hkrati se strokovnjaki celo v državi s tako razvitim zgodovinopisjem kot je Francija še naprej pritožujejo nad nenaravnim in zaskrbljujočim razkorakom med "šolsko zgodovino" in strokovnim zgodovinopisjem. "Status zgodovine v Franciji je dejansko paradoksalen," piše Suzanne Citron. "Na eni strani legenda, nacionalna mitologija, ki se ji posveča šola, kronološko zaporedje, zgoščeno okoli velikih dogodkov in pomembnih osebnosti - vse to naj bi predstavljalo temelje preteklosti. Na drugi strani pa kritična dela, raziskave na določenih področjih, ki nakazujejo nove vidike in spodbujajo kritičen in distanciran pogled na prejšnje ureditve. "Nova" ali drugačna zgodovina zastavlja vprašanja, ponuja odgovore, resda razpršene in neskljene, ki pa če o njih razmišljamo, postavljajo pod vprašaj podajanje preteklosti, ki jo je šola celo stoletje ponujala Francozom in so nam jo vsilili kot naš "kolektivni spomin".

Šolski programi zgodovine doživljajo tako od osemdesetih let tu bolj, tam manj "živahno" prenovu po vsej Evropi in ne le v nekdanjih komunističnih državah evropske sredine in evropskega vzhoda. V Srednji in Vzhodni Evropi, v državah, ki so po drugi svetovni vojni živele pod socialistično-komunistično oblastjo, je problem razumljivo posebej pereč, saj je učne zgodovinske programe in šolske priročnike treba zasnovati povsem na "novo". Toda hkrati o novih učnih programih in o tem, kakšno mesto naj bi zgodovina sploh imela v šolskem pouku, razpravljajo tudi na evropskem zahodu, pri čemer so težnje v posameznih državah včasih presenetljivo protislovne: medtem ko se v Franciji pod vplivom evropskih združevalnih teženj utrjuje prepričanje, da je treba preveč francosko-centrično zasnovane teme "evropeizirati" in obogatiti z vsebinami, ki razširjajo učenčev pogled na širšo evropsko zgodovinsko izkušnjo in dediščino⁵, so britanske šolske oblasti od leta 1989 sistematično širile obseg britanske zgodovine v nacionalnem učnem načrtu na škodo "globalne", evropske zgodovine in zgodovine "tretjega sveta".⁶ Tovrstna šolska politika se zdi celo britanskim strokovnjakom s področja izobraževanja težko razumljiva in jo poskušajo pojasniti z britansko negotovostjo, kar zadeva Evropo in evropsko skupnost, torej s povsem političnimi motivi.⁸ Pri tem naj bi bilo v splošnem značilno, da so učni programi pouka zgodovine v manjših evropskih deželah in pri manjših evropskih narodih bolj odprti k Evropi in svetu kot pouk zgodovine in šolska zgodovina pri velikih (izjema v tem pogledu je nekdanja Sovjetska zveza, kjer je bil pouk zgodovine tradicionalno usmerjen k svetu kot celoti, čeprav obenem grobo in enostransko ideološko utesnjen v boljševisko-leninistične obrazce, kjer pa po razpadu sovjetske federacije v posameznih osamosvojenih delih kot so Ukrajina, Belorusija, baltičke države ponovno močno stopa v ospredje do sedaj vse preveč ali v celoti prezrta nacionalna zgodovina).

Problem odnosa med ožjo regionalno, etnično (nacionalno) in širšo evropsko zgodovinsko perspektivo pa je le eno odprtih vprašanj, ki jih zastavlja sodobno spraševanje o vlogi zgodovine v šoli in še to je tesno povezano z vprašanjem, kaj naj šolska zgodovina mlademu človeku-učencu sploh posreduje. Da ima seznanjanje s tisočletja dolgim izročilom človeške civilizacije in praviloma bistveno krajšo izkušnjo konkretnega narodnega ali državnega kolektiva nesporen kulturno izobraževalni pomen in svojo posebno funkcijo v oblikovanju posameznikovega in skupinskega dojemanja in doživljanja sveta, življenja in neposredne okolice, ni in ne bi smelo biti dvoma: vse, kar vemo o preteklosti in vse, kar smo od te preteklosti vede ali nevede podedovali, postaja, če to hočemo ali ne, sestavni del naše osebnosti in našega spomina in tako tudi našega razmerja do konkretnega okolja, družbe, širšega prostora, v katerem živimo. Zato je tudi jasno, da se k preteklosti in zgodovini vedno obračamo z vprašanji, ki so predvsem vprašanja našega sveta, našega časa in našega življenja. "Če želimo poglobiti naše zahteve, ugotovitve, pojasniti

³J. Mencinger, V Marxa verjame le še kak zagrizen desničar. Sobotna priloga Dela, Ljubljana, 2. julija 1994.

⁴Marc Ferro, Comment on raconte l'histoire aux enfants à travers le monde entier, Payot-Paris 1981, gl. tudi: P. Vodopivec, Zakaj in kako otrokom pripovedujemo zgodovino?, Nova revija št. 89/90-1989, str. 1258-1265.

⁵Suzanne Citron, Nacionalni mit - Pretres zgodovine Francije, Zbornik: Študije o etnonacionalizmu, izbral in uredil R. Rizman, Knjižna zbirka Krt 79, Ljubljana 1991, str. 192.

⁶F. Lebrun, J. LeGoff, P. Joutard in drugi, Enseigner l'histoire de l'Europe. Le Débat Histoire, Politique, Société, november - december 1993, str. 157-187.

⁷Robert Stradling, History Teaching and European Awareness. The Scope for Curriculum Development, referat na posvetovanju, ki ga je organiziral Svet za kulturno sodelovanje Evropskega sveta v Delfih v Grčiji od 11. do 14. maja 1994. Razmnoženo kot tipkopis.

⁸Prav tam.

težave, potrebujemo preteklost, ki bo imela smisel, ki jo bomo razumeli, ki si jo bomo lahko prilastili z besedami in jo v perspektivi pojasnili na način, ki ga zahteva sedanjost," prepričljivo ugotavlja Suzanne Citron. "Da bi nam preteklost spregovorila, da bi bila resnično naša, ne pa preteklost humanistov 16. stoletja ali romantičnih liberalcev in republikancev 19. stoletja, ji je treba zastaviti vprašanja o naši kulturi, o naši družbi, o naši psihični, materialni, intelektualni viziji človeštva - o njegovi neverjetni tehnološki moči, o grozljivih razpletih, o njegovem totalitarnem barbarstvu, o multikulturi, o njegovih najdragocenejših izkušnjah".

Toda to nikakor ne pomeni, nadaljuje Suzanne Citron, da moramo v tej preteklosti "iskati nekakšne lekcije" in "nadčasovne vrednote": do učnih programov in prakse, ki merijo vrednost zgodovinskih sporočil z vidika ozko zamejenih ideološko političnih izhodišč in njihove sposobnosti po reprodukciji povsem konkretnih vedenjskih in mišljenskih modelov, bi moral poklicni poznavalec preteklosti-zgodovinar neizogibno zadržati potrebno razdaljo. Zgodovina v šoli (kot zgodovina sploh) mora biti v tem smislu zasnovana predvsem kot predmet, ki poskuša (mlademu) človeku razširiti njegove časovne in prostorske predstave, ga na eni strani seznaniti s "potjo", ki nas je pripeljala "do sem, kjer smo", a ga vendar na drugi strani tudi usposobiti za samostojno in kritično presojo njegove lastne družbe in okolice. V tej luči je vsa človeška preteklost ena samo dolga in neskončna vrsta neštetih možnosti človekovega soočanja z okolico in človekove naj bo kolektivne, naj bo individualne uresničitve. Konkretna družba, v kateri živimo in konkretni narod, ki mu pripadamo, sta sicer resda enkratna in z zornega kota naše narodno-kolektivne izkušnje življensko pomembna in izjemna oblika človekove skupnosti, vendar v isti sapi tudi nesporni sestavni del širše evropske in človeške zgodovine, ki še zdaleč ni en "sām vzpon" od slabšega k boljšemu, od manj človeškega k bolj človeškemu in manj "razvitemu" k bolj "razvitemu", marveč izrazito protisloven proces, ki ga označujejo tudi nihanja in padci, trajanje in regresije.⁹ Dejstvo, da se človek od najstarejših časov, kot jih poznamo iz slikovnih in pisanih dokumentov, spopada, če že ne z istimi, vsaj s podobnimi etičnimi in moralnimi problemi, ki zadevajo moč in oblast, neizogibno relativizira tudi pojem "politične" in "političnega". Politika je v tem obzorju, če se še enkrat zatečemo k Suzanne Citron, le del človekove stvarnosti, "privilegirano polje odnosov oblasti", ki ga kaže vedno znova razumeti in razlagati v kontekstu širših družbenih in kulturnih razmerij, zgodovinske tradicije in kulturne dediščine, nikakor pa ne absolutizirati samo po sebi.¹⁰

Tudi opredelitve za takšen, manj dogodkovno in politično-faktografsko in bolj zgodovinsko-antropološko usmerjen pouk zgodovine pa seveda odpirajo vrsto dilem in vprašanj. Učencu je ne le na osnovnošolski, temveč tudi na srednješolski stopnji treba posredovati konkretna zgodovinska dejstva in mu pomagati obnoviti smisel za zgodovinsko kronologijo: v vrsti zahodnoevropskih dežel se je v tem pogledu uveljavilo stališče, da zgodovine v srednji šoli nikakor ne kaže zasnovati kot ponovitev pregleda od najstarejših časov do najnovejše dobe ("from Plato to Nato"), s katerim se je - v preprostejši in problemsko bolj poenostavljeni obliki - učenec seznanil že na osnovnošolski ravni, temveč v prvi vrsti kot tematizirano, kar zadeva nekatere zahodnoevropske države celo le na najnovejša obdobja omejeno nadgradnjo osnovnošolskih znanj. Ponekod so teme v tem smislu izbrane predvsem zaradi svojega prelomnega zgodovinskega pomena, drugod zopet (ali tudi) zato, ker so živa in sugestivna ponazoritev zgodovinskega pristopa, zgodovinskega načina mišljenja in zgodovinske metode. Pred kratkim moderniziran francoski učni načrt za srednje šole se tako omejuje na čas od francoske revolucije dalje, se po predstavitvi predrevolucijskih razmer in revolucije usmerja k Franciji, Evropi in svetu v 19. stoletju in končno podrobno ustavlja pri francoskem, evropskem in svetovnem razvoju v 20. stoletju. Zagovorniki britanske, posebej angleške osredotočenosti na zgodovino Velike Britanije in britanskega Commonwealtha, ki je bila - kot omenjeno - tudi v Veliki Britaniji deležna strokovnih ugovorov in kritik, svoje britansko-centrične odločitve in izbire sploh utemeljujejo s stališčem, da mora šola učencu bolj kot posredovati konkretna znanja in podatke omogočiti pridobitev prepotrebni spretnosti ("skills"), ki ga bodo usposobile za samostojno soočanje s preteklostjo in kontrastiranje različnih časovnih obdobj, te spretnosti pa lahko pridobi ob seznanjanju z različnimi temami in problemi regionalne, državne in eventualno na širši evropski in svetovni prostor tematizirane "imperijalne" zgodovine. V nasprotju s francoskimi in britanskimi srednješolskimi učnimi usmeritvami so se nemški in avstrijski načrtovalci pouka zgodovine v gimnazijah in višjih srednjih šolah odločili za sicer tematizirano, vendar kronološko zaokroženo ponovitev zgodovinskega pregleda od najstarejšega do "najnovejšega" časa, pri čemer opazno stopa v ospredje težnja po umestitvi nacionalne zgodovine v širši evropski, deloma celo svetovni okvir.

Evropa je torej, kljub prizadevanjem Evropskega sveta in njegovih ustanov, ki bi radi "evropeizirali" nacionalne učne načrte in jih obogatili z "evropskimi temami", daleč od enotnejšega modela zgodovinskega pouka. V nekaterih, zlasti bolj centraliziranih državah je pri tem oblikovanje enotnih, s strani oblasti priporočenih učnih načrtov in usmeritev tradicionalna praksa, v drugih, manj centraliziranih ali decentraliziranih, je težnja po enotnejši opredelitvi učnih tematik in ciljev razmeroma nov pojav.¹¹ Misel na enotnejša učna navodila ima povsod, tudi v deželah, kjer jih šele uvajajo, podoben cilj: zagotoviti vsaj minimalno skupno osnovno znanje, sposobnost razumevanja zgodovinskih pojavov in prepoznavanja različnih zgodovinskih procesov na eni strani, na drugi pa omogočiti kontinuiteto v pridobivanju učne snovi, ki bo preprečevala nepotrebna ponavljanja, spodbujala širjenje učenčevega obzorja in utrjevala mesto zgodovine v predmetniku. Zgodovina kot šolski predmet je namreč, kot ugotavljajo zahodnoevropski didaktiki, vedno manj priljubljena in med učenci zaskrbujoče naglo raste številu tistih, ki se, takoj, ko se

⁹S. Citron, nav. delo, str. 194-95.

¹⁰Gl. P. Vodopivec, K razpravi o novi vsebinski zasnovi zgodovine v šoli, Zgodovinski časopis 45/1991, št. 1, str. 115-22.

¹¹S. Citron, nav. delo, str. 195.

¹²R. Stradling, nav. delo in druga gradiva Sveta za kulturno sodelovanje Evropskega sveta.

pokaže možnost izbire, odločajo, da se zgodovine ne bodo več učili.¹³ Upadajočo popularnost zgodovine v šoli poskušajo na evropskem Zahodu tako reševati s kar se da pestrim izborom vsakdanje življenjskih in aktualnopolitičnih tem, ki se jih da tudi medijsko, multimedialno in narativno ponazoriti, sestavni del posodobljanja zgodovinskega pouka, čeprav očitno po deželah različno uspešno, pa je tudi prizadevanje po njegovi interdisciplinarni zasnovi in uskladitvi - časovni in tematski - s poučevanjem drugih, sorodnih šolskih predmetov.

A vendar: učni načrti so ob vsem povedanem predvsem najširše možno splošno priporočilo za učiteljevo delo, ki učitelju prepušča razmeroma mnogo svobode in mu kljub splošnim vodilom in usmeritvam omogoča, da tudi individualno oblikuje svoj pouk in svoj program. V končni posledici je učitelj tisti, ki oblikuje zgodovinski pouk in po mnenju britanskega didaktika Roberta Stradlinga je v tej zvezi pomembnejša kot sam izbor tem in vsebin, prava in ustrezna kombinacija pristopov k problemom in tematikam. Stradling omenja predvsem tri možne pristope, ki jih ponuja v presojo. Prvega: omejitve na ožje, lokalne in regionalne študije in primere, ki učencu omogočajo primerjave v ožjem prostorskem okviru tako, kar zadeva razvojne razlike kakor, kar zadeva vzporednice in podobnosti. Drugega, ki spodbuja k spoznavanju in razumevanju pojavov v daljšem razvojnem ritmu in se loteva tem kot so korenine nacionalizma, demokracije in nedemokracije, avtoritarnega obnašanja in končno tretjega, ki opozarja na daljše razvojne procese in učencem omogoča, da spoznavajo dinamično prepletanje zgodovinskega trajanja in spreminjanja, zbliževanja in oddaljevanja, celovitosti in raznolikosti.¹⁴ Za vse to pa seveda ni dovolj le ustrezne metodичne in didaktične veščine kot nam to vztrajno dopovedujejo pedagogi, temveč predvsem pestro strokovno znanje, ki omogoča ilustracijo časa z drobnim podatkom in dogodkom in obenem pregledno primerjavo med časi in prostori, brez izgubljanja v majhnih dejstvih, letnicah in imenih.

Sestavljalci in predlagatelji osnutka novega učnega načrta pouka zgodovine za gimnazije smo se tako lahko na eni strani oprli na opisana razmišljanja in razprave, na drugi pa na pozitivne in negativne izkušnje srednješolskega zgodovinskega pouka v Sloveniji in Jugoslaviji po letu 1945. V nasprotju s prevladujočim prepričanjem so bili politični in ideološki pritiski na šolsko zgodovino v zadnjih dveh desetletjih obstoja Jugoslavije večji in njihove negativne posledice občutnejše kot v prvih dveh desetletjih po vojni: v prvih dveh desetletjih ali dveh desetletjih in pol po vojni je bila sicer ti. "novejša zgodovina", tj. zlasti zgodovina časa po letu 1918 in posebej po letu 1941, res utesnjena v vladajoče ideološke in politične obrazce in zaznamovana z novim političnim besednjakom, toda ravnesje med obdobji je bilo ohranjeno, ti. "starejša zgodovina" je v večini obdržala svoje mesto v učnih načrtih in učbenikih in učna pozornost je bila usmerjena ne le k političnim, temveč tudi družbenim, gospodarskim in mnogo večji meri kot kasneje celo kulturnozgodovinskim temam. Reforma osnovne in srednje šole ob koncu petdesetih let, z nastankom osemletke in gimnazije, ni pomembneje posegla v to stanje, kar nazorno razkrivajo gimnazijski učbeniki iz začetka šestdesetih let, ki jih učitelji lahko še danes s pridom uporabljajo.¹⁵

Po letu 1972 in nasilni zaustavitvi demokratizacije v Jugoslaviji pa se je pritisk na šolo in z njim na pouk zgodovine naglo stopnjeval in se nato zaostroval tudi vsa osemdeseta leta. Problem - kot se še vsi dobro spominjamo - ni bil le v vztrajnem zmanjševanju števila ur, namenjenih antični, srednjeveški in zgodnjemoveški zgodovini in progresivnem zanemarjanju obče, gospodarsko, družbeno in kulturno-zgodovinskih tematik, temveč tudi v vse bolj nekritični, ideološko in politično zoženi in po obsegu neproporcionalni in predimenzionirani usmeritvi k predzgodovini in zgodovini komunizma, narodnoosvobodilnega boja in druge svetovne vojne, komunistične revolucije in povojne komunistične oblasti. Poskusi posameznih piscev učbenikov, kot Marije Kremenšek, da bi učenčev zgodovinsko obzorje popestrili in razširili na širše kulturnozgodovinske, vsakdanje življenjske, etnološko-zgodovinske teme, so lahko v takšnih razmerah računali le na delen uspeh. Oblasti v Jugoslaviji in Sloveniji so v osemdesetih letih, to ne bi smeli biti sporno, šolsko zgodovino bolj kot kdajkoli prej spreminjale v instrument ideološke in politične indoktrinacije, s tem pa je bil tudi razkorak med zgodovino v šoli in ravno strokovno zgodovino pisja večji kot kdajkoli prej po vojni.

V takšnih okoliščinah je - kot je znano - ob koncu sedemdesetih in v začetku osemdesetih let propadel tudi edini resni poskus prenove učnih načrtov, ki je težil k posodobitvi pouka zgodovine v prvih dveh letih usmerjenega izobraževanja in si prizadeval šolsko zgodovino vsaj na tej stopnji v vsebinskem in konceptualnem pogledu približati sodobnim evropskim zgodovinoopisnim usmeritvam in tokovom. Njegov glavni avtor Bogo Grafenauer je predlog zasnoval kot kronološko-tematsko predstavitev geneze temeljnih zgodovinskih procesov, pojmov, ustanov in pojavov, ki v posameznih obdobjih označujejo človeški razvoj in s katerimi se, delno, srečujemo vse do danes. Temeljno izhodišče Grafenauerjeve zamisli je bila težnja po kar se da kompleksni predstavitvi človekovega "romanja" skozi prostor in čas, njeno težišče pa zgodovina sveta in človeka in šele v ta okvir naj bi bila nato vgrajena izkušnja tudi zgodovinska izkušnja slovenskega naroda in južnoslovenskega prostora.¹⁶ Grafenauerjev predlog učnega načrta zgodovine v "skupni vzgojnoizobrazbeni zasnovi v usmerjenem izobraževanju" je bil v tisku že večkrat predstavljen¹⁷ in ga zato ne kaže še enkrat podrobneje prikazovati. Naj morda ponovno le kratko omenimo, da sta njegovo

¹³R. Stradling, nav. delo.

¹⁴Prav. tam.

¹⁵Tu mislim predvsem na L. Petauerjevo Zgodovino za gimnazije I, Mladinska knjiga - Ljubljana 1960 in I. Grobelnikov, J. Koropčev in F. Terseglavovo Zgodovino za gimnazije II, Mladinska knjiga - Ljubljana 1961.

¹⁶B. Grafenauer, Problematika izrade programa istorije kao obaveznog predmeta zajedničke programske osnove usmerenog obrazovanja u reformiranoj školi, Pouk zgodovine - Nastava povijesti št. 1/1979, str. 2-7.

¹⁷Med drugim v mojem referatu v Murski Soboti, gl. op 10. Program je bil v celoti objavljen v publikaciji: Skupna vzgojnoizobrazbena osnova v usmerjenem izobraževanju, Zavod SR Slovenije za šolstvo, Ljubljana 1979.

preverjenje v praksi preprečila premajhno število ur, namenjenih zgodovini v prvih dveh letih usmerjenega pouka in še posebej odpor tedanjih šolskih oblastnikov, ki so ugotavljali, da je Grafenauerjeva vsebinska zasnova v isti sapi premalo "marksistična" in premalo "nacionalna".

Do ponovne razprave o temeljiti prenovi šolskih učnih programov zgodovine je nato prišlo šele jeseni leta 1990 na 25. zborovanju slovenski zgodovinarjev v Murski Soboti. Po tem zborovanju je Zveza zgodovinskih društev Slovenije izoblikovala dve delovni skupini, ki sta že spomladi leta 1991 pripravili predloga novih vsebinskih zasnov pouka zgodovine v osnovni in srednji šoli. Razprava o obeh osnutkih pa se je iz različnih razlogov zavlekla in učni načrt pouka zgodovine v osnovni šoli, ki sta ga dokončno oblikovala prof. Ana Kastelic in prof. Božidar Mrevlje je Strokovni svet potrdil spomladi letos. Predlog učnega načrta za gimnazije, ki ga predstavljamo tukaj, na potrditev še čaka: njegovo besedilo so s sodelovanjem Republiške predmetne komisije za zgodovino pripravili prof. dr. Peter Vodopivec, prof. Stane Berzelak in prof. Ana Kastelic.¹⁸

Sestavljalci osnutka programa pouka zgodovine za gimnazije smo izhajali predvsem iz naslednjih treh izhodišč:

1 V središču pozornosti gimnazijske zgodovine morata biti - kot je to ugotovil leta 1978 že Bogo Grafenauer - človek in človeška civilizacija na svoji "poti" skozi posamezna zgodovinska obdobja in čas. V vsebinskem pogledu naj bi se učenec tako seznanil s pglavitnimi tokovi, ustanovami, dogodki, situacijami, predstavami in človekovi eksistencialnimi dilemami v dolgem časovnem razponu njihovega nastajanja, trajanja, spreminjanja in eventuelno minevanja, torej od najstarejših časov do danes. S prostorskega vidika je v središču pozornosti evropski kulturnozgodovinski okvir, če je le mogoče dopolnjen in razširjen z opozorili na procese v izvenevropskem svetu. Slovenska izkušnja, kulturna dediščina in zgodovina s svojo širšo regionalno okolico dobivajo svoj pravi pomen in svojo pravo razsežnost šele z umestitvijo v ta širši srednjeevropski in evropski prostor.

2 Zgodovina kot šolski predmet ima na eni strani tudi na gimnazijski-srednješolski stopnji splošno vzgojne in izobraževalne naloge in mora tako učencu posredovati zgodovinska dejstva in podatke. V tem smislu ga mora seznanjati tako z globalnimi in dolgotrajnimi zgodovinskimi procesi kot posameznimi, časovno in prostorsko konkretiziranimi pojavnimi oblikami, ga spodbujati tako k iskanju vzporednic in trajnic kakor prepoznavanju razlik v človekovem odzivanju na različne pretekle situacije v raznih preteklih obdobjih. Učni načrt za srednje šole oziroma gimnazije mora biti zato v zasnovan v isti sapi kronološko, hkrati pa tudi tematsko in problemsko. Bistvo zgodovinskega načina mišljenja naj bi bilo prav v slednjem: v oblikovanju občutka za čas, za tisto, kar se spreminja in traja, za tisto, kar je zavedna ali nezavedna dediščina preteklosti in tisto, kar so v konkretni živeti čas vnesli naši sodobniki ali mi sami.

3 Zgodovina v šoli mora biti v isti sapi izraz znanja in spoznanj strokovnega zgodovinopisja, obenem pa mora znati in biti sposobna poiskati odgovore, (če že ne odgovore pa vsaj delna in alternativna pojasnila), na številna in pogosto protislovna odprta vprašanja kolektivnega zgodovinskega spomina. To je mogoče zopet storiti le v primerjavi in postavitvi individualnih in ožjih skupinskih življenjskih izkušenj v širši zgodovinski, časovni in prostorski okvir. Skratka: šolsko zgodovino je treba maksimalno iztrgati iz primežev ideološkega in političnega in v tej luči človeško preteklost videti, prepoznati in predstavljati z vidika njenih eksistencialnih in splošno življenjskih sporočil. To seveda nikakor ne pomeni popolne zavrnitve politične zgodovine. Nasprotno: politična zgodovina mora ostati sestavni del v šoli sporočane zgodovinske kronologije, pri čemer pa jo je treba vedno znova postaviti v njen najširši možni družbeni, gospodarski in kulturnozgodovinski kontekst, v položaj ponavljajočega se vzporejanja, primerjanja in kontrastiranja.

Vsa našeta načela in izhodišča imajo znano in na žalost to lastnost, da postajajo mnogo manj jasna in preprosta, ko jih poskušamo uresničiti. Eno prvih vprašanj v tej zvezi, ki si jih vedno znova zastavljajo tudi drugod v Evropi, je: kakšna naj sploh bo podoba zgodovine na srednješolski ravni, v gimnaziji? Naj pouk na tej stopnji kronološko gledano ponovi vse, kar je v določeni - res da preprostejši enačici - učenec že izvedel in spoznal v osnovni šoli ali pa naj se usmeri le k izbranim, po možnosti sodobnejšim temam? Kot smo že ugotovili, se vrsta zlasti zahodnoevropskih držav odloča za načelo, da na srednješolski stopnji zgodovine ne kaže obnavljati in ponavljati vse od njenih začetkov, temveč kaže učencu obseženeje in podrobneje predstaviti predvsem teme, ki so napr. "v zadnjih dvesto letih" bolj ali manj neposredno postale tudi odprte teme našega, sodobnega sveta. Predlagani osnutek slovenskega načrta zgodovine v gimnazijah se - kot je razvidno - nasprotno odloča za drugačno možnost: za ponovitev zgodovinskega pregleda na srednješolski stopnji, ki pa je za razliko od osnovnošolskega manj usmerjen k dogodkom in dejstvom in bolj tematiziran, obenem pa tudi didaktično drugače zasnovan kot osnovnošolske zgodovinske vsebine. Osnovnošolski pouk zgodovine naj bi v tem smislu posredoval predvsem "slike iz življenja" in kot vez med njimi bolj ali manj površinski - "dogodkovni" pregled, srednješolski - gimnazijski pa naj bi segel globlje in s tematsko-problemskimi opozorili odpiral in razširjal učenčev prostorsko-časovni horizont.

Iz predlaganega osnutka pri tem verjetno ni težko razbrati težnje po pritegnitvi socialnih, gospodarskih, kulturnih in duhovnozgodovinskih procesov in pojavov v prvi plan, toda z njo je - zlasti, kar zadeva čas zadnjih sto in nekaj let - povezana že druga zadrega: politično zgodovinski dogodki in tokovi, ki so s svojimi posledicami zaznamovali tudi naš, sodobni čas in so zlasti v 20. stoletju med drugim usodno delili in razdelili naše prednike in predhodnike, imajo vendar še danes takšno težo in pomen, da jih ni mogoče le sumarno strniti, če jih želimo kritično in problemsko osvetliti in premisliti. Dogodkovna in politična zgodovina tako - bolj kot se bližamo sodobnosti - pridobiva na obsegu in potiska druge vidike zgodovinske

¹⁸Pri tem so s pripombami sodelovali: prof. dr. Bogo Grafenauer, prof. dr. Dušan Nečak, prof. dr. Vasilij Melik, doc.dr.Božo Repe, prof.Tatjana Bradško, prof. Majda Zlatolas, prof. dr. Štefan Trojar, prof. Anica Kern in prof. Bojan Končan. Prof. Anica Kern in podpisani sva predlog učnega načrta med drugim predstavila na posvetovanju v organizaciji Evropskega sveta v Delfih v Grčiji maja 1994.

stvarnosti, ki so v nižjih letnikih vidno postavljeni v ospredje, v ozadje. "Nesimetričnost" je torej očitna in kritični očitek, da je prikaz zgodovine 20. stoletja zasnovan bistveno bolj faktografsko-dogodkovno in tradicionalno kot zgodovina predhodnih obdobij, se zdi upravičen. Toda problemu se je praktično nemogoče izogniti, če želimo številna nasilna dejanja, delitve, nasprotja in pretrse ki ne le obremenjujejo naš individualni in kolektivni zgodovinski spomin in povzročajo vedno nova razhajanja in cepitve, temveč predstavljajo - v širšem balkanskem in vzhodnoevropskem prostoru - tudi dejansko ozadje nikoli preseženih sovraštev in nestrpnosti, ujeti v pravo in sugestivno zgodovinsko zrcalo.

V tem smislu pa poskuša predlagani učni načrt tudi, kar zadeva "novejšo" in polpreteklo zgodovino, kljub delnemu vztrajanju pri političnih temah, pouk zgodovine obrniti v bistveno novo smer. Prav dejstvo, da se močno razlikuje od predhodnih in poskuša zgodovinski pouk vsebinsko zasnovati povsem na novo, pojasnjuje njegovo neobičajno obsežnost. Sama gostobesednost in število navedenih tem in problemov nikakor ne pomenita, da si mora učitelj prizadevati predstaviti vse med njimi: da to v 70 urah letno ni mogoče, je jasno, obsežnejša in podrobnejša opozorila na vprašanja, ki bi jih bilo treba upoštevati in zajeti v prikazu posameznih tematik, pa so predvsem izraz želje sestavljavcev, da bi natančneje ilustrirali svoje zamisli in svoje videnje glavnih zgodovinskih linij in tokov, ki naj bi jih učitelj tako ali drugače sledil v svojem delu z učencem. Kratka, odsekana in zelo posplošena gesla, kot so jih vsebovali dosednji učni načrti, bi ne mogla dovolj nazorno pojasniti predlaganih usmeritev in tematik, zato odločitev za "razgrnitev" vsebinske zasnove v njenem maksimalnem obsegu. Učni načrt naj bi bil pri tem - tako kot v večini zahodne Evrope - v prihodnje tudi na Slovenskem učitelju le najširše možno splošno vodilo in orientacijska opora, pri čemer naj bi mu dopuščal razmeroma svobodno odločitev o tem, katere med temami bo obravnaval izčrpnje in katere med njimi bo le pregledno omenil, da bo sklenil časovni lok in zagotovil potrebno nazornost in razumljivost.

Vprašanje prepotrebnih pripomočkov, literature, zemljevidov, preglednic, slikovnega gradiva in videoposnetkov, ki naj bi bili učitelju v pomoč pri uresničevanju novega učnega programa, je seveda problem zase, ki ga ne bo mogoče takoj in kratkoročno rešiti. Nikakršna skrivnost pa ni, da je bila ena želja avtorjev predlaganega učnega načrta tudi "napraviti zgodovino v šoli bolj zabavno". "Zares, celo če bi morali ugotoviti, da ni od zgodovine nobenih drugih koristi, bi ji morali priznati, da je zabavna," je pred več kot pol stoletja zapisal Marc Bloch.¹⁹ Novi, vizuelno privlačnejši in zabavnejši učbeniki in razni multimedialni zgodovinski programi so v tej luči nedvomno eden predpogojev modernizacije in popularizacije zgodovine v šoli. Tudi zahodnoevropski didaktiki pa so si danes enotni v prepričanju, da knjiga in ekran ne moreta zamenjati učitelja. Zgodovina je predvsem narativna veda in njena privlačnost ostaja v marsičem odvisna od učiteljeve besede. Čeprav ustrezno izobraževanje učiteljev in zlasti njihova razbremenitev pri pouku, ki bi tako izobraževanje omogočila, nista odvisna od avtorjev predlaganega učnega načrta, je jasno, da brez nju novega učnega načrta ne bo mogoče v celoti uresničiti.

"Predlog razgrajenega učnega načrta zgodovine za gimnazije", ki ga dajemo v razpravo, se približuje, zlasti, kar zadeva prve tri letnike, nemškemu in avstrijskemu učnemu načrtu. Pri njegovi sestavi smo poleg gradiva, ki smo ga že navedli, upoštevali še navodila in gradiva s seminarjev ustrezne komisije Evropskega sveta za izobraževanje, pri oblikovanju dela tematik iz evropske zgodovine pa smo se med drugim oprli tudi na "Zgodovino Evrope" Jeana Baptista Durosellea, ki bo v prvi polovici prihodnjega leta izšla v slovenskem prevodu pri Državni založbi Slovenije.²⁰

¹⁹ Marc Bloch, Odbrana istorije ili zanat istoričara, Treći program radia Beograd, Proleće 1970, str. 334.

²⁰ Jean Baptiste Duroselle, L'Europe, Histoire de ses peuples, Perrin - Paris 1990.

PREDLOG RAZGRAJENEGA UČNEGA NAČRTA ZGODOVINE ZA GIMNAZIJE

I. CILJI

Dijaki naj pridobijo:

- znanje o pomembnih dogajanjih, pojavih in procesih iz svetovne, evropske in slovenske zgodovine;
- spoznavanje in razumevanje vplivov evropskih in svetovnih dogajanj na slovensko zgodovino;
- znanje o življenju, delu, miselnosti in znanstvenih dosežkih v različnih zgodovinskih obdobjih;
- znanje o gospodarskih procesih in socialnih odnosih v različnih obdobjih;
- sposobnost razumevanja zgodovinskih pojavov, procesov in nasprotij v razvoju sodobnega sveta;
- sposobnost vrednotenja kulturne dediščine v splošnem in nacionalnem okviru;
- razumevanje in spoštovanje različnih ver, kultur in skupnosti v svetu;
- časovno in prostorsko predstavljivost;
- sposobnost sporočanja zgodovinskih informacij (brati zgodovinsko besedilo, ga razumeti in razložiti);

- sposobnost kritično presojati vse oblike sporočil (govore, programe, članke);
- sposobnost ločevanja vzrokov, povodov in posledic, ugotavljanja soodvisnosti različnih pojavov, kontinuitete in sprememb v razvoju;
- sposobnost kritično ocenjevati sodobne dogodke, družbene pojave in procese in razvijati zgodovinski način mišljenja;
- sposobnost logičnega razumevanja pojmov in sposobnost povezovanja v sintezo istorodnih in raznorodnih zgodovinskih dejstev;
- sposobnost uporabe zgodovinske karte, virov in besedil;
- sposobnost za samostojno delo, razvijanje interesov za družboslovno proučevanje in raziskovanje;
- delovne navade: natančnost, sistematičnost, vztrajnost.

II. VSEBINA (280 UR – 4 LETA)

1. letnik (70 ur)

1) Zgodovina:

Včeraj–danes–jutri: čas kot zgodovinska kategorija. Trajanje in spreminjanje v zgodovini. Čas in prostor kot temeljni določili človeka in človeške družbe. Datiranje in predstava zgodovinskega časa – od nastanka človeške družbe do danes.

Spomin: individualni in kolektivni zgodovinski spomin. Vsak čas in vsaka družba imata svojo resnico o preteklosti. Pot k zgodovinski resnici: zgodovina kot veda.

Človekov boj za obstanek in človekova ustvarjalnost – gibalni razvoja.

2) Podobe iz prazgodovine:

Kdaj se začne prazgodovina – in kdaj zgodovina. Nastanek človeka in njegovo razširjanje po svetu (ob zemljevidu).

Paleolitske in mezolitske kulture (s pomočjo zemljevida). Tehnika in okolje. Iz življenja lovca in nabiralca. Iz življenja poljedelca in živinorejca. Neolitska naselja in kultura koliščarjev.

Življenje v kovinskih dobah. Duhovni svet in miselno/prostorsko obzorje človeka v prazgodovini.

3) Zgodnje visoke kulture (prve civilizacije)

Zgodnje visoke kulture: čas in prostor (kronološka tabela in zemljevid).

Začetki prvih civilizacij: Mezopotamija, Egipt (gospodarstvo, irigacija, družba in državna organizacija), Feničani, Hebrejci, Hetiti, Perzija, Indija, Kitajska.

Pomen pisave: ohranjanje vedenja kasnejšim generacijam, omogoča organizacijo državne oblasti.

Izbrane podobe iz življenja po civilizacijsko kulturnih območjih. Umetnost, književnost (začetki zgodovinopisja), pravo in začetki znanosti. Religija.

4) Grčija:

Kreta – Mikene – Troja. Vzpon in zaton kretske-mikenske kulture. Zgodnje grško prostorsko obzorje. Homerjeva Grčija: Ilijada in Odiseja kot sliki grške družbe in grškega duhovnega obzorja. Postopno širjenje znanega sveta in grškega geografskega obzorja. Polis. Kolonizacija in širjenje grškega vpliva (ob zemljevidu). Grški svet bogov in ljudi. Igre v Olimpiji.

Atene: gospodarstvo; spreminjanje socialne podobe atenske družbe; socialne skupine in nasprotja – Solonove reforme. Oblikovanje atenske demokracije – od Solona do Perikleja; zlata doba Aten.

Šparta, primerjava življenja v Šparti in Atenah. Grško-perzijske vojne in grški odnos do svobode.

Označitev grškega gospodarstva in družbe – vsakdanjik moških, žensk, sužnjev (v mestu in na deželi); grške šole in gledališče. Grška kulturna zapuščina; slovstvo, govornišstvo in filozofija; znanost; umetnost; grška kultura v zgodovini človeštva.

Boj in tekmovalnost med polis, slabitev mestnih držav. Vzpon Makedonije: Aleksander Veliki in helenizem – povezava grške kulture z Vzhodom; velika središča helenistične kulture.

5) Rimljani:

Apeninski polotok in njegovi prebivalci; vpliv Etruščanov in Grkov na rimski razvoj in kulturo. Nastanek Rima (legenda in zgodovina); čas rimskih kraljev, plebejci in patriciji.

Rimska republika: širjenje proti severu in v sredozemski svet; posledice ekspanzije za način življenja Rimljanov; Grčija in Rim – konflikt in spajanje kultur.

Rimska družba in gospodarstvo; organi oblasti; socialna nasprotja in poizkusi reform.

Cezar in začetek propadanja republikanskih institucij. Rimsko cesarstvo: principat – Avgustus prvi med enakimi; Rim – središče države. Rimska država, meje in vojska.

Iz življenja Rimljanov: bogataši in reveži (palače na eni in revna predmestja na drugi strani); zabave in igre; življenje na podeželju (kolon/kmet in latifundist); življenje sužnjev (galjoti, gladiatorji, hišni sužnji in učitelji).

Rimski svet bogov, rimska književnost, umetnost in znanost.

Poznoantično rimsko cesarstvo: obseg, province, uprava; življenje v provincah (od Britanije na zahodu do Mezopotamije na vzhodu, od Germanije na severu do Mavretanije na jugu; življenje pod Rimljani na Balkanu).

Razpadanje in propad cesarstva: vse večje težave pri upravljanju cesarstva, rimski Vzhod in Zahod; naraščanje pritiska tujih ljudstev; propad Zahodno-rimskega cesarstva.

Začetki krščanstva: zgodovinsko ozadje; Biblija in zgodovina; Stara zaveza kot zgodovina judovskega ljudstva, Palestina – stičišče duhovnih tokov, vplivov in kultur; Palestina pod Rimljani; verska gibanja in Jezus kot zgodovinska oseba; Evangeliji in Nova zaveza; socialno-verska sporočila zgodnjega krščanstva.

Širjenje krščanstva, zgodnja Cerkev; krščanstvo od preganjanja do državne religije.

6) Zgodnji srednji vek:

Zemljevid Evrope in sveta v 5. stoletju (znani svet od Sredozemlja do evropskega severa, od evropskih središč do Kitajske in severne Afrike; neznani svetovi afriške notranjosti, Oceanije in Amerike).

Preseljevanje ljudstev v Evropi in Aziji: novi in stari naseljenci, soočenje in prepletanje različnih svetov, kultur in religij.

Nova podoba Evrope: Germani in Slovani; širjenje krščanstva iz vzhodnih in zahodnih cerkvenih središč. Trije evropski duhovno kulturno-civilizacijski krogi v srednjem veku: evropski zahod, evropski vzhod (Bizanc), islam in Arabci; postopni premik razvojnih težišč od Sredozemlja proti Severu in Zahodu. Severna Afrika in Azija.

Evropa v karolinškem obdobju: novi gospodarski temelji; nova družbena struktura, različni tipi fevdalizma.

Podoba karolinške države: meje, kralj/cesar, uprava, vojska, družbeno-stanovska in vojaško-politična hierarhija; vloga Cerkve in širjenje njenega duhovnega in kulturnega vpliva (pokristjanjevanje poganskih predelov Evrope); ideja cesarstva in kronanje Karla Velikega za cesarja.

Podobe iz življenja (vladarni, plemstvo, duhovščina, kmetje).

Duhovno obzorje tedanjih ljudi; zgodnesrednjeveška pismenost, kje so središča duhovne kulture (samostanske šole v latinskem krščanskem svetu); karolinška renesansa.

Bizanc v istem obdobju: bizantinska družba, bizantinska kultura (cesarska univerza v Bizancu).

Med Slovani v Vzhodnih Alpah: slovanstvo, slovenski naselitveni prostor; slovanske »državne tvorbe« (Samova zveza in Karantanija); pokristjanjevanje; Cirilova in Metodova misija v Panoniji; Izguba karantanske samostojnosti. Prihod Madžarov v Panonsko nižino.

Kje so živeli predniki Hrvatov, Srbov in kje (slovanskih) Makedoncev; južnoslovanska zgodnja državna jedra na Balkanu (sumarni pregled razvoja ob zemljevidu).

Moravci in Čehi; Rusi v Kijevski Rusiji.

Vikingi v skandinavskem, anglosaškem in sredozemskem svetu. Arabska Španija.

Razdrobljenost evropskega prostora kot posledica starih struktur – komunikacija med različnimi deli Evrope v zgodnjem srednjem veku.

2. letnik (70 ur)

1. Evropa in svet v visokem in poznem srednjem veku:

1.1. Evropa in svet od 10. do 12. stoletja

Znani in neznani svet okoli leta 1000: politični, etnični in kulturno-zgodovinski zemljevid; geografsko obzorje evropskega človeka.

Zahodna Evropa po razpadu frankovskega cesarstva; arabska in nearabska Španija; Jugovzhodna Evropa: Bizanc, Slovani; Bližnji vzhod (Arabci, Perzijci); Kitajci, Japonci; Srednja in Južna Amerika (sumaren prikaz ob preglednicah in zemljevidih).

Tridelna shema evropske družbe: kmetje, plemstvo, duhovščina. Poselitve in podoba podeželja: različni tipi organizacije gospodarstva in fevdalizma; svet in obzorje srednjeveškega kmeta;

kaj je pomenilo biti plemič v srednjem veku.

Duhovni svet srednjega veka: krščanstvo, shizma in verske sekte, ostanki poganskih elementov, vraževerje; islam in muslimani; kratka oznaka duhovnosti in verstev na Daljnem Vzhodu (Indija, Kitajska, Japonska).

Katoliška Evropa: posledice shizme; papeštvo in meništvo, papeštvo in cesarstvo, investiturni boj. Meje katoliške Evrope in boj proti nevernikom – križarske vojne; višek srednjeveške cerkvene moči v 12. in 13. stoletju, inkvizicija. Nastanek mest.

Šolstvo in nastanek srednjeveških univerz (Bologna, Pariz, Oxford; arabske univerze); razvoj znanosti. Evropa viteštva, romanike in gotike.

1.2. Evropa med 12. in 14. stoletjem

Evropski vzhod (Bizanc); evropski zahod (Francija, Anglija); evropski jug (Italija) in sever (Nemčija, Baltik) od 12. do 14. stoletja.

Slovani; vpadi Mongolov; Balkan pred širjenjem Osmanskega imperija v Evropo.

Etnična, socialna in duhovno kulturna podoba slovanskega in južnoslovanskega sveta (sumaren pregled – etnične meje, kolonizacija in njene posledice za etnično sestavo; socialna struktura; stičišče cerkvenih in verskih vplivov).

Slovenci; razkroj »karantanske družbe«, upravno politična organizacija, etnična in družbena sestava prebivalstva na slovenskem prostoru. Rimsko-nemško cesarstvo, njegova organizacija, dejanska moč in narava; Slovenci v rimsko-nemškem cesarstvu (na Ogrskem in v okviru Beneške republike).

Populacijski, družbeni in gospodarski vzpon Evrope do 14. stoletja: širjenje življenjskega prostora (kolonizacija); fevdno-fevdalna, družbeno-politična piramida; družbeno gospodarska kriza in »črna smrt«.

Kriza papeštva in cerkve v 14. stoletju; herezije in krize katoliškega krščanstva; utrditev svetne oblasti.

Kraljestva in razvoj Evrope v Evropo držav: oblikovanje državne uprave, davčnega sistema, stalne in najemniške vojske. Reconquista v Španiji. Evropske povezave z neevropskim svetom.

Socialne in duhovne spremembe v slovenskem prostoru in sosednjih deželah: kmet in meščan v slovenskem srednjem veku, plemstvo in nastanek zgodovinskih pokrajin (Koroška, Štajerska, Kranjska, Goriška), samostani kot kulturna središča.

Spremembe v duhovnem obzorju (zahodno) evropskega človeka v 14. in 15. stoletju: blagovno denarno gospodarstvo, zgodnje oblike kapitalizma, vključevanje kmeta v tržno gospodarstvo; vzpon znanosti, širjenje tiska in pisane besede.

2. Evropa in svet na prehodu iz srednjega v novi vek:

Srednji – novi vek: upravičenost pojmov srednji in novi vek; čas od 14. do 16. stoletja je čas prehoda.

Iskanje poti v Azijo in novo pojmovanje prekomorskega sveta: zmanjševanje vloge nekdanjih pomorskih sil (italijanskih, katalonskih pristanišč in severno nemške Hanze); portugalsko odkrivanje poti okoli Afrike, špansko odkritje Amerike (Krištof Kolumb); novi gospodarji velikih morij (Portugalci, Španci, Francozi, Angleži in Nizozemci); novi zemljevid sveta in evropska ekspanzija v Ameriki.

Pomen odkritij za spremembe v evropski miselnosti.

Evropa v iskanju novega ravnotežja: spremenjen odnos do življenja in smrti; renesansa in humanizem (Dante, družina Medici, Machiavelli in Erazem Rotterdamski).

Habsburški evropski imperij za časa Karla V. Luteranska reformacija – sklepno dejanje srednjeveškega katolicizma; začetki zahtev po verski svobodi kot sestavni del boja za partikularne fevdno-fevdalne (plemiške) pravice. Husitska, zwinglijanska, kalvinska in anglikanska smer reformacije.

Uporno evropsko kmetstvo in oblikovanje novih gospodarsko družbenih razmerij.

Slovenci v obdobju kmečkega nemira in reformacije: Slovenci na meji katoliške Evrope; turški vpadi; kmečki pusti; reformacija in začetki slovenske književnosti.

Narodi na Balkanskem polotoku in širjenje Osmanskega imperija; boj za vzhodno mejo v Evropi; vzhodna cerkev med islamom in zahodom. Rusija v obdobju od 14. do 16. stoletja.

Protireformacija in nov duhovno politični zemljevid Evrope ob koncu 16. stoletja; učinki protireformacije, duhovna podoba protireformacijskega katolicizma. Slovenci v času protireformacije.

3. Evropa in svet od 16. do 18. stoletja:

Širjenje vloge mest, neagrarnih gospodarskih dejavnosti in blagovno denarnega gospodarstva; prodor poslovnega duha in težnje po večji učinkovitosti; napredek znanosti – od Kopernika do Galileja.

Začetki (modernih) meščanskih družb: Velika Britanija in Nizozemska v 17. stoletju. Utrjevanje absolutne monarhije – Francija v 17. stoletju, višek absolutizma – Ludvik XIV. Habsburžani kot nemški cesarji in začetek moderne Avstrije; podoba Dunaja in slovenskih mest v 16. in 17. stoletju. Podoba Italije in Beneške republike.

Osmanski imperij; obseg (zemljevid), meje na Balkanu; narodi balkanskega polotoka pod osmansko oblastjo; nastanek Vojne krajine.

Iskanje ravnotežja in novi meddržavni evropski red: umikanje Španije, umikanje Turčije. Postopno uveljavljanje evropske zavesti v zahodni Evropi; potovanja, stiki med izobraženci, učenje in uveljavljanje živih jezikov v izobraženskem stiku.

Racionalizem in razsvetljenstvo: naravno pravo in individualna človekova izkušnja proti božjemu pravu; človek kot grešnik in kot razumno bitje; od angleškega razsvetljenstva in Isaaca Newtona do francoskih zahtev po obnovi »družbene pogodbe« (John Locke, Montesquieu, Voltàire, Rousseau).

Vpliv razsvetljenstva na vzgojne teorije in metode (šolstvo, pedagogika, kazensko pravo).

Razsvetljene monarhije: centralizem; merkantilizem; fiziokratizem; nadaljevanje oblikovanja modernih držav (splošna vojaška in šolska obveznost, poenotenje trgov, uvajanje enotnega davčnega in carinskega sistema itd.).

Začetki moderne industrializacije v Angliji in evropsko gospodarstvo v 18. stoletju.

Razsvetljenstvo v Nemčiji in ostali Srednji Evropi dobiva nacionalne razsežnosti. Kakšno je duhovno in miselno obzorje slovenskega človeka v tem času? Slovenci in začetek slovenskega narodnoprebudnega gibanja (od Pohlina do Linharta).

4. Kriza Evrope starega reda in njen poskus, da se modernizira:*

Britanske kolonije v Ameriki: ameriška osvobodilna vojna in nastanek ZDA; odmev ameriških osvobodilnih gesel v Evropi.

Evropa med reformo in prevratom: počasna modernizacija Francije; francoska revolucija – leto 1789 in njena gesla; je revolucija napravilo meščanstvo ali revolucija meščanstvo? Tri stopnje revolucije (1789–91, 1792–94, 1794–99) in razcepljenost Francije (mesta in podeželje, kmetje in revolucija); revolucija kot politični in ideološki prevrat, nesposobnost revolucije, da bi v kratkem času spremenila družbeno-gospodarske odnose, navade in miselnost ljudi; kratkotrajna zmaga in nato poraz nasilja in revolucijskih ideologij.

Napoleon, prevlada politične ekspanzivne pragmatike in kaj je od revolucije (v napoleonski Franciji) sploh ostalo.

Revolucija in Evropa: nova ideja nacije; nova ideja laične in centralizirane uradniške države; pristaši in nasprotniki francoske revolucije. Napoleonske vojne in njihov pomen (sumaren in sintetičen prikaz); spremembe meja. Odmev francoske revolucije v Avstriji; slovenski prostor v času francoske revolucije in napoleonskih vojn (kratek opis mest, podeželja, duhovne in kulturne klime); Propad Beneške in Dubrovniške republike, Ilirske province.

Rezultat in posledice francoske revolucije in napoleonskih vojn v Franciji in Evropi; pomeni obdobje od 1789 do 1815 že začetek novega meščansko kapitalističnega reda ali ga le napoveduje? (Primer francoske revolucije kaže, da v družbeno gospodarskih in kulturno zgodovinskih procesih ni absolutnih mejnikov in prelomov).

3. letnik (70 ur)

1. Evropa in svet 1815:*

Znani in neznani svet; nova in stara Evropa; Rusija med Azijo in Evropo. Habsburška monarhija; Slovenci in južnoslovanski prostor (sintetičen prikaz ob zemljevidu).

Politična in mednarodna utrditev ZDA; težnje po neodvisnosti v Latinski Ameriki in nastanek latinsko-ameriških držav. Azija in Afrika (znana in neznana).

2. Med revolucijo in legitimizmom:

Dunajski kongres in njegove težnje: popolni povratek v stari red ni več mogoč; stare dinastije se vrnejo, a nekatere pridobitve revolucije in napoleonske dobe ostanejo: novi evropski politični zemljevid in odprta vprašanja (Italija, Nemčija, Poljska).

Družbeno gospodarski razvoj teče dalje: napredovanje industrializacije v Angliji, nova tehnična odkritja, postopno širjenje industrializacije v Evropo.

Podeželje: razlike v položaju kmetijskega prebivalstva (sumarno); mesta in meščanstvo v prvi polovici 19. stoletja; nastajanje industrijskega delavstva in prva delavsko-meščanska nasprotja. Spremembe v standardu, rast števila prebivalstva, daljšanje življenjskega obdobja in boljše preh-

* Zaradi natrpanosti programa za 2. letnik bi kazalo po mnenju nekaterih učiteljev obravnavo ameriške osvobodilne vojne, francoske revolucije in napoleonskih vojn premakniti v 3. letnik in z njimi začeti pouk v 3. razredu. Sestavljalci programa puščamo to vprašanje zaenkrat še odprto, končno odločitev o tem pa je seveda mogoče prepustiti tudi učitelju.

rambene higienske razmere. Številčna rast družine, spremembe v družinskih razmerjih (v delih zahodne Evrope že od druge polovice 18. stoletja dalje), večja čustvena povezanost družinskih članov; položaj ženske.

Izobraževanje: šolstvo in uveljavitev adolescence kot posebnega življenjskega obdobja (primerjalno s poudarkom razlik po posameznih delih Evrope).

2.1. Avstrija in slovenski svet v času 1815 do 1848

Začetki industrializacije in družbeno-mentalitetne spremembe; Kmet na Slovenskem; meščan na Slovenskem; nemško in italijansko-slovenska razmerja, slovenski jezik, državna, pokrajinska in narodna zavest.

2.2. Napredek komunikacijskih povezav

Prva polovica 19. stoletja ni čas zastoja: železnice, začetek telegrafa, tisk in pomen notranjega povezovanja držav in evropskega prostora. Širjenje obzorja, preraščanje lokalnoregionalnih trgov in oblikovanje državno nacionalnih trgov (poudarimo razlike med posameznimi evropskimi regijami in državami ter razloge za počasnejše uveljavljanje teh procesov v Srednji in Vzhodni Evropi).

Industrijsko-gospodarsko prvenstvo Velike Britanije, njena trgovsko-pomorska premoč, širjenje angleškega gospodarskega in političnega vpliva izven Evrope (Indija, Kitajska, Južna Amerika).

2.3. Narodno integracijski procesi

Nacionalna zavest in nacionalna gibanja. Narodi v Avstriji: Čehi, Hrvati, Slovenci, Srbi. Srbi in drugi južni Slovani v osmanski državi.

2.4. Politična in kulturna raznolikost Evrope 1830–1848

Boj med legitimizmom in liberalizmom; sredozemske revolucije 1820 in revolucije v Evropi 1830.

Politična raznolikost Evrope 1830–1848: Velika Britanija, Francija, Nemčija in Avstrija, Italija, Rusija, Turčija in Balkan (sumaren in primerjalen prikaz).

Kulturno zgodovinske razmere: duhovno vzdušje, vpliv Cerkva; britanski utilitarizem; romantika in »blidermajerska samozadostnost« južno nemškega in avstrijskega malomeščanstva.

3. Revolucije 1848 – rezultat nakopičenih protislovij:

Narava revolucij (spontanost, liberalno-demokratska politična usmeritev, narodno združevalne in osvobodilne težnje).

Revolucija v: Franciji, Nemčiji, Italiji. Habsburška monarhija in Slovenci 1848, odprava absolutizma in fevdalizma v Avstriji. Oblikovanje političnih programov pri Čehih, Hrvatih, Italijanih, Nemcih, Madžarih, Slovencih in Srbih.

3.1. Leto 1849 in rezultati revolucij

Dosežki revolucij. Države, ki se jih revolucija ne dotakne: Velika Britanija, ZDA, Rusija. Konec obdobja revolucij v začetku druge polovice 19. stoletja in začetek nove dobe.

3.2. Gospodarski vzpon v petdesetih letih 19. stoletja

Druga faza industrializacije: povezovanje Evrope in sveta, evropski Vzhod in Zahod, evropski Sever in Jug; »v 80 dneh okoli sveta«; industrializacija in železnice v Evropi, habsburški monarhiji in slovenskih pokrajinah. Odpiranje trgovskih poti proti Carigradu in porast zanimanja za Balkan (s kratkim prikazom krimske vojne).

Nova podoba podeželja; nova podoba mest, spremembe v urbanizmu (primer Pariz). Postopno nastajanje potrošniške družbe (mestni trgovski centri z vse bolj raznoliko ponudbo, prodiranje industrijskega in široki potrošnji namenjenega blaga na podeželje: čaj, kava, tobak, moda).

Meščanstvo: razslojenost, nastajanje podjetniško-menedžerskega sloja; strokovna in poklicna diferenciacija izobraženstva, svobodni poklici, uradniki; nižji mestni sloji, mestna revščina, industrijski proletariat.

Migracije delovne sile: odseljevanje s podeželja v mesta, rast zahodno in srednje evropskih mest: London in Manchester, Pariz in Berlin, Dunaj in Ljubljana (primerjava mest med seboj in z rastjo mest v vzhodni Evropi).

3.3. Med absolutizmom in demokracijo v času 1850–1870

Neoabsolutizem (Avstrija); avtoritarizem (Francija, Prusija); parlamentarizem (Velika Britanija). Nastajanje modernih strank, nova vloga časopisja pri oblikovanju »javnega mnenja«.

Cerkev in država. Ideološke polarizacije: konservativizem; liberalizem; socializem; darwinizem, optimizem.

Moderni nacionalizem: nacionalna država (modeli: Francija, Nemčija) in večnacionalna država (modeli: Habsburška monarhija, Rusija, Turčija), problem večetničnosti (Velika Britanija, Francija, Belgija, Španija).

Združitev Italije in Nemčije ter iskanje novega evropskega ravnotežja. Pariška komuna – poskus uresničitve (malo)meščanskih predstav o demokraciji. Francosko-nemške napetosti in premik mednarodnega evropskega težišča iz Pariza v Berlin.

Avstrija: počasnejši napredek; prehod iz neoabsolutizma v parlamentarno dobo, organizacija države po letu 1861, dualizem. Slovensko narodno politično organiziranje v šestdesetih in sedemdesetih letih, napredujoča nacionalna polarizacija.

Jugovzhodna Evropa – Balkan, Vzhodno vprašanje in južni Slovani.

4. Vprašanje o mejah razvoja – konec velikih iluzij:

Gospodarska kriza 1873: poglobljanje krize na podeželju; prevlada velike industrije in trgovine.

Kolonialna politika zahodno evropskih držav: nadaljevanje evropske ekspanzije in oblikovanje svetovnega tržišča; neevropsko blago na evropskih tržiščih in problem konkurence. Zaton liberalne ekonomske politike, izseljevanje preko oceana;

Postopno upadanje pomorske in svetovne gospodarske nadmoči Velike Britanije. ZDA po secesijski vojni. Rusija po odpravi tlačanstva. Japonska – nov dejavnik v Jugovzhodni Aziji. Boj za kolonije (tržišča, surovine, profit) in njegovo preraščanje v boj za politično delitev sveta in premoč v Evropi.

4.1. Nova politična podoba Evrope po letu 1870

Uveljavljanje parlamentarne demokracije in problem volilne pravice; kriza konservativizma, kriza liberalizma, mednarodnega socializma. Iskanje novih ideoloških konceptov in boj za volilce ter v tem smislu agresivnejša narava nacionalističnih in socialnopolitičnih ideologij; konservativni nacionalizem, rasizem, antisemitizem; nestrpnost, nacionalni, rasni in ideološki ekskluzivizem – predhodniki totalitarnih ideologij 20. stoletja. Pomen vključevanja vseh slojev prebivalstva v politiko.

Kulturna in socialna nasprotja v Evropi in svetu.

4.2. Slovenci v Avstriji po letu 1870

Srednja Evropa in Avstrija zaostajata v primerjavi z zahodnoevropskim razvojem. Slovenci v tem obdobju: slovenski kmet, slovensko meščanstvo, slovenski izobraženec; slovenski študentje na Dunaju, Gradcu in v Pragi; duhovno in miselno obzorje slovenskega človeka. Zaostrovanje nacionalnih odnosov: germanizacija, a tudi slovenizacija osrednjega slovenskega teritorija na drugi strani. Razlike v življenju med avstrijsko in ogrsko polovico monarhije; položaj Hrvatov.

Oblikovanje »moderne Srbije«: vzhodno vprašanje, Balkan kot sod smodnika, a tudi most na Bližnji vzhod.

4.3. Evropa in svet »fin de siècle«

Zmagoslavje in kriza meščanskega optimizma. Vse večje socialne napetosti, migracije. Nazorske in ideološke zadrege ob koncu 19. stoletja; nova pota filozofije (Nietzsche) in znanosti, odkrivanje človekove psihe in podzavednega (psihoanaliza); literatura in umetnost; vprašanje emancipacije žensk.

Naraščanje vpliva množičnih medijev; nova vloga množice, njena problematizacija.

Evropa ni več center sveta: začetek krize evropske samozagledanosti in superiornosti; vzpon ZDA, velika selitev preko Atlantika. Vzpon Japonske. Rusko-japonska vojna, začetek vključevanja diplomacije v razreševanje kriznih žarišč.

5. Vse bližje svetovni vojni:

Boj za vpliv v svetu: zaostritev meddržavnih nacionalnih konfliktov; boj za vpliv v Evropi, na Bližnjem Vzhodu in v Afriki (Libija, Maroko). Mednarodna zaveznitva – nove mednarodne interesne zveze; krizna žarišča (poudarek na balkanski krizi in vključenosti Avstro-Ogrske).

5.1. Slovenci pred prvo svetovno vojno

Stalni zaostanek za Evropo; kriza kmeta in šibkost meščana; Dunaj »fin de siècle« in nacionalne kulture. Spremembe v življenju kmeta, vsakdanjiku meščana, podobi mest in podeželja v času 1850–1910.

Slovenski odnos do Avstrije in njenega obstoja: nacionalna in državna zavest Slovencev, Slovenci in Nemci, Slovenci in Italijani, kdo so nosilci nacionalne zavesti. »Slovanstvo« in »jugoslovanstvo« pred prvo svetovno vojno; habsburška monarhija je za zahodno Evropo porok evropskega ravnotežja.

4. letnik (70 ur)

1. Prva svetovna vojna:

Razdeljenost Evrope v dva bloka – centralne sile in antanta; iskra iz Sarajeva, medsebojne vojne napovedi in začetne vojaške operacije. Polom pacifizma in delavskega internacionalizma, stališče evropske levice do vojne.

Iluzija o hitrem koncu vojne: oris vojnih operacij do leta 1915 (sumaren oris ob zemljevidu); novodobno orožje, namenjeno množičnemu uničevanju ljudi; gibljivo začetno vojskovanje zamenja pozicijska vojna. Balkan v vojni. Leto 1915 in vstop Italije v vojno; soška fronta.

1.2. Življenje v Evropi med vojno

Totalizacija vojne; prilagajanje gospodarstva vojnim razmeram; vojaki in civili v vojni (umiranje v strelskih jarkih, v rovih pri Verdunu in na Karpatih; pomanjkanje, lakota in bolezni v zaledju). Evropska mesta in podeželje – ženske in otroci kot nadomestna delovna sila.

Sirjenje vojne na kopnem in na morju 1916–17, vstop ZDA v vojno. Vojna v Aziji in Afriki (ob zemljevidu prikaz glavnih področij konfrontacij). Slovenci in politične razmere v Avstroogrski do leta 1917.

1.3. Revolucionarno vrenje v Rusiji

Socialna in kulturno-zgodovinska slika Rusije pred februarско revolucijo (sumaren prikaz); Rusija vre, februarška revolucija v Rusiji; Rusija ostaja v vojni; kratkotrajna vlada meščanstva. Radikalizacija boljševiških stališč, boljševiški vzpon na oblast; mirovna gesla oktobrske revolucije, pogajanja v Brest Litovsku.

1.4. Wilsonove točke in spremembe v razmerju sil leta 1918

Usoda Avstroogrske; Slovenci in Hrvatje v letih 1917/18; majniško gibanje in njegove jugoslovanske predstave; hiter konec vojne prehitri pričakovanja, premirje in razpad Avstroogrske. Nastanek Države Slovencev, Hrvatov in Srbov in njena narava. Nastanek Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Mirovna pogajanja in pariška mirovna konferenca: temeljni problemi; nove države in nove meje – novi zemljevid Evrope; ustanovitev Društva narodov.

Rezultati vojne: vprašanje krivde za vojno; velika vojna kot nova bivanjsko-duhovna izkušnja in udarec zahodnemu zaupanju v napredek in moč človeškega razuma, svet po letu 1918 ni več svet izpred leta 1914. Literarne (Hemingway, Remarque, Prežihov Voranc) in druge umetniške upodobitve grozljive vojne izkušnje.

Nova razmerja sil v svetu – konec evropske nadvlade.

2. Versailleska Evropa, Evropa »narodov« in Evropa ravnotežja:

Stara in nova konfliktna žarišča. Nastanek Avstrije in oblikovanje jugoslovansko-avstrijske meje; Slovenci v boju za etnične meje; ozemeljske težnje Italije in jugoslovansko-italijanska meja po prvi svetovni vojni; jugoslovanske meje z ostalimi sosednjimi državami.

Problem francosko-nemške razmejčitve. Povojna Čehoslovaška, Romunija, Finska, Madžarska, Poljska, Rusija; Baltiške države.

2.1. Povojni evropski »nered« in iluzije o evropski revoluciji

Ruska neznanka in zaostrovanje razmer v Rusiji; državljanska vojna, revolucionarni ukrepi, nacionalno vprašanje; postopno odstranjevanje boljševiških nasprotnikov, Tretja internacionala.

Revolucija v Nemčiji in na Madžarskem; ali so bile realne možnosti za revolucioniranje Zahodne Evrope?

Problemi novo nastale turške republike (problem meja, odnos z Grčijo, notranji problemi).

3. Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev:

Kraljevina SHS v Evropi in na njenem obrobju: kulturno-zgodovinske, verske, socialne, gospodarske in politične razlike nove države; sestava prebivalstva, mesta in podeželje. Tri prestolnice: Beograd, Ljubljana, Zagreb in njihov utrip.

Na poti k ustavi: en ali trije narodi, centralizem in federalizem; položaj Albancev, Make-doncev, Muslimanov in manjšin; Vidovdanska ustava – vzrok za konflikt. Strankarsko življenje in strankarska razcepljenost kot odsev družbeno-politične raznolikosti.

Slovenci v Kraljevini SHS: gospodarstvo, politične razmere; šolstvo, univerza, kulturne ustanove.

4. Iskanje novega ravnotežja v Evropi in v svetu:

Rusija: konec državljanske vojne, obračun v Kronstadtu in utrditev boljševiške oblasti; nova ekonomska politika, začetek (boljševiško-socialističnega) totalitarizma.

Države meščansko-demokratskega evropskega reda. Nacionalizem in kosmopolitizem. Musolini in vzpon fašizma v Italiji; Hitler in nastanek nacionalsocializma.

Izvenevropski svet po prvi svetovni vojni (sumarni prikaz temeljnih problemov ob zemljevidu).

4.1. Leta upanja 1924–1929

Nov gospodarski vzpon: nadaljna rast industrije; modernizacija kmetijstva, prehrabena industrija; meščanstvo dvajsetih let; vse večja povezanost in odvisnost gospodarskih razmer v Evropi z razmerami v Ameriki in ostalem svetu.

Povečevanje vloge in pomena komunikacijskih sredstev, novih medijev (radio, film); širjenje obzorja; nove oblike družbenega življenja, množični značaj športa.

Prizadevanja za ohranjanje evropskega in svetovnega miru: vloga Društva narodov; poskus reševanja nemških gospodarskih težav. Notranja nestabilnost v Nemčiji in Franciji; utrjevanje fašizma v Italiji; stabilnost Velike Britanije, Srednja Evropa in Mala antanta. Vzpon Japonske; Kitajska med vojnami; Latinska Amerika.

Hrvatsko-srbska polarizacija v Jugoslaviji in Slovenci.

4.2. Svetovna gospodarska kriza 1929

Polom in pretres v svetovnem gospodarstvu, brezposelnost in socialno-politične posledice krize.

Postopno oživljanje in različna dinamika ponovne gospodarske rasti v Evropi po letu 1932; širjenje avtomobilizma; uveljavljanje letalstva v civilnem prometu; podobe evropskih mest (Pariz, London, Berlin, Rim).

Umetnost v dvajsetih in tridesetih letih: meščanska kultura, delavska kultura. Znanost. Vera, Cerkve in država.

4.3. Nadaljevanje politično-ideoloških zaostretev in polarizacij

Kolektivizacija in vzpon Stalina v Sovjetski zvezi; utrditev stalinizma. Nestrpnost in ekskluzivizem v mednarodnem delavskem gibanju (komunisti in socialisti); nemoč mednarodnega delavskega gibanja in njegova razcepljenost.

Utrjevanje fašizma v Italiji; poraz demokracije v Nemčiji; zmaga nacizma v Nemčiji, Hitler kot kancler in bistvene značilnosti nacionalsocializma. Rast ekskluzivnega konservativizma in simpatizerji fašizma (v Franciji, na Portugalskem, Španiji . . .); desnica v srednji Evropi; nemoč meščanskih demokracij.

Kraljeva diktatura in jugoslovanski unitarizem; avtonomistična gibanja v Jugoslaviji; nemoč in razcepljenost leve v Jugoslaviji sredi tridesetih let. Slovenci v prvi polovici tridesetih let.

4.4. Razcepljenost Evrope in sveta sredi tridesetih let

Nemške in italijanske teritorialne zahteve. Društvo narodov in evropski pacifizem. Zakasneli pojav Ljudske fronte.

Državljanska vojna v Španiji (med revolucijo in obrambo meščanske demokracije); španska državljanska vojna v očeh evropske demokratske javnosti; sovjetska politika v Španiji.

4.5. Jugoslavija v drugi polovici tridesetih let

Poskus gospodarske in politične konsolidacije v času Stojadinovićeve vlade; moč in nemoč centralizma.

Ljudska fronta in levica; razhajanja v levici ob vprašanju razmer v Sovjetski zvezi; meščanske stranke in desnica na Slovenskem (postopno oblikovanje blokov, ki se bodo spopadli med drugo svetovno vojno).

Hrvaško vprašanje in Banovina Hrvaška; delitev bosansko-hercegovskega ozemlja; hrvaško-srbska nasprotja. Zunanja politika Jugoslavije med vojnami.

Revijalno in kulturno življenje na Slovenskem v drugi polovici tridesetih let. Slovenci v Italiji in prvi avstrijski republiki.

5. Neizbežnost vojne:

Vojni nasproti; povezovanje fašističnih držav, njihove kršitve versajskega miru (zasedbe tujih ozemelj); anšlus in meje nemškega rajha na Karavankah; München in vprašanje Čehoslovaške; Poljska in poljsko-nemški mejni konflikti; posledice politike popuščanja in nemoči zahodne diplomacije.

Sovjetsko-nemški pakt, nemško-sovjetska razdelitev Poljske, posledice sovjetsko-nemškega pakta za mednarodno delavsko gibanje.

Svet in Jugoslavija ob začetku druge svetovne vojne – kakšno je bilo pred drugo svetovno vojno vedenje prebivalstva o razmerah v Italiji, Nemčiji in o razmerah v Sovjetski zvezi?

6. Druga svetovna vojna:

Vojna v Evropi, nemška in italijanska ekspanzija; Sovjetska zveza kot nemški zaveznik (osvojitve baltičskih držav in vojna proti Finski). Nemška vojna proti evropskemu Zahodu, nevtralne države, srednje-evropska nihanja. ZDA in Japonska. Jugoslavija v letu 1941; začetek vojne. Nemško-italijanska ekspanzija v letu 1941; napad na Sovjetsko zvezo.

6.1. Evropa med odporom in kolaboracijo

Odpor in kolaboracija – Francija, Norveška, Nizozemska, Belgija. Razmere v Jugoslaviji, okupacija (nastanek Neodvisne države Hrvatske); jugoslovanska vlada v izgnanstvu. Razmejitve okupacijskih con in razlike v nemškem in italijanskem okupacijskem režimu; neodločnost slovenskega meščanstva in slovenskih meščanskih strank; nastanek Osvobodilne fronte.

6.2. Potek vojne do leta 1943

Različnost razmer v posameznih okupiranih državah; Vichyska Francija. Težave Sovjetske zveze (posledice stalinizma); anglo-ameriško-sovjetsko zavezništvo, proti fašistična koalicija.

Razmere v Jugoslaviji: razhod četnikov in partizanov v Srbiji, nacionalna obračunavanja v Neodvisni državi Hrvatski.

Osvobodilni boj na Slovenskem: neizprosni pritisk v nemških zasedbenih področjih in začetki odpora; razmere v Ljubljanski pokrajini – ob oblikovanju odpora se nadaljuje in raste ideološko-politična polarizacija v mestih in na podeželju, (ki se je začela v predvojnem obdobju); stališče meščanskih strank do oboroženega odpora; dejanske meje in konflikti v vsakdanjem življenju.

Notranja organizacija Osvobodilne fronte, odnosi med ustanovnimi skupinami; socialna sestava prvih partizanskih čet.

6.3. Preobrat v vojnem dogajanju 1942/43

Potek vojnih operacij v Evropi, Afriki in na Daljnem vzhodu (sumaren pregled), bitke, ki so pomenile preobrat (Stalingrad, El Alamein, Midway).

Potek vojnih operacij v Jugoslaviji in zaostrovanje državljankega spopada; osnivanje AVNOJ, zasedanje v Bihaču in Jajcu; odnos med jugoslovanskim in slovenskim narodno-osvobodilnim gibanjem.

Nasprotja v Osvobodilni fronti, Dolomitska izjava, prevlada komunistov in njihova vse večja nespravljalivost, (kar ni le slovenski, ampak jugoslovanski in evropski pojav); posledice tega za razmere na »terenu« (upoštevanje razlik po pokrajinah).

Bratomorni spopad v Sloveniji, komunistične likvidacije, vaše straže.

6.4. Kapitulacija Italije in njene posledice

Kapitulacija Italije, bitka za Italijo; italijanski odpor proti nemški zasedbi.

Razmere v Jugoslaviji in na Slovenskem po kapitulaciji Italije; patriotizem, nacionalizem, antifašizem. Življenje v Ljubljani, Mariboru in drugih (poljubno izbranih) slovenskih mestih v letih 1943/44; Primorska in Trst.

Boj za preživetje in boj za ideološko-politične cilje; Rupnikova Ljubljanska pokrajina; organizacija osvobojenega ozemlja.

Kultura, umetnost, izdajateljska dejavnost, časopisje; šolstvo med vojno.

6.5. Komunistična partija osredotoča oblast v svojih rokah

Odnos zaveznikov do narodnoosvobodilnega gibanja v Jugoslaviji.

Dejanska moč komunistov in njihove socialne ideologije; avnojska načela in njihovo uresničevanje (težnje po centralizaciji, izgrajevanje »ljudske oblasti«, komunistični obračun z nasprotniki); stiki s politično emigracijo v tujini.

6.6. Poraz Nemčije in njenih zaveznic

Potek in sklep vojnih operacij v letih 1944/45 (sumaren prikaz ob zemljevidu). Širjenje sovjetsko-boljševističnega vpliva v Evropi in Aziji.

Dogovarjanje med zahodnimi zavezniki in Sovjetsko zvezo od Jalte do Potsdama; nasprotja med zavezniki v vojni, začetek novega konflikta (ta ima stare korenine) – hladne vojne in delitve Evrope po »železni zavesi«. Posledice atomskega oblaka za Japonsko.

7. Povojna geopolitična slika Evrope in sveta:

Združeni narodi, deklaracija Združenih narodov in njen pomen. Mirovna konferenca, razdelitev Nemčije; nova geopolitična slika.

Privlačna moč komunizma (velika iluzija ima korenine v tridesetih letih); ideološko-politična polarizacija v Zahodni Evropi.

Vprašanje krivde za vojno: Nürnberški proces; notranji obračun v Evropi (Francija proti Franciji, Nizozemska proti Nizozemski, Belgija, Skandinavske države); migracije in preseljevanje manjšin.

Povojna Čehoslovaška, Poljska, Italija, ZDA in Japonska (kratek, sumaren pregled).

7.1. Jugoslavija leta 1945 v luči sporazuma Tito–Šubašić

Razvoj povojne Jugoslavije v komunistično državo: narodnoosvobodilni boj kot boj antifašistično opredeljenega ljudstva in kot zmaga komunistov; vojaško politični položaj ob koncu vojne; upanje v parlamentarno demokracijo in vzpostavitev nove »ljudske« (partijske) oblasti. Obračun z nasprotniki (poboji nasprotnikov brez sodnih procesov) in razne oblike maščevanja (primerjava z zahodno Evropo).

7.2. Hladna vojna – njene korenine so v drugi svetovni vojni

Ameriška pomoč zahodni Evropi (Marshallov plan). Sovjetska zveza kot ideal in kot katastrofalna deziluzija; kaj Evropa in svet veta o njej v letih 1948 do 1951. Zaostrovanje ideološke polarizacije, železna zavesa in nastajanje blokov.

Razvoj v Aziji – Kitajska; Bližnji vzhod in nastanek Izraela.

Širjenje komunizma v vzhodni Evropi (Čehoslovaška . . .). Nastanek dveh nemških držav, vojaških zvez NATO in Varšavskega pakta. Sovjetska zveza postane atomska sila (eksplozija prve sovjetske atomske bombe, julij 1949); poizkusi s hidrogenskimi bombami; začetek stalne nevarnosti jedrskega spopada katastrofalnih razsežnosti.

7.3. Povojna Jugoslavija gradi nov družbeno-politični sistem

Povojne gospodarske in družbene razmere: veliki optimizem in dejanska stvarnost; ustava in nacionalno vprašanje; obračunavanje s političnimi nasprotniki (procesi proti meščanskim demokratom, obračunavanje s komunisti iz lastnih vrst – dachauski procesi).

Titove in jugoslovanske ambicije po širitvi jugoslovanskega komunističnega vpliva v Grčijo, Albanijo, Bolgarijo, vendar istočasna privrženost sovjetskim vzorom (kolektivizacija); leto 1948 – prelom s Sovjetsko zvezo in informbirojska kriza; izolacija Jugoslavije; groba notranja diferenciacija, Goli otok.

7.4. Svet v petdesetih letih

Poglabljanje svetovnih nasprotij in naraščanje proti komunističnega vzdušja na Zahodu; korejska vojna. Stalinova smrt in boj za njegovo dediščino, vprašanje destalinizacije; opozicija (znotraj in izven komunistične partije) v vzhodno-evropskih komunističnih državah; množični odpori sovjetizaciji (Berlin 1953, Madžarska in Poljska 1956).

Povojna Kitajska. Izrael in arabske države; tretji svet. Poskus obnovitve francoske oblasti v Indokini, začetki boja za samostojni Vietnam. Težnje ZDA po svetovni dominaciji (mccartizem) razočaranje mlade generacije.

Kultura in umetnost petdesetih let; ameriški način življenja vse močnejše vpliva na življenje v Zahodni Evropi. Dosežki vesoljske tehnike (prvi umetni satelit – *SPUTNIK*, 1957); začetek tekmovanja v prodiranju v vesolje; novo obdobje v zračnem prometu. Pojav in vpliv novega množičnega medija – televizija.

7.5. Jugoslavija v petdesetih letih

Iskanje novega družbenopolitičnega modela po prelomu s Sovjetsko zvezo: samoupravljanje in komunistična država; centralizem in federalizem (prvi znaki oživljanja nacionalnih nasprotij); opozicija, spor z Djilasom.

Gospodarski in družbeni razvoj (industrializacija in destrukcija kmetijstva, urbanizacija in modernizacija mest). Odpiranje in obračanje Jugoslavije v svet.

Umetnost in kulturno življenje; razprave o socialistični umetnosti; pojav kritično-opozicijskih revij.

7.6. Evropa in svet od začetka šestdesetih let

Zahodna Evropa na začetku poti v evropsko integracijo. Zaostritev odnosov med ZDA in Sovjetsko zvezo (berlinski zid, kubanska kriza).

Dekolonizacija; poglobljanje nasprotij med razvitim in nerazvitim svetom, med vzhodnim in zahodnim blokom; Tretji svet in neuvrščenost kot iskanje alternativne poti med blokoma.

ZDA: razizem – vprašanje dejanske enakopravnosti črncev in Indijancev (Martin Luther-King). Nemirne ameriške in evropske univerze; rast intelektualne študentske opozicije; leto 1968 v Evropi in ZDA (študentski nemiri, »otroci cvetja« rock in upor mlade generacije).

Okupacija Čehoslovaške in poslednji poizkus »homogenizacije« vzhodno evropskega komunizma.

7.7. Jugoslavija v šestdesetih letih

Nadaljevanje liberalizacije in zaostrovanje notranjih protislovij v začetku šestdesetih let: ustava leta 1963, nasprotja med federacijo in republikami, kritična inteligenca; Brionski plenum in obračun z Rankovičem, postopna demokratizacija in revolt leta 1968.

Gospodarska reforma leta 1965: značilnosti reforme, brezposelnost in odhajanje na delo v tujino; rast potrošništva, rast standarda in revščine; odpiranje meja.

Nacionalne in socialne polarizacije v Jugoslaviji 1986–1972: zamujena priložnost za globljo reformo, poskus obnove partijske države; dvojnost sistema po letu 1974 (decentralizirana-samoupravna Jugoslavija in vladajoča Zveza komunistov).

7.8. Osnovne poteze razvoja v sedemdesetih in osemdesetih letih

Ameriški izziv, integracija Evrope in njene težave. Krepitev Zahodne Nemčije in vzpon Japonske. Kriza Vzhodnega bloka in komunizma, Sovjetska zveza ne more več obvladovati vzhodne Evrope (opozicija na Madžarskem, Poljskem, Vzhodni Nemčiji).

Gorbačov, glasnov in perestrojka, padec berlinskega zidu in združitve Nemčije; zlom komunizma v vzhodno-evropskih državah (Romunija, Poljska, Čehoslovaška, Bolgarija, Albanija).

7.9. Jugoslavija po Titu in njen razpad

Jugoslavija po letu 1980: gospodarska, družbena in politična kriza, demonstracije na Kosovu 1981 – znak zaostrovanja se nacionalne polarizacije; zadolženost Jugoslavije, poskus obvladovanja krize s težnjo po novi centralizaciji. Zahteve in nasprotja po reviziji ustave iz leta 1974.

Poskusi centralizacije šolstva, znanosti in kulture ter slovensko-hrvaško nasprotovanje; razpad jugoslovanske pisateljske organizacije zaradi zaostrenih političnih razhajanj.

Memorandum srbske akademije, nemirno Kosovo, odprava avtonomije v Vojvodini in na Kosovu. Slovenske zahteve po konfederalizmu (slovenski izobraženci in 57. številka Nove revije, načrt slovenskih pisateljev za novo ustavo).

Oblikovanje slovensko-hrvaškega konfederativnega (v zahodnem delu) in centralistično usmerjenega bloka (v vzhodnem delu Jugoslavije); vojaški poseg na Kosovo; neuspehi poskus Markovičevih reform; kronologija razpadanja Jugoslavije 1989–1991. Osamosvojitve Slovenije, Hrvaške, Bosne in Hercegovine in Makedonije.

8. Sodobni svet in njegova protislovja:

Protislovja: sever-jug, vzhod-zahod, bogati-revni, lačni-siti; onesnaženo okolje (problem odpadkov, prenaseljenost planeta).

Moč tehnologije, vseobsegujoča moč sodobne države, moč manipulacije. V kolikšni meri je sodobni svet povezan s preteklostjo? Je res mogoče govoriti o koncu zgodovine? Sodobni svet živi mnogo bolj povezan s preteklostjo kot se to zdi na prvi pogled, kar med drugim kažejo prav nasprotja na področjih nekdanje Jugoslavije in Sovjetske zveze ter v državah Srednje Evrope.

III. POGOJI ZA URESNIČEVANJE UČNEGA NAČRTA

1. Vrsta in stopnja strokovne izobrazbe učiteljev

Učitelj, ki poučuje zgodovino po tem učnem načrtu mora imeti:

- visoko izobrazbo iz zgodovine kot samostojne pedagoške študijske smeri,
- visoko izobrazbo iz zgodovine kot A študijske skupine,
- oz. je lahko diplomirani zgodovinar, če si pridobi pedagoško-andragoško izobrazbo.

2. Materialni pogoji

Namenska učilnica za pouk zgodovine, opremljena z AV sredstvi, stenskimi zemljevidi in drugimi učili.

O ČEM SMO PISALI . . .

. . . pred štirimi desetletji?

Dr. Lončar ni bil nikdar voditelj kake pomembnejše politične grupacije, bil je vedno bolj profesor in moralni kritik kakor politik, njegov politični vpliv je bil omejen na ozke kroge, predvsem iz vrst inteligence. V slovenski politični zgodovini zavzema svoje mesto ne kot politik, ampak kot politični ideolog.

(Fran Zwitter, Dragotin Lončar, ZČ 8/1954, str. 185)

. . . pred tremi desetletji?

Zato ni čudno, da je ostalo verstvo in cerkev srednjeveške Bosne vsakemu laiku nekaj skrivnostnega, vsakemu strokovnjaku pa nekaj negotovega, nekaj nerešljivega. In zato tudi ni čudno stanje tega vprašanja – z njim so se bavili resni znanstveniki, ki so se trudili, da bi ga rešili v prid spoznanju našega zgodovinskega razvoja, toda razen njih tudi verski in še bolj nacionalni šovinisti, ki so ga skušali uporabiti v svoje, nečiste svrhe.

(Gregor Čremošnik, Zadnja raziskovanja o bosanskih bogomilih (1952), ZČ 18/1964, str. 229)

. . . pred dvema desetletjema?

Grof Ivan Ambrož Thurn, ki je kupil leta 1601 grad in gosposčino Pliberk, je bil v svoji mladosti posebno nadarjen za študij jezikov, tako da se je na dunajskem dvoru razen dveh jezikov, ki sta mu bila prirojena, to je nemškega in slovenskega (podčrtal A. S.), učil latinščine, italijanščine in češčine. Ta visoki funkcionar na dunajskem dvoru je bil tudi najvišji dedni dvorni mojster za Kranjsko in Slovensko marko ter najvišji dedni maršal goriške grofije in se ni sramoval, da se po narodnosti ni čutil le Nemca, temveč tudi Slovenca. Starost je preživel na pliberškem gradu, kjer je v visoki starosti 84 let dne 14. septembra 1621 umrl in je tam pokopan v grajski kapeli.

(Anton Svetina, Prispevki k zgodovini Pliberka in okolice, ZČ 28/1974, št. 3–4, str. 241)

. . . pred desetletjem?

Družina, katere življenje skušam v sestavku predstaviti, je za slovenske razmere v dobi prehoda iz 19. v naše stoletje popolnoma netipična, tako po svojem socialnem statusu kot tudi po premoženjskih razmerah – družinski poglavar, znani zgodovinar Franc Kos (1853–1924), namreč ni bil le eden od tedaj še redkih slovenskih izobražencev (od vrnitve v Gorico proti koncu 1890 do upokojitve novembra 1911 c. kr. profesor na tamkajšnjem ženskem učiteljskišću), ampak hkrati tudi hišni posestnik in rentnik. Kos je od srede 1891 pedantno, največkrat dnevno, beležil vse osebne in družinske dohodke in izdatke v posebne »dnevnik«, ki so nepretrgoma ohranjeni do konca 1911. Z evidenco prejemkov in izdatkov je nadaljeval tudi kasneje, vendar – kakor kaže ohranjeno gradivo za leta 1919–1924 – na zelo sumaren način.

(Janez Šumrada, Gospodarjenje neke slovenske družine konec 19. in v začetku 20. stoletja, ZČ 38, št. 3, str. 171)

* * *

To in še mnogo drugega zanimivega poiščite v starejših ZČ, ki jih dobite na upravi ZČ!

IN MEMORIAM

WALTER MARKOV

1909–1983

Petindvajset let, vso tretjo četrtino tega stoletja, je bil Walter Markov profesor za občo zgodovino novega veka, nekakšna zvezda zgodovinskega inštituta univerze v Leipzigu, mednarodno zelo znan in priznan strokovnjak za zgodovino francoske revolucije 1789 in nacionalnih gibanj. Bil je, če tako rečemo, ena izmed izvoznih nalepk za kvaliteto znanstvenega ustvarjanja v Nemški demokratični republiki. Ob veliki popularnosti v socialističnem svetu je užival velik ugled tudi na zahodu, v Franciji, Italiji in Zvezni republiki Nemčiji. Markov je imel v tem času velik ugled ne samo kot znanstveni pisec, ampak tudi kot akademski učitelj. Bil je odličen in sistematičen predavatelj, vedno je šarmiral svoje poslušalce, med katerimi je bilo vedno nekaj inozemskih študentov.

Največjo popularnost in ugled si je profesor Markov pridobil s svojimi znanstvenimi deli o francoski revoluciji, predvsem o levih, ljudskih, demokratičnih libertiniističnih in egalitarističnih gibanjih. Kljub svoji marksistični in komunistični idejni inspiraciji Walter Markov ni bil tipični komunistični zgodovinar francoske revolucije. Tipično, konformno komunistično zgodovinopisje od Marxovega razmišljanja naprej zlasti po oktobrski revoluciji je kazalo predvsem interes za proučevanje jakobinske diktature kot nove levičarske voluntaristične oblike oblasti. Zlasti arhitekti boljševizma in oktobrske revolucije so se navdihovali in navduševali nad jakobinsko manjšinsko diktaturo, ki je uspela s silo izvesti družbeno preobrazbo. Markova pa so že od začetka bolj interesirala ljudska demokratična, protestna, egalitaristična in libertiniistična gibanja: sankiloti, besneži, hebertovci in podobni, ki so s svojim egalitarizmom in libertinizmom predstavljali klice bodočega socializma in bili sami žrtev jakobinske voluntaristične diktature. Na podlagi takšne usmeritve je Walter Markov s svojim znanstvenim opusom o francoski revoluciji precej blizu delu *Historie socialiste de la Revolution francaise*, ki ga je v začetku 20. stoletja napisal veliki francoski etični demokratični socialist Jean Jaures.

Tudi v svojem najboljšežnejšem sintetičnem delu o francoski revoluciji iz začetka sedemdesetih let, ki ga je napisal skupaj z Albertom Soboulom, je opaziti močne sledove takšne idejne in metodološke naravnosti. Kljub svoji očitni idejni usmerjenosti, ki je za drugače misleče sporna, ima delo s svojo bogato faktografijo in s svojim lepim načinom podajanja neko trajno objektivno prednost, in to mu priznavajo tudi v nemarksističnih krogih na zahodu, kjer je bilo tudi izdano.

Malo ljudi, v svetu in pri nas na Slovenskem ve, da je bil Walter Markov po očetu Slovenec in da je do mature hodil v šolo na Slovenskem ter v Srbiji in na Hrvaškem. Rodil se je 1909 v Gradcu očetu železničarskemu uradniku iz Slovenskih goric (pisal se je Mulec) in materi Nemki z Dunaja. Oče se je šele po prvi svetovni vojni iz socialističnega in estetskega motiva prepisal v Markov. Družina je v letih 1910–1925 živel v Ljubljani, vmes (1919–1922) tudi v Kranju, kamor je bil oče železniški uradnik prestavljen. V obeh mestih je Walter obiskoval osnovno šolo in gimnazijo. Hkrati z očetovimi službenimi premestitvami je Walter menjaval tudi kraje šolanja: 1925/26 Beograd in 1926/27 z maturo Sušak. Že v gimnaziji se je učil tujih jezikov (od matere je znal nemško) in sicer francoščine in ruščine. Po maturi mu je mati priskrbelo štipendijo za študij zgodovine in evangelistične teologije na univerzi v Leipzigu. Po dobri nemški tradiciji je Markov v letih 1927–1934 zamenjal nekaj univerz (Köln, Berlin, Hamburg in Bonn) in študiral poleg prvotnih strok še zemljepis, filozofijo in slavistiko. Bil je odličen študent, znan in popularen zaradi svojega širokega in dobrega znanja tujih jezikov. Med študijem je bil politično zelo aktiven v nemški komunistični študentski organizaciji. Promoviral je julija 1934 (*summa cum laude*) v Bonnu z disertacijo *Serbien zwischen Österreich und Rußland 1897–1908* (izdal Kohlhammer Verlag, Stuttgart 1934).

V letih 1934–1935 je vodil antifašistično organizacijo na univerzi v Bonnu ter vzdrževal stike s Komunistično partijo Francije. Pri tem delu so ga aretirali in obsodili na 12 let zapor. Ob koncu vojne je bil med organizatorji vstaje zapornikov v kaznilnici Sigburg v Porenju.

V novembru 1946 se je vrnil k znanstvenemu delu: postal je asistent na univerzi v Leipzigu. Kot mnoge nemške levičarske antifasiste, npr. filozofa E. Blocha, ga je vleklo v sovjetsko cono, kjer je pričakoval graditev socialistične nemške družbe. Leta 1947 se je habilitiral z delom *Grundzüge der Balkandiplomatie* in že 1949 je bil izvoljen za rednega profesorja na univerzi v Leipzigu, kjer je ostal do upokojitve 1974. V letih ob izvolitvi je proučeval osvobodilni boj jugoslovanskih narodov in o tem tudi pisal. Leta 1950, v času informbirojevske kampanje, je bil obtožen kot prijatelj Jugoslavije in titoist in režim ga je nameraval vreči z univerze. Zanj so se zavzeli njegovi

prijatelji iz politbiroja KP Francije in dosegli, da je lahko ostal na univerzi. Morda ga je to in ne samo mladostno zanimanje nagnilo, da se je sredi petdesetih let začel ukvarjati z zgodovino francoske revolucije 1789. Kot dober poznavalec teh dogajanj in po posvetu s svojim prijateljem Georgesom Lefebvrom – tedaj nesporno prvo avtoriteto za zgodovino francoske revolucije – se je odločil za proučevanje nekaterih vrzeli v sliki francoske revolucije, to je njenih skrajnih levih ljudskih demokratičnih, protestnih, egalitarističnih in libertinskih gibanj. Že prve razprave – *Grenzen des Jakobinerstaates* (1955), *Über das Ende der Pariser Sanschulottenbewegung* (1956) – so kazale na nov pogled in zbudile v strokovnih krogih po svetu veliko zanimanja. Nato je 1957 izšla knjiga dokumentov o sankilotskem gibanju, ki jo je pripravil skupaj s francoskim kolegom podobne idejne usmeritve Albertom Soboulom. V tem času je pisal tudi še o razsvetljenstvu pri južnih Slovanih in ilirskih provincah, kar je v slovenski historiografiji še premalo upoštevano.

Konec petdesetih let je imel kot vsa skupina leipziških profesorjev okoli Ernsta Blocha zopet težave z režimsko ofenzivo zoper revizioniste. Tokrat ga je pred težjo usodo rešilo naključje. Leta 1960 je dobil prošnjo nigerijske vlade (poslal mu jo je njegov bivši leipziški študent, ki je tačas napredoval v nigerijskem prosvetnem ministrstvu), naj pride za dve ali tri leta predavati v Nigerijo in tam postavi temelje za moderno zgodovinsko proučevanje. Markov je sprejel povabilo, prebil v Nigeriji skoraj tri leta in se tu spoprijemal s problematiko kolonializma, nastanka narodov v tretjem svetu in narodnoosvobodilnih gibanj – s svojim tretjim pomembnim znanstvenim področjem.

Po vrnitvi v Leipzig je nadaljeval proučevanje francoske revolucije, zvest svoji prvotni usmeritvi k francoski skrajni levi. Rezultat tega dela so številne razprave in knjige o Babeufu, Jasquesu Rouxu, o odnosu Karla Marxa do J. Rouxa. Izhajale so v NDR pa tudi v Franciji in Markovu dvigale ugled najboljšega, najbolj objektivnega zgodovinarja francoske revolucije v socialistični vzhodni Evropi.

Leta 1973 je izšla nekakšna sinteza njegovih misli in spoznanj o francoski revoluciji, ki jo je napisal skupaj s prijateljem Soboulom: *Die Große Revolution der Franzosen*. Knjiga je doživela več izdaj v NDR pa tudi na zahodu (Francija, ZR Nemčija). Ob 200. obletnici francoske revolucije in avtorjevi 80-letnici smo jo dobili tudi v slovenskem jeziku, pri Cankarjevi založbi.

O znanstveni in predavateljski briljanci Walterja Markova so se lahko prepričali nekateri Slovenci, ki so bili na obisku na univerzi v Leipzigu, ali so pri njem celo študirali kakšno leto.

Ostale slovenske zgodovinarje je šarmiral in prepričal ob svojem obisku v Ljubljani v jeseni 1983, ko je na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete predaval o razvoju historiografije v NDR, na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti pa o levih strujah v francoski revoluciji. Markow je bil od leta 1961 član Nemške akademije znanosti v Berlinu in od 1964 član Saške akademije znanosti v Leipzigu. Imel je precejšnje število učencev, ki so se uveljavili v nemški zgodovinski znanosti. Bil je vitalna natura in se je dolgo upiral raku. Umrli je 3. julija 1993 v Berlinu.

Janko Prunk

ŠOLSKA KRONIKA

Zbornik za zgodovino šolstva

Slovenski šolski muzej v Ljubljani izdaja svoje glasilo, ki izhaja kot vsakoletni zbornik s tradicijo leta 1964 nastalega zbornika šolsko-pedagoških muzejev v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu. Kot specializirana slovenska revija za zgodovino šolstva in pedagogike predstavlja včerajšnji utrip naših šol in je s svojim sporočilom obrnjena h koreninam, iz katerih raste tudi današnji šolski dan.

Revija je odprta za zgodovinarje, pedagoge, slaviste in vse šolnike, pa tudi za zgodovinske krožke, ki s svojimi prispevki predstavljajo raziskovalne rezultate s področja zgodovine šolstva od študij, objav virov, spominskih zapisov in poročil o publikacijah. Objavlja pa tudi bibliografijo za slovensko zgodovino šolstva.

Zbornik za zgodovino šolstva: Šolska kronika je na voljo naročnikom in drugim na sedežu uredništva v Slovenskem šolskem muzeju, Plečnikov trg 1 v Ljubljani.

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

MEDNARODNI KULTURNO-ZGODOVINSKI SIMPOZIJ MODINCI 1994

Modinci-Mogersdorf, 5.–8. julij

Jubilejni, 25. mednarodni kulturno-zgodovinski simpozij Modinci se je letos odvijal v kraju, kjer se je pred četrto stoletja pričel, v Modincih na Gradiščanskem.

Svečana otvoritev simpozija je bila 5. julija 1994 ob 17. uri s pozdravnim nagovorom gradiščanskega deželnega glavarja Karla Stixa, simpozij pa so pozdravili tudi predstavniki posameznih dežel oz. držav udeleženk. V imenu Slovenije je spregovoril državni sekretar ministrstva za šolstvo in šport dr. Pavle Zgaga.

Uvodni referat *Winfrieda Stelzerja* z Dunaja z naslovom *Utrditev in spremembe etničnih struktur v panonskem prostoru v poznem srednjem veku* je zelo splošno obravnaval problematiko etničnih struktur od zgodnjega do poznega srednjega veka v omenjenem prostoru, pri čemer je v obravnavo zajel tudi slovenski prostor, vendar k doslej znanim in uveljavljenim tezam ni prispeval kaj bistveno novega.

V naslednjih treh dneh je bilo predstavljenih še deset referatov, iz vsake države oz. dežele po dva.

Zelo odmevna in zanimiva sta bila oba madžarska referata, morda tudi zato, ker je ostalim udeležencem ta problematika manj poznana. *András Pálóczi-Horváth* je opisal priseljevanje in naselitev nekaterih vzhodnih ljudstev na Ogrsko v srednjem veku. Od konca 10. do začetka 12. stoletja so se v več valovih priseljevali turško govoreči Pečenegi, od 13. stoletja dalje pa Kumani, ki so sem pribežali pred Mongoli. Na Ogrsko so se zatekli tudi iransko govoreči Jacigi. Te etnične skupine z nomadskim in polnomadskim načinom življenja so na Ogrskem opravljale vojaško službo, imele določene privilegije in so še dolgo ohranile svoje etnične posebnosti. Arheološki najdbe kažejo, da so zlasti Kumani še okrog 120 let po prihodu živeli nomadsko življenje in so se šele ob koncu 14. stoletja stalno naselili. Naselili so se v opuščenih madžarskih naseljih, odkoder se je pred Mongoli umaknilo madžarsko prebivalstvo. Dolgotrajen proces asimilacije je nujno pripeljal do sprememb v gospodarskem in kulturnem življenju teh ljudstev. Drugi madžarski referent *András Kubinyi* je govoril o Nemcih in Nenemcih v mestih na Ogrskem v srednjem veku. Omenjal je številne priseljence iz tujine (hospites). Poudaril je, da se najprej omenjajo priseljeni obrtniki t.i. latini, ki so bili po večini Valonci in so se naselili v Esztergonu in Székesfehérváru, kasneje pa so prihajali Nemci. Referent je opozoril na razlike med mesti, ki so imela nemško okolico (npr. na Sedmograškem), in mesti, kjer okolica ni nemška. Dotaknil se je problematike judovskih naseljencev, ki so imeli poseben položaj, dalje slovanskih in drugih romanskih naseljencev (Olasi), poseben položaj so imeli Sekelji kot mejni stražarji in so bili verjetno potomci Avarov. Ob koncu srednjega veka je v ogrskih mestih bilo vedno več madžarskega prebivalstva, vendar pa naj bi bili cehi marsikje organizirani na etnični osnovi; s trditvijo se nekateri razpravljalci niso strinjali.

Oba hrvaška referata sta nekako prezrla, da je bil poudarek letošnjega simpozija na spremembah etničnih struktur v panonskem prostoru v poznem srednjem veku. Tako je *Željko Tomić* s pomočjo diapozitivov skušal prikazati podobo srednjeveškega hrvatskega prostora med Dravo, Donavo in Savo od 11. do 14. stoletja, vendar je ostal preveč pri prikazu arheoloških in drugih eksponatov, manjkala je povezava z zgodovinskim dogajanjem in vsaj poskus neke sinteze. Drugi hrvaški referent *Ivo Mažuran*, ki naj bi govoril o etničnih spremembah v Slavoniji kot posledici turških vpadov od konca 14. stoletja do bitke pri Mohaču 1526, je nizal predvsem znana dejstva o turškem prodiranju na Balkan, skoraj nič pa nismo slišali o posledicah tega prodiranja, saj je znano, da so prav ta sprožila velike etnične premike.

Heinrich Purkarthofer iz Gradca je prikazal Radgono z okolico v luči pravnih in etničnih sprememb. Pri raziskovanju se je opiral na podatke v urbarjih in po njegovih ugotovitvah naj bi na območju Radgone šele v času turških vpadov prišlo do močnejše slovanske naselitve, medtem ko naj bi bilo prej tu mešano slovansko in bavarsko prebivalstvo, ki pa se je ob madžarskih vpadih v času Matije Korvina zredčilo.

Gradčan *Karl Spreitzhofer* se je v svojem zelo zanimivo podanem referatu *Etnične razmere na Štajerskem v poznem srednjem veku* oprl na pričevanja iz arhivskih virov. Opozoril je, da je na današnjem avstrijskem Štajerskem mogoče prepoznati etnično mešano območje v dolini Mure, na jugovzhodnem Štajerskem in v nekaterih delih zahodne Štajerske. Poudaril je, da je bila še v 11. in 12. stoletju močna slovanska komponenta na zgornjem Štajerskem, predvsem v dolini Mure, kasneje (13. stoletje) zaradi bavarske kolonizacije precej asimilirana. Asimilacijske procese je

sledil po pisnih virih in ugotovil, da se v 13. stoletju še pogosta slovanska imena kmetov kasneje ohranjajo le še kot hišna imena. Podobno je bilo s krajevnimi imeni, ki so v visokem srednjem veku še slovanska, v poznem srednjem veku pa se izgubljajo. Ponekod imamo primere nemških imen in slovanskih priimkov, kar gotovo tudi kaže na slovansko poselitev. Poučna je tudi lokalna raziskava za okolico Voitsberga, ki je pokazala, da so posamezna imena kmetov še okrog leta 1400 menjavajo v enem ali drugem jeziku, kar pomeni, da so razumeli oba.

Harald Prickler iz Eisenstadta je prikazal problematiko etničnih sprememb na Gradiščanskem v poznem srednjem veku in opozoril na doslej uporabljene metode raziskovanja t.j. na historično metodo, temelječo na prvi omembi kakega kraja v virih, na filološko in na arheološko metodo, ki se ji pridružuje še raziskovanje pustot. Menil je, da se prve omembe kraja v virih pojavljajo praviloma potem, ko je določen kraj že obstajal, tudi filološka metoda po njegovem ni povsem zanesljiva, zato priporoča upoštevanje in proučevanje raznih vrst virov in rezultate posameznih detailnih raziskav. Po tem teoretičnem razmišljanju je prikazal nekatere specifičnosti Gradiščanske. Opozoril je na strelske vasi, ki so bile v določenem obdobju ukinjene in podrejene zemljiškim gospodstvom, na številna nemška naselja, razstresena v obliki manjših otokov, na dejstvo, da so nekatere madžarske vasi bile ponemčene, na prihod hrvaških priseljencev v 16. stoletju in na slovenski živelj južno od Rabe.

Ernő Deák z Dunaja je govoril o problemih priseljavanja na Gradiščansko, ki jo od pozne antike dalje preplavljajo različna ljudstva. Avtor je zlasti opozoril na dvoje, na eni strani na problem avarske kontinuitete (k temu je po njegovem pripomogla madžarska zasedba), na drugi strani pa na problem tujcev (hospites), ki jih tvorijo priseljenci raznih etničnih pripadnosti nekoliko mlajše dobe, ki pravno niso veljali za prave meščane, so pa bili prosilci za meščanske pravice.

Slovenci smo bili z referentoma Jožetom Koropcem in Petrom Štihom dobro zastopani. *Jože Koropec* je govoril o Štajerski v sosedstvu s Hrvaško okrog leta 1525, predstavil je zlasti jugovzhodni del Štajerske ob hrvaški meji. Na tem prostoru je bil zaradi turških vpadov zelo močan pritisk beguncev, ki jih je mogoče slediti tudi po priimkih (Turk, Vogrič, Bezjak). Poleg urbarjev je Koropec za svojo raziskavo uporabljal tudi popise tedaj uvedene glavarine. Spregovoril je še o vlogi obmejnih mest in trgov in svoje ugotovitve podkrepil s številnimi statističnimi podatki.

Peter Štih je spregovoril o kolonizacijski in migracijski problematiki v slovenskih deželah v visokem in poznem srednjem veku in prikazal dosedanje rezultate naše historiografije, ki je raziskovala zlasti agrarno kolonizacijo in priseljavanje nemških kmetov. Opozoril je tudi na migracije privilegiranih slojev s posebnimi nalogami (uskoki v Žumberku in Beli krajini) ter na posebne skupine prebivalstva, kjer je šlo bolj za individualne migracije (furlanski fužinarji, nemški rudarji v Idriji, trgovci z zahoda in severa in seveda Židje). Zelo umestno se zdi avtorjevo opozorilo, da so pri nas premalo raziskane migracije plemstva, zlasti nesvobodnega. Kot ponavadi je bila tudi letos diskusija k posameznim referatom precej živahna in marsikdaj tudi kritična.

V celoti dobro organiziranemu simpoziju so lokalne in deželne oblasti namenile precejšnjo pozornost. Prvi večer je za udeležence simpozija priredil sprejem gradiščanski deželni glavar Karl Stix, drugi večer je bil koncert v cerkvi v Modincih, tretji dan je sprejem priredila občina. Prijetna je bila tudi poldnevna ekskurzija z ogledom gradu Güssing in muzeja na prostem v bližnjem Gerersdorfu.

Letošnja udeležba slovenske delegacije je bila verjetno doslej najštevilnejša, za kar smo organizatorjem še posebej hvaležni.

Na koncu naj poudarim, da je simpozij Modinci-Mogersdorf v vseh teh letih vsekakor dokazal, tudi z izdajo vsakoletnih zbornikov, da je koristen in potreben in da je že zdavnaj prerasel v pomembno mednarodno srečanje strokovnjakov zgodovinske in sorodnih strok, zato mu ob jubileju želimo še veliko uspešnih let.

Olga Janša-Zorn

OCENE IN POROČILA

Stanko Flego & Lidija Rupel, **Prazgodovinska gradišča Tržaške pokrajine = I castellieri della provincia di Trieste**. Trst/Trieste : Založništvo tržaškega tiska; Editoriale stampa Triestina, 1993. 240 strani.

Odsek za zgodovino Narodne in študijske knjižnice v Trstu je pred leti v svoj program vključil tudi arheološko topografijo celotne Tržaške pokrajine. Ambiciozni načrt je že rodil sadove, saj je pred nami že drugo delo, kjer so objavljeni rezultati tega načrta – opis prazgodovinskih gradišč.

Nobena slovenska pokrajina nima tako dobrih predel za arheološko poselitve kot prav Kras in Primorje. Prvi zapisi zgodovinarjev o gradiščih so že iz 18. stoletja, v sledečem – 19. stoletju pa je napisal temeljno delo o najstarejši zgodovini Istre tržaški zgodovinar Pietro Kandler. Evidential je kar 300 gradišč. Čeprav jih je napačno datiral, pripisal jih je namreč Rimljanom, menil je, da naj bi bile to vojaške utrdbe, to njegovega dela ne zmanjšuje. Prvi jih je pripisal prazgodovinskemu obdobju angleški konzul v Trstu, sicer pa znani raziskovalec afriških dežel – Richard Barton v 70. letih 19. stoletja. Sledeči dve desetletji sta čas, ko začnejo intenzivno registrirati prazgodovinske arheološke najdbe, pomembna osebnost je predvsem Carlo Marchesetti, ki je napisal temeljno delo »I castellieri preistorici di Trieste e della Regione Giulia, 1903«, v ponatisu je izšlo 1981. Ob njem je deloval tudi Karl Moser, sicer profesor na tržaškem liceju, poleg tega pa redni sodelavec Centralne komisije za spomeniško varstvo Akademije znanosti na Dunaju. Med vojnoma je tu deloval Raffaello Battaglia. Danes je skrb za prazgodovinske najdbe predvsem domena profesionalnih institucij kot so inštituti univerze, spomeniško varstvo in muzej, poleg njih pa je treba omeniti vsekakor še Jamarsko komisijo pri Societa Alpina delle Giulie. Končno moramo citirati še eno zadnji del o gradiščih »The Castellieri of Venezia Giulia, North-eastern Italy, BAR International series 192, 1983«, ki pa je nastala izven tržaških institucij. Napisala ga je namreč Čehinja Venčeslava Koruskova Soper, ki živi in dela v Angliji. Avtorja S. Flego in L. Ruplova sta številne izsledke tega dela kritično vključila v svojo monografijo.

Knjiga je namenjena tako strokovnjakom kot tudi ljubiteljem arheologije, poleg tega pa je to tudi neke vrste izletniški vodnik, saj daje ob natančnih opisih najdišč tudi napotke tistim, ki bi radi prazgodovinska gradišča obiskali – kako pridemo do njih, kateri dostop je najzložnejši in podobno.

Posebnost knjige je tudi v tem, da je izšla tako v slovenskem kot tudi italijanskem jeziku. Z narodnostnega stališča je to zelo pomembno, saj ne le, da je manjšina prispevala temeljno knjigo o najstarejši poselitvi Tržaškega, ampak ker so v obeh edicijah navedena ledinska imena dvojezično, tako nehoti tudi italijanski bralec spozna slovenska imena.

Uvodu in geografskemu opisu pokrajine sledi na petih straneh podana slika o času, v katerem so bila poseljena tržaška gradišča – torej pregled od bronaste dobe do rimske kolonizacije te pokrajine. Na tako majhnem prostoru je pač nemogoče bralca več kot le seznaniti z osnovnimi kronološkimi točkami. Ker je ta pregled namenjen širšemu krogu bralcev, je vanj težko vnašati vse kronološke razlike, ki so danes prezentne v strokovnih krogih, avtor (ta del je izpod peresa S. Flega) pa je vanj vnesel tudi čisto življenjske, gospodarske poglede na ta obdobja, komparacije s svetom, ki je že prestopil ločnico med prazgodovino in zgodovino – torej Grčija in Rim.

Nastanek utrjenih naselij pa je nedvomno pogojen tudi z raznimi premiki ljudstev v prazgodovini. Čas, ki mu pripadajo, je težje določiti, če na njih še ni bilo sistematični raziskav, kot ugotavljata v poglavju o značilnosti gradišč na Tržaškem. Navajata sicer, da so bila taka dela opravljena le na štirih točkah, za nadaljnih 18 pa sklepamo o času, ko so bila obljudena, le na podlagi sporadičnih najdb. Tako lahko zapišemo, da so bila poseljena od srednje bronaste dobe pa do rimskega časa, težišče je predvsem na železni dobi, čas po zasedbi Rimljanov pa, glede na nov način življenja, preživijo le redka, oziroma so le redka ponovno poseljena v antičnem obdobju. O gradnji naselij vemo le malo, utrjena so bila z zidovi sezidanimi brez malte, v notranjstini je bilo tudi po več prečnih zidov, česar pa ne gre pripisovati le širjenju naselij. Čeprav se morda zdi, da so podatki o naseljih na Tržaškem skromni, da so bila doslej slabo raziskana, pa moramo poudariti, da za nobeno slovensko pokrajino nimamo toliko podatkov kot prav za obravnavano. Večji problem predstavljajo grobišča, ki so pripadala naseljem. Gomile so bile večinoma uničene, žarnih grobišč z izjemo železnodobne nekropole ob Kaštelirju nad Korošci ne poznamo.

V katalogu si gradišča – obdelanih je 53, sledijo glede na geografsko lego od severa proti jugu. Knjigi je priložena karta z označenimi najdišči. Opisi so sestavljeni po enotni shemi – najprej geografska lega, nato prve omembe, pa do opisa raziskav na njih ter morebitnih najdb, ki izvirajo od tod. Katalog je slikovno dobro podprt, saj so povsod izseki iz katastra, kjer je označena lega, nadalje fotografije posameznih objektov ter risbe najdb. Čeprav bi po naslovu sklepali, da se bosta avtorja omejila le na prazgodovinske najdbe, skrbno opisujeta tudi vse rimske spomenike, ki so bili najdeni na gradiščih v tržaški pokrajini. Številna najdišča je presekala slovensko italijanska meja, tu konkretno navajata tudi najdbe, ki so bile izkopane na slovenskem ozemlju še po drugi svetovni vojni. Tak primer so Elerji, kjer so potekale raziskave v letih 1946–1954. Tako prazgodovinske najdbe kot tudi nagrobnik posvečen bogu Mitri, so danes v Trstu.

O publikaciji, ki jo imamo pred seboj se lahko izrazimo le pohvalno. Upamo in želimo lahko le, da bodo sodelavci Odseka za zgodovino nadaljevali z delom in dosegli zastavljen cilj.

Anja Dular

Hannes Stekl – Marija Wakounig, **Windisch-Graetz**. Wien-Köln-Weimar: Böhlau Verlag, 1992. 384 strani.

Knezi Windisch-Graetzi spadajo tudi v slovensko zgodovino, ker so ena redkih velikih in še živečih plemiških rodbin, ki imajo svoje ime po kraju na naši zemlji, po Slovenjem Gradcu, ker so imeli vse do socialistične revolucije posest tudi na naših tleh in ker so nekateri med njimi daljši ali krajši čas živeli na naših tleh ter igrali določeno vlogo v krajevni, nekaj pa tudi v širši slovenski zgodovini. Leta 1986 je v Slovenskem biografskem leksikonu izšel članek o Windisch-Graetzi, ki ga je napisal Stane Granda (IV, str. 700–701). Leta 1992 je v Logatcu izšla bogato ilustrirana knjižica (129 strani) Grad Haasberg in knezi Windischgraetz, ki jo je z velikimi simpatijami do rodbine in v upanju na njihov povratak napisala Tanja Žigon. Malo prej je istega leta izšla pri založbi Böhlau knjiga Windisch-Graetz, ki sta jo napisala profesor na inštitutu gospodarske in socialne zgodovine na dunajski univerzi Hannes Stekl ter koroška rojakinja Marija Wakounig, asistentka na inštitutu za raziskovanje vzhodne in jugovzhodne Evrope na dunajski univerzi. Kot pravi podnaslov, opisuje knjiga »knežjo hišo v 19. in 20. stoletju«. Po želji rodbine je to tretji del rodbinske zgodovine. Prvi del je imel težišče na genealogiji in srednjem veku (Helga Schuller, Die Familie Windisch-Graetz in der Steiermark, 1242–1630, maschinschriftl. Manuskript, Graz 1988). Drugi del je opisoval predvsem vodilne osebnosti rodbine v 17. in 18. stoletju (Karl Vöcelka, Geschichte der Familie Windisch-Graetz im 17. und 18. Jahrhundert, maschinschriftl. Manuskript, Wien 1984).

Tretji del, naša knjiga, je močneje orientirana v socialno in gospodarsko zgodovino in sega (ne da bi bile časovne meje stroge) od leta 1848 do zgodnjega 20. stoletja (bis ins frühe 20. Jahrhundert, str. 17). Težišče je torej v dobi monarhije, vendar gre tudi še preko prve svetovne vojne, tako recimo z zelo zanimivimi opisi agrarne reforme in ravnanja Windisch-Graetzov na Češkoslovaškem in v jugoslovanski Sloveniji (str. 106–112), opisuje ponekod tudi še trideseta leta, iz poznejših časov pa je le tu in tam kaj omenjeno. Knjiga je široko zasnovana, saj ne govori samo o Windisch-Graetzi, ampak združuje zgodovino posameznikov in družbe. Za to so pri Windisch-Graetzi posebej ugodni pogoji, saj so se pri njih pojavljale številne, za vso avstrijsko aristokracijo tipične značilnosti. Uvodna študija kaže rezultate raziskovanja zgodovine avstrijskega plemstva (str. 9–19). Zaključno poglavje razmišlja o tem, kako se je plemstvo prilagajalo velikim spremembam časa, družbe, gospodarstva (str. 265–280). Mlajša linija je sorazmerno hitreje kot starejša stopila v kapitalistično družbo.

Knjiga je urejena po problemih od rojstva do smrti. Govori o otroštvu, dojenju, materi, pestunji, očetovski avtoriteti, sestrah, bratih in otroških prijateljstvih, vzgoji, domačem učitelju in guvernantu, veri, znanju in družinski dinastični zavesti, plemiških eksercijah kakor je jahanje, vzgoji v »damo«, internatih in javnih šolah, prehodu od otroka do odraslega, univerzitetnem študiju, ženitvah, vlogi denarja in ljubezni pri izbiri partnerja, snubljenju, zarokah in porokah, vodenju gospodarstva, vojaški karieri, dvorni in državnih službi, novih dejavnostih, političnem udejstvovanju itd. in nazadnje o smrti (njeni zasebni in javni strani). Vsako življenjsko obdobje prikazujejo primeri z dogodki in usodami posameznih rodbinskih članov. Pri porokah nastopajo tudi mezaljansa (Marie Taglioni in knez Jožef, Lucie Wettel in knez Hans), »liaison« (Lona Küssinger in knez Vincenc) in poroka v cesarsko hišo: leta 1902 se je knez Oton poročil s hčerjo nadvojvode Rudolfa in vnukinjo cesarja Franca Jožefa nadvojvodinjo Elizabeto, imenovano Erzsi (o poroki glej Dom in svet 1902, str. 124). Zakon se je končal 1924 z ločitvijo. Posebej so – s političnega področja, kjer se kaže konservativnost kot rodbinsko življenjsko načelo – prikazani ideali feldmaršala Alfreda Windisch-Graetza, ki je 1848 zatrl junijsko praško in oktobrsko dunajsko revolucijo, kneza Alfreda, ki je bil v letih 1893–1895 ministrski predsednik, potem pa zadnji predsednik gosposke zbornice (1897–1918), in kneza Ludvika, ki je bil član ogrske magnatske zbornice, ogrski prehrabneni minister od januarja do konca oktobra 1918 in je politično nastopal tudi v Madžarski med obema vojnama.

Arhiv mlajše linije, potomcev feldmaršalovega brata Weriana, je bil med drugo svetovno vojno na Planinskem gradu skoraj popolnoma uničen. Iz tega in še drugih razlogov se je težišče raziskave preneslo na starejšo linijo, pa tudi v tej so nekateri natančneje, drugi pa manj podrobno obdelani. Za nas je to škoda, saj je starejša linija za Slovence manj zanimiva in z nami manj povezana. Med šestimi posestnimi središči starejše linije (str. 302) je bilo le eno na Slovenskem (Rogatec).

Središče mlajše linije je bil Planinski grad (tako piše Specialni krajevni repertorij za leto 1910), Haasberg (tako piše Tanja Žigonova), Hošperk (tako piše Ivan Stopar, Gradovi na Slovenskem str. 317). Druge pomembnejše posesti mlajše linije so bile na Kranjskem Logatec, Predjama, Bogenšperk in Slatna, na Štajerskem pa Konjice, Oplotnica, Podsreda in Bizelsko (glej str. 106). Mlajši sin Weriana knez Ernst (1827–1918) je bil od Slovencev na Hohenwartovo priporočilo zaradi zvez z dvorom leta 1880 po smrti grofa Barba v kočevsko-trebanjskem kmečkem volilnem okraju izvoljen za državnega poslanca. Za volitve 1885 ga je vodstvo slovenske stranke znova kandidiralo, toda podlegel je samostojnemu kandidatu deliznosodnemu svetniku Jakobu Hrenu, vendar je bil brž nato izvoljen na nadomestnih volitvah v gorenjskem kmečkem okraju. Leta 1891 ni več kandidiral. Na svoji blejski posesti si je ob jezeru postavil grad (1886), ki je po prvi svetovni vojni postal poletna rezidenca kralja Aleksandra (glej o tem Hribarjeve spomine, str. 454, 616 drugega zvezka).

Feldmaršal Alfred je postal takoj ob začetku ustavnega življenja 1861 dedni član gosposke zbornice. Pozneje je postal dedni član gosposke zbornice tudi Werianov najstarejši sin knez Hugo Alfred, tako da sta bili zastopani obe liniji. Hugo Alfred je umrl 26. novembra 1904 na Haasbergu, pokopal ga je ljubljanski knezoškof Jeglič. Mesto v gosposki zbornici je podedoval sin Hugo Werian, tega pa so izvolili najprej 28. septembra 1912, nato pa še na zadnjih splošnih volitvah 22. decembra 1913 ustavovorni veleposestniki v kranjski deželni zbor. Umrl je na Haasbergu 15. maja 1920.

Knjigo zaključujejo kratki življenjepisi glavnih osebnosti rodu (str. 281–299), rodovnika obeh linij (str. 300–301), 8 tabel o posestnem in finančnem razvoju (str. 302–312), zelo obsežne pripombe k besedilu (str. 313–362), seznam virov in literature (str. 363–377) ter osebno in krajevno kazalo. Med viri so tudi naši arhivski fondi, zlasti mariborski pokrajinski arhiv s precej obsežno korespondenco, pa tudi Arhiv Slovenije v Ljubljani. Med literaturo so upoštevana slovenska dela, zlasti o agrarni reformi. Med slikovnimi prilogami so tudi fotografije kneza Huga Alfreda s sinom, Huga Weriana z otroki, planinskega gradu in salona v njem, Slatne in gradu ob blejskem jezeru.

Profesor Stekl in Marija Wakounig sta nam dala odlično delo z množico novih podatkov, zanimivim načinom opisovanja in mnogimi izvirnimi pogledi. Obogatila sta različna zgodovinska področja, med njimi problematiko prehoda stanovsko-fevdalnih struktur v kapitalistično družbo, zgodovino vsakdanjega življenja plemiške družbe, zgodovino slovenske zemlje in življenja na njej.

Vasilij Melik

Mirjana Strčić, **Temelji književne epohe**. Svečenici u hrvatskom narodnom preporodu Istre i kvarnerskih otoka. Pazin-Rijeka 1994. 205 strani.

Mirjana Strčić je redna profesorica na Pedagoški fakulteti na Reki, posebej se posveča hrvatski književnosti v Istri in na Kvarnerskih otokih v 19. in 20. stoletju; naslov njene doktorske disertacije iz leta 1980 (univerza v Zagrebu) je *Hrvatska preporodna književnost u Istri*. Doslej je poleg razprav in člankov objavila pet knjig: *Careva pisma iz Liburnije* (1970), *Istarska beseda i pobuda* (1–2, 1984–1985), *Istarska pjesmarica. Antologija hrvatskog pjesništva Istre XIX. i XX. st.* (1–2, 1989), *Pisma Petra I. Petrovića Njegoša (1801–1802)* (1990) in *Kritička ogledanja* (1991). V svoji šesti knjigi, o kateri poročamo, je Mirjana Strčić zbrala sedem razprav; tri izmed teh so v knjigi prvič objavljene. Razen uvodne študije (Svečenici u hrvatskoj preporodnoj književnosti Istre i Kvarnerskih otoka) so vse ostale vezane za posamezne osebnosti. Tako avtorica posebej obravnava predpreporoditelja Ivana Feretića (1769–1839) s Krka, ki je bil pesnik in zgodovinar. Sledi članek o vlogi Jurija Dobrile (1812–1882) pri izdajanju prvih hrvatskih glasil v Istri in na Kvarnerskih otokih. Matka Bastiana (1818–1888), urednika Naše sloge v Trstu, obravnava kot književnika, Ivana Črničca (1830–1897) pa kot domoznanskega pisca. Josip Gržetić-Krasanin (1837–1896) je bil pisatelj, Antun Kalac (1849–1919) pa pesnik. V svoji uvodni razpravi uvršča avtorica med zaslužne Istrane tudi slovenca Franja Ravnika in Antona Mahniča. Sicer pa je od šestih predstavljenih istrskih in kvarnerskih duhovnikov kar pet (vsi razen Feretića) opravilo bogoslovne študije v Gorici in Trstu. Črnič in Gržetić pa sta kot dijaka v Gorici objavljala članke z narodopisno vsebino in literarna dela v Novicah in Glasniku slovenskem (Slovenskem glasniku).

Branko Marušič

Elio Apih, **Carlo Schiffrer**. Pordenone 1993. 77 strani.

V okviru knjižne zbirke *Civiltà della memoria* izhajajo v Pordenonu (Edizioni Studio Tesi) biografske monografije o uglednih osebnostih iz dežele Furlanija-Juljska krajina. Biografija tržaškega zgodovinarja Carla Schiffrerja (1902–1970) je sedemnajsti zvezek v seriji. Med osebnostmi, ki so bile že obravnavane, omenimo Vittoria Vidalijs (2), pesnika Biagia Marina (3), politika Giannija Bartolija (5) in Tiziana Tessitorija (12), tržaškega škofa Santina (8) in dva Slovence, Jakoba Ukmarja (6; o njem je pisal Alojz Rebula) in Srečka Kosovela (15; o njem je pisal Boris Pahor). Monografije, ki naj bi izhajale mesečno, obsegajo okoli 100 strani, njih pisci so mnoge poznane osebnosti iz javnega življenja sosednje italijanske dežele. Knjižico o Schiffrerju je napisal zgodovinar Elio Apih.

Carlo Schiffrer je osebnost, ki je tesno povezana s slovensko novejšo zgodovino in zgodovinopisjem (o njem piše tudi *Slovenski biografski leksikon* III, 218). Svoje prvo pomembnejše delo je objavil leta 1937 in sicer študijo o izvoru tržaškega iredentizma; v italijanski nacionalistični historiografiji je predstavljala novost. Po drugi svetovni vojni se je vključil v dejavnost v zvezi z načrtovanjem meja Italije in o takratnih njegovih publikacijah je na primer Fran Zwitter sodil, da skuša biti Schiffrer kljub nevzdržnim tezam bolj objektivni kot drugi italijanski avtorji. Svoje politično delo je Carlo Schiffrer pričel med vojno v odporniškem gibanju, bil je aktiven v sociodemokratski stranki in opravljal nekaj javnih služb. V objavah, zlasti v reviji *Trieste*, je pokazal razumevanje do Slovencev. Izbor Schiffrerjevih razprav je Fulvia Verani objavila v knjigi *La questione etnica ai confini orientali d'Italia* (1990).

Branko Marušič

Anka Vidovič Miklavčič, **Mladina med nacionalizmom in katolicizmom**. Pregled razvoja in dejavnosti mladinskih organizacij, društev in gibanj v liberalnem – unitarnem in katoliškem taboru v letih 1929–1941 v jugoslovanskem delu Slovenije. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze, 1994. XXVI + 265 strani (Knjižna zbirka Krt; 89).

Slovensko zgodovinopisje je spet bogatejše za novo monografijo, ki je dragocen prispevek k celovitejši podobi obdobja od začetka kraljeve diktature leta 1929 do aprilske vojne leta 1941. Mladinsko gibanje je bilo pomemben sestavni del splošnega družbenopolitičnega, socialnoekonomskega, kulturno-

prosvetnega in telesnovzgojnega življenja slovenske družbe, vloga mladine pa se je pred začetkom druge svetovne vojne še krepila. Raznolikost organiziranja mladine v navedenem obdobju posebej odseva povečano prizadevanje vseh idejnopoličnih subjektov za njeno čimvečjo in trajno mobilizacijo v medsebojnih idejnih spopadih in za pritegnitev k soodgovornosti za nadaljnjo narodovo usodo. To posebej utemeljuje koristnost posebne obdelave njene organiziranosti, idejnoprogramske usmeritve in različnih oblik dejavnosti ter odnosa do perečih idejnih, političnih, gospodarskih, socialnih in kulturnih problemov v tridesetih letih. Preko mladinskih organizacij v treh tradicionalnih idejnopoličnih taborih lahko spremljamo temeljne procese v tedanji slovenski družbi, zlasti pa posebnosti odzivanja nanje v mladi generaciji.

Anka Vidovič Miklavčič, višja znanstvena sodelavka na Inštitutu za novejšo zgodovino, je iz obsežne in pestre teme o vlogi slovenske mladine v obdobju 1929–1941 poglobljeno obdelala razvoj in dejavnost mladinskih organizacij, društev in gibanj v katoliškem in liberalnem taboru, ne pa tudi organiziranosti socialistične in komunistične mladine, ki jo je zgodovinarje že delno osvetlilo. Razumljivo pa je posvetila posebno pozornost prikazu odnosov organizirane katoliške in liberalne mladine do mladinskega gibanja v tretjem idejnopoličnem taboru.

Obdelala je vse mladinske politične organizacije, kulturnoprosvetna in telesnovzgojna ter kmečko-stanovska društva, prav tako tudi organizacije delavske mladine v sindikalnem okviru in gibanja okoli mladinskih listov, ki so izpopolnjevala nekatere temeljne kriterije: izdelane idejne in programske smernice do družbenopolitične in socialnoekonomske problematike, posebej do slovenskega narodnega vprašanja ter bila aktivna pri njenem reševanju, društva in organizacije morajo imeti svoja banovinska vodstva in biti relativno množična. Zaradi neizpolnjevanja posameznih kriterijev niso v monografiji prikazane nekatere mladinske organizacije s številčnim članstvom, kot je bila npr. Počitniška zveza. Avtorica je obdelala organizacije in društva, ki zajemajo kmečko, delavsko in srednješolsko mladino, ne osvetljuje pa tudi organiziranosti študentov. To omejitve ji je narekovala že monografska obdelava študentskega gibanja na Slovenskem v obdobju 1919–1941 Slavka Kremenška, ki pa jo je dopolnila z opisom deleža študentske mladine v organizacijah in društvih »na terenu« oziroma v njihovih osrednjih vodstvih. Ob tem je morala zaradi dosežanja neraziskovanosti z nekaj podatki osvetliti tudi starešinske politične, kulturnoprosvetne in telesnovzgojne organizacije ter gibanja, v okviru katerih je bila organizirana mladina. Vso to problematiko je obdelala za območje jugoslovanskega dela Slovenije oziroma takratne Dravske banovine. Mladinska gibanja Slovencev v zamejstvu so bila glede na njihovo specifičnost že predmet posebnih obdelav, za Primorsko zlasti v delih Milice Kacin Wohinz. Med temeljnimi dejavniki, ki so vplivali na razvoj in delovanje mladine v tridesetih letih na Slovenskem pa poleg velike gospodarske krize in njenih posledic, fašizma in antifašističnega boja, novih katoliških in liberalnih idej o prenovi družbe, reševanja slovenskega narodnega vprašanja v okviru jugoslovanske države, poudarja tudi problem razkosanosti slovenskega naroda med štiri države.

Monografija je ustrezno razdeljena v dva dela s prelomnico sredi leta 1935, ki s spremembo režimskih strankarskih garnitur ni le ločnica v medvojnem političnem življenju, temveč je imela pomembne posledice tudi za mladinsko gibanje. Medtem ko je v obdobju kraljeve diktature lahko liberalni tabor izkoristil režimske privilegije pri organiziranju mladine, je od srede 1935 imela to prednost Slovenska ljudska stranka (SLS). V prvem delu od leta 1929 do junija 1935 je avtorica posvetila več pozornosti »utemeljitvam idejno-programskih smernic«, v drugem delu do spomladi 1941 pa se je osredotočila predvsem na oblike in značaj idejnega boja mladinskih organizacij, ki je vplival na usodna nasprotja znotraj tedanje slovenske družbe« (str. XI). Glede na takšne vsebinske poudarke je tudi obseg prvega dela skromnejši (str. 3–78), v primerjavi z drugim delom (str. 81–242). Ob tem naj poudarimo, da je morala avtorica glede na omejene prostorske možnosti za knjižno objavo svojo obsežno doktorsko disertacijo precej skrajšati, zlasti prikaze organizacijske razvejanosti. Nekatere teme, ki jih je morala skrajšati pa je medtem že podrobneje obdelala v posameznih razpravah oziroma jih že pripravljala za objavo. V podnaslovu je svoje delo označila za pregledni oris, kar je ob prebiranju bogate vsebine vsekakor preskromno, še posebej, če upoštevamo tudi njegovo dokumentiranost predvsem z viri. Strinjamo pa se lahko z njeno oceno, da bi nekateri vidiki razvoja in delovanja pomembnih mladinskih organizacij še zaslužili podrobnejšo obdelavo, tudi na lokalni oziroma regijski ravni. Avtorica je morala za objavo opis nekaterih problemov sintetizirati, posamezne teme pa je zanjo tudi dopolnila. Z izpustitvijo nekaterih manj pomembnih podatkov pa je prispevala tudi k večji preglednosti obsežne teme, kar je dosegla tudi s smotrno razdelitvijo na 36 poglavij in podpoglavij.

Po uvodnem prikazu nekaterih poglavitnih gospodarskih in političnih sprememb v obdobju 1929–1941 in navedbi številčnih podatkov o mladini, je opis mladinskega gibanja v letih 1929–1935 ustrezno začela z liberalno-unitarnim taborom, ki je bil tedaj zaradi oblastnih pozicij aktivnejši pri organiziranju in krepitvi svojih mladinskih organizacij, medtem ko je katoliški tabor v teh letih doživljal udarce s prepovedjo nekaterih organizacij, ki so imele tudi veliko mladinskega članstva. Najprej je osvetlila ustanovitve in vlogo telesnovzgojne organizacije Sokol Kraljevine Jugoslavije, ki mu je dal šestjanuarski režim nalogo, da vzgaja svoje članstvo, med katerim je bilo tudi veliko mladinskega podmladka, v duhu jugoslovanskega unitarizma. Posebno podrobno je prikazala temeljno organizacijo liberalnega tabora za kmečko mladino Zvezo društev kmetskih fantov in deklet. Nato je opisala tudi ustanovitve in delovanje mladinske politične organizacije Jugoslovanske nacionalne stranke (JNS).

Katoliški tabor je v prvem letu diktature hudo prizadel prepoved telesnovzgojnih organizacij Orla. Po tem udarcu si je prizadeval organizirati mladino zlasti v fantovskih odsekih in dekliških kroških Prosvetne zveze, ki so jo oblasti prepovedale leta 1933. Nato je posebno pozornost posvetila osvetlitvi idejnih, programskih in organizacijskih temeljev Katoliške akcije (KA) ter usmerjanju mladine vanjo. Ugotovila je, da sta SLS in cerkvena hierarhija prav preko mladinskih organizacij KA uspeli ohraniti katoliško

mladino v svojem taboru pred ofenzivo državnega Sokola. V katoliškem taboru pa je bila posebej organizirana tudi krščanskosocialistična mladina, najprej v okviru zelo radikalne Krekove mladine, po njeni prepovedi leta 1933 pa v Mladinski zvezi Jugoslovanske strokovne zvez (JSZ).

Prvi vidni znak, da prehaja SLS po vstopu v vlado junija 1935 v organizacijsko ofenzivo je bila odločba novega notranjega ministra dr. Antona Korošca o obnovitvi ene najpomembnejših katoliških organizacij – Prosvetne zveze. Zato je avtorica drugi del začela z obdelavo mladinskih organizacij katoliškega tabora. Najprej je osvetlila razvoj in delovanje obeh njegovih najbolj množičnih organizacij Zveze fantovskih odsekov (ZFO) in Zveze deklških krožkov, ki sta opravljali tudi naloge prepovedane telesnovzgojne organizacije Orel ter imeli vlogo pomožne organizacije KA. ZFO se je leta 1937 osamosvojila in s široko razporedeno mrežo svojih odsekov (leta 1939 375 odsekov z okoli 12.000 člani) je izpolnjevala idejne, organizacijske in socialne naloge v duhu papeških okrožnic ter razvila široko kulturno-prosvetno in telesnovzgojno aktivnost. Članstvo ZFO je bilo tudi jedro mladinske politične organizacije Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ). V poglavju o njej je avtorica osvetlila tudi posebnosti programske usmeritve slovenskega dela JRZ (npr. glede narodnega vprašanja in avtonomije), ki so prišle do izraza tudi v delovanju njene mladinske organizacije, v katerem je bil posebej poudarjen boj proti komunizmu. Nato je obdelala tudi stanovsko organizacijo Mladinsko kmečko zvezo. Sledi ji opis »stražarske« Slovske dijaške zveze in »mladinske« Zveze katoliških dijakov oziroma dijaške KA. Posebej je opisala tudi vključevanje delavske mladine v KA. Po prikazu mladinskih organizacij desnega krila katoliškega tabora, ki so prevladovali, je osvetlila še organiziranost krščanskosocialistične mladine v okviru JSZ oziroma Krščanske delavske mladine od leta 1936, ki je tesno sodelovala tudi z akademskim klubom Zarja.

Med mladinskimi organizacijami liberalnega tabora je avtorica najprej obdelala Zvezo kmetijskih fantov in deklet (ZKFID), ki je ob spremembi režima uspela izbojevati na kulturnoprosvetnem področju samostojnost glede na dotedanjo povezanost z JNS oziroma s Pučjevimi kmetijci. V drugi polovici tridesetih let je vodstvo in članstvo ZKFID zajela politična diferenciacija na pripadnike JNS, Mačkove privržence in sodelavce ljudskofrontnega gibanja, v pogledih na narodno vprašanje pa se kaže oddaljevanje od unitarističnih stališč in poudarjanje slovenskega narodnega programa. Kljub temu, da je režim JRZ zaradi levičarstva razvoj ZKFID zaviral, je delovalo leta 1940 že okoli 200 društev z nad 12.000 člani. ZKFID je bila ena najpomembnejših organizacij kmečke mladine in temeljnih mladinskih organizacij liberalnega tabora. Med drugimi liberalnimi organizacijami je posvetila veliko pozornost obdelavi razvoja Mladine (Omladine) JNS (do leta 1939 je narasla na okoli 6500 članov) in njenih prizadevanj za povezavo razcepljenih liberalnih organizacij. Prikaz liberalnega tabora je sklenila z opisom njegovih skrajno desničarskih mladinskih organizacij, povezanih s fašistično usmerjenim ljotičevskim gibanjem Zbor, pri čemer je posebno pozornost posvetila njihovim skrajno nacionalističnim in korporativističnim idejam.

V sklepih besedi je avtorica sintetizirala svoje izsledke dvanajstletnega idejnoprogramskega in organizacijskega razvoja katoliških in liberalnih mladinskih organizacij in društev ter posebej poudarila, da je bila mlada generacija »s svojimi posebnimi mladinskimi organizimi prisotna na vseh področjih narodovega življenja« (str. 243). Iz nje se, preko organiziranega delovanja mladine v obeh taborih, vidijo številne značilnosti novega prestrukturiranja idejnopolitičnega življenja na Slovenskem v tridesetih letih ter poglobitev razlik v pogledih na idejnonazorska, narodnopolitična, socialnoekonomska in kulturnozgodovinska vprašanja. Ob temeljnih razlikah je bilo obema taboroma skupno zavračanje gospodarskega liberalizma in komunizma, v celotnem obdobju pa so v idejnovzgojni intenzivnosti katoliške organizacije prednjačile pred liberalnimi. Sklepna beseda daje sliko širokega pluralizma v organiziranem mladinskem gibanju v katoliškem in liberalnem taboru, z levimi in desnimi ekstremizmi, ki so posebej značilni prav za mlado generacijo.

Anka Vidovič Miklavčič je v dolgoletnem raziskovanju svoje teme proučila vse relativne vire in literaturo, iz okoli 1150 opomb pa se podrobneje vidijo njena velika hervistična prizadevanja, da bi obravnavano problematiko čimbolj vsestransko osvetlila. Žal je uspela najti le malo arhivskega gradiva, tako da so ji bili temeljni vir zlasti slovenski časniki in časopisi, samo teh je pregledala okoli šestdeset, za posamezna vprašanja se je lahko oprla tudi na memoarsko gradivo. Le redki problemi pa so že bili obdelani v literaturi, ki jo je lahko uporabila v večji meri le za širši okvir. Zaradi pomanjkanja virov npr. ni mogla ugotoviti številčnega stanja večine obravnavanih organizacij in prav tako ne osvetliti vseh oblik njihove dejavnosti.

Anka Vidovič Miklavčič je v svoji monografiji prva celovito obdelala organizirano mladinsko gibanje v katoliškem in liberalnem taboru v jugoslovanskem delu Slovenije v letih 1929–1941, s čemer je prispevala ne le k boljšemu poznavanju temeljnih procesov v obravnavanem obdobju, temveč tudi k razumevanju slovenskih posebnosti v dogajanju v vojnih letih, v katerem je imela odločilno vlogo prav mlada generacija, ki je idejno, organizacijsko in akcijsko dozorevala v posameznih taborih v tridesetih letih.

Miroslav Stiplovšek

ANNALES

Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin
Annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine
izdajatelj: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko

Tretja št. Annales je kot prvi dve tiskana v formatu A4, z barvnim ovitkom in 10 barvnimi ter številnimi črnobelimi posnetki, tokrat na 440 straneh kvalitetnega papirja. Zajema območje kot ga opredeljuje podnaslov revije, v njej pa nastopa 61 avtorjev.

V 3. št. so poleg prispevkov o živalstvu (kiti, postovke, bršinke in kačji pastirji), morskih raziskavah, raziskavi o ogozditvah Krasa in kraških spodmolih, arheoloških najdbah in zgodovinskih raziskavah (denarni obtok in gostilne v srednjem veku, Pirančani v Benetkah in beneške risbe koprškega teritorija, pomen dela Rovinjščana Pavla Pelizzerja (17. stol.), pogled NDH na Istro, delovanje Delavske enotnosti v Trstu med zadnjo vojno, kronološki pregled zgodovine Istre), raziskave o preseljevanju Istranov v Trst in druge kraje, o turistični privlačnosti oziroma možnih razvoja turizma v slovenski Istri, številnih poročilih o znanstveni in kulturni dejavnosti ter ocenah knjig, izoblikovani trije načrtno usmerjeni tematski sklopi, in sicer o **pomorstvu, obmejnosti in istriotskih govorih v Istri**.

Na zalogi imamo še naslednje publikacije društva, ki jih nudimo po enkratno ugodnejših cenah:

1. **Annales 2/92**; to je verjetno ena zadnjih priložnosti za naročilo 2. št. revije Annales, saj je na razpolago le še nekaj deset izvodov.
cena s prom. davkom 1.700 SIT
2. **Annales 3/93**
cena s prom. davkom 2.500 SIT
3. **Darko Darovec: Pregled zgodovine Istre**. Knjižnica Annales 1, 1992. Delo je naletelo na velik odmev in številne ocene; doživelo je že dva ponatisa.
cena s prom. davkom 800 SIT
4. **Duška Žitko: Ex voto: votivne podobe pomorcev – immagini votive della gente di mare**. Knjižnica Annales 2, 1992. Dvojezična (slov.-it.) knjižnica o manj znanih običajih zaobljube, ki so jo izdelavo in izobešanjem slikarskih platen v cerkvi Marijinega prikazanja v Strunjanu izpolnjevali naši verni predniki. Publikacijo krasi 17 barvnih posnetkov.
cena s prom. davkom 800 SIT
5. **Darja Mihelič: Hazard**. Knjižnica Annales 3, 1993. Razburljiva trojezična (slov.-it.-nem.) publikacija o zgodovini iger na srečo, zlasti na Slovenskem in Primorskem. Delo želi osvetliti določeni aspekt človekovega vsakdanjika, ki ga pravzaprav spremlja od začetkov človeške civilizacije in od človekovih najzgodnejših let. Krasi ga poleg številnih črno-belih še 30 barvnih ilustracij.
cena s prom. davkom 1.300 SIT
6. **Goran Filipi: Lexicon ornitologicum Histriae Slovenicae**. Knjižnica Annales 4, 1993. Slovar ptičjih imen v slovenski Istri je prvo tovrstno delo na Slovenskem, ki se vključuje v podobne raziskave že dalj časa znane v Evropi. Na podlagi terenskega dela povzema znana imena ptic v vseh še živčih jezikih, slovenščini, italijanščini (istro-beneščini) in hrvaščini, vsaka ptica pa ima še ustrezno latinsko poimenovanje. Delo vsekakor služi tako jezikoslovcem za nadaljnja preučevanja kot ornitologom in nenazadnje vsem, ki radi opazujejo naravo.
cena s prom. davkom 900 SIT
7. **Darko Darovec: Rassegna di storia istriana**. Biblioteca Annales 5, 1993. Prevod dopolnjenega dela Pregled zgodovine Istre v italijanščini.
cena s prom. davkom 1.200 SIT
8. **Acta Histriae I**. Koper–Milje, 1993. Razprave z dveh mednarodnih znanstvenih sestankov o zgodovini Istre. Poleg tega je v zborniku objavljeno delo akademika Boga Grafenauerja, ki je svojčas izhajalo kot podlistek v reviji Svobodna misel: Miti o »Istri« in resnica istrskega polotoka.
cena s prom. davkom 1.000 SIT
9. **Acta Histriae II**. Koper, 1994. Zbrani so dopolnjeni referati z mednarodnega srečanja, ki se je na temo Rižanski placit, Istra in Furlanija odvijal na Kortini pri Sv. Antonu pri Kopru maja 1993.
cena s prom. davkom 1.200 SIT
10. **Acta Histriae III**. Koper–Milje, 1994. Objavljeni so dopolnjeni referati z mednarodnega znanstvenega sestanka Istra in Beneška republika: ustanove, pravo, uprava, ki se je odvijal v Kopru junija 1993.
cena s prom. davkom 1.400 SIT

Na našeta dela se lahko naročite na naslov: **Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Goriška 6, 66000 Koper**, tudi tako, da navedete št. pred posamezno publikacijo in vsaj del naslova izdaje. Knjige boste prejeli po pošti.

OBVESTILA

OBVESTILA O IZHAJANJU ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

1. Četrty zvezek 47. letnika ZČ je izšel s četrtrletno zamudo spomladi 1994. S 644 stranmi je bil za 44 strani obsežnejši od predhodnega; po številu objavljenih avtorskih pol je bil to verjetno sploh najobsežnejši letnik. ZČ 47/1993 pa vključuje tudi ponatis 224 strani obsežnega zvezka 3–4, 28/1974 in izdajo razprave dr. Boga Grafenauerja *Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje* v 10. zvezku *Zbirke Zgodovinskega časopisa*.

Finančno poslovanje ZČ je izgledalo takole (primerjalni podatki za predhodni letnik 1992 so še nekoliko ugodnejši od objavljenih v ZČ 1/1993, str. 174, saj upoštevajo tudi poznejše spremembe):

Dohodki	Letnik 1992		Letnik 1993	
	SIT	%	SIT	%
Dotacija Ministrstva za znanost in tehnologijo	2,857.920	48,4	3,477.000	47,4
Dotacija Ministrstva za kulturo	616.000	10,5	616.000	8,4
Dotacija Ministrstva za šolstvo in šport	400.800	6,8	500.000	6,8
Dotacije drugih sofinancerjev	1,046.980	17,8	976.950	13,3
Naročnina	709.313	12,0	1,390.600	19,0
Prodaja tekočih števil ter starejših letnikov ZČ	95.510	1,6	131.830	1,8
Prodaja knjig Zbirke ZČ	95.429	1,6	135.000	1,9
Obresti	79.063	1,3	101.890	1,4
Skupaj	5,901.015	100,0	7,329.270	100,0

Izdatki	Letnik 1992		Letnik 1993	
	SIT	%	SIT	%
Tiskarski stroški rednih števil	2,341.765	45,1	3,276.504	43,2
Tiskarski stroški ponatisov	655.302	12,6	279.837	3,7
Tiskarski stroški Zbirke ZČ	0	0,0	320.450	4,2
Avtorski honorarji	1,594.420	30,7	2,648.472	34,9
Uredniški honorarji	165.540	3,2	304.700	4,0
Stroški uredništva in uprave	433.163	8,4	757.202	10,0
Skupaj	5,190.190	100,0	7,587.165	100,0
Razlika	+710.825		–257.895	

Iz gornje tabele je razviden ponoven velik upad deleža subvencij med skupnimi dohodki. Niti bistveno povečan delež naročnine in prodaje (skupaj že kar 22,7%!) ni mogel odpraviti primanjkljaja. Med izdatki so opazno narasli honorarji. Še vnaprej skušamo loviti spodnjo vsoto, predpisano s sporazumom med avtorji in založniki; ob četrtem zvezku so bruto avtorskih honorarji dosegli do 33.000 tolarjev.

2. Prav naše lansko izplačevanje honorarjev je v zadnjih mesecih povzročilo bistvene zastoje pri izplačevanju letošnjih subvencij našega glavnega podpornika – Ministrstva za znanost in tehnologijo. Zato smo še naprej hvaležni tistim, ki nam redno plačujejo naročnino, ki smo jo letos (upoštevaje še neukročene inflacijske tokove) določili za člane zgodovinskih in muzejskih društev na **2.200 SIT**, za člane upokojence na **1.650 SIT**, za študente in dijake na vsega **1.100 SIT** in za domače ustanove na **3.200 SIT**.

3. Na drugem mestu opozarjamo na letošnji izid dveh novih ponatisov starejših razprodanih ZČ-jev (3–4/1986 in 1–2/1975) in na dve novi publikaciji v Zbirki Zgodovinskega časopisa (Peter Štih: *Goriški grofje in njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem* ter Rajko Bratož: *Bitka pri Frigidu v izročilu antičnih in srednjeveških avtorjev*).

Janez Stergar

SLOVENSKA MATICA, SI-61000 Ljubljana, Kongresni trg 8, (061) 12-63-190

med drugimi svojimi publikacijami zalaga in članom Zveze zgodovinskih društev Slovenije **nudi po svojih članskih cenah** tudi:

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 1/1971 – 1015 SIT

Iz vsebine: Z. Bufon – Naravoslovje v slovenskem narodnem prebujanju, L. Čermelj – Fizik Nace Klemenčič (1853–1901), V. Murko – Staro in novo o življenju in delu Josipa Resslera, F. Minařik – Ptujске lekarne, lekarnarji in njihove hiše, A. Stefančič – Kratek pregled zdravstvenega nadzora živil nekoč in danes s posebnim poudarkom na Sloveniji

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 2/1974 – 1015 SIT

Iz vsebine: V. Murko – Starejši slovenski znanstveniki in njihova vloga v evropski kulturni zgodovini – astronomi, M. Matičetov – Zvezdna imena in izročila o zvezdah med Slovenci, F. Adamič – Naš prispevek k razvoju genetike in žlahtnjenja rastlin, Z. Bufon – Naravoslovje v slovenskem narodnem prebujanju II

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 3/1975 – 1015 SIT

Iz vsebine: D. Mušič, J. Batis – Življenje in delo J. M. Žagarja (Sagarja), P. Borisov – Sto dvajset let od ustanovitve naravnega zdravilnega zavoda na Bledu, V. Zavrnik – Mariborski tekst napotkov mojstra Albranta za zdravljenje konj

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 4/1979 – 1015 SIT

Iz vsebine: J. Pučnik – Razvoj vremenoslovja na Slovenskem, Z. Bufon – Ivan Žiga Popovič kot naravoslovec in rodoljub, K. Bajc – Ivan Žiga Popovič predhodnik oceanografije, F. Sevnik – Žagarstvo na Slovenskem, J. Maček – Izbruh in širjenje krompirjeve plesni na Kranjskem v 19. stoletju, F. Adamič – Stoletnica rojstva profesorja dr. Frana Jesenka

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 5–6/1981 – 1076 SIT

Iz vsebine: F. Habe, A. Kranjc – Delež Slovencev v speleologiji, E. Pertl – Prvi slovenski zdravniki v Mariboru, F. Adamič – Razvoj agrotehničnih znanosti na Slovenskem, S. Turk – Masivne in lesene konstrukcije na Slovenskem, S. Turk – Mihael Strukel (Štrukelj) prvi redni univ. profesor med slovenskimi gradbeniki

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 7/1983 – 1076 SIT

Bleiweisov zbornik s prispevki B. Grafenauerja, V. Melika, P. Vodopivca, F. Rozmana, F. Adamiča, S. Bavdka, M. Dolenc, J. Batisa, P. Borisova, B. Štiha, M. Orožen, D. Moravca, S. Grande, V. Gjurina, Š. Barbariča in M. Kambiča

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 8/1985 – 1076 SIT

Iz vsebine: A. Ramovš, V. Kochanovsky-Devidé – Marko Vincenc Lipold (1816–1883), prvi slovenski geolog, J. Strnad – Kako je Jožef Stefan odkril zakon o sevanju, V. Murko – Resslerovi načrti za izkoriščanje vetrne energije, A. Hribovšek, E. Petrl – Dr. Štefan Kočevar, delavec za slovensko narodno in zdravstveno ledino, A. Poznik – Osnovne Paracelsusove teze in njegovo bivanje v Ptuj, J. Zadravec – Fragmenti iz ljudske medicine v severovzhodni Sloveniji

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 9/1987 – 1181 SIT

Iz vsebine: S. Sitar – Rusjanov poskus letalske industrije, T. Kurent – Merski sistem v arhitekturi na Slovenskem, E. Faninger – Izvor rodovine Zois in njeni najpomembnejši predstavniki na Slovenskem, J. Jurca – Poročilo dr. Marka Gerbca o goveji kugi na Kranjskem

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 10/1989 – 1312 SIT

Iz vsebine: J. Strnad – Ernst Mach kot fizik, V. Ribarič – Albin Belar (1864–1939) in začetki slovenske seizmologije, P. Svetik – Oris razvoja geodezije na Slovenskem, L. Bezljaj-Krevel, Pregled zgodovine razvoja poštne službe na slovenskem ozemlju

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 11/1991 – 2143 SIT

P. Borisov, A. Dolenc – Razvoj sodnomedicinskega izvedenstva v Evropi, F. Adamič – Razvoj agrotehniških znanosti na Slovenskem, B. Ozvald – Ljubljčan baron Anton Codelli – eden najplodovitejših izumiteljev na Slovenskem, S. Sitar – Slovensko letalsko pionirstvo, J. J. Ferber – Opis živostrebnega rudnika v Idriji na Srednjem Kranjskem

K navedenim cenam je – žal – potrebno prišteti 5-odstotni prometni davek.

UDK 940.1 (497.12):82.0

GRDINA Igor, mag., asistent, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-61000 Ljubljana, Askercева 2

Srednji vek na Slovenskem v raziskavah literarne vede (Raziskovalno poročilo za obdobje 1968–1993)

Zgodovinski časopis, Ljubljana 48/1994, št. 1, str. 79–100, 55 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Poročilo o raziskavah slovstvenega srednjega veka Slovencev ugotavlja v obdobju 1968–1993 prodor postpozitivistične metodologije in čistega literarnovednega koncepta, največje rezultate pa je dal interdisciplinarni dialog literarne vede, jezikoslovne slovenistike, zgodovine folkloristike, germanistike, klasične filologije itd., kar tudi kaže smer razvoja v prihodnje.

Avtorski izveček

UDK 949.712 Kočevsko "1939"

FERENC Tone, dr., redni univerzitetni profesor, znanstveni svetnik Inštituta za novejšo zgodovino, SI-61000 Ljubljana, Pod brest 13

Poročilo o razmerah na Kočevskem spomladi 1939

Zgodovinski časopis, Ljubljana 48/1994, št. 1, str. 103–116, 40 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Poročilo dr. Walterja Wusterja iz pokrajinskega vodstva Volksdeutsche Mittelstelle München o obisku na Kočevskem v Sloveniji aprila 1939 in kritične pripombe Horsta Raveja iz Berlina in dr. Hansa Bernarda iz Ljubljane.

Avtorski izveček

UDK 314 (398) "03/05"

CASTRITIUS Helmut, dr., redni profesor, Technische Universität Carolo-Wilhelmina zu Braunschweig, Historisches Seminar, Schleiermacherstrasse 13, D – 38023 Braunschweig

Barbari – antiqui barbari. K poselitveni zgodovini jugovzhodnega Norika in južne Panonije v pozni antiki (od konca 4. do sreda 6. stoletja)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 48/1984, št. 2, str. 137–147, 64 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Izhajajoč iz rekonstrukcije poselitvenih razmer v Panoniji, kot jo je predložil leta 1979 J. Sasel, je avtor poglobil in preciziral poselitvene razmere v južnopanonski provinci z imenom Savia. Ker se ime province v rokopisih iz 6. stoletja pojavlja v obliki Suavia (od ljudstva Suavi oz. Suevi), je avtor prišel do zaključka, da je do spremembe prišlo zaradi naselitve Suavov (Suevov), ki naj bi bila pravno urejena od ponovni vzpostavitve rimske oblasti v Panoniji po propadu Atilove države. V primeru skupine 'antiqui barbari' pri Kasidoru gre za skupino Suebov, ki je prišla na rimsko ozemlje okrog leta 400. Ta skupina je dala provinci Saviji novo ime Suavia (dežela Suebov).

Avtorski izveček

UDK 929.712 (494.12)

KOSI Miha, zgodovinar, SI-61000 Ljubljana, Reška 25

Templarij na Slovenskem. Prispevek k reševanju nekaterih vprašanj srednjeveške zgodovine Prekmurja, Bele krajine in Ljubljane

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 48/1994, št. 2, str. 149–186, 241 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Vedenje o templarskem viteškem redu na Slovenskem dosedaj še ni bilo sistematično obdelano. Ker avtentičnih virov, ki bi dokazovali prisotnost tega reda ni, temveč obstajajo le kasnejši zapisi, skuša avtor z analizo zgodovinskih razmer v 12. in 13. stoletju ugotoviti momente in povezave, ki bi lahko v naše dežele pripeljali templarje. Pri tem se plemenito dotakne nekaterih vprašanj srednjeveške zgodovine Prekmurja, Bele krajine in mesta Ljubljane. Razprava zaradi pomanjkanja virov ne more dati bistvenih zaključkov, postavlja pa hipoteze in odpira nekatera nova vprašanja. Ni specialistična študija o templarskem redu, temveč plemenit prispevek k slovenski medievistici.

Avtorski izveček

UDC 949.712 Kočevsko "1939"

FERENC TONE, Ph. D., Full Professor, Scientific Counsellor to the Institute for Modern History, SI-61000 Ljubljana, Pod brez 13

Report on Conditions in Kočevje (Gottschee) Region in Spring 1939

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 48/1994, No. 1., pp. 103–116, 40 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The report of Dr. Walther Wuster, the member of the Volksdeutsche Mittelstelle regional executive committee in München about the visit in the Kočevje region in Slovenia in April 1939, and critical remarks of Horst Rave from Berlin and Dr. Hans Bernard from Ljubljana.

Author's Abstract

UDC 940.1 (497.12):82.0

GRDINA Igor, M.A., Assistant, University in Ljubljana, Faculty of Arts, SI-61000 Ljubljana, Aršercova 2

Middle Ages in Slovenian Ethnic Territory in Literary Science Researches (Research Report for the Period 1968–1993)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 48/1994, No. 1., pp. 79–100, 55 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The report on researches of literary Middle Ages of Slovenians states breaking through of the post-positivist methodology and pure literary science concept in the period 1968–1993, the best results have been brought about by the interdisciplinary dialogue of literary science, linguistic of Slovene language and literature, history, folklore, Germanic studies, classical philology etc., what also shows the development orientation in future.

Author's Abstract

UDC 929.712 (494.12)

KOSI Mitha, Historian, SI-61000 Ljubljana, Reška 25

Knights Templars in Slovenia. Contribution to Solving Some Questions Concerning the History of Prekmurje, Bela krajina and Ljubljana

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 48/1994, No. 2., pp. 149–186, 241 notes

Sn. (De., Sn., En.)

Knowledge so far existing about Knights Templars in Slovenian ethnic territory hasn't been dealt with systematically up till now. As there are no authentic sources, proving the existence of this order, but only later records, the author tries to find out the moments and connections, which could have brought Templars to our regions, by analysing historical conditions in the 12th and 13th century. He touches potentially some questions of medieval history of Prekmurje, Bela krajina and Ljubljana city. Due to lack of sources the treatise can't offer any essential conclusions, however, the author hypothesizes and opens some new problems. Thus this treatise is not a specialist study on Knights Templars, but a polemic contribution to Slovene medieval science.

Author's Abstract

UDC 314 (398) "03/05"

CASTRITUS Helmut, Ph. D., Full Professor, Technische Universität Carlo-Wilhelmina zu Braunschweig, Historisches Seminar, Schleinitzstrasse 13, D–38023 Braunschweig

Barbari – Antiqui Barbari. To the Settlement History of Southeastern Noricum and Southern Pannonia in the Late Antique (from the End of the 4th to the Middle of the 6th Century)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 48/1994, No. 2., pp. 137–147, 64 notes

Sn. (De., Sn., En.)

Reconstructing the conditions of settling down in Pannonia, as presented in 1979 by J. Šašel, the author went into details and defined precisely such conditions in the southern Pannonian province called Savia. In the manuscripts of the 6th century the name of the province appeared as Suavia (originating from the people Suavi respectively Suevi). Therefore the author came to the conclusion that the changes were caused by setting down of Suavs (Suevi), which is supposed to have been legally regulated on reestablishment of Roman rule in Pannonia after decline of Atila's state. In the case of the group 'antiqui barbari' at Cassiodorus, it is about a group of Suebs, who came to the Roman territory in about 400. This group gave the province Savia a new name Suavia (the country of Suebs).

Author's Abstract

UDK 911.5:314 "13/14"

SIMONITI Vasko, dr., izr. prof., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-61000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Pustote v 14. in 15. stoletju

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 48/1994, št. 2, str. 187–194, 16 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Avtor v prispevku obravnava problematiko pustot v Sloveniji v 14. in 15. stoletju. Posledice tega procesa so bile vidne na vseh področjih – političnem, gospodarskem, kulturnem, etničnem in demografskem. O problematiki pustot pa lahko govorimo tudi danes, saj so posamezni deli Slovenije taksi kot pred petsto leti.

N. Stergar

Avtorski izvleček

UDK 271.3 (497.12 Novo mesto)

BENEDIK Metod, dr., redni univ. prof., Univerza v Ljubljani, Teološka fakulteta, SI-61000 Ljubljana, Poljanska 4.

Kapucini v Novem mestu

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 48/1994, št. 2, str. 195–216, 84 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

V poridnitsko katoliško prenovo na Slovenskem so se močno vključili kapucini. V Novem mestu so samostan ustanovili leta 1658; razpusti ga je Jozef II. 1786. Ohranjena samostanska kronika, ki jo dopolnjujejo še drugi viri, dobro predstavlja dejavnost kapucinov v mestu in okolici, v marsičem pa osvedčuje tudi širše verske, kulturne in gospodarske razmere tega okoliša v svojem času.

UDK 339.1 (497.12 Kranjska) "17"

VALENCIĆ Vlado, dr., znanstveni sodelavec v pokoju, SI-61000 Ljubljana, Tabor 10

Trgovina na Kranjskem v 18. stoletju

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 48/1994, št. 2, str. 217–230, 42 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Razprava prinaša podatke o trgovini po posameznih mestih na nekdanjem Kranjskem in deloma tudi o poslovanju in premetenjskih razmerah. Na podlagi inkorporacijske knjige ljubljanske trgovske družbe za dobo 1717–1814 obravnava pojavljanje novih trgovcev in raziskuje njihovo poreklo oziroma narodnost. Dve trgovski bilanci, ena iz začetka, druga iz konca stoletja, ki sta sicer pomanjkljivi, vsebujeta podatke o količinah in vrednosti blagovnega prometa (uvoza in izvoza) med deželno Kranjsko in sosednjimi deželami Štajersko, Koroško in Primorsko.

Avtorski izvleček

UDK 07 (497.12) Sloveniens Blatt "1848"

GRANDA Stane, mag., raziskovalni svetnik, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, SI-61000 Ljubljana, Novi trg 4

Sloveniens Blatt – časopis iz leta 1848

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 48/1994, št. 2, str. 231–252, 110 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Med časopisi, ki so leta 1848 začeli izhajati v deželah s slovenskim prebivalstvom, je tudi tednik *Sloveniens Blatt*. Izdajal ga je v Novem mestu krog pristašev revolucije v drugi polovici leta. Zaradi terminoloških težav piscev je izhajal v nemškem jeziku, zagovarjal pa je slovenske interese. Njegova posebnost je v tem, ker je izrazilo meščansko in liberalno usmerjen.

Avtorski izvleček

UDC 271.3 (497.12 Novo mesto) BENEDIK Metod, Ph. D., Full Professor, University in Ljubljana, Theological Faculty, SI-61000 Ljubljana, Poljanska 4 Capuchins in Novo mesto Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 48/1994, No. 2, pp. 195–216, 84 notes Sn. (De., Sn., En.) Capuchins seriously supported the post-Trident catholic restoration in Slovenia. In 1658 they founded a monastery in Novo mesto, but Joseph II dissolved it in 1786. The preserved monastery chronicle, completed by other sources, describes the activity of Capuchins in the town and its surroundings quite well. In many a thing, however, it throws light also upon religious, cultural and economic conditions of this district in those times. Author's Abstract	UDC 911.5:314 "13/14" SIMONITI Vasko, Ph. D., Senior Lecturer, University in Ljubljana, Faculty of Arts, SI-61000 Ljubljana, Aškerčeva 2 Desolated Farms in the 14th and 15th Century Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 48/1994, No. 2, pp. 187–194, 16 notes Sn. (De., Sn., En.) In his contribution the author deals with problems concerning desolated farms in the 14th and 15th centuries Slovenia. The consequences of this process could be traced in all spheres – political, economic, cultural, ethnic and demographic. The problems concerning desolated farms can be dealt with even today, for some parts of Slovenia look today as they looked five hundred years ago. N. Stergar
UDC 07 (497.12) Sloveniens Blat "1848" GRANDA Slane, M.A., Research Counsellor, Historical Institute Milko Kos, Scientific-Research Centre of the Slovene Academy of Sciences and Arts, SI-61000 Ljubljana, Novi trg 4 Sloveniens Blat – a Newspaper from the Year 1848 Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 48/1994, No. 2, pp. 231–252, 110 notes Sn. (De., Sn., En.) Among newspapers which were started in the countries with Slovene population in 1848, was also the weekly <i>Sloveniens Blat</i>. It was issued in Novo mesto by a circle of revolution supporters in the second half of the year. Because of terminological difficulties it was published in German, however, it stood for Slovene interests. Its specialty and value was in its distinctly middleclass and liberal orientation. Author's Abstract	UDC 339.1 (497.12 Kranjska) "17" VALENCIČ Vlado, Ph. D., Retired Scientific Collaborator, SI-61000 Ljubljana, Tabor 10 Trade in Carniola in the 18th Century Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 48/1994, No. 2, pp. 217–230, 42 notes Sn. (De., Sn., En.) The treatise brings data on merchants in some towns in former Carniola and partly also on management and pecuniary circumstances. On the basis of an incorporation book of a Ljubljana trade company for the period 1717–1814 the author deals with emerging of new merchants and researches their descent respectively nationality. Two balances of trade, one from the beginning and one from the end of the century, which are incomplete, contain data on quantities and value of goods traffic (import and export) between the province Carniola and the neighbouring provinces Styria, Carinthia and Coastland. Author's Abstract

ZGODOVINSKI ČASOPIS (ZČ)

— osrednja slovenska historična revija
— glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 2/I, telefon 061/12-50-001, int. 210, lahko dobite naslednje zvezke »Zgodovinskega časopisa« (ZČ):

1/1947 (ponatis 1977) — 400 SIT	36/1982, št. 1-2 — 340 SIT
2-3/1948-49 (1988) — 520 SIT	36/1982, št. 3 — 220 SIT
4/1950 (1987) — 480 SIT	36/1982, št. 4 — 200 SIT
5/1951 (1987) — 620 SIT	37/1983, št. 1-2 — 300 SIT
6-7/1952-53 (1986) — 800 SIT	37/1983, št. 3 — 200 SIT
8/1954 (1990) — 560 SIT	37/1983, št. 4 — 220 SIT
9/1955 (1989) — 520 SIT	38/1984, št. 1-2 — 300 SIT
10-11/1956-57 (1990) — 560 SIT	38/1984, št. 3 — 200 SIT
12-13/1958-59 (1991) — 560 SIT	38/1984, št. 4 — 220 SIT
14/1960 — (1993) — 840 SIT	39/1985, št. 1-2 — 320 SIT
15/1961 (1989) — 420 SIT	39/1985, št. 3 — 280 SIT
16/1962 (1991) — 460 SIT	39/1985, št. 4 — 220 SIT
17/1963 (1978) — 520 SIT	40/1986, št. 1-2 — 380 SIT
18/1964 (1980) — 500 SIT	40/1986, št. 3 — 300 SIT
19-20/1965-66 (1985) — 560 SIT	40/1986, št. 4 — 340 SIT
21/1967 (1992) — 600 SIT	41/1987, št. 1 — 380 SIT
22/1968, št. 1-2 (1983) — 320 SIT	41/1987, št. 2 — 360 SIT
22/1968, št. 3-4 (1994) — 840 SIT	41/1987, št. 3 — 340 SIT
23/1969, št. 1-2 (1989) — 360 SIT	41/1987, št. 4 — 340 SIT
23/1969, št. 3-4 (1989) — 300 SIT	42/1988, št. 1 — 300 SIT
24/1970, št. 1-2 (1981) — 300 SIT	42/1988, št. 2 — 300 SIT
24/1970, št. 3-4 (1988) — 340 SIT	42/1988, št. 3 — 320 SIT
25/1971, št. 1-2 (1985) — 360 SIT	42/1988, št. 4 — 300 SIT
25/1971, št. 3-4 (1986) — 340 SIT	43/1989, št. 1 — 300 SIT
26/1972, št. 1-2 (1980) — 420 SIT	43/1989, št. 2 — 300 SIT
26/1972, št. 3-4 (1984) — 380 SIT	43/1989, št. 3 — 320 SIT
27/1973, št. 1-2 (1989) — 360 SIT	43/1989, št. 4 — 320 SIT
27/1973, št. 3-4 (1988) — 380 SIT	44/1990, št. 1 — 300 SIT
28/1974, št. 1-2 (1988) — 380 SIT	44/1990, št. 2 — 320 SIT
28/1974, št. 3-4 (1993) — 720 SIT	44/1990, št. 3 — 320 SIT
29/1975, št. 1-2 (1994) — 960 SIT	44/1990, št. 4 — 340 SIT
29/1975, št. 3-4 — razprodan	45/1991, št. 1 — 340 SIT
30/1976, št. 1-2 — 360 SIT	45/1991, št. 2 — 340 SIT
30/1976, št. 3-4 — 340 SIT	45/1991, št. 3 — 320 SIT
31/1977, št. 1-2 — 600 SIT (kmalu razprodan)	45/1991, št. 4 — 340 SIT
31/1977, št. 3 — 560 SIT (kmalu razprodan)	46/1992, št. 1 — 300 SIT
31/1977, št. 4 — 280 SIT	46/1992, št. 2 — 320 SIT
32/1978, št. 1-2 — 380 SIT	46/1992, št. 3 — 320 SIT
32/1978, št. 3 — 300 SIT	46/1992, št. 4 — 400 SIT
32/1978, št. 4 — 300 SIT	47/1993, št. 1 — 560 SIT
33/1979, št. 1 — 360 SIT	47/1993, št. 2 — 560 SIT
33/1979, št. 2 — 320 SIT	47/1993, št. 3 — 600 SIT
33/1979, št. 3 — 300 SIT	47/1993, št. 4 — 600 SIT
33/1979, št. 4 — 260 SIT	48/1994, št. 1 — 680 SIT
34/1980, št. 1-2 — 440 SIT	48/1994, št. 2 — 800 SIT
34/1980, št. 3 — 220 SIT	
34/1980, št. 4 — 220 SIT	
35/1981, št. 1-2 — 360 SIT	
35/1981, št. 3 — 240 SIT	
35/1981, št. 4 — 200 SIT	

Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust. Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 3000 SIT, je možno brezobrestno obročno odplačevanje. Ob takojšnjem plačilu pri nakupih v vrednosti nad 3000 SIT dajemo dodatni 10-odstotni popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge. Pri poštnini nad 50 SIT zaračunamo dejanske poštno stroške.

Ponatise vseh zvezkov ZČ, ki so že razprodani, lahko naročite v prednaročilu po posebni nižji prednaročniški ceni.

Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R d p
ZGODOVINSKI čas. **A**
1994

941/949

120030123,2

COBISS •